

genootschap

voor

143/1-2

2006

geschiedenis

handelingen

Woord vooraf	3
Griet Maréchal, <i>Jacques Mertens, een bio-bibliografie</i>	4-43
Michel Cloet, <i>De Gentse bisschop Antoon Triest elf maal op bezoek te Emelgem (1624-1655)</i>	44-63
Isabelle De Jaegere, <i>Een museum over de geschiedenis van Kortrijk</i>	64-73
Luc Devliegher, <i>Pastorieën bouwen en verbouwen in de 18de eeuw</i>	74-145
Dominique Marechal, <i>Vergeten verleden in het Brugse Groeningemuseum. Sporen van de kunstenaars Bernard Bauwens, Rochus Serneels, Philippe Van Houtte en Henri Julien De Stoop, 18de-19de eeuw</i>	146-163
Jos Monballyu, <i>Spiegelstraffen in het Brugse strafrecht in de eerste helft van de 16de eeuw</i>	164-187
Octaaf Mus, <i>De situering van de Ieperse handelswijk in de 11de, 12de en 13de eeuw</i>	188-197
Kurt Priem, <i>Het Sint-Donaaskapittel en de Duinenabdij: burenen op de Brugse Burg (1624-1649)</i>	198-207
Marc Ryckaert, <i>Brugge, Ieper en Oostende in de Thesaurus Philopoliticus van Daniël Meisner (Frankfurt, 1623-1632)</i>	208-225
Paul Trio, <i>De grote sterfte van 1438-39 in Ieper. Nieuwe inzichten op basis van een rekening van de O.L.V.-broederschap van Parijse scholieren</i>	226-245
Ludo Vandamme, <i>Een protestantse edelman en zijn geschilderd portret: Robert van Belle, heer van Schonewalle (ca. 1540-ca. 1572)</i>	246-275
Andries Van den Abeele, <i>Wonderen bij de Arme Claren Coletienen in Brugge, 16de-19de eeuw</i>	276-297
André Vandewalle, <i>Een triptiek met de wethouders van Brugge door Michiel Janssens, 1637</i>	298-307
Paul Vandewalle, <i>De prijsevolutie van de landbouwgrond in de kasselrij Sint-Winnoksbergen vóór en na de crisis op het einde van de 16de eeuw</i>	308-323
Romain Van Eenoo, <i>Verlagings van de kiescijns en verkiezingen te Brugge, 1848</i>	324-357
Johan Vannieuwenhuysse, <i>Archivarissen en documentbeheerders in een veranderend Vlaams archievenlandschap. De sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer van de VVBAD, 1998-2006</i>	358-389

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

Huldenummer Jacques Mertens

JAARGANG 143 (1-2)

2006

L.S.

Op 17 april 2006 werd Jacques Mertens, bestuurslid van het *Genootschap voor Geschiedenis*, zeventig jaar. Het was tijdens een bestuursvergadering in de lente van 2004 dat Griet Maréchal haar medebestuurleden op deze aanstaande verjaardag attendeerde. Meteen stelde ze ook voor om deze verjaardag aan te grijpen om Jacques Mertens met een huldenummer te danken voor zijn jarenlange engagement in het *Genootschap* en in andere verenigingen.

Dat het bestuur enthousiast op dat voorstel inging, bewijst dit dubbel huldenummer. In de gedachtewisseling op welke manier dit best zou gebeuren, vond het bestuur inspiratie bij een reeds eerder beproefd model. Met name wijlen voorzitter Baudouin Janssens de Bisthoven ontving in 1993 een huldenummer dat was opgebouwd met bijdragen van de bestuursleden van het *Genootschap*. Ook nu weer heeft deze formule haar "deugdzaamheid" bewezen. De voorzitter en vijftien bestuursleden huldigen Jacques Mertens door het aanbieden van een artikel in deze *Handelingen*, zijn huldenummer. De historische artikelen worden voorafgegaan door een bio-bibliografie. De optie werd gelicht om hier de volledige bibliografie (tot midden 2006) van Jacques Mertens aan te bieden, ook al werden eerder gedeeltelijke publicatielijsten gepubliceerd.

Graag nog een geruststellend woord voor wie op zoek is naar een rode draad in deze bundel en deze samenhang niet vindt. Aan de auteurs van dit huldenummer werd de volledige vrijheid gegund in het kiezen van een onderwerp. Uitgangspunt hierbij was de vaststelling dat Jacques Mertens zelf in zijn historisch en archivalisch onderzoek zich steeds als een duizendpoot heeft gedragen. Deze boeiende diversiteit van het historisch bedrijf weerspiegelt zich bijgevolg ook in deze bundel, waarbij de artikelen gewoon alfabetisch op auteur zijn geordend.

In dit huldenummer is er geen plaats voorzien voor boekbesprekingen en een kroniek. In de najaarsaflevering van de *Handelingen* komen deze rubrieken vanzelfsprekend terug.

Veel leesgenot.

De redactie

Jacques Mertens, een bio-bibliografie¹

Jacques Mertens wordt in 2006 70 en zet zich al 40 jaar in voor het Genootschap voor Geschiedenis, twee redenen waarom het Genootschap, opgericht als “Société d’Emulation pour l’Histoire et les Antiquités de la Flandre Occidentale” in Brugge, deze *Handelingen* aan hem opdraagt.

Hij is een van “de geschikte kandidaten” naar wie in 1970 werd uitgekeken “om het bestuur met jonge elementen aan te vullen”. Met zijn 34 jaar was hij toen zelfs de jongste van het gezelschap. Maar alvorens bestuurslid te worden was hij reeds actief door vanaf 1966 de verantwoordelijkheid te nemen voor de “Boekenschouw”, het bibliografisch overzicht dat in de *Handelingen* verscheen². Met recht en reden kunnen we dus gewagen van een veertig jaar tellende inzet ten dienste van de Emulatie. De “Boekenschouw” verzorgt hij gedurende tien jaar en evenveel jaar oefent hij daarna de niet altijd dankbare taak van redactiesecretaris uit (juni 1976-1985)³. In deze periode start het bestuur de reeks VHS op, Vlaamse Historische Studies, die nu al 12 delen telt.

Als redactiesecretaris tekent hij o.m. voor de samenstelling van het nummer 3 getiteld *Europese aanwezigheid te Brugge. De vreemde kolonies (XIV^{de}-XIX^{de} eeuw)*, een bundeling van verspreide bijdragen van medebestuurslid en collega ere-conservator Jos. Marechal en als hulde

-
- 1 Met heel veel dank aan – in alfabetische orde – Willy Buntinx, Marc Carnier, Monique Eggermont, Bart Hellinck, Rolande Leloup, Aurèle Looman, Jan Olsen jr, Wilfried Ost, Marc Ryckaert (© foto hiernaast), Georges Tanghe, Marcella Vandebroek, Maurice Vandermaesen, Anne-Marie Vandermeersch, André Vandewalle, Luc Van Durme, Herman Van Isterdael en Juul Verhelst. Zonder hen was deze bio-bibliografie niet mogelijk geweest.
 - 2 Over de geschiedenis van de boekenschouw zie zijn publ. 118.
 - 3 S. VRIELINCK en R. VAN EENOO, *Ijveren voor geschiedenis. 150 Jaar Genootschap voor Geschiedenis “Société d’Emulation te Brugge*, Brugge, 1989, p. 87, 90, 95 en 131.

aan hem opgedragen⁴. Nu nog vraagt men Jacques Mertens nooit tevergeefs om kopij kritisch te beoordelen, zoals hijzelf nooit aarzelt steeds klaar en duidelijk zijn oordeel te geven over het door het Genootschap te volgen beleid.

In zijn engagement voor het Genootschap komen alle rode draden samen die doorheen zijn leven en werk lopen : zijn historisch werk, zijn archivarisschap, zijn inzet voor het verenigingsleven, zijn engagement.

Maar laten we beginnen bij het begin.

Jacques Antoine Edmond Odile Marie is op 17 april 1936 in Gent geboren als zoon van Alfons Hendrik en Martha Raman. Na een verblijf van enkele jaren in Melle verhuist het gezin naar Gent, waar Jacques eerst aan het Koninklijk Atheneum de Grieks-Latijnse humaniora volgt en in 1955 student is aan de Rijksuniversiteit. In 1959 is hij licentiaat in de geschiedenis. Het onderwerp van zijn verhandeling o.l.v. Prof. H. Van Werveke luidt "De samenstelling van de Brugse schepenbanken in sociaal opzicht (1302-1384)", een thema dat hem blijvend zal interesseren. In hetzelfde jaar legt hij met succes het aggregaatsexamen af. Van oktober 1959 tot eind juli 1962 is hij leraar aan het Koninklijk Lyceum te Geraardsbergen, met een onderbreking door legerdienst (1 augustus 1961-29 juli 1962). Zijn roeping ligt evenwel elders.

Tijdens zijn leraarschap slaagt hij in het archiefexamen, wat toen vereist was om in het Rijksarchief aan de slag te kunnen. Op 23 maart 1961 mag hij zich kandidaat-archivaris noemen. Ondertussen was hij in augustus 1960 getrouwd met Yvette De Langhe (geboren op 26 september 1937), een jaargenote aan de universiteit, die veel te vroeg, op 11 november 1990 zou overlijden.

Aan de slag in het Rijksarchief te Brugge

Na een jaar stage in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (1962-1963) wordt Jacques Mertens met ingang van 1 augustus 1963

4 Brugge 1985. Zijn naam komt niet voor in de publicatie, maar zijn rol werd mij verzekerd door Luc Devliegheer en André Vandewalle.

benoemd tot archivaris-paleograaf bij het Rijksarchief te Brugge. Hij treedt er effectief in dienst op 1 oktober 1963. Zijn chef is Joseph Marechal, die in datzelfde jaar Jozef De Smet als conservator heeft opgevolgd. Als collega's heeft hij Luc Danhieux en korte tijd ook Ernest Warlop, tot deze de leiding krijgt van het nieuw opgerichte Rijksarchief te Kortrijk. Die luxe van vier archivariissen zal het Rijksarchief Brugge nooit meer kennen. In hetzelfde jaar als Jacques ruilt ook nog verzamelingbewaarder Georges Tanghe het Algemeen Rijksarchief voor het Rijksarchief Brugge en wordt eveneens Patricia, het enige kind van Jacques en Yvette, geboren.

In Brugge wordt hij onmiddellijk geconfronteerd met de typische kenmerken van een rijksarchief in de provincie. Aan de positieve zijde staat dat je er een allround archivaris wordt. Niet alleen krijg je als jonge archivaris, met dienst in de leeszaal, te maken met tal van vragen, waardoor je al vlug een grondige kennis verwerft van de aanwezige bestanden, maar ook je archiefopdrachten zijn er zeer divers. Behalve met de leeszaal wordt Jacques belast met het inventariseren van archieven van uiteenlopende archiefvormers (zie o.m. de publicatienummers 1-2, 6-21). Er zijn de vele kerk- en gemeentearchieven die in de jaren zestig dankzij de inspecties van Carlos Wyffels aan het Rijksarchief worden overgedragen, de archieven van federale archiefvormers zoals rechtbanken (assisenhof, handelsrechtbank) en buitendiensten van ministeries (dienst van de overdrachtstaks, Registratie en Domeinen, Stedenbouw - Bijzondere Dienst van de Kust te Oostende, Houtvesterij Brugge, afdeling van Waters en Bossen), het provinciearchief met inbegrip van dit van de arrondissementscommissaris, archieven van notarissen en van families waaronder de Plotho. Het uitvoeren van bestandencontroles, in het Belgische archiefjargon *recolementen* genoemd, het verstrekken van mondelinge en schriftelijke inlichtingen, het meewerken aan tentoonstellingen, het maken van authentieke afschriften, dit alles behoort tot zijn takenpakket. Hij werkt eveneens mee aan het beter toegankelijk maken met behulp van analyses en klappers van de typisch Brugse reeksen van "charters met blauwe nummers", de aanwinsten en de *mélanges généraux*.

Aan de negatieve zijde van het werk in een provinciaal archiefdepot staan de schromelijke onderbezetting qua administratief en technisch personeel en de slechte huisvesting. Het eerste manco brengt mee dat de wetenschappelijke archivaris J. Mertens niet alleen partim

de leeszaal voorzit, de comptabiliteit van het fotoatelier en het register van uit- en ontleningen bijhoudt en als typist fungeert, maar bovendien de taak van verzamelingbewaarder – dus het uithalen en terugplaatsen van de stukken – moet uitoefenen tijdens diens afwezigheid. En wanneer ten gevolge van een verzakking aan het gebouw Academiestraat 14 verscheidene lokalen moeten worden leeggehaald en hun inhoud elders ondergebracht, wanneer met het oog op de pas opgerichte Rijksarchieven te Kortrijk en te Beveren honderden meters archief moeten worden verpakt, geëtiketteerd enzovoort, worden de archivariissen hiervoor mee ingeschakeld. Pas vanaf 1 december 1965 zou de verzamelingbewaarder het gezelschap krijgen van een administratieve kracht. Ligt het voor de hand dat Jacques het beheer van de bibliotheek erbij neemt wanneer zijn collega Danhieux lange tijd afwezig is, het is minder evident dat het vervangen van de opsteller en/of collectiebewaarder wanneer die afwezig is, eveneens tot zijn takenpakket behoort...

De jaarverslagen waarin de huisvesting een vast item vormt, geven een hallucinant beeld van het ronduit bouwvallige onderkomen dat Academiestraat 14 is, en erger nog, van het aanslepende karakter van deze ongehoorde situatie. Zo wordt in 1969 het gehele gebouw nog altijd met kolen verwarmd : een installatie die dateert van 1911, het ogenblik waarop de dienst zijn intrek in de Poortersloge nam. Het mag verwondering wekken dat Jacques in dergelijke arbeidsomstandigheden er niet alleen in slaagt een aantal historische publicaties te realiseren, maar vooral zijn doctoraal proefschrift, “Bijdrage tot de kennis van de sociaal-economische toestanden op het platteland in het Brugse Vrije in de late Middeleeuwen” o.l.v. Prof. A. Verhulst, af te werken en op 1 maart 1967 met grote onderscheiding te verdedigen aan de Rijksuniversiteit Gent. Zo wordt hij eerstaanwezend assistent en op 1 augustus 1972, tien jaar na zijn indiensttreding, werkleider. Op dat ogenblik werkt hij reeds op het Algemeen Rijksarchief te Brussel als hoofd van de afdeling “Plaatselijke archieven”, een leidinggevende functie die hij vanaf 1970 bekleedt⁵. Als dusdanig behoort hij tot het departement II bevoegd voor de “Archieven van het Ancien Régime”.

5 Respectievelijk bij KB. van 21.07.1968 (e.a. assistent), KB van 25.05.1973 (werkleider) en KB van 22.06.1970 (afdelingshoofd).

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel

Had hij in het Rijksarchief Brugge reeds te maken met het opmaken van dossiers inzake wapenschilden van gemeenten, in Brussel wordt dit een vaste opdracht. Op het vlak van inventarisatie blijven kerk- maar vooral hedendaagse gemeentearchieven de hoofdbrok van zijn werk uitmaken (zie publ. 3, 5, 22-59). Het beheren van parochie-registers, registers van de Burgerlijke Stand en notarisarchieven behoort eveneens tot zijn verantwoordelijkheden. Zo legt hij samen met de directeur van de Kamer der Notarissen van Waver een repertorium aan van de minuten van de notarissen van het arrondissement Nijvel (publ. 4) en stelt hij concordantielijsten op tussen de microfilms en de akten van de serie Burgerlijke Stand van de arrondissementen Brussel en Nijvel.

Niet te vergeten zijn de taken inherent aan de functie van leidinggevend ambtenaar: organisatie en controle van het werk van de medewerkers en het opmaken van allerhande rapporten en nota's, zoals de 48 pagina's over de "Brabantse instellingen en hun archief". In een federale instelling zonder vertalers komt daar voor een twee- (en meer)talige nog heel wat vertaalwerk bij. Het aantal schriftelijke wetenschappelijke inlichtingen die hij jaarlijks voor zijn rekening neemt, is groot. Zo schrijft hij in 1974 niet minder dan 236 brieven. Hij werkt mee aan tentoonstellingen, geeft rondleidingen en vervangt het departementshoofd in haar afwezigheid. Bij herhaling wordt hij gevraagd om te zetelen in de jury van de bevorderingsexamens van het technisch, administratief en beheerspersoneel.

En ook te Brussel wordt hij geconfronteerd met archiefverhuizingen. Na 17 jaar verblijf in de Koninklijke Bibliotheek en in de Miniemenstraat worden de archiefverzamelingen in 1975 ondergebracht in de Ruisbroekstraat. Jacques Mertens is duidelijk een goed organisator. Wanneer Andrée Van Nieuwenhuysen hem opvolgt als afdelingshoofd, noteert departementshoofd Andrée Scufflaire in het jaarverslag over 1978 (p. 19) dat de taak van Van Nieuwenhuysen *s'est trouvée simplifiée grâce à l'obligeance de son prédécesseur qui lui a fourni toutes les explications souhaitables relatives au fonctionnement de la section et qui a laissé à sa disposition une précieuse série de registres et de dossiers.*

In zijn "Brusselse" periode neemt Jacques tevens de arbeidsinten-

Jacques Mertens, samen met Gustaaf Janssens en Juul Verhelst op het Internationaal Archiefcongres in Maastricht, oktober 1991.

(Foto: *Griet Maréchal*)

Het personeel van het Rijksarchief te Gent, 1994. Rechttop: Guy Gadeyne, Willy Buntinx, Jacques Mertens, Raf Vanneste en Carl De Roo. Zittend: Rolande Le Loup, Hugonne Verschraegen en Arlette De Tollenaere.

(Foto: *Rijksarchief Gent*)

sieve taak op van algemeen secretaris voor het colloquium gewijd aan "Bronnen voor de historische geografie van België" dat georganiseerd wordt door het Rijksarchief en de Vereniging van Archivarissen en Bibliothecarissen van België en dat plaats zal vinden in april 1979, wanneer hijzelf opnieuw in Brugge werkt. In november 1975 was hij trouwens reeds secretaris geweest van de sectie *Régions et représentation* van de Internationale Studiedagen van het Nationaal Centrum van Standen en Landen.

En terug naar Vlaanderen

Het dagelijkse pendelen tussen Oostende en Brussel weegt en wanneer de kans zich voordoet om dichterbij huis te werken, aarzelt Mertens dan ook niet. Benoemd met ingang van 1 december 1977⁶ neemt hij vanaf 1 mei 1978 effectief de taak op van hoofd van de afdeling Brugge-Gent, met zetel in Brugge. Hij volgt er Joseph Marechal in die functie op.

Naast de taken die horen bij het leiding geven aan een afdeling, is Jacques te Brugge alweer betrokken bij een veelheid van archiefvormers. Van federale diensten, de provincie (b.v. militieregisters), gemeenten, kerkfabrieken, wateringeng, rechtbanken, families (b.v. de Renynghe de Voxrie), bedrijven en andere privé-organisaties, zal hij respectievelijk de bescheiden inspecteren, inventariseren of selecteren. Het organiseren van tentoonstellingen, het geven van rondleidingen, het meewerken aan het toekennen van gemeentewapens, het beantwoorden van wetenschappelijke briefwisseling – honderden brieven per jaar –, het persklaar maken van publicaties, het nazien van bestanden : stuk voor stuk steeds weerkerende activiteiten. Als leidinggevende in de provincie moet je wel erg flexibel zijn !

Flexibel moet hij ook blijven wanneer hij in 1990 mevrouw Coppejans-Desmedt als departementshoofd opvolgt. Dit betekent immers het hoofd zijn van alle rijksarchieven in de provincies Oost- en West-Vlaanderen, gecombineerd met het dagelijkse beheer van de zetel te Gent⁷. De hoofdlijnen van Jacques' activiteiten blijven dezelf-

6 KB van 23.03.1978.

7 Met ingang van 1 november 1989 : KB van 12.02.1990.

de, met dien verstande dat inspecties en selecties en vooral het logistieke beheer en de uitvoering ervan voortaan een groter aandeel krijgen. Zo moet hij sinds eind 1990 weer zelf alle secretariaatswerk doen. Het departementshoofd beschikt over geen enkele administratieve kracht ! Eigen accenten leggen, laat staan een eigen beleid uitbouwen, is niet mogelijk. De opdrachten voor de rijksarchivarissen worden immers opgelegd door de Wetenschappelijke Raad of door de Algemene Rijksarchivaris, zoals Jacques langs zijn neus weg in het jaarverslag 1993 opmerkt. Toch houdt hij een lijn aan. We laten hem hierover zelf aan het woord in zijn "Verslag over mijn activiteiten als departementshoofd" : *De stelregel die ik steeds heb aangehouden getrouw, heb ik ook als departementshoofd zoveel mogelijk getracht mijn medewerkers het meest ondankbare werk – opzoekingen, louter administratieve opdrachten, ... – te besparen om hen toe te laten maximaal te kunnen werken aan het maken van toegangen en archiefstudies. [...] Ik heb verder getracht een zo goed mogelijke werksfeer te laten heersen in alle depots van het departement, omdat ik ervan overtuigd ben dat het rendement vermindert in een verziekte werksfeer. Dit mag evenwel niet beletten verantwoordelijkheden te nemen als die moeten worden genomen. Mijn beleid was er dus op gericht de medewerkers de nodige vrije hand te verlenen, en hen toch terzelfder tijd te laten aanvoelen dat hun werk (van nabij) gevolgd werd.*⁸

Zijn medewerkers ervoeren dit eveneens zo. Al wie wij polsten over Jacques als baas of als collega was vrij unaniem. *Hij gaf je verantwoordelijkheid gepaard met een zekere mate van vrijheid, maar je moest niet met zijn voeten spelen ! of Een goeie baas. Altijd bereid je iets bij te brengen. Dit was trouwens in ons beider voordeel : ik had iets opgestoken en hij, als baas, kon een bepaalde taak delegeren. Of nog Hij was begaan met zijn mensen, stond voor hen open, niet enkel voor de problemen inherent aan hun werk, maar ook voor hun menselijke problemen. Hij was tegelijk baas en vriend. Absolute luisterbereidheid was een tweede natuur.*

Hij beperkt zich daartoe echter niet. Door zijn ervaring ziet hij altijd een oplossing voor de problemen. Unaniem getuigt men van

8 Schrijven van 6 mei 1996 in GENT, *Rijksarchief*, Archief van het Archief, dossier J. Mertens.

zijn zeer ontwikkeld sociaal gevoel, iets wat geen verwondering wekt als we naar zijn vele andere activiteiten kijken.

Tegelijk kon – en kan – hij goed relativeren en anderen leren relativeren. Hierin en in het vertellen van anekdotes had hij in zijn collega Luc Danhieux een goede *compagnon de route*. Jonge collega's hield hij de hand boven het hoofd. Een anekdote van Maurice Vandermaesen kan dit illustreren. *Toen ik, aldus Maurice, als beginnend archivaris full-time leeszaaldienst moest doen, kreeg ik als mediëvist uiteraard met alle schriftpyten door de eeuwen heen te maken. Deed zich tijdens deze korte inlooperperiode toch een taai paleografisch leesprobleem voor en om gezichtsverlies te vermijden, gaven Jacques en Luc mij de raad aan de lezer wat geduld te vragen vermits ik de tekst 'onder de (ultraviolette) lamp' moest leggen. Die 'lamp' waren uiteraard de collega's.*

Maar terug naar zijn werk als departementshoofd. In deze functie moet hij natuurlijk heel wat nota's en rapporten opmaken, archiefbewerkingsplannen, inventarissen enz. beoordelen en veel vergaderingen bijwonen. Als we uit zijn vele taken en realisaties in die periode er een moeten uitkiezen, is dit de campagne in 1989-1993, waarbij gepoogd wordt alle gemeenten en OCMW's te inspecteren en samen met de provinciebesturen een gecoördineerde actie op touw te zetten om deze besturen tot een goede en volgehouden zorg voor hun archief aan te zetten (publ. 77 en 78). In dit kader helpt hij cursussen voor ambtenaren van gemeenten en OCMW'S op te zetten. Het beheer van het statisch archief is het deel dat hij voor zijn rekening neemt. Hij is in de periode 1989-1996 ook lid van de Wetenschappelijke Raad bij het Rijksarchief, waar we hem als diplomatische én principiële collega hebben ervaren⁹.

9 De informatie over zijn loopbaan in het Rijksarchief haalden we uit de gedrukte jaarverslagen van het Rijksarchief 1969-1985, uit de jaarverslagen bewaard in Brugge, *Rijksarchief*, Archief van het Archief, 23.03 en Gent, *Rijksarchief*, Archief van het Archief reeks L en uit de publicaties: H. COPPENS (red.), *Bio-bibliografisch Repertorium van het Wetenschappelijk Personeel*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1981, p. 118-123 (*Miscellanea archivistica* XXX) en H. COPPENS en R. LAURENT (o.l.v.), *Het Rijksarchief in België - Les Archives de l'Etat en Belgique, 1796-1996. Geschiedenis van de Instelling en Bio-bibliografisch Repertorium van de Archivarissen - Historique de l'Institution et Répertoire bibliographique des Archivistes*, Brussel, 1996, p. 445-458. (*Miscellanea Archivistica. Studia* 86).

De sfeer binnen het Rijksarchief in de jaren negentig is, eufemistisch uitgedrukt, niet optimaal. *Mijn laatste jaren hadden mijn mooiste jaren moeten worden, maar de werkelijkheid was evenwel anders*, placht hij te zeggen. Zijn gezondheid laat nu en dan te wensen over en wanneer hij zestig is, gaat hij met pensioen (1 juli 1996).

Maar mochten we van Jacques enkel de "rijksarchieffactiviteiten" schetsen, we zouden hem ongelooflijk tekort doen. Jacques is immers een erg veelzijdig persoon met heel veel inzet. Er is de archivaris actief in het archiefveld buiten het rijksarchief, er is de historicus met een zeer brede belangstelling en die in tal van wetenschappelijke instellingen of initiatieven bestuursfuncties of verantwoordelijkheid opneemt en er is de sociaal ingestelde en politiek actieve Jacques. Het uitwerken van al deze aspecten zou zonder probleem een volledige aflevering van deze *Handelingen* kunnen vullen. We moeten ons bijgevolg beperken tot het aanstippen van enkele ervan. Laten we beginnen met zijn rol in de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen (VVBAD).

Actief in de VVBAD

Zoals anderen, ontsnapt ook Jacques niet aan de zachte dwang om eens hij rijksarchivaris is, lid te worden van de unitaire Vereniging van Archivarissen en Bibliothecarissen van België. Hij maakt gedurende een achttal jaar deel uit van de redactie van het tijdschrift *Archief- en Bibliotheekwezen in België /Archives et Bibliothèques de Belgique*. Wanneer in 1982 echter een sectie Archief bij de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen wordt opgericht¹⁰, maakt Jacques deel uit van het bestuur. Op de algemene ledenvergadering van 20 oktober 1983 wordt hij tot voorzitter van de sectie verkozen en na twee jaar treedt hij vrijwillig terug. Studiedagen over het gebruik van de computer en de minicomputer in het archief, over het audiovisueel archief en over de relatie archief-documentatie,

10 Ontstaan door de fusie van de VVBAD met de Nederlandstalige sectie van Archief- en Bibliotheekwezen van België, goedgekeurd op de algemene ledenvergadering op 29 november 1982 : zie G. ASAERT, "De sectie Archief", in : *"Nu van hooger hand..." Vijfenzeventig jaar Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen*, Antwerpen, 1996, p. 269.

die onder zijn voorzitterschap plaatsvinden, illustreren zijn vooruitstrevende kijk. Archieftechnische en organisatorische studiedagen nemen de overhand op historische. Archivistiek ziet hij als een volwaardige discipline. Hij probeert ook niet-rijksarchivarissen bij de sectie te betrekken¹¹.

Hij is zich bewust van de noodzaak van politieke drukking om iets gerealiseerd te krijgen. Daarvan getuigen de moties en brieven die onder zijn voorzitterschap aan de politici worden overgemaakt. Zo wordt b.v. een motie gezonden aan de Minister van Binnenlandse Zaken en aan alle leden van de Vlaamse Raad waarin wordt aangedrongen op een sluitend net van goed uitgeruste en voldoende bemande gemeentearchieven¹². En even typisch voor hem is zijn waken over het principieel neutrale karakter van de organisatie¹³. Maar wellicht zijn belangrijkste initiatief is de oprichting op 23 september 1985 van de werkgroep "archiefbeleid", een werkgroep die trouwens nog steeds actief is. Hij zal er vele jaren de voorzitter van zijn. Hij ziet de behoefte in van een aangepast wetgevend kader voor het archiefwezen. Onder zijn voorzitterschap worden bijgevolg standpunten geformuleerd, terwijl voorstellen voor archiefwet en decreet door anderen neergelegd, kritisch worden bestudeerd. Heel wat studiedagen die de sectie organiseert, weerspiegelen de activiteiten van deze werkgroep. De tweede publicatie in de reeks Archiefkunde, *Voor een nieuwe Archiefwet*, waarvan hij samen met Juul Verhelst de redactie verzorgt (publ. 67), is een eerste resultaat (voorgesteld op een persconferentie te Antwerpen op 16 december 1987). Nadien buigt de werkgroep zich over de problematiek van de opleiding¹⁴ zonder daarom het eer-

11 "Het aantal professionele archivarissen in Vlaanderen is te klein voor een zelfstandige beroepsvereniging", in : *Bibliotheek- & Archiefgids*, 72 (1996), p. 182-186 (interview afgenomen door Godfried Kwanten); de jaarverslagen in *Info. Mededelingenblad van de VVBAD*, G. ASAERT, "De sectie archief", p. 268-284 en de publicatienummers 64 en 71.

12 *Info. Mededelingenblad van de VVBAD*, april 1985, motie van februari 1985. Op 15 maart 1985 schrijft hij een brief aan de Minister van Onderwijs, waarin hij wijst op het bestaan van de VVBAD en op de activiteit van zijn werkgroep Archiefbeleid en dit in het kader van de modernisering van de archiefwet : *Info*, juli-augustus 1985.

13 *Info*, november 1984 : verslag van de studiedag van 19.09.1984.

14 Op de studiedag van 12 december 1986 wordt een motie goedgekeurd waarin de overheid wordt gevraagd in een archiefschool te voorzien : *Info*, november, 11b 1987.

ste objectief uit het oog te verliezen. Centraal staat de vraag of er een specifieke opleiding moet zijn en welke rol de vereniging daarin eventueel moet spelen (1989). Deze invulling is echter geen lang leven beschoren, waarna de werkgroep vanaf eind 1992 terugkeert naar het eerste aandachtspunt. Dit leidt opnieuw tot een publicatie van dezelfde redacteurs, *Een archiefwet voor het federale België* (publ. 74), waarin hij de recente parlementaire voorstellen voor een archiefwet vergeleekt met de standpunten van de vereniging. Wanneer hij de voorzittersfakkel aan Hilde Van Ongevalle heeft doorgegeven, blijft hij deze problematiek actief volgen en hamert hij op de noodzaak van een archiefwetgeving, aangepast aan de ontwikkeling van de archivaliek, de staatsstructuur en de bestaande instellingen. Zijn inzichten komen sterk tot uiting in 'Standpunt van de werkgroep 'Archiefbeleid' ... inzake voorstellen van archiefwetgeving door mevrouw S. Creyf ingediend...'. Dit voorstel wordt er vergeleken met het zgn. "Amendement Garcia"¹⁵. Daarop volgen nog de persoonlijke artikels 'De actuele stand van zaken over de archiefwetgeving in België' (publ. 80) en 'Archieforganisatie in België en Vlaanderen' (publ. 82).

Het historisch werk

Alhoewel Jacques de sectie Archief van de VVBAD als beroepsvereniging op het archivalieke pad heeft gebracht en ervan overtuigd is dat de hoofdaandacht van de archivaris niet langer naar de geschiedschrijving mag gaan, blijft hij van oordeel dat archivariissen steeds historici moeten blijven, *met een veelzijdige interesse voor bronnen en onderzoeksterreinen en met een archivalische vaktechnische opleiding*¹⁶. Zelf heeft hij de combinatie onderzoek-inventariseren nooit losgelaten.

Zijn uitgebreide lijst van publicaties maakt overduidelijk dat zijn historische belangstelling zeer breed is en dit geldt zowel voor de periodes als qua thematiek. Toch zijn er een aantal uitgesproken aan-

15 "Standpunt van de werkgroep 'Archiefbeleid' van de sectie Archief van de VVBAD inzake voorstellen van archiefwetgeving, door mevrouw S. Creyf ingediend in de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers", in : *Bibliotheek- & Archiefijds*, 72 (1996), p. 90-94.

16 "Het aantal professionele archivariissen", p. 185.

dachtsvelden. Behalve de vele inventarissen en rapporten die beroepshalve tot stand kwamen (zie de publicatielijst) en de publicaties die in het kader van de VVBAD reeds aan bod kwamen, zijn er de bijdragen die nauw verband houden met zijn loopbaan als archivaris. Vandaar immers zijn aandacht gedurende zijn gehele carrière voor de bronnen (niet beperkt tot die uit de middeleeuwen), voor typologische studies en voor de geschiedenis van archieven en archiefvorming. Poortersregisters, parochieregisters, registers van de burgerlijke stand, bevolkingsregisters, *status animarum*, archief van en over Oostende, hospitaalarchieven en bronnen voor de historische geografie¹⁷, kennen voor hem geen geheimen (publ. 60-63, 65, 70, 76).

Hierbij leunen de bijdragen aan die opgebouwd zijn rond één belangrijke, vaak boekhoudkundige bron zoals het haardgeld (publ. 127) en allerlei rekeningen (publ. 96, 152, 165), die dikwijls in bijlage worden uitgegeven of die een zuivere tekstuitgave zijn zoals 'De bouwrekeningen van de schuur van Scueringhe' (publ. 95) en het 'Fragment van een vijftiende-eeuwse rekening van de Duinenabdij' (publ. 174). De meeste tekstuitgaven behoren evenwel tot één van zijn grote aandachtspunten en die zijn de institutioneel-sociale geschiedenis, de historische geografie, de landbouwgeschiedenis en de historische metrologie. Dit sluit echter geen "zijsprongen" uit op andere terreinen, zoals de demografie, de hulpwetenschappen of de economische geschiedenis.

De onderwerpen aangesneden voor zijn licentiaats- en zijn doctoraatsverhandeling zal hij actief blijven volgen. Vele artikelen wijdt hij aan de vertegenwoordiging van de verschillende bevolkingsgroepen in het stadsbestuur, aan de spanningen tussen stedelijke bevolkingsgroepen en aan sociale geografie¹⁸. Met zijn doctoraat verlegt hij zijn aandacht niet van de stad naar het platteland, dit onderzoeksterrein komt er veeleer bij. We vermelden onder de vele pennenvruchten zijn bijdragen in de *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (publ. 143, 150), zijn monografie *De laat-middeleeuwse landbouwconomie in enkele gemeenten van het Brugse platteland* (publ. 112), 'Yield ratios in Flanders' i.s.m. A. Verhulst (publ. 97), 'Les communautés rurales d'ancien régime en Flandre' i.s.m. A. Verhulst en W. Block-

17 Publicatie 141 waarvan hij de redactie op zich neemt.

18 Zie de publicaties 83, 86, 87, 90, 106, 117, 120, 121, 125, 127, 146, 160, 190.

mans (publ. 161) en ten slotte als tekstuitgave het rapport van prefect Holvoet (publ. 109)¹⁹. Verwant met zijn belangstelling voor het platteland is die voor de historische geografie. Vanaf 1964 verschijnen regelmatig bijdragen over deze materie²⁰.

Behalve landbouwspecialist is Jacques evenzeer, indien niet meer – maar voor ons is dit onmogelijk af te wegen –, de man die vernieuwend werk heeft geleverd op het terrein van de historische metrologie. Op het gebied van maten en gewichten spreekt hij internationaal zijn woordje mee. Zijn bijdragen strekken zich uit van de studie van lokale inhoudsmaten of voor specifieke goederen of situaties²¹ – over de rol van de overheid op het vlak van reglementering en controle²² – tot algemener artikels over de ontwikkeling en invoering van het metriek stelsel²³. Zijn bibliografie van werken over oude maten en gewichten in de Nederlanden mogen we hier zeker niet onvermeld laten (publ. 140). Een korte synthese van zijn kennis leest men in zijn inleiding op het *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen* in 2003 uitgegeven samen met Paul Vandewalle (publ. 200).

Kunnen sommige bijdragen eerder kort schijnen en vaak ontstaan naar aanleiding van een of andere concrete bron, ze overstijgen stuk voor stuk het niveau van het praatje bij een documentje. Steeds worden problematiek en context geschetst. De grote geschiedenis wordt binnengehaald aan de hand van kleine feiten of om het met de woorden van Dimitri Verhulst te zeggen : hij laat de hele wereld langs een klein kiertje binnen²⁴. Schijnbaar doordeweekse gebeurtenissen krijgen zin doordat ze in een groter geheel worden geplaatst. Voorbeelden hiervan zijn ‘De bevolking van Lo...’ (publ. 103) en ‘Biervliet, een laat-middeleeuws centrum van zoutwinning’ (publ. 92). Door zijn kennis verwerft hij een visie die hem toelaat via interpretatie een groot tableau te borstelen waarbij het gebeurt dat hij, zoals in zijn studie over ‘de economische leefbaarheid van de leken-

19 Zie ook de publicaties 113, 115, 144, 145 en 161.

20 Zie de publicaties 94, 135, 148, 149, 158, 159.

21 Zie de publicaties 111, 124, 139, 151, 163, 168, 170, 176, 179, 180, 185, 186, 187.

22 Zie de publicaties 101, 130, 175, 182, 184.

23 Zie de publicaties 123, 137, 153, 167, 177, 181.

24 Dimitri Verhulst zegt dit over de sterkte van L.P. Boon : “dat hij de hele wereld en haar problemen langs een klein kiertje in zijn novelle binnenliet” : *DMBoeken*, Wekelijkse literaire bijlage van De Morgen van woensdag 9 november 2005, p. 3.

heerlijkheid' (publ. 119), daarbij meer vragen oproept dan hij antwoorden geeft.

Gaandeweg is hij zich meer en meer gaan bezinnen over de taak van de historicus en de rol van de geschiedenis of, zoals hij het zelf zegt "De geschiedenis als wapen, de strijd om de geschiedenis"²⁵. Zo zal hij een aantal beelden uit de Vlaamse nationalistische historiografie demystifiëren. Reeds in 1978 belicht hij het ontstaan van het beeld van Zannekin in de 19de eeuw als nationalistische held en de rol van dit beeld (publ. 133). Later komen 1302 en de Gulden Sporenslag aan de beurt. Jacques bestudeert hoe Conscience de historiografie van zijn tijd diepgaander heeft beïnvloed dan de historische gebeurtenissen zelf. Een strijd tussen twee personen binnen het kader van het leenstelsel werd bij Conscience een element ter versterking van het Belgische nationale gevoel en werd nadien gerecupereerd door het Vlaams nationalisme. Dat men later vieringen aan deze data heeft verbonden, is voor hem op zich geen bezwaar, op voorwaarde dat men beseft dat deze gebeurtenissen hun symboolwaarde niet aan de historiciteit ontleen, maar aan latere historische interpretatie die vaak totaal vreemd is aan de werkelijkheid (publ. 199, p. 77). De figuur van Uilenspiegel of de historische wortels van de roman van Charles De Coster analyseert hij op vergelijkbare wijze (publ. 201). Het geschiedenisverhaal is nooit definitief. Iedere generatie herschrijft haar geschiedenis. Dit draagt bij tot "het ontwikkelen van zin voor relativiteit, begrip en verdraagzaamheid", aldus Jacques, wat meteen zijn voorliefde voor de geschiedenis verklaart en wat eigenschappen zijn die bij uitstek ook op hem van toepassing zijn (publ. 198 p. 269).

Vulgarisatie

Jacques vindt het belangrijk anderen van zijn kennis te laten profiteren. Hij realiseert dit op verschillende manieren. Behalve via publicaties voor een breed publiek (publ. 87, 89, 90, 91) is een erg geliefkoosde manier, die hij trouwens nog altijd met enthousiasme verderzet, deze via lezingen. Hij geeft er heel veel: van het Vlaams Filologencongres in 1963 over tal van VVF-afdelingen (b.v. 1977,

25 "Het aantal professionele archivariissen", p. 185-186.

1979), plaatselijke verenigingen, de Emulatie, de Leiegouw, afdelingen van culturele fondsen zoals het Vermeylen- en het Willemsfonds, de Centrale voor Socialistisch Cultuurbeleid (nu omgevormd tot Curieus) tot professionele organisaties, de Koninklijke Academie, de Marine Academie te Antwerpen en verenigingen in het buitenland.

Zijn onderwerpen zijn heel divers. Vaak vinden ze later een neerslag in artikelen, soms weer niet, zoals “de beeldenstorm in Roeselare”, “de geselaars in Zuid-Vlaanderen” en “de vrouwen op het strand van 1774 te Nieuwpoort”, onderwerpen die hij behandelt voor de Gewestelijke Omroep West-Vlaanderen in 1965. Andere onderwerpen zijn de “Armoede van 1800 tot nu in ons land”, “de levensomstandigheden van arbeiders in de 19de eeuw” en het “Beleg van Oostende”, die meer recent aan de orde waren.

Voor verscheidene doelgroepen wordt hij als lesgever gevraagd. Voor lokale vorsers maakt hij de cursus *Instellingen van de middeleeuwen, moderne en hedendaagse tijden* (publ. 136), voor archivariissen de *Ontsluiting van archieven* (publ. 68) en ten behoeve van de vorming georganiseerd door de provinciebesturen de reeds vermelde “syllabus beheer van statisch archief van gemeenten” en de “syllabus beheer van statisch archief voor ocmw’s”.

Hij doceert “archivistiek m.b.t. de geschiedenis van wetenschappen en techniek” en “meet- en weegsystemen in het verleden” in het kader van het Derde cyclus-onderwijsprogramma “Geschiedenis van de Wetenschappen en de Techniek”²⁶. Hij werkt actief mee aan encyclopedieën, schrijft bijvoorbeeld in de jaren 1975-1977 circa 160 notities in *De Grote Oosthoek. Encyclopedie en Woordenboek* (7de druk). Quasi ontelbaar zijn de kritische notities die hij verzorgt in het *Bulletin critique d'histoire de Belgique* (25 in 1972-73, 24 in 1973-1974 en 42 in 1975) en de boekbesprekingen voor zowel historische als archivalische tijdschriften²⁷.

26 Vermeld in het jaarverslag van het Rijksarchief van 1986.

27 Zie de lijst van de publicaties 3. Bijdragen in Woordenboeken en 4. Kritische recensies.

Politiek en sociaal geëngageerd

Tijdens zijn academische opleiding groeit zijn waardering voor de historische rol van de arbeidersbeweging. Jacques komt immers niet uit een socialistisch milieu. Zijn vader had een onderwijzersdiploma, maar was actief in de verzekeringswereld, zijn moeder was huisvrouw. Als bijkomende reden om zich bij de toenmalige BSP aan te sluiten citeert hij dat deze partij toen, in 1962, bij uitstek de partij was die de vrijzinnigheid verdedigde²⁸. Jacques is dan ook een overtuigd voorstander van het gemeenschapsonderwijs. Hij is niet enkel lid, maar neemt bestuursverantwoordelijkheden op zich en kruipt bij tijd en wijle in zijn pen voor de organen van de georganiseerde vrijzinnigheid zoals *De Fakkelkrant* en *De Vrijzinnige Lezer*. En als er behoefte is aan een spreker, kloppen deze organisaties nooit tevergeefs bij hem aan. Zo is hij bestuurslid van de Oudervereniging van het Koninklijk Lyceum van Oostende (1970-1976), lid van het Humanistisch Verbond (sinds 1967), lid van de Oudervereniging voor Moraal in Oostende (sinds 1970) en bestuurslid in de periode 1978-1983 en lid van de Raad voor het Pluralistisch Onderwijs namens de niet-confessionele strekking (1984-1991).

In het gehele socialistisch georiënteerde veld zet hij zich in : van het partijpolitieke over het culturele en het sociale tot het historische. Hij is de politiek geëngageerde die bewust de basismilitant wil blijven, of – juister – ook de taken aan de basis op zich neemt. Als ondervoorzitter van de sp.a-Oostende voelt hij zich niet te beroerd om folders te plooiën en te bussen en regelmatig zijn medewerking te verlenen aan *Infrarood*, indertijd het ledenblad van de federatie Oostende-Veurne-Diksmuide en aan het plaatselijke ledenblad *Sp-Info Oostende*, in 1996 opgevolgd door *De Rode Lijn*²⁹. Van het Vermeylenfonds is hij bestuurslid sinds 1981, van de CSC, nu Curieus Oostende, sinds 1979 waarvan in de periode 1999-2004 als ondervoorzitter. In de seniorenwerking die aanleunt bij het socialistische ziekenfonds, de

28 *Doen*, 5 (1996-1997), nr 45, p. 25.

29 In *Infrarood* (ook *Infra-rood* en *Infra rood*) publiceert hij vanaf 1980 als een van de medewerkers regelmatig bijdragen over actuele onderwerpen. Van *De Rode Lijn. Magazine voor SP en CSC leden* dat in 1997 *De Rode Lijn. SP-Info Magazine voor SP & CSC leden* wordt en in 2002 *De Rode Lijn. Sp.a-Info. Magazine voor Sp.a & CSC leden*, maakt hij vanaf de start in 1996 deel uit van de redactie.

Bond Moyson, is hij actief. De “Dynamische 50+ers” hebben aan hem een gemotiveerd voorzitter. In vele lokale initiatieven vertegenwoordigt hij de sp.a.

En nog

Om zijn kennis en inzet wordt hij vaak gevraagd in tal van wetenschappelijke commissies, redacties³⁰ en advies- en bestuursraden. We sommen er enkele op. In de periode 1969-1978 is hij geassocieerd lid van de Belgische Commissie voor Bibliografie. Van 1972 tot 2001 is hij lid van de Raadgevende Commissie voor het Stadsarchief Oostende. Op 24 maart 1986 wordt hij verkozen in de Algemene Vergadering van Amsab vzw, nu AMSAB - Instituut voor Sociale Geschiedenis. Op 17 februari 1989 volgt zijn toetreding tot de Raad van Bestuur. Sinds 1986 is hij namens Amsab plaatsvervangend lid van de Raad van de Archief- en Documentatiecentra erkend door de Vlaamse Raad. Eveneens namens Amsab-ISG is hij lid van de Werkgroep van de Vlaamse Sociale Strijd bij de provincie Oost-Vlaanderen (sinds 1 februari 1995). Sinds 1982 is hij medewerker van de Bestendige Commissie voor de Geschiedenis van de Wetenschappen bij de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Vanaf 1985 noteren we hem als lid van het *Comité International pour la Métrologique historique*. In 1986 wordt hij lid van de begeleidingscommissie van het gemeenschappelijk Nederlands-Belgisch project “Wetenschappelijk Onderzoek naar en van het Nederlands Schrift voor 1300» en tien jaar later geassocieerd lid van de Koninklijke Belgische Marine Academie (1996-). Van 1995 tot 1998 is hij lid van de adviesraad van de GGS Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer³¹. Sinds 1979 is hij lid van de Provinciale Adviescommissie van West-Vlaanderen voor Geschiedenis en Volkskunde, en van de Culturele Raad van de provincie West-Vlaanderen. Hij wordt voorzitter van deze commissie in

30 Toen hij in het onderwijs stond engageerde hij zich in de redacties van “Clio” en van “Geschiedenis in het Onderwijs. Orgaan der leraars Geschiedenis Officieel Middelbaar en Normaalonderwijs” (1961-1962).

31 Dit heet nu de gespecialiseerde masteropleiding (master-na-master) “Archivistiek : Erfgoedbeheer en Hedendaags Documentbeheer”.

1992 en lid van het uitvoerend bureau van de Culturele Raad en dit tot 2000. Hij maakt deel uit van de raad van beheer van de plaatselijke openbare bibliotheek te Oostende (1983-2002) en is lid van de adviescommissie voor de grafmonumenten (1995-2000), beide namens de SP. Al vele jaren is hij bestuurslid bij de Vrienden van de Stedelijke Musea van Oostende vzw, een vereniging die hem in 2004 herkoos voor een nieuwe termijn van zes jaar³².

In een woord, veel, heel veel en heel vaak – en we zijn verre van volledig – wordt op hem een beroep gedaan. En of dit nog niet volstond, heeft de onvermoeibare Jacques in 2002 nog het attest van gerechtelijk deskundige aan de Universiteit te Gent behaald, met als specialisatie schriftontleiding³³. Geregeld wordt hij dan ook als expert door rechtbanken geraadpleegd.

Tot slot

Veertig jaar geleden werden wij collega's, in maart 1966 deed ik immers mijn intrede in het Rijksarchief. Meer dan twintig jaar geleden leerde ik Jacques via de sectie Archief van de VVBAD en vooral via de werkgroep archiefbeleid beter kennen. Van collega's werden we vrienden. De reden waarom ik zonder aarzeling en met veel genoegens ben ingegaan op de vraag om Jacques' bio-bibliografie te schrijven. Ik heb heel wat van zijn activiteiten kunnen achterhalen, maar ik ben geen literator. Mocht dit wel het geval zijn, dan zou de mens Jacques veel beter uit de verf komen. Toch hoop ik dat uit de vele hierboven geschetste activiteiten zijn ongeëvenaard engagement en zijn grote betrokkenheid mogen blijken. Zelden wordt aan de steeds goedgemutste Jacques, alhoewel hij niet van persoonlijke tegenslagen gespaard bleef, iets tevergeefs gevraagd. Steeds staat hij klaar voor anderen. Op de website van het Vermeylenfonds lezen we "Kritische ingesteldheid, verdraagzaamheid en solidariteit zijn onze maatstaven voor een strijdbaar engagement". Het kon zijn motto zijn. Samen met zijn vele vrienden wens ik hem dan ook van ganser harte : ad multos annos !

32 Zie de internetsite van de stad Oostende.

33 A. LOOMAN, Adresboek van het OSGG (Oud-studenten Geschiedenis Universiteit Gent). Aanvulling 2003 op de Millenniumeditie 2001, OSGG, Gent, 2003, p. 44.

De publicaties van Jacques Mertens

Afkortingen :

ABB	Archief- en Bibliotheekwezen in België – Archives et Bibliothèques de Belgique
AELLN	Archives de l'Etat te Louvain-la-Neuve
AGR	Archives générales du Royaume
ARA	Algemeen Rijksarchief Brussel
B&Agids	Bibliotheek- & Archiefgids
BTFG	Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis
HGGSEB	Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge
HKCG	Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis
HMGOG	Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
Instr.	Instrument de recherche à tirage limité
I.s.m.	in samenwerking met
RAL	Rijksarchief te Leuven
Toegang	(Reeks) Toegangen in beperkte oplage
VVBAD	Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen

1. ARCHIEFPUBLICATIES

1.1. *Inventarissen en repertoria*

1. In : *Inventarissen van archieven van kerkfabrieken. Rijksarchief te Brugge*, II, Brussel, 1966 : 'Dudzele' (p. 5-21), 'Klemskerke' (i.s.m. J. Marechal, p. 23-24), 'Ledegem' (p. 26-27) en 'Loppem' (p. 28-29) ; III, Brussel, 1967 : 'Inventaris van het archief van de kerkfabriek St. Gilliskerk te Brugge' (29 p.) ; V, Brussel, 1968 : 'Brielen' (p.10), 'Gits' (p. 11-14), 'Kortemark' (p. 22-25), 'Nieuwkerke' (p. 26-27), 'Sint-Jacobs-Kapelle' (p. 28), 'Vlissegem' (p. 29-31), 'Westkapelle' (p. 32-40), 'Westvleteren' (p. 41) en 'Zandvoorde' (p. 47-49) ; VI, Brussel, 1969 : 'Leisele' (p. 14-24), 'Leke' (p. 25-27), 'Oostende Sint-Petrus en Paulus' (p. 33-37), 'Oostkamp' (p. 38-47), 'Oostvleteren' (p. 51-53) en 'Ruddervoorde' (p. 58-63).
2. In : *Inventarissen van gemeentearchieven. Rijksarchief te Brugge*, III, Brussel, 1966 : 'Woesten' (p. 35) ; IV, Brussel, 1968 : 'Assebroek' (p. 1-25), 'Wenduine' (p. 52-86) ; V, Brussel, 1974 : 'Izenberge (2de zending)' (p. 63-68), 'Leffinge' (p. 69-74), 'Moere (2de zending)' (p. 75-84), 'Pollinkhove' (p. 85-101), 'Reninge (2de zending)' (p. 127-130) ; VI, Brussel, 1980 : 'Keiem' (p. 39-43).
3. In : *Inventarissen van hedendaagse archieven van gemeenten* (Algemeen Rijksarchief), I, Brussel, 1975 : 'Bekkevoort' (p. 7-9), 'Bertem' (p. 11-15), 'Betekom' (p. 17-20), 'Boutersem' (p. 21-25), 'Buizingen' (p. 27-33), 'Halle' (p. 35-40), 'Halle-Booienhoven' (p. 41-48), 'Hever' (p. 49-59), 'Houwaert' (p. 61-65), 'Kumtich' (p. 73-78), 'Langdorp' (p. 79-82), 'Lubbeek' (p. 105-110), 'Rillaar' (p. 121-140), 'Testelt' (p. 147-149), 'Wambeek' (p. 151-155).
4. I.s.m. J. WATTIEZ, *Répertoire des archives notariales de l'arrondissement de Nivelles, XVIe-XXe siècle*, Brussel, 1975, 167 p.
5. In : *Kerkelijk Archief van Brabant. Supplement nrs 28421-32960. Beknopte inventarissen van archieven door kerkfabrieken aan het Algemeen Rijksarchief in bewaring gegeven*. Brussel, 1986 : 'Hever' (p. 45-46).

1.2. Toegangen in beperkte oplage

1.2.1. Rijksarchief te Brugge

In : *Kerkfabrieken. Toegangen in beperkte oplage 17-29*, Brussel, 1992, de inventarissen van de archieven van volgende kerkfabrieken¹ :

6. 'Dudzele (1ste zending)', p. 5-21 p. (Toegang 21).
7. 'Hoeke (1ste zending)', 4 p. (Toegang 27).
8. 'Ichtegem', 4 p. (Toegang 28).

In : *Kerkfabrieken. Toegangen in beperkte oplage 30-44*, Brussel, 1992, de inventarissen van de archieven van volgende kerkfabrieken² :

9. 'Proven', 2 p. (Toegang 34).
10. 'Sint-Kruis' (en addendum door M. Bambust-Declerck), 8 p. (Toegang 36).
11. 'Stene' (i.s.m. J. Devos), n.p. [14 p.] (Toegang 39).
12. 'Voormezele', 2 p. (Toegang 40).
13. 'Westkapelle' (i.s.m. J. De Smet en M. Bambust-Declerck), 13 p. (Toegang 42).
14. 'Zevekote', 4 p. (Toegang 44).
15. *Inventaris van het archief van het Hoofdwaterschoutsambt Oostende*, Brussel, 1992, 22 p. (Toegang 90).
16. *Inventaris van het archief de Schietere de Lophem*, Brussel, 1992, 10 p. (partim) (Toegang 92).
17. *Militieregisters van West-Vlaanderen (1813-1922)*, Brussel, 1992, 106 p. (Toegang 13).

1 Het is onmogelijk de correcte bibliografische en archivistische referentie te geven omdat de omslag, de titelpagina toegevoegd aan elke inventaris en de eigenlijke inventaris telkens een andere titel dragen en wat de tweede pagina betreft trouwens een verkeerde titel.

2 Het is onmogelijk de correcte bibliografische en archivistische referentie te geven omdat de omslag, de titelpagina toegevoegd aan elke inventaris en de eigenlijke inventaris telkens een andere titel dragen en wat de tweede pagina betreft trouwens een verkeerde titel.

18. *Inventaris van het archief van de watering van Stampershoek (Ancien Regime en Nieuwste Tijd)*, Brussel, 1992, ongepag. (Toegang 84).
19. *Familiearchief van Renynghe de Voxvrie* ([i.s.m. J. Marechal]), Brussel, 1992, 67 p. (Toegang 110).
20. *Kasselrij Ieper*, reeks V, Brussel, 1992 (Toegang 114).
21. *Inventaris depot Hooreman*, Brussel, 1998, 10 p. (Toegang 162).

1.2.2. Algemeen Rijksarchief³

22. *Inventaris van het archief van de gemeente Erps-Kwerps (heden- daagse periode)*, Brussel, 1993, 11 p. (Toegang 144). Ook RAL, 2001 (Toegang 5).
23. *Inventaire des Archives communales de la Hulpe (époque contem- poraine)*, Bruxelles, 1993, 6 p. (Instrument 139). Ook AELLN, 2002 (Instr. 8).
24. *Inventaire des Archives communales de Chastre-Villeroux- Blanmont (époque contemporaine)*, Bruxelles, 1993, 6 p. (Instr. 140). Ook AELLN, 2002 (Instr. 9).
25. *Inventaris van het archief van de gemeente Bierbeek (hedendaag- se periode)*, Brussel, 1994, 9 p. (Toegang 163). Ook RAL, 1994 (Toegang 8).
26. *Inventaris van het archief van de gemeente Tervuren (heden- daagse periode)*, Brussel, 1994, 11 p. (Toegang 172). Ook RAL, 2001 (Toegang 13).
27. *Inventaris van het archief van de gemeente Overijse (hedendaag- se periode)*, Brussel, 1994, 17 p. (Toegang 175). Ook RAL, 2001 (Toegang 16).
28. 'Inventaire des archives communales de Baisy-Thy'*³, in : AGR,

3 * betekent dat deze toegang ook opgenomen is in J. MERTENS, A. KNAPEN- RADOES, A. LIBOIS, *Inventaire des archives communales de Baisy-Thy, de Bonlez, de Bossut-Gottechain, de Cortil-Noirmont, de Couture-St-Germain, de Folx-les- Caves, de Grez-Doiceau, de Hamme-Mille, de Huppaye, de Jandrain-Jandrenouille, de Jauche, de Lasne-Chapelle-St-Lambert, de Lathuy, de Marbais, de Mélin, de Mont-St-André, de Mont-St-Guibert, d'Ottignies, de Ramillies-Offus, de St-Jean- Geest, de Tilly et de Tourinne-la-Grosse*, AELLN, 2002, 114 p. (Instruments n°14-35).

- Inventaires des Archives Communales 322-345*, Bruxelles, 1995, p. 4-7 (Instr. 322).
29. 'Inventaire des archives communales de Bonlez'*, in : *Ibid.*, p. 9-12 (Instr. 323).
 30. 'Inventaire des archives communales de Bossut-Gottechain'*, in : *Ibid.*, p. 14-15 (Instr. 324).
 31. 'Inventaire des archives communales de Couture-Saint-Germain'*, in : *Ibid.*, p. 22 (Instr. 326).
 32. 'Inventaire des archives communales de Folx-les-Caves'*, in : *Ibid.*, p. 24-27 (Instr.327).
 33. 'Inventaire des archives communales de Huppaye*', in : *Ibid.*, p. 38-42 (Instr.330).
 34. 'Inventaire des archives communales de Jandrain-Jandrenouille*', in : *Ibid.*, p. 46-50 (Instr. 332).
 35. 'Inventaire des archives communales de Jauche*', in : *Ibid.*, p. 52-56 (Instr. 333).
 36. 'Inventaire des archives communales de Lasne-Chapelle-Saint-Lambert*', in : *Ibid.*, p. 59-63 (Instr. 334).
 37. 'Inventaire des archives communales de Lathuy*', in : *Ibid.*, p. 65-67 (Instr. 335).
 38. 'Inventaire des archives communales de Marbais*', in : *Ibid.*, p. 69-74 (Instr. 336).
 39. 'Inventaire des archives communales de Mélin*', in : *Ibid.*, p. 76-78 (Instr. 337).
 40. 'Inventaire des archives communales de Mont-Saint-André*', in : *Ibid.*, p. 82-85 (Instr. 339).
 41. 'Inventaire des archives communales d'Ottignies*', in : *Ibid.*, p. 93-96 (Instr. 341).
 42. 'Inventaire des archives communales de Saint-Jean-Geest*', in : *Ibid.*, p. 102-106 (Instr. 343).
 43. 'Inventaire des archives communales de Tilly*', in : *Ibid.*, p. 108-111 (Instr. 344).
 44. 'Inventaire des archives communales de Tourinnes-la-Grosse*', in : *Ibid.*, p. 113-114 (Instr. 345).
 45. 'Inventaris van het archief van de gemeente Begijnendijk', in : *Algemeen Rijksarchief, Inventarissen van de gemeentearchieven 346-399*, Brussel, 1995, p. 8 (Toegang 347).
 46. 'Inventaris van het archief van de gemeente Bellingen', in :

- Ibid.*, p. 10 (Toegang 348).
47. 'Inventaris van het archief van de gemeente Groot-Bijgaarden', in : *Ibid.*, p. 29 (Toegang 354).
 48. 'Inventaris van het archief van de gemeente Helen-Bos', in : *Ibid.*, p. 34 (Toegang 356).
 49. 'Inventaris van het archief van de gemeente Kortrijk-Dutsel', in : *Ibid.*, p. 59-62 (Toegang 364).
 50. 'Inventaris van het archief van de gemeente Melkwezer', in : *Ibid.*, p. 74 (Toegang 369).
 51. 'Inventaris van het archief van de gemeente Neerlinter', in : *Ibid.*, p. 87 (Toegang 373).
 52. 'Inventaris van het archief van de gemeente Neerwinden', in : *Ibid.*, p. 91-93 (Toegang 375).
 53. 'Inventaris van het archief van de gemeente Sint-Stevens-Woluwe', in : *Ibid.*, p. 124 (Toegang 385).
 54. 'Inventaris van het archief van de gemeente Strijtem', in : *Ibid.*, p. 126-127 (Toegang 386).
 55. 'Inventaris van het archief van de gemeente Waasmont', in : *Ibid.*, p. 140 (Toegang 390).
 56. 'Inventaris van het archief van de gemeente Walsbets', in : *Ibid.*, p. 142-143 (Toegang 391).
 57. 'Inventaris van het archief van de gemeente Walshoutem', in : *Ibid.*, p. 145-147 (Toegang 392).
 58. 'Inventaris van het archief van de gemeente Wezeren', in : *Ibid.*, p. 160-161 (Toegang 398).
 59. 'Inventaris van het archief van de gemeente Willebringen', in : *Ibid.*, p. 163 (Toegang 399).

1.3. *Andere archivistische publicaties, bronnenstudies
en verslagen in dienstverband*

60. I.s.m. L. DANHIEUX, 'Damme doorheen het Archief', in : *Damme, voorhaven van Brugge*, Brugge, 1970, p. 2-4.
61. 'Archief van en over Oostende', in : *Ostendiana*, I (1972), p. 23-32.
62. 'Burgerlijke Stand en Bevolkingsregisters', in : *Vlaamse Stam*, 10 (1974), p. 525-539.

63. 'De hospitaalarchieven', in : *Sint-Janshospitaal Brugge 1188-1976*. [Catalogus van de] Tentoonstelling georganiseerd door de Commissie van Openbare Onderstand van Brugge 5 juni-31 augustus 1976, I, Brugge, 1976, p. 29-30.
64. 'Audiovisueel archief. Inleidende beschouwingen', in : *B&Agids*, 61 (1985), p. 102-104.
65. 'Parochieregisters, Akten van de Burgerlijke Stand en "Status Animarum". Typologische benadering', in : *Jaarboek 3 [Uitgave van het] Vlaams Centrum voor Genealogie en Heraldiek*, Kortemark-Handzame, 1986, p. 15-56.
66. 'Het Rijksarchief in het algemeen en in relatie tot de archeologie in het bijzonder', in : *Westvlaamse Archaeologica*, 3, afl. 2 (1987), p. 57-60.
67. I.s.m. J. VERHELST, *Voor een nieuwe archiefwet. Advies van de werkgroep Archiefbeleid*, Antwerpen, 1987, 85 p. (Archiefkunde 2).
68. *Ontsluiting van archieven*, Brussel, ARA, 1988, II + 29 p. (Miscellanea archivistica Manuale Preprint 14).
69. 'De organisatie van de openbaarheid van bestuur', in : *B&Agids*, 65 afl. 2 (1989), p. 161-164.
70. 'Het archief van de stad Oostende in 1814', in : *Actief in Archief. Huldeboek Hilda Coppejans-Desmedt*, Antwerpen, 1989, p. 129-136 (Archiefkunde 4).
71. 'Vereisen archief en documentatie een specifieke benadering?', in : *B&Agids*, 65 afl. 3 (1989), p. 298-305.
72. *Studiereis naar Koblenz van 14 tot 17 oktober 1991*, Brussel, ARA, 1991.
73. *De Archiefvorming in de Bundesministerien, het Bundesarchiv, het Bundeszwischenarchiv en het Archiefwezen in Duitsland*, S.l. S.d. [Algemeen Rijksarchief Brussel, 1992].
74. I.s.m. J. VERHELST (red.), *Een archiefwet voor het federale België*, Antwerpen, VVBAD, 1993, 68 p.
75. 'De voorstellen voor een nieuwe archiefwet vergeleken met de standpunten van onze vereniging in 1987', in : J. MERTENS en J. VERHELST (red.), *Een archiefwet voor het federale België*, Antwerpen, VVBAD, 1993, p. 9-18.
76. 'Politieverordeningen in het provinciearchief : bewaren of vernietigen?', in : G. JANSSENS, G. MARÉCHAL,

- F. SCHEELINGS (red.), *Door de archivisticiek gestrikt. Liber amicorum prof. dr. Juul Verhelst*. Brussel, 2000 (Archiefinitiatie[f] 4), p. 181-186.
77. *Het O.C.M.W.-archief in het gerechtelijk arrondissement Gent. Inspectierapport*, Brussel, ARA, 1993, 26 p. (Miscellanea archivistica. Studia 38).
78. *Het gemeentearchief in het gerechtelijk arrondissement Gent. Inspectierapport*, Brussel, ARA, 1993, 28 p. (Miscellanea archivistica. Studia 39).
79. 'Verslag van de deelname aan het International Medieval Congress in Leeds (4-7 juli 1994)', in : *Verlagen van de wetenschappelijke zendingen 1994/2*, Brussel, ARA, 1995, z.p. (1 p.).
80. 'De actuele stand van zaken over de archiefwetgeving in België', in : *B&Agids*, 73 (1997), p. 87-91.
81. 'Verslag over de deelname aan het 30th International congress on medieval studies, at Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, USA, May 4-7, 1995, met de tekst van zijn lezing "Proportions between subdivisions and multiples of standard weights and measures in Belgium"', in : *Verlagen van de wetenschappelijke zendingen 1995*, Brussel, ARA, 1997, niet gepagineerd [13 p.].
82. 'Archieforganisatie in België en Vlaanderen', in : *B&Agids*, 74 (1998), p. 195-197.

2. HISTORISCHE PUBLICATIES EN TEKSTUITGAVEN

83. 'De XIVe eeuwse Brugse Schepenfamilies', in : *Ons Heem*, 14 (1960), p. 233-236.
84. 'Bouw en afbraak van Wetteren-brug. Een geschil tussen Wetteren en Gent', in : *Tijdschrift voor Geschiedenis en Heemkunde "Jan Broeckaert"*, Wetteren, 7 (1960), p. 35-37.
85. 'Mensen en toestanden in de 18de eeuw. Een geschil tussen Wetteren en Melle', in : *Tijdschrift voor Geschiedenis en Heemkunde "Jan Broeckaert"*, Wetteren, 8 (1961), p. 34-41.
86. 'De verdeling van de Brugse Schepenzetels op sociaal gebied (XIVe eeuw)', in : *Wetenschappelijke Tijdingen*, 21 (1961), kol. 451-466.

87. 'De sociale troebelen te Brugge in de XIIe eeuw', in : *Geschiedenis in het Onderwijs*, 7 (1961-1962), nrs. 60-61, kol. 375-384.
88. '650 jaar geleden... Jan II verleent het charter van Kortenberg (27 september 1312)', in : *Brabant*, september 1962, p. 34.
89. *Oud en nieuw in de middeleeuwen*. Antwerpen, 1962, 32 p. (Problemen 30).
90. 'De institutionele regeling van de verdeling van de schepenzetels in het middeleeuwse Brugge', in : *Geschiedenis in het Onderwijs*, 7 (1962), nrs. 64-65, kol. 625-632.
91. 'Vorsten en steden in de middeleeuwen', in : *Geschiedenis in het Onderwijs*, 7 (1962), nrs. 64-65, kol. 597-600.
92. 'Biervliet, een laatmiddeleeuws centrum van zoutwinning (1ste helft XVe eeuw)', in : *HMGOG*, Nieuwe reeks, 17 (1963), p. 103-115. Ook verschenen in de reeks : *Studia Historica Gandensia*, 3, Gent 1963, 15 p.
93. 'Wolven in West-Vlaanderen in de late Middeleeuwen', in : *Biekorf*, 64 (1963), p. 114-116.
94. 'Enkele gegevens over dijkbreuken en dijkherstel in Hulsterambacht naar aanleiding van een rapport van 1582', in : *HMGOG*, Nieuwe Reeks, 18 (1964), p. 31-37.
95. 'De bouwrekening van de schuur van Scueringhe, 1333', in : *HGGSEB*, 102 (1965), p. 202-206.
96. 'De "Fermerie van den Wijngaerde" te Brugge. Drie rekeningen uit 1397-1400', in : *Biekorf*, 67 (1966), p. 201-206.
97. I.s.m. A. VERHULST, 'Yield Ratios in Flanders in the fourteenth century', in : *The Economic History Review*, 2e reeks, 19 (1966), p. 175-182.
98. 'Biervliet, een laat-middeleeuws centrum van zoutwinning (1^e helft XVe eeuw)', in : *Handelingen van het XXVe Vlaams Filologencongres. Antwerpen, 17-19 april 1963*, [Antwerpen], 1967, p. 379-383.
99. 'Een taak voor heemkundige kringen. Projekt voor het opstellen van een inventaris van materialen voor de studie van de historische metrologie', in : *Ons Heem*, 21 (1967), p. 145-147.
100. 'Het tarief van de "Overslach" te Wachtebeke (begin XVIe eeuw)', in : *HMGOG*, Nieuwe reeks, 21 (1967), p. 75-80.
101. 'De processen-verbaal van de "Commission des poids et me-

- sures" van het Leic-departement (20.6.1798-20.2.1801)', in : *HGGSEB*, 104 (1967), p. 97-118. Ook verschenen in : *Mededelingen van het Centrum voor de studie van de Boerenkrijg*. Hasselt, nr. 66, 1967, 24 p.
102. 'De hospitaalarchieven : bronnen voor de agrarische geschiedenis van de late middeleeuwen ? Het voorbeeld van de Brugse Sint-Jans- en Potteriehospitalen', in : *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis*, 6 (1968), p. 23-28.
 103. 'De bevolking van Lo in het begin van de XVIIe eeuw', in : *Biekorf*, 69 (1968), p. 297-300.
 104. 'Les confiscations dans la Châtellenie du Franc de Bruges après la bataille de Cassel', in : *HKCG*, 134 (1968), p. 239-284.
 105. 'Enkele aspecten van de heerlijke finances op het einde van de XIVe eeuw : de heerlijke rekeningen van Pittem (1386-1390)', in : *De Leiegouw*, 10 (1968), p. 27-38.
 106. 'De economische en sociale toestand van de opstandelingen uit het Brugse Vrije, wier goederen na de slag bij Cassel (1328) verbeurd verklaard werden', in : *BTFG*, 47 (1969), p. 1131-1153. Ook verschenen als overdruk in de reeks Belgisch Centrum voor landelijke geschiedenis, 19, Leuven-Gent, 1970.
 107. 'Het Rijksarchief en het Onderwijs', in : *Informatieblad. Bestuur van de organisatie van het Onderwijs*, 4, nr. 9 (november 1969), p. 33-36.
 108. 'Het Poortersboek van de stad Lo (1750-1787)', in : *Vlaamse Stam*, 4 (1968), p. 467-479.
 109. I.s.m. W. VANDERPIJPEN, 'Schets van de Westvlaamse landbouw eind 18de-begin 19de eeuw. Het rapport van B.J. Holvoet en zijn belang voor de "Mémoire statistique du département de la Lys"', in : *HGGSEB*, 107 (1970), p. 277-300. Ook verschenen als overdruk in de reeks Belgisch Centrum voor landelijke geschiedenis, 26, Leuven-Gent, 1971.
 110. 'Genealogie, Geschiedenis en Wetenschap', in : *Vlaamse Stam*, 6 (1970), p. 1-9.
 111. 'De Kortrijkse graan- en havermaat', in : *De Leiegouw*, 12 (1970), p. 231-238.
 112. *De laat-middeleeuwse landbouweconomie in enkele gemeenten van het Brugse platteland*. Brussel, 1970, 207 p. (Pro Civitate. Historische uitgaven. Reeks in -8°, 27).

- Ook verschenen in de reeks Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 28, Leuven-Gent, 1970, 203 p.
113. 'De akkerbouw in de omgeving van Brugge in de 14de en 15de eeuw', in : *Handelingen van het XLIe Congres van de Federatie van de Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België, Mechelen, 1970*, Mechelen, 1971, p. 197-202.
 114. 'Het Brugse Vrije en de opstand van Kust-Vlaanderen', in : *Spiegel Historiae*, 6 (1971), p. 304-307.
 115. 'Enkele bepalingen omtrent bezaaiing, beplanting en behuizing in laat-middeleeuwse pachtcontracten voor het Brugse Vrije (XVe eeuw)', in : *HGGSEB*, 108 (1971), p. 245-260.
 116. 'Genealogie, Geschiedenis en Wetenskap', in : *Familia. Quaterly Journal of the Genealogical Society of South-Africa. Kwartaalblad van de Genealogiese Genootskap van Suid-Afrika*, 8 (1971), p. 2-8. In het Afrikaans vertaald door dr. J.A. Heese.
 117. 'Middeleeuwse sociale structuren. Enkele kanttekeningen', in : *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 84 (1971), p. 252-261.
 118. 'Boekenschouw. Bibliografie voor de geschiedenis van het Oude Graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen sedert het begin van de eeuw', in : *Bulletin van de Belgische Commissie voor Bibliografie*, 16 (1972), p. 77-92.
 119. 'De economische leefbaarheid van de lekenheerlijkheid op grond van de heerlijke rekeningen (1300-1500)', in : *Economische Geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek. Handelingen van het Colloquium te Brussel, 17-19 nov. 1971*, Brussel, 1972, p. 473-489.
 120. 'Sociale geografie van de Sint-Jakobswijk te Brugge (1382-1383)', in : W. BLOCKMANS, I. DE MEYER, J. MERTENS e.a., *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw*, Heule, 1971, p. 95-131 en 265-267 (Standen en Landen, LIV).
 121. 'De beschuldigingen tegen Pieter Huerel, opstandig Brugs Hostelier', in : *Album Albert Schouteet*, Brugge, 1973, p. 111-116.
 122. 'De geschiedkundige bibliografie van de Stad Brugge. 1972, een belangrijk jaar', in : *Bulletin van de Belgische Commissie voor Bibliografie*, 17 (1973), p. 153-165.
 123. 'L'introduction du système métrique dans les Pays-Bas méridionaux', in : *Janus*, 60 (1973), p. 1-12.

124. 'De stedelijke "slag" van Kortrijk. Le "cop" de la ville de Courtrai (1672-1746)', in : C. VERLINDEN e.a., *Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant, deel IV (XIIIe-XIXe eeuw). Prix et salaires en Flandre et en Brabant, tome IV (XIIIe-XIXe siècle)*, Brugge, 1973, p. 224-229.
125. 'Twee (Wevers)opstanden te Brugge (1387-1391)', in : *HGGSEB*, 110 (1973), p. 5-20.
126. 'Het gebruik van regressievergelijkingen in kwantitatief historisch onderzoek. Een proeve', in : *Album Verlinden*, Gent, 1975, p. 221-232.
127. 'Het haardgeld te Oostende in 1533, haar inwoners en hun sociale stratificatie', in : *Ostendiana*, II (1975), p. 39-57.
128. 'Het buitenstedelijk goederenbezit van het Sint-Janshospitaal te Brugge', in : *Sint-Janshospitaal Brugge 1188-1976 [Catalogus van de] Tentoonstelling georganiseerd door de Commissie van Openbare Onderstand van Brugge 5 juni-31 augustus 1976*, I, Brugge, 1976, p. 85-89.
129. 'De bevolking van het Brugse Vrije rond 1520', in : W. PREVENIER en J. DE BELDER, *Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9de tot de 20ste eeuw in de Nederlanden*, Gent, 1977, p. 145-166 (*Studia Historica Gandensia*, 200).
130. 'Le rapport de la "Commission des Poids et mesures" du département des Forêts (1798)', in : *Hémecht*, 1977, p. 525-538.
131. I.s.m. R. PETIT, 'Colloquium (26-29. XI. 1975) V Lustrum, Gedachtenwisseling - Discussions', in : *Standen en Landen, Anciens Pays et Assemblées d'Etats*, 70 (1977), passim.
132. 'De boerenopstand onder Zannekin', in : *Gedenkboek Zannekin 1328-1978*, Diksmuide, 1978, p. 96-103.
133. 'Zannekin of de evolutie van het beeld van een volksheld', in : *De Franse Nederlanden. Les Pays-Bas français. Jaarboek. Annales*, 1978, p. 24-37.
134. I.s.m.G. DECLERCQ en D. SANDERS, 'De Damse Vaart', in : *West-Vlaanderen werkt*, 21 (1979), p. 173-181.
135. 'Hoe kennen wij de evolutie van het landschap?', in : *Bronnen voor de historische geografie in België. Katalogus van de tentoonstelling*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1979, p. XIII.

136. *Instellingen van de middeleeuwen, moderne en hedendaagse tijden*, Assebroek-Brugge, 1979, 17 p. (Cursus Heemkundige Vorsers).
137. 'De invoering van het metriek stelsel in de Nederlanden', in : *Spiegel Historiae*, 14 (1979), p. 279-284.
138. 'Een moeilijke opgave. Het meten van de laat-middeleeuwse landbouwproductiviteit', in : A. VERHULST, Chr. VANDENBROEKE e.a., *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, XIV^{de}-XIX^{de} eeuw. Productivité agricole en Flandre et en Brabant, 14e-18e siècles. Agricultural productivity in Flanders and Brabant, XIVth-XIXth century*, Gent, 1979, p. 3-20 en in *Idem*, Louvain-la-Neuve, 1979 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 56). Ook verschenen als overdruk in de reeks *Studia Historica Gandensia*, 223.
139. 'Een niet-bewaard XVI^{de} eeuws handboekje voor maten', in : *ABB*, 50 (1979), p. 390-394.
140. *Bibliografie van werken over oude maten en gewichten in de Nederlanden*, Brussel, 1980, 100 p. (Bibliographia Belgica 136).
141. Redactie van *Bronnen voor de historische geografie van België. Sources de la géographie historique en Belgique. Handelingen van het Colloquium te Brussel. Actes du Colloque de Bruxelles. 25-27 IV. 1979*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, 1980, 549 p.
142. 'Graanprijzen te Halle (1585-1796)', in : *Eigen schoon en de Brabander*, 63 (1980), p. 241-254.
143. 'Het sociaal-economisch leven 1300-1482. Landbouw', in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IV, Haarlem, 1980, p. 12-41.
144. 'Zoetwatervisvangst in de omgeving van Brugge in de late middeleeuwen', in : *Bieckorf*, 81 (1981), p. 215-219.
145. 'De meekrapteelt in de omgeving van Brugge, vooral in de 14de en 15de eeuw', in : *Het Brugs Ommeland*, 21 (1981), p. 259-282. Ook verschenen als overdruk in de reeks van het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 69, Gent, 1981.
146. 'De Brugse Ambachtsbesturen (1363-1374, n.s.) : een oligarchie?', in : *Recht en Instellingen in de Oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nicuwe Tijd* (= Liber amicorum Jan

- Buntinx), Leuven, 1981, p. 405-418 (Symbolae, Series A, vol. 10).
147. 'Oostendse schepen naar Kanton (1719)', in : *Ostendiana*, 4 (1982), p. 19-37.
 148. 'De zestiende-eeuwse kaart van het Oost-Vrije bewaard op het Rijksarchief te Brugge', in : *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, BEVAS, 1982, p. 225-234.
 149. 'Landschap en Geografie in het Zuiden, 1300-1480', in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II. Haarlem, 1982, p. 40-47.
 150. 'De landbouwers in het Zuiden, 1100-1300', in : *Ibid.*, p. 105-122.
 151. 'De Zwarte Zusters en de Waag te Oostende', in : *Gedenkboek Michiel Mispelon*, Kortemark-Handzame, 1982, p. 357-371.
 152. 'Over enkele rekeningen en over de financiële toestand van de Sint-Andriesabdij onder het abbatiaat van Pieter II Maets', in : *Sacris Erudiri*, 25 (1982) (= Album Amicorum N. Huyghebaert), p. 231-241.
 153. 'De ontwikkeling van ons meetsysteem', in : *Academiae Analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Wetenschappen*, 45, nr. 3, 1983, p. 123-140.
 154. 'De hoeve van het Brugse Sint-Janshospitaal te Snellegem', in : *Het Brugs Ommeland*, 23 (1983) (= Vriendenboek J. Penninck), p. 347-357.
 155. 'Een lijst, met aanvullingen, van socialistische, werklieden- en vrijdenkersverenigingen en hun militanten te Brussel (mei 1886)', in : *AMSAB-Tijdingen*, 3, nr. 4 (1984-1985), p. 9-29.
 156. 'Een lijst van socialistische, werklieden- en vrijdenkersverenigingen te Brussel (mei 1886) uit het politiearchief', in : *Socialistische Standpunten*, 32, nr. 2 (1985), p. 12-17.
 157. 'Emiel Moyson als dichter van de "Koeivoet"', in : *AMSAB-Tijdingen*, 4, nr. 2 (1985-1986), p. 39-44.
 158. 'Het "Oude" Oostende en de rente op de "hofsteden" toebehorende aan de graaf', in : *Ostendiana*, 5 (1986), p. 35-44.
 159. 'Lokale grensgeschillen en cartografie in de 16de eeuw', in : *Oude kaarten en plattegronden. Bronnen voor de historische*

- geografie van de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw). Handelingen van de studiedag van 20 sept. 1985 - Cartes et plans anciens. Sources pour la géographie historique des Pays-Bas méridionaux (XVIe-XVIIe siècles). Actes de la journée d'étude du 20 sept. 1985, Brussel, 1986, p. 105-117 (ABB, Extranummer 31).*
160. 'Woelingen te Brugge tussen 1359 en 1361', in : *Album Carlos Wyffels*, Brussel, 1987, p. 325-330.
 161. I.s.m. W. BLOCKMANS en A. VERHULST, 'Les communautés rurales d'ancien régime en Flandre : caractéristiques et essai d'interprétation comparative', in : *Recueils de la société Jean Bodin XLIV. Les communautés rurales, cinquième partie : Europe occidentale et Amérique. Synthèse générale*, Parijs, 1987, p. 223-248.
 162. I.s.m. A. LARIDON, *Schoolstrijd en schoolpact*, Oostende, 1988, 215 p.
 163. 'Les mesures de commerce de Bruges au moyen-âge', in : H. WITTHÖFT, J.C. HOCQUET en I. KISS, *Metrologische Strukturen und die Entwicklung der alten Masssysteme*, 1987, p. 89-94 (Sachüberlieferung und Geschichte. Siegener Abhandlungen zur Entwicklung der materiellen Kultur, Band 4).
 164. *Administratieve en gerechtelijke instellingen tijdens het Ancien Régime*. Roeselare, 1988, 25 p. (Cursus Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde).
 165. 'De oudste stadsrekening van Gistel (1394-1395)', in : *Gestella 1988 - Duizend jaar Gistel*, Gistel, 1988, p. 137-164.
 166. 'De ziekteverschijnselen van de pest, waargenomen te Geetbets in 1629', in : *Technologia*, 13, afl. 2 (1989), p. 95-99.
 167. 'De maten en gewichten', in : *De erfenis van de Franse Revolutie 1794-1814*, Brussel, 1989, p. 167-175 en 180-181 (Catalogus van de tentoonstelling in de A.S.L.K.-Galerij 17 maart-11 juni 1989). (Ook in het Frans).
 168. 'Les mesures du sel et leurs équivalents métriques aux Pays-Bas', in : *Acta Metrologiae Historicae II. Travaux du IV. Congrès International de la Métrologie Historique, Linz 2-5 Oct. 1986*, Linz, 1989, p. 188-200.
 169. I.s.m. G. ASAERT, 'Kranen', in : *Van Rank tot Drank*, Brussel, 1990, p. 122-127 (Catalogus van de tentoonstelling in de A.S.L.K.-Galerij 16 maart -10 juni 1990). (Ook in het Frans).

170. 'Handboek van de wijnroeiër', in : *Ibid.*, p. 153-155. (Ook in het Frans).
171. 'Samen met onze voormannen ...', in : A. ALAIN en M. VERMOTE, (red.), *Recht door zee. Bijdragen tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in het arrondissement Oostende-Veurne-Diksmuide (tot 1940)*, Oostende-Gent, 1990, p. 54-69.
172. 'Weerbare mannen en bevolking : het Brugse Vrije ca. 1640', in : *Getuigen in polderklei. Huldeboek dr. Godgaf Dalle*, Veurne, 1990, p. 69-75.
173. *Simon Stevin. "Wonder en is gheen wonder"*, Torhout, 1990, 16 p. (WVS-Cahiers, nr. 144).
174. 'Fragment van een vijftiende-eeuwse rekening van de Duinenabdij (1462-1463)', in : *HKCG*, 156 (1990), p. 285-309.
175. 'Centralisme en particularisme doorheen wetgeving en reglementering op maten en gewichten', in : *ABB*, 61 (1990), p. 469-483 (= *Miscellanea Roger Petit*).
176. 'Les poids et mesures dans les documents comptables et les livres des marchands au moyen-âge', in : *Cahiers de Métrologie*, 9 (1991), p. 21-27.
177. 'Mann, de "Academie" en zijn "Tables des poids et mesures"', in : *HGGSEB*, 128 (1991), p. 63-73.
178. 'Enkele gegevens over de laat-middeleeuwse economie van de Duinenabdij, in : *HGGSEB*, 129 (1992), p. 117-123.
179. 'Maten en gewichten te Ieper', in : *Wevend aan het Verleden. Liber Amicorum O. Mus*, Veurne, 1992, p. 173-182.
180. 'De specerijenhandel en zijn maten en gewichten', in : *Specerijkelijk. De specerijenroutes*, Brussel, 1992, p. 90-101. (Catalogus van de tentoonstelling in de A.S.L.K.-Galerij 27 maart -14 juni 1992). (Ook in het Frans).
181. 'Les tables des poids et mesures de l'abbé Mann (1788)', in : J.-Cl. HOCQUET (ed.), *Acta Metrologiae historicae III* (= *Sachüberlieferung und Geschichte. Siegener Abhandlungen zur Entwicklung der materiellen Kultur*), St. Katharinen, 1992, p. 29-39.
182. 'L'intervention des autorités centrales et locales dans la réglementation et le contrôle des poids et mesures en Flandre sous l'Ancien Régime', in : J.-Cl. HOCQUET (ed.), *Acta Metro-*

- logiae historicae III* (= *Sachüberlieferung und Geschichte. Siegener Abhandlungen zur Entwicklung der materiellen Kultur*), St. Katharinen, 1992, p. 186-194.
183. 'Enkele grote Vlaamse hoeven in de eerste helft van de veertiende eeuw', in : HGGSEB, 130 (1993), p. 45-60 (= Huldenummer B. Janssens de Bisthoven).
184. 'L'intervention des autorités centrales et locales dans la réglementation et le contrôle des poids et mesures sous l'Ancien Régime', in : S. DAUCHY & R. MARTINAGE, *Pouvoirs locaux et tutelle*, Centre d'Histoire Judiciaire, 1993, p. 41-52.
185. 'Het lepelrecht in Vlaanderen en Brabant', in : H. SOLY en R. VERMEIR, *Beleid en Bestuur in de Oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, Vakgroep Nieuwe Geschiedenis UG, 1993, p. 271-277.
186. 'Der Gewürzhandel und seine Masse und Gewichte', in : D. AHRENS und R. C. A. ROTTLÄNDER, *Ordo et Mensura II*, St. Katharinen, 1993, p. 398-403 (Sachüberlieferung und Geschichte. Siegener Abhandlungen zur Entwicklung der materiellen Kultur, Band 13).
187. 'Les poids et mesures dans le Nord de la France et en Flandre', in : J.-Cl. HOCQUET (ed.), *Une activité universelle. Peser et mesurer à travers les âges. Acta Metrologiae Historicae IV. Travaux du VIe Congrès International de la Métrologie Historique Lille, 1991*, Cahiers de Métrologie, 11-12 (1993-1994), p. 441-450.
188. 'Het Hanzeatische koopmanshuis Veckinhusen en Antwerpen in de eerste decennia van de vijftiende eeuw', in : G. MARÉCHAL (red.), *Een kompas met vele streken. Studies over Antwerpen, scheepvaart en archivalie aangeboden aan dr. Gustaaf Asaert ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag*, Antwerpen, VVBAD, 1994, p. 137-142 (Archiefkunde 5).
189. I.s.m J. BUNTINX+, 'Rijksarchief te Gent', in : H. COPPENS en R. LAURENT (o.l.v.), *Het Rijksarchief in België - Les Archives de l'Etat en Belgique, 1796-1996. Geschiedenis van de Instelling en Bio-bibliografisch Repertorium van de Archivarissen - Historique de l'Institution et Répertoire bio-bibliographique des Archivistes*, Brussel, 1996, p. 121-138 (Miscellanea Archivistica. Studia 86).

190. 'Brugge en Gent. De vertegenwoordiging van de "leden" in de stadsmagistraat', in : R. DE ZUTTER, L. CHARLES en A. CAPITEYN (red.), *Qui valet ingenio. Liber amicorum Johan Decavele*, Gent, 1996, p. 385-391.
191. 'Hildebrand Veckinchusen te Brugge : De activiteit van een Hanzeatisch koopman in de eerste decennia van de vijftiende eeuw', in : *HGGSEB*, 133 (1996), p. 55-60.
192. 'De verkoop van roerende goederen uit de nalatenschap van de Brugse kunstschilder Joseph-Denis Odevaere (Brussel 1834)', in : *HGGSEB*, 133 (1996), p.180-186.
193. 'Kapers, piraterij en goederen in het begin van de 15de eeuw', in : J.-M. DUVOSQUEL, J. NAZET en A. VANRIE (red.), *Les Pays-Bas bourguignons. Histoire et institutions. Mélanges André Uyttebrouck*, Brussel, 1996, p. 313-318 (ABB, Extranummer 53).
194. 'De laat-middeleeuwse visserij te Slepeldamme en te Coxide', in : *HGGSEB*, 134 (1997), p. 48-64.
195. 'Bestuursinstellingen van de stad Brugge (1127-1795)', in : W. PREVENIER en B. AUGUSTYN (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, 1997, p. 323-332 (Studia 72).
196. 'Heerlijkheden (9de eeuw-1795)', in : *Ibid.*, p. 552-557.
197. 'Eugène Steens, een geboren West-Vlaming als journalist bij de Tribune du Peuple', in : J. ART en L. FRANÇOIS (red.), *Docendo discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 1999, p. 435-443.
198. 'Wahrheit und Dichtung. Historiciteit en beeldvorming rond 1302', in : *HGGSEB*, 139 (2002), p. 268-279.
199. '1302 en de relativiteit van het geschiedenisbeeld', in : E. VANHOUTTE (red.), *De ene leeuw is de andere niet. Zeven maal De Leeuw van Vlaanderen herlezen*, Antwerpen, 2002, p. 63-77 (AMVC-publicaties 5).
200. I.s.m. P. VANDEWALLE, *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen*, Brugge 2003, 93 p. (Bronnen en bijdragen tot de Vlaamse Geschiedvorsing 7).
201. 'Dichtung und Wahrheit. De historische wortels van Charles de Costers "La légende et les aventures héroïques, joyeuses et glo-

rieuses d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandre et ailleurs", in : "*Ulieden Spiegel*", *Jaarboek van Uilenspiegels Kring*, 13 (2004), p. 78-82.

202. 'In memoriam Carlos Wyffels (Gentbrugge 3.1.1922-Veurne 13.12.2003)', in : *HGGSEB*, 141 (2004), p. 203-206.

3. Bijdragen in woordenboeken, encyclopedieën, lopende bibliografieën en tentoonstellingscatalogi

Medewerking aan : *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief geografisch woordenboek*, Brussel, 1980 (40 art., w.o. Brugge). – *De Grote Oosthoek Encyclopedie en Woordenboek*, 7^e druk (ca. 160 art., w.o. Denemarken, Frankrijk, Groot-Brittannië, Ierland, Noorwegen, Portugal, Spanje, Zweden, Zwitserland). – *Nationaal Biografisch Woordenboek*, II, IV, V en XIV, Brussel, 1966-1992 (8 artikels); XV, 1996 (1 artikel : Boens Daniël, i.s.m. R.F. LISSENS). – *Twintig eeuwen Vlaanderen*, XIII. Hasselt, 1976 (1 art. : Zannekin).

I.s.m. Y. DE LANGHE, 'Bibliografie van het historisch pocketboek', in : *Geschiedenis in het Onderwijs*, 7, nrs. 60-61 (1961-1962), kol. 415-424. – 'Boekenschouw. Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen', in : *HGGSEB*, 1964-1975. – *Bulletin critique d'histoire de Belgique (et du Grand-Duché de Luxembourg)*, Gent, 1971-1976.

Tentoonstellingscatalogi : *Het intellectuele leven in de Zuidelijke Nederlanden in de 15de-16de eeuw*, Brussel, 1970 (3 art.). – *500 jaar Grote Raad 1473-1973. Tentoonstelling van Karel de Stoute tot Keizer Karel*, Mechelen, 1973 (1 art.). – *Algemeen Rijksarchief. Permanente tentoonstelling. Doorheen de nationale geschiedenis*. Deel 1, Brussel, 1980 (8 art.).

4. Kritische recensies

Boekbesprekingen en kronieknota's in ABB, Athénée-Atheneum, B&Agids, Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden, BTFG, Geschiedenis in het Onderwijs, HGGSEB, Historisch-geografisch Tijdschrift, Info, De Leiegouw, Le Moyen-Âge, Revue d'Histoire Ecclésiastique, Tijdschrift voor Geschiedenis.

5. Curriculum vitae

In : H. COPPENS (red.), *Bio-bibliografisch Repertorium van het Wetenschappelijk Personeel*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1981, p. 118-123 (Miscellanea archivistica XXX).

Aangevuld in : H. COPPENS en R. LAURENT (o.l.v.), *Het Rijksarchief in België - Les Archives de l'Etat en Belgique, 1796-1996. Geschiedenis van de Instelling en Bio-bibliografisch Repertorium van de Archivarissen - Historique de l'Institution et Répertoire bio-bibliographique des Archivistes*, Brussel, 1996, p. 445-458. (Miscellanea Archivistica. Studia 86).

Antoon Triest. Portretlithografie door J.G. Canneel.

Uit : *Histoire du diocèse de Bruges*, Brugge, [z.d.], tussen p. 54 en 55.

De Gentse bisschop Antoon Triest elf maal op bezoek te Emelgem (1624-1655)

Bisschop Antoon Triest en zijn Itinerarium

Antoon Triest staat bekend als een van de meest dynamische bisschoppen uit de 17de eeuw. De aartshertogen Albrecht en Isabella benoemden hem op 10 augustus 1616 tot bisschop van Brugge, in opvolging van Karel-Filips de Rodoan.¹ Vier jaar later, op 10 juli 1620, promoveerden ze hem tot bisschop van Gent. De pauselijke bekrachtiging volgde op 25 oktober 1621 en de inbezitneming van zijn nieuwe zetel op 7 april 1622.² Reeds als jonge clericus was Antoon Triest opgevallen door zijn buitengewone intelligentie en werkkraft. Hij behaalde het licentiaatsdiploma in de beide rechten (burgerlijk en canoniek) voor zijn twintigste verjaardag. Ook zijn adellijke afkomst was zeer bevorderlijk voor zijn carrière. Hij werd benoemd tot kanunnik van het prestigieuze Sint-Baafskapittel te Gent en verbleef aan het Brusselse hof van Albrecht en Isabella. Toen deze hem benoemden tot bisschop van Brugge was hij slechts 39 jaar oud. Hij was de jongste van de 17 Brugse bisschoppen van het Ancien Regime (1559-1801).

A. Triest beschikte over een uitmuntende gezondheid en bleef zeer actief tot enkele weken voor zijn dood, op 28 mei 1657 (hij was toen 80 of bijna 80 jaar oud). De combinatie van zovele talenten en opportuniteiten, versterkt door een diep geloof in zijn goddelijke roe-

1 E. PIETERS, "Antoon Triest als bisschop van Brugge (1616-1620). Bijdrage tot de religieuze en de mentaliteitsgeschiedenis", in : *HÉm*, 69 (1982), p. 5-63.

2 M. CLOET, "Antoon Triest (1621-1657)", in : M. CLOET, L. COLLIN en R. BOUDENS (ed.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 66-78 ; IDEM, "Triest, Antonius, bisschop van Brugge, later van Gent", in : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 15 (1996), kol. 721-732.

ping en de overtuiging te leven op een beslissend keerpunt in de kerkgeschiedenis heeft hem gemaakt tot het prototype van de ideale contrareformatorische bisschop. Geen enkele andere bisschop uit de hele Mechelse kerkprovincie heeft zo regelmatig en zo dikwijls de parochies van zijn bisdom gevisiteerd en er bovendien eigenhandig een verslag over neergeschreven. Zijn verslagboek als bisschop van Gent, door hemzelf *Itinerarium* genaamd, telt 247 dichtbeschreven folio's (35 op 21 cm) en is een absoluut unicum. Het is een ware goudmijn voor de geschiedenis van de eerste helft van de 17de eeuw en werd dan ook integraal gepubliceerd. De benaming *itinerarium* (lett. vertaald reisroute) suggereert niet meteen de veelzijdigheid en de rijkdom van zijn inhoud.³

Vanaf de oprichting van de nieuwe bisdommen in de Nederlanden tot aan het Concordaat (1559-1801) behoorde Emelgem tot het bisdom Gent, pas vanaf 1834 tot het bisdom Brugge. Emelgem was de meest westelijk gelegen parochie van het Gentse diocees en vormde als het ware een driebisdommenpunt. De parochie was via Meulebeke en Oostrozebeke verbonden met het bisdom Gent, de aanpalende parochies Ingelmunster en Izegem behoorden tot het bisdom Doornik en de eveneens aangrenzende parochies Ardoois en Kachtem tot het bisdom Brugge. Emelgem maakte deel uit van de dekenij Tielt (22 parochies). Met zijn ca. 335 paasplichtigen in 1630 (ca. 560 inwoners) was het qua bevolkingsaantal een middelgrote parochie (13de plaats op 22).

Het Concilie van Trente (1545-1563) hechtte veel belang aan de pastorale visitaties. Voortaan dienden de bisschoppen of hun plaatsvervangers om de twee jaar alle parochies van hun bisdom te inspecteren. De eerste Gentse diocesane synode (1571) verplichtte de dekens elk jaar alle parochies van hun dekenij te visiteren en per parochie een geschreven rapport van hun bevindingen aan de bisschop te bezorgen. A. Triest bereidde zich onder meer aan de hand van die rapporten voor op zijn eigen visitaties. Hij bezocht het afgelegen Emelgem tussen 1624 en 1655 elf keren, even dikwijls als ande-

3 M. CLOET (ed.), *Itinerarium visitationum Antonii Triest episcopi Gandavensis (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest* (Symbolae facultatis litterarum et philosophiae Lovaniensis. Series 1, dl. 2 en Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, dl. 45), Leuven, 1976, XXV, 577 p. Het betreft 157 parochies (de Gentse parochies niet meegeteld).

re parochies. Kleinere parochies kregen van hem evenveel aandacht als grotere en hij was er de man niet naar om afstanden of minder goede wegen hierbij een rol te laten spelen. Wel vallen zijn rapporten over kleinere parochies soms wat korter uit dan die over grotere gemeenschappen.

Om de lezer een volledig beeld te geven van Triests verslagen volgt hieronder de integrale vertaling ervan, geïllustreerd met een kopie van het eerste verslag (1624). Zijn handschrift dilateert met verouderen en is in de laatste jaren zeer moeilijk leesbaar.

De tien verslagen zijn gespreid over de jaren 1624-1652 :

9.9.1624	7.5.1627	10.9.1630	23.6.1633	13.9.1637
14.9.1640	31.8.1642	10.5.1644	22.8.1650	22.9.1652

Het *Itinerarium* eindigt op 2 september 1654, hoewel de bisschop in de volgende jaren zijn inspectietochten nog verder zette. Hij bezocht Emelgem voor de elfde en laatste maal op 24 juni 1655.⁴ Van deze visitatie is geen verslag bewaard, wel een paar korte aantekeningen die de bisschop noteerde in zijn persoonlijk klachtenboek.⁵

Tot 1640 visiteerde A. Triest de parochies van zijn bisdom doorgaans om de drie jaar, vandaanaf trachtte hij het om de twee jaar te doen, maar tussen 1644 en 1650 hebben de oorlogsomstandigheden hem dat belet. Dat geldt ook voor Emelgem. De bisschop bezocht meestal een viertal parochies per dag, niet zelden twee in de voor- en twee in de namiddag. Hij bereikte Emelgem vanuit de aanpalende dorpen Meulebeke of Oostrozebeke. De reisroute lag vooraf vast ; de pastoor werd vooraf verwittigd en diende zijn helpers en de vooraanstaanden van het dorp op zijn beurt uit te nodigen. Triest hield er sterk aan ook hen te ontmoeten, vooral met de bedoeling ze persoonlijk te ondervragen over de pastoor en de gang van zaken op de parochie. Hij gaf daarbij blijk van veel kritische zin.⁶

4 GENT, *Bisschoppelijk archief* (BAG), reeks *Acta episcopatus Gandavensis*, reg. VII, fol. 344v.

5 GENT, *Rijksarchief* (RAG), Fonds Bisdom (FB), B 5 : *Registrum defectuum et abusuum decanatus Tiletani* [1624-1656], Emelgem sub dato.

6 M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVII^{de} eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968, p. 45-52 ; IDEM, *Itinerarium*, p. X-XI.

Op basis van wat hij gezien en gehoord had, en soms meteen als reactie op een dekenaal visitatieverslag, bezorgde Triest instructies aan de dekens betreffende de punten waaraan zij tijdens hun volgende visitatie bijzondere aandacht dienden te besteden. Deze bisschoppelijke instructies waren doorgaans heel concreet en persoonlijk en ze vertolkten de instelling van de bisschop tegenover bepaalde wantoestanden en tekortkomingen.⁷ Ze maakten deel uit van zijn systematische pastorale aanpak. De dekenale verslagen hadden, terloops gezegd, het grote voordeel jaarlijks te zijn en niet zelden uitgebreider en gedetailleerder dan de bisschoppelijke rapporten.

Het *Itinerarium* lag aan de basis van het *Registrum defectuum et abusuum decanatus Tiletani*.⁸ In voorbereiding op zijn eigen visitatie stelde Triest een lijstje op van de tekorten en misbruiken waaraan hij tijdens zijn bezoek bijzondere aandacht wilde besteden. Die lijstjes voor persoonlijk gebruik (een reeks korte, losse en moeilijk leesbare zinnestukjes) opgemaakt per parochie, vormen samen een *Registrum* per dekenij. Triest noteerde vaak in de rand met een of een paar woorden welk gevolg aan zijn opmerkingen werd gegeven. Soms stelde de bisschop het lijstje ook samen steunend op informatie uit het dekenaal visitatieverslag. Verreweg de meeste gegevens uit het register zijn ook terug te vinden in de visitatieverslagen. Voor Triests visitaties na 2 september 1654 is het register doorgaans de enige informatiebron.

Het pastorale optreden van bisschop Triest vertoont beslist een grote cohesie. Geen enkel verslag bleef zonder opvolging.

Vertaling van de Latijnse verslagen

Op dezelfde dag [9 september 1624] werd de kerk [van Emelgem] gevisiteerd en in een ellendige staat aangetroffen. Ze mist elke voorziening, heeft geen tabernakel, geen zilveren vaten en het Sacrament van de H. Eucharistie wordt bewaard in een koperen pyxis [pyxis/pyxis = doosje, ciborie, doosvormige ciborie, communiekelkje],

7 RAG, FB, B 2163/1 en B 2163/4 : instructies uit 1630, 1633, 1639, 1650, 1652, 1654, 1655, 1656.

8 RAG, FB, B 5 : *Registrum defectuum et abusuum*. Notities over morele en religieuze wantoestanden.

Emelghem

Vidy die visitata fuit ecclesia. Nullus in ea ornatus, nullum tabernaculum, nulla vasa argentea et Sanctae Eucharistiae Sacramentum repositum in vili armario, situm in sacrario, in pixide cuprea. Sed incolae meditantur insignem reparationem, levatis ad interesse centum libris grossorum, quas paulatim rediment ex ordinariis proventibus fabricae, qui utcunque boni sunt. Sunt hic circiter 300 communicantes. Presbiterium valde bonum et amoenum, situm iuxta cimiterium, aqua cinctum. Pastor est totus negligens, simlex, ignarus et vix sui curam gerens, ex quo caetera colligi possunt. Inde profectus est versus Meulebeke.

Emelghem. Eodem die, visitata fuit ecclesia eaque inventa in misero statu. Nullus in ea ornatus, nullum tabernaculum, nulla vasa argentea et Sanctae Eucharistiae Sacramentum repositum in vili armario, situm in sacrario, in pixide cuprea. Sed incolae meditantur insignem reparationem, levatis ad interesse centum libris grossorum, quas paulatim rediment ex ordinariis proventibus fabricae, qui utcunque boni sunt. Sunt hic circiter 300 communicantes. Presbiterium valde bonum et amoenum, situm iuxta cimiterium, aqua cinctum. Pastor est totus negligens, simlex, ignarus et vix sui curam gerens, ex quo caetera colligi possunt. Inde profectus est versus Meulebeke.

geplaatst in een gewone kast, die in de sacristie staat. De inwoners overwegen echter een aanzienlijke herstelling, er zijn 100 ponden grooten tegen [een bepaalde] intrest geleend met de bedoeling deze [lening] langzamerhand af te betalen uit de gewone inkomsten van de kerkfabriek, die nogal positief zijn. Er zijn hier ongeveer 300 communicanten [paasplichtigen]. De pastorie, gelegen naast het kerkhof en met water omringd, is zeer goed en fraai. De pastoor is heel zorgeloos, simpel, onwetend en zorgt nauwelijks voor zichzelf. De rest kan daaruit afgeleid worden. De bisschop is vandaar naar Meulebeke vertrokken. [Triest spreekt over zichzelf vrijwel altijd in de derde persoon].

6 mei 1627. De bisschop bezocht de kerk van Emelgem en diende er het vormsel toe aan vele christengelovigen. Hij vond de kerk goed uitgerust, maar nochtans zonder sacristie. De Heilige Maagd wordt hier met de grootste devotie vereerd. De biechtstoel beantwoordt aan de voorschriften, het tabernakel is goed en bevat een zilveren pyxis. De doopvont is in orde maar van nogal geringe waarde. De pastoor heeft hier een zeer goede naam, zorgzaam en ijverig als hij is, wordt hij door zijn parochianen graag gezien. Er zijn hier geen geconsacreerde altaren omdat de kerk pas hersteld is. Alles diende verhuisd te worden naar het achterste deel van de kerk, waarvan het herstel nog niet begonnen is. De goederen van deze kerk en van de voorgaande [Oostrozebeke] worden exact en eerlijk beheerd. Er zijn hier ongeveer 300 paasplichtigen, die allen voldaan hebben, behalve zeven die door de pastoor nochtans niet verdacht worden [van ketterij]. De jeugd is hier goed onderwezen in de zaken die men moet kennen. De pastorie is goed, mooi en gelegen nabij de kerk.

10 september 1630. Het vormsel werd toegediend. Op dezelfde dag, voor het middagmaal, bezocht de bisschop ook deze kerk, waarvan slechts een deel, namelijk de kapel van de H. Maria met het schip van de kerk en het portaal, hersteld is. De altaren zijn [nog] niet gewijd omdat ze verplaatst moeten worden. In de kerk is alles nogal goed versierd en geordend, er is een waardevol tabernakel, een zilveren pyxis en een biechtstoel conform [de richtlijnen]. Alleen is een fraaiere doopvont vereist. Er zijn hier ongeveer 335 paasplichtigen, die allen voldaan hebben uitgenomen twee, van wie een zwerver is en de andere eraan denkt te verhuizen. De pastoor geniet een goede faam, behalve dat hij de goddelijke dienst niet op een vast uur aanvangt, in de zomer nogal zelden catechismusles geeft

en ook geen vespers leest. Er hangt nog geen tabel van vrome stichtingen op, waarvan hij nochtans beweert dat ze opgemaakt is. De koster gedraagt zich eerbaarder dan gewoonlijk. Er is geen schoolmeester. De parochieregisters zijn exact, behalve dat het uur van de geboorte van de dopelingen niet genoteerd wordt en dat in de status animarum de gegevens niet met [speciale] lettertekens onderscheiden worden zoals in de instructies voorzien is. Er werd hier een broederschap van [O.-L.-Vrouw van] de Rozenkrans opgericht. Het kerkhof is goed afgesloten. De pastorie is aanmerkelijk, in goede staat, gelegen dichtbij de stroom de Mandel, naast het al genoemde kerkhof. Na deze visitatie vertrok de bisschop naar Rumbek, waar hij die hele dag bleef en overnachtte.

Op dezelfde dag [23 juni 1633], na de middag, visiteerde de bisschop ook deze kerk en diende er het vormsel toe. Hij overnachtte bij de heer van Heurne in Ingelmunster. De kerk heeft nood aan een ingrijpende herstelling en aan uitrusting. De H. Mariakapel is behoorlijk hersteld, maar de vensters ontbreken nog. De goddelijke diensten worden voldoende waardig opgedragen, behalve de vespers en de catechismus, waarnaar de pastoor weinig omziet tenzij misschien in de winter. Er is een tabel van de vrome stichtingen. De voet van de ciborie en van de kelk is verguld. De doopvont is onbehoorlijk. De klok bevindt zich nog steeds op het kerkhof. Voor het overige is de kerk in goede staat. De pastoor is een goed en vroom man. De hele gemeenschap, die bestaat uit 300 paasplichtigen, heeft een goede naam behalve drie. Een van hen, Georgius Vander Straeten, bezoekt zelden de kerk, hij excuseert zich wegens zijn ouderdom die hem evenwel niet belet zich naar de dorpskom te begeven. Antonius Maris excuseert zich wegens zijn blindheid. Judocus Van Wedaeghe is een zwerver en leidt een losbandig leven. De rekeningen zijn exact maar de vervaldagen en de hypotheken worden niet genoteerd. Er is een [vast] tarief [voor de kerkelijke diensten]. De pastorie is degelijk, fraai en door water omgeven. De parochieregisters zijn correct, maar het uur van de geboorte van de dopelingen wordt niet genoteerd. Hetzelfde zou gelden voor de status animarum als tenminste de kentekens conform de richtlijnen zouden genoteerd worden, zoals ook voor het register van de goederen verbonden aan de pastorie, als de bomen zouden geteld worden. Er is geen register van de priesters die hierheen komen. Voor het overige is alles goed geregeld.

13 september 1637. Het vormsel werd toegediend en er werd proviand verstrekt. Diezelfde dag werden in deze kerk twee altaren gewijd, een ter ere van de H. Maagd Maria die hier met de grootste devotie wordt vereerd, en een ter ere van [Sint] Petrus. Op het derde [altaar] wordt gecelebreerd op een draagbaar altaar. De kerk en het koor zijn dankzij grote uitgaven hersteld, maar nog niet de toren. Het kerkinterieur is vrij goed opgetooid. Alleen de preekstoel is niet van dezelfde kwaliteit en er ontbreekt een doopkapel en een mooier tabernakel. Het kerkportaal heeft nood aan een enig herstelwerk. De rekeningen zouden voldoende correct zijn als de betaaltermijnen zouden toegevoegd worden en de afrekeningen op de juiste plaats zouden staan. Voor het herstel van de kerk wordt een afzonderlijke rekening bijgehouden door de pastoor, die de leiding van de werken op zich nam. Hij moet nog meer dan 1000 florijnen uitkeren aan de werklieden, maar er zijn inkomsten om dat achtereenvolgens te doen. Er zijn hier meerdere misstichtingen die door het ontbreken van een kapelaan niet nagekomen worden en de bedevaarders vragen nu nog andere missen. De pastoor is vroom, zorgzaam en bescheiden, hij geeft catechismusles en zegt de vespers. Er zijn ongeveer 312 paasplichtigen die allen voldaan hebben behalve twee of drie die de pastoor evenwel niet verdenkt [van ketterij]. De eerloze publieke vrouw, genoemd Belle Marie, frequenteert de parochie en er is onvoldoende aandacht voor hen die hier komen wonen zonder de nodige getuigschriften. De pastorie ligt in een aangename omgeving en ze is in goede staat.

Op dezelfde dag [14 september 1640], na het middagmaal, visiteerde hij [de bisschop] deze kerk en trof haar goed uitgerust aan. Op de altaartafel die met grote kosten van dag tot dag wordt hersteld en versierd, staat een groot en aanzienlijk tabernakel. De klok bevindt zich nog steeds op het kerkhof dat goed afgesloten is. De sacristie is vochtig. De preekstoel is al te onverzorgd. De pastoor preekt slechts om de veertien dagen, hij geeft slechts catechismusles van de advent tot Pasen en zingt de vespers slechts op de plechtigere feestdagen. Hij heeft, samen met de hele gemeenschap die 350 paasplichtigen telt, een goede naam. Allen voldeden aan hun paasplicht, behalve Nicolaas De Vos, die de pastoor echter niet [van ketterij] verdacht vindt. De eerloze publieke vrouw, Belle Marie, woont hier nog steeds. De rekeningen zijn in orde, echter niet de parochieregisters die de dag en het uur van de geboorte van de dopelingen niet aangeven. Over het persoonlijke leven van de pastoor kon hij [de

bisschop] zich niet informeren omdat geen enkele parochiaan opdaagde. De pastorie is in goede staat. Vandaar naar Meulebeke vertrokken.

31 augustus 1642. Het vormsel werd toegediend. Deze kerk is nogal goed uitgerust en binnenin is alles goed in orde. De sacristie is al te vochtig en er is geen archief, zodat alle bescheiden door de pastoor bewaard worden. De pastoor is oplettend, vroom en bescheiden, nochtans is hij weinig geporteerd om de vespers te bidden en de christelijke lering te promoten. Er zijn hier ongeveer 350 paasplichtigen waarover alle goeds wordt vermeld. De inwoners denken na over de oprichting van een nieuwe toren. De rekeningen zijn nogal in orde en ook de parochieregisters. De pastorie heeft nood aan enig herstel.

[10 mei 1644] Het vormsel werd toegediend en er werd proviand gegeven. Dezelfde dag, voor de middag, werd ook deze kerk bezocht. De toren wordt tegen een hoge kostprijs opgebouwd en er worden nieuwe klokken gegoten. De sacristie is niet net genoeg. Men zegt dat alleen in de winter catechismusles gegeven wordt en dat de vespers niet steeds gezongen worden. Er zijn hier verscheidene stichtingen voor missen, waarvan de kerkfabriek de inkomsten opstrijkt maar die niet nagekomen worden. Er is ook een wekelijks te zingen mis ten laste van de kerkfabriek, die niet opgedragen wordt. Deze is nochtans rijk en ze heeft een goed tiende. De 340 paasplichtigen hebben allen voldaan behalve vier die de pastoor nochtans niet beschouwt als verdachten maar als nalatigen. Inwijkelingen worden niet ondervraagd en ze leggen geen testimonium voor. Petrus Van Dale uit Brugge, verdacht van pseudo-exorcisme, kwam hier wonen. Er is geen vastgestelde dag om de rekeningen te horen. In de parochieregisters wordt geen gewag gemaakt van het uur van de geboorte van de dopelingen en ook niet van de overledenen.

[22 augustus 1650] Het vormsel werd toegediend. Op dezelfde dag, voor de middag, vond ik deze kerk in goede staat, goed uitgerust en van een [nieuw] opgerichte toren voorzien. De actuele pastoor heeft een goede naam, behalve dat hij in de oogsttijd niet catechiseert en erg dikwijls het sermoen achterwege laat. Hij beheerst zijn huishouden, zijn huis en tuin zijn onderhouden. Hij komt alle stichtingen van missen na, drie per week. De registers zijn conform de richtlijnen. Er zijn 300 paasplichtigen en er zijn geen uitgesproken klachten want de eertijds infame vrouw,

genaamd Belle Marie, houdt zich nu gedeisd. De inwijkelingen worden niet verplicht een testimonium voor te leggen. Petrus Vandaele [bemerkt wisselende schrijfwijze], eertijds pseudo-exorcist, komt soms nog eens naar hier, maar hij schijnt niet langer te exorciseren. De pastoor lijkt zich soberder en gematigder te gedragen sinds zijn moeder bij hem inwoont. De kerkfabriek heeft in haar afrekening van 1649 een bonus van 411 ponden parisis, maar de inkomsten van het Onze-Lieve-Vrouwealtaar worden verrekend zonder onderscheid en zonder [toevoeging van] een afzonderlijke titel. De armendis heeft een overschot van 3 ponden 1 schell. parisis.

[22 september 1652] Het vormsel werd toegediend en er werd proviand verstrekt. Dezelfde dag bezocht ik ook deze kerk en ik begreep dat de cultus ter ere van Onze-Lieve-Vrouw er met de dag toeneemt, dat de toren opgebouwd is en de inkomsten van het genoemde Onze-Lieve-Vrouwealtaar niet meer vermengd worden met die van de kerkfabriek. Er is hier geen magistraat [lokaal bestuur] noch een eigen baljuw, want deze is gemeenschappelijk met de magistraat van Izegem. Er is geen lijst van de te celebreren missen. Tot nog toe betaalde de parochie [burgerlijk bestuur] de [catechismus] - prijzen niet. Men vertelt dat de chirurgijn zich niet geheel onthoudt van exorciseren, maar men zegt [ook] dat een andere exorcist uit Ardoois, genaamd Petrus Vandaele, hierheen komt. De pastoor leeft in goede verstandhouding met het volk. De oude publieke vrouw, Belle Marie, gedraagt zich deftig. Al de rest is in dezelfde staat als boven. De kerkfabriek heeft een overschot van 411 [ponden] 3 [schell.] parisis, maar bemerk dat de rekening van de inkomsten van het Onze-Lieve-Vrouwealtaar niet door een [afzonderlijke] titel afgescheiden is. De armendis heeft een overschot van 3 [ponden] 6 [schell.] parisis.

Kerk, pastoors en parochianen

In Triests verslagen kunnen, met wat goede wil, drie hoofdthema's onderscheiden worden : de kerk en haar uitrusting ; de pastoor, zijn ambtsvervulling en levenswijze en tenslotte de gelovige gemeenschap (vooral het vervullen van de paasplicht). Ook de medewerkers van de pastoor, bv. de koster en de onderwijzer, en de stand van kerk- en disrekeningen komen soms ter sprake. Binnen de nog beschikbare ruimte worden hieronder enkele themata voor het voetlicht gebracht. We steunen hiervoor vooral op de bisschoppelijke verslagen, maar ter verheldering van een of ander doen we ook soms een beroep op andere bronnen, wat uit de voetnoten zal blijken.

De kerk en haar interieur

Dit aspect behandelen we hier zeer bondig omdat het in bijdragen over het kerkelijk verleden van Emelgem bijna alle aandacht kreeg. A. Maertens en Ph. Despriet schreven een grondige studie van de Emelgemse Sint-Pieterskerk.⁹ De grote lijnen zien eruit als volgt. De kerk van Emelgem werd in 1566 (Beeldenstorm) en volgende jaren – zoals zovele andere – geplunderd en in brand gestoken. In 1610 en 1611 bv. lag de uitgebrande kerk er nog verwoest en verlaten bij, met het definitieve herstel kon pas in 1615 een aanvang gemaakt worden. Toen A. Triest op 9 september 1624 voor het eerst Emelgem visiteerde, vond hij de kerk en haar uitrusting heel gebrekkig. Hij vernam echter dat de parochianen zeer begaan waren met het herstel van hun kerk. Bij zijn volgende bezoeken stelde hij steeds opnieuw vast dat er vooruitgang werd geboekt maar dat er nog veel te doen was. Toen de bisschop op 13 september 1637 Emelgem voor de vijfde keer bezocht, vond hij de kerk weer helemaal geschikt voor de eredienst en kon hij eindelijk tot zijn grote tevredenheid twee altaren herwijden. De klokkentoren was evenwel nog niet hersteld en de klokken bleven op het kerkhof staan. Pas vanaf 1640 kon pastoor Obrecht – daartoe

9 A. MAERTENS en PH. DESPRIET, *De Sint-Pieterskerk in Emelgem. Geschiedenis - opgravingen - kunstbezit.* (Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen, VI), Kortrijk, 1983, p. 18-19 ; 26-34.

aangemaand door bisschop Triest – zich volop inzetten voor de restauratie van de toren. Op 25 juni 1644 kregen de pastoor en de kerkmeesters de toelating van het bisdom om daartoe een hypotheeklening op de kerkgoederen aan te gaan.¹⁰ Nog hetzelfde jaar werd de toren in gebruik genomen, bijna tachtig jaar na de beeldenstorm! Dat was ongetwijfeld een hoogdag voor de lokale gemeenschap en in het bijzonder voor pastoor Obrecht. Hij had zich vooral voor de toren persoonlijk zeer sterk moeten inzetten: hij kocht zelf de nodige bomen en de stenen, en ontbood ervaren metsers, zelfs uit Gent, om hun advies te vragen.¹¹ Pastoor Obrecht besteedde ongetwijfeld heel veel tijd aan de heropbouw van zijn kerk en de daarbijhorende financiële en administratieve zaken. Hij werd dan ook geprezen als de “grote Emelgemse pastoor en kerkherbouwer”.¹² De duur van de heropbouw van de kerk en de toren had alles te maken met de hoge kosten en het geldgebrek. Emelgem vormde beslist geen uitzondering: ook op andere parochies werd dikwijls gedurende tientallen jaren gewerkt aan het herstel van de kerk en haar interieur.

De pastoors

De pastorie van Emelgem lag naast het kerkhof en was met een wal omgeven. Bisschop Triest kwalificeerde haar al in 1624 als in goede staat en aantrekkelijk. Deze mooie constructie stond dus geheel in tegenstelling met de deficiënte staat van het kerkgebouw. Ook latere verslagen onderstrepen de gunstige ligging en de aantrekkelijkheid van het pastoorshuis. In deze mooie pastorie verbleef in 1624 een minderwaardige pastoor. Triest schreef over hem: “Hij is heel zorgeloos, simpel, onwetend en hij zorgt nauwelijks voor zichzelf. De rest kan daaruit afgeleid worden”. Het valt op dat de bisschop niettegenstaande dit genadeloze verdict, geen maatregelen in het vooruitzicht stelt. Gaat het misschien om een oude man die uitgeblust is en van

10 BAG, *Acta episcopatus Gandavensis*, reg. IV, fol. 309r.

11 R. HERMAN, *Bronnenverzameling tot de geschiedenis van de Sint-Pieterskerk te Izegem*, Izegem, 1971, p. 22-23 (het *Itinerarium*, toen nog niet gepubliceerd, werd niet gebruikt); J.-M. LERMYTE, *De Emelgemse Sint-Pieterskerk*, Izegem, 1992, p. 25-26.

12 R. HERMAN, *Bronnenverzameling*, p. 24.

wie geen beterschap kan verwacht worden, zo vroegen we ons af. In tegenstelling met de dekenale verslagen vermeldt het *Itinerarium* nooit de namen van de pastoors. Het blijkt te gaan om een zekere Guilelmus Egels, die in 1608 benoemd werd en overleed in 1625.¹³ De dekenale verslagen uit die periode zijn, eufemistisch uitgedrukt, weinig lovend over hem. Op 5 januari 1625 verzocht deken De Mol bisschop Triest na te gaan hoe de pastoor er kon toe gebracht worden om zijn parochie te verlaten.¹⁴ De Mol zal het wellicht onverwachte overlijden van Egels enige tijd later misschien niet betreurd hebben.

Zijn opvolger, Everardus Obrecht, werd door de bisschop benoemd op 3 april daaropvolgend, op voordracht van de abt van de Sint-Maartensabdij te Doornik die er het patroonschap uitoefende.¹⁵ Obrecht was afkomstig van Goetsenhoven (bij Tienen) en priester van het aartsbisdom Mechelen. Het is ons niet bekend waarom deze “Mechelse” priester de zielzorg wilde uitoefenen in het verre Emelgem. Het priestertekort lijkt in die jaren groter geweest te zijn in de bisdommen Brugge en Gent dan in Mechelen, maar we weten niet of dit zijn motivatie was.¹⁶ Hij bleef in dienst tot aan zijn onverwachte dood op 23 mei 1648.¹⁷

In 1627 drukt de visiterende bisschop zijn voldoening uit over de nieuwe pastoor die een goede faam geniet. Ook in 1630 en volgende jaren is de bisschop doorgaans tevreden over hem, hoewel hij meest-

13 M. CLOET, *Het kerkelijk leven*, p. 582 (Bijlage XVI : Tabellen van de pastoors, Emelgem).

14 BAG, *Acta episcopatus*, reg. III, fol. 82v. “... qua via induci poterit pastor ut curam animarum deserat”.

15 RAG, *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom te Gent tot eind 1801*, dl. VI : *Kerkelijk beleid van het bisdom* door M. GYSSELING (†), geredigeerd door M. CARNIER, Brussel, 2004, p. 240, voordracht van Obrecht tot pastoor ter opvolging van G. Egels. Zie ook RAG, FB, O4165A, akte van voordracht.

16 Over de priesterrekrutering, zie ST. VANDEN BROECKE, “Seculiere geestelijken in het 17de-eeuwse bisdom Gent : een prosopografie”, in : *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden*, 3 (1994), p. 193-208.

17 “Hij werd in Izegem dodelijk getroffen door een verdwaalde kogel van een bossenier”, aldus J.M. LERMYTE, *De Emelgemse Sint-Pieterskerk*, p. 26. “Bossenier” betekent “carabinier”, aldus L.L. DE BO, *Westvlaamsch idioticon*, Gent, 1892, p. 150. Zie ook KORTRIJK, *Rijksarchief, Kerkarchief Emelgem*, nr. 1, Handboek van pastoor Obrecht, reg. 1, fol. 3r. De twee zgn. handboeken van Obrecht bevatten vrijwel alleen aantekeningen over het beheer van de goederen van kerk, dis, pastoor en koster, en van betalingen.

al toch ook enkele kleinere tekortkomingen aanstipt. Deze betreffen meestal een zekere onvolledigheid in de administratieve notities (zoals verder nog zal blijken) en, wat zwaarder weegt, enige laksheid (of gaat het eerder om een zeker pragmatisme ?) in het geven van catechismusonderricht. In 1637 noemt de bisschop hem 'een vroom, zorgzaam en bescheiden man' zonder verder iets negatiefs te vermelden. Drie jaar later is de kerkleider wat minder positief. "De pastoor preekt slechts om de veertien dagen, geeft slechts catechismusles aan de kinderen van de advent tot Pasen en zingt de vespers alleen op de plechtigere feestdagen". De notitie laat blijken dat de bisschop op deze terreinen duidelijk wat meer verwacht. Kenschetsend is ook de zin "Over het persoonlijke leven de pastoor kon hij (de bisschop) zich niet informeren omdat geen enkele parochiaan opdaagde". Triest wilde steeds het oordeel van de leken kennen over de ambtsvervulling en het persoonlijk gedrag van hun pastoor. Ook in de volgende verslagen beoordeelt de bisschop pastoor Obrecht met een enerzijds en een anderzijds. Globaal blijft zijn beoordeling positief want de pastoor is oplettend en vroom en geniet een goede reputatie. Toch kon hij zich volgens Triest wat meer inspannen om de vespers te zingen en ook buiten de wintertijd catechismusles te geven. Obrecht treedt naar voren als een pastoor die geen overdreven eisen wilde stellen, wat de telkens bevestigde goede verstandhouding met zijn parochianen wellicht helpt verklaren. Ongetwijfeld genoot hij als kerkherbouwer veel waardering.

Ludovicus Wackens (Wackins) werd op 12 augustus 1648 benoemd tot zijn opvolger, na deelname aan een *conkursus* (een vergelijkend examen voor kandidaat-pastors).¹⁸ Ook hij schoot goed op met zijn parochianen (1650, 1652). Het valt op dat Triest te Emelgem (en elders) steeds opnieuw wilde weten of de pastoor een goede faam genoot en in goede verstandhouding leefde met zijn parochianen. Blijkbaar besepte de bisschop maar al te goed dat dit voorwaarden waren voor een vruchtbaar apostolaat. Toch was de bisschop zelf minder tevreden over hem omdat hij niet catechiseerde in de oogsttijd en ook de predikatie dikwijls achterwege liet (1650). Het

18 BAG, *Acta episcopatus*, reg. VII, fol. 88v. De *conkursus* aangekondigd op 31 mei 1648, vond plaats op 20 juni. Zie ook RAG, FB, O4242K, akte van voordracht door de abt van de Sint-Maartensabdij te Doornik.

verslag van 1652 herhaalt deze klachten niet. Bij zijn bezoek aan Emelgem op 24 juni 1655 vernam de zeer oude, maar nog zeer actieve bisschop dat de pastoor te veel dronk, streng was tegenover de armen en het ziekenbezoek verwaarloosde. Deken De Mol kreeg de opdracht hem daarover ernstig te vermanen.¹⁹ Deze tekortkomingen staan in schrille tegenstelling tot Wackens' inspanningen op andere terreinen, zoals de Mariadevotie. Hij overleed als pastoor van Emelgem op 28 september 1662.

De parochianen

Het aantal paasplichtigen (*communicantes*) steeg van ca. 300 in 1624 tot ca. 350 in 1640-1644 ; in 1650 was het gedaald tot ca. 300. In die jaren leidden oorlogen en besmettelijke ziekten in de hele regio tot een aanzienlijk bevolkingsverlies. Paasplichtigen vormden in landelijke parochies toen ca. 60 % van het totale bevolkingsaantal.²⁰ De gemeenschap was best overzichtelijk, een pastoor met een paar jaren dienst kon alle paasplichtigen kennen. In 1627 vertelde pastoor Obrecht aan bisschop Triest dat 7 parochianen hun paasplicht verwaarloosd hadden. Toen deze hem vroeg of ze soms niet van ketterij verdacht werden, antwoordde hij : toch niet. De vraag van de bisschop is zeer typerend : steeds opnieuw denkt hij onmiddellijk aan ketterse gezindheid, omdat hij deze het gevaarlijkst acht (in dat geval moet er vooral omwille van het 'besmettingsgevaar' onmiddellijk opgetreden worden).

In 1630 wordt de visiterende bisschop opnieuw opvallend nauwkeurig ingelicht over de Emelgemnaren. Er zijn ca. 335 communi-

19 RAG, FB, B 5, *Registrum defectuum*, Emelgem : "Ex visitatione mea 24 junii 1655" : "Pastor audit addictus poculis, severus in pauperes, negligens in visitandis aegris". In de bisschoppelijke instructie van 1655 gericht aan deken De Mol luidt het aldus : "Monendus pastor ut abstineat a potu nimio, mitius agat cum pauperibus, diligentius visitet aegrotos ut illos assistat in infirmitatibus" (RAG, FB, B 2163/1). Wellicht heeft Triest ook nog na 1654 verslagen van zijn visitaties opgemaakt, maar deze niet meer opgenomen in zijn *Itinerarium*. Zie ook B 2163/4, bisschoppelijke instructies. In hetzelfde *Registrum* noteerde Triest "Ex visitatione 1656" (hij bedoelde het dekenale visitatieverslag) : "Pastor rarius visitat aegrotos".

20 M. CLOET, *Het kerkelijk leven*, p. 557.

canten die allen voldeden met uitzondering van een zwerver en iemand die eraan denkt te verhuizen. Nog eens drie jaar later hebben alle inwoners een goede naam behalve drie. Het gaat hier, zoals gewoonlijk, om mannen. Obrecht noemt ze met naam en toenaam en zegt van elk van hen waarom hij de paasplicht niet nakwam. In 1637 zijn er ca. 312 paasplichtigen (het blijkt dat de pastoor ze individueel geteld heeft maar toch niet uitsluit dat er een of ander aan zijn aandacht ontsnapt is) ; allen voldeden behalve twee of drie. En zo verloopt het ook de volgende jaren, op een paar uitzonderingen na – die de pastoor opvallend precies weergeeft – gaan allen jaarlijks rond Pasen te biecht en te communie.

Een apart geval was Belle Marie. Michael Zachmoorter, deken van Deinze, schreef al in 1635 dat twee mannen uit Sint-Maria-Lerne naar Emelgem trokken om er een waarzegster, genaamd Belle Marie, te consulteren. De vrouw die getrouwd was met een zekere David, een herbergier, wist te vertellen welke heiligen tegen welke ziekten dienden aangeroepen te worden.²¹ Volgens Jan De Mol, deken van Tielt, gaf ze (1637) verscheidene verklaringen voor ziektes en overtuigde ze de eenvoudige landlieden dat ze met vergif geïnfecteerd waren. De Mol was van mening dat ze moest aangehouden worden of minstens opgeroepen om voor het gerecht te verschijnen, maar hij voegde eraan toe dat haar aanhouding eigenlijk wel gevaarlijk zou zijn omdat haar huis een verzamelplaats was van ongure personen en omdat ze enkele zonen had die soldaat waren en dikwijls aldaar verbleven.²² In 1637 kwam ze ook regelmatig te Meulebeke en werd ze te Emelgem door verscheidene personen, zelfs uit de verre omgeving geconsulteerd. Drie jaar later woonde ze er nog en was de bisschop van mening dat de pastoor haar niet genoeg in de gaten hield. A. Triest noemde haar in 1637 en ook later *infamis meretrix*, een eerloze publieke vrouw. Zelfs in 1650 en 1652 was de bisschop haar nog niet vergeten : hij schreef dat zij nu een teruggetrokken leven leidde. Als oud vrouwtje gedroeg ze zich deftig.²³

21 RAG, FB, B 79, dekenaal verslag.

22 RAG, FB, B 2155, dekenaal verslag.

23 Zie benevens het *Itinerarium* ook RAG, FB, B 2163/1, bisschoppelijke instructie voor de dekenale visitatie ; B 5, *Registrum defectuum*, Emelgem, 1637 en 1640.

Mensen die zich volgens kerkelijke of algemeen menselijke normen niet behoorlijk gedragen, krijgen in de bisschoppelijke (en ook in de dekenale) visitatieverslagen veel meer aandacht dan diegenen die dat wel doen. De visitatoren noteren immers vooral wat moet aangepakt worden. Toch worden ook positieve ontwikkelingen aangestipt. Voor Emelgem denken we bv. aan de opbloeiende Mariadevotie. Reeds in 1627 vermeldt de bisschop dat de Maagd Maria er met de grootste devotie wordt vereerd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat drie jaar later de kapel aan haar toegewijd, tot de vroegst herstelde delen van de kerk behoorde.²⁴ De oprichting van een broederschap van O.-L.-Vrouw van de Rozenkrans wordt eveneens in 1630 door Triest vermeld. Wellicht gebeurde dit, zoals later in andere parochies, vooral op initiatief van de pastoor en enkele vrome parochianen. De oprichting van dit broederschap valt opvallend vroeg in vergelijking met andere parochies. In 1625 beweerde Obrecht dat er geen broederschap bestond, maar dat er vroeger wel een geweest was ter ere van O.-L.-Vrouw. Die confrérie bezat een stuk grond en had een jaarlijks inkomen van 3 lb. gr.²⁵ De pastoor kon dus aansluiten bij een oude traditie die een jaarlijks hoogtepunt beleefde met de plechtige processie ter ere van O.-L.-Vrouw-ter-ruste op 15 augustus. De Moeder Gods werd er vooral aangeropen tegen het 'overschreien' van baby's.²⁶ Bisschop Triest herhaalde in 1637 dat de Maagd Maria er met de grootste devotie werd vereerd en, in 1652, dat die devotie er met de dag nog toenam. Een jaar later verzocht pastoor Wackens de bisschop om op O.-L.-Vrouw-ten-Hemelopneming en tijdens de noveen van dit feest een beroep te mogen doen op priesters uit de bisdommen Gent en Brugge om met hem de biecht te horen van de vele bedevaarders.²⁷ Deze en andere gegevens wijzen op een grote volks-

24 Zie ook A. MAERTENS en PH. DESPRIET, "De Sint-Pieterskerk", p. 28.

25 RAG, FB, B 2154, status ecclesiae, Tit. III, 13-14 (gedrukt formulier van 1623, ingevuld in 1625).

26 R. HERMAN, "De kerk van Emelgem", in : *Ten Mandere*, 5 (1965), p. 36. Nog in de 17de eeuw beschikte Emelgem zoals elke bedevaartplaats die zich respecteerde over een eigen bedevaartvaantje, aldus D. DECLERCQ, "Emelgem-omgeving", in : *Ten Mandere*, 7 (1967), p. 10.

27 BAG, *Acta episcopatus*, reg. VI, fol. 206v. Het werd hem op 1 augustus 1653 toegestaan op voorwaarde dat de priesters de machtiging hadden om biecht te horen in het bisdom Gent. Op 16 januari 1654 verkreeg pastoor Wackens de toelating om zich voor het horen van de biecht van de bedevaarders tijdens die dagen te

toeloop. De godsvrucht werd ook gestimuleerd door het verlenen van aflaten, een volle aflate voor wie jaarlijks op O.-L.-Vrouw-Hemelvaart de kerk bezoekt en 100 dagen aflate voor wie de wekelijkse litanie van O.-L.-Vrouw bijwoont.²⁸ Emelgem heeft eeuwenlang gefunctioneerd als de mariale bedevaartplaats van de Mandelstreek.²⁹ Plaatsgebrek belet ons hier in te gaan op andere belangrijke facetten van de pastorale strategie, zoals de *status animarum*, het *testimonium vitae*, het onderwijs.³⁰

Besluit

Onder de meeste opzichten is de geschiedenis van de kerk en het kerkelijk leven te Emelgem vrij exemplarisch voor die periode. We geven enkele voorbeelden. Het kerkgebouw was grotendeels verwoest, de heropbouw startte tijdens de jaren van het Bestand (1609-1621) maar sleepte bij gebrek aan centen een paar tientallen jaren aan. Het gedrag en de inzet van de pastoor lieten in het eerste kwart van de 17de eeuw veel te wensen over, maar hij werd opgevolgd door een veel dynamischer priester die algemene waardering genoot. Op een paar marginalen na die met naam vermeld worden, vervulde iedereen zijn paasplicht. Het optreden van een waarzegster en een pseudo-

laten helpen door de pastoors van Ingelmunster en Kachtem, zie Ibidem, fol. 233v. We maakten gebruik van de *Indices op de Acta episcopatus Gandavensis*, deel 2, door M. THERRY, Brussel, 2002 (Archiefbestanden in niet-rijksarchieven, nr. 19).

28 BAG, *Acta episcopatus*, reg. VII, fol. 344v, 22 mei 1652.

29 R. HERMAN, "De kerk". Over het godsdienstig leven in het aangrenzende bisdom Brugge, zie M. THERRY, *De dekenij Roeselare (1609-1659)*. (Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, dl. 67), Leuven, 1983 en IDEM, *De religieuze beleving bij de leken in het 17de-eeuwse bisdom Brugge (1609-1700)*. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, dl. 128), Brussel, 1988.

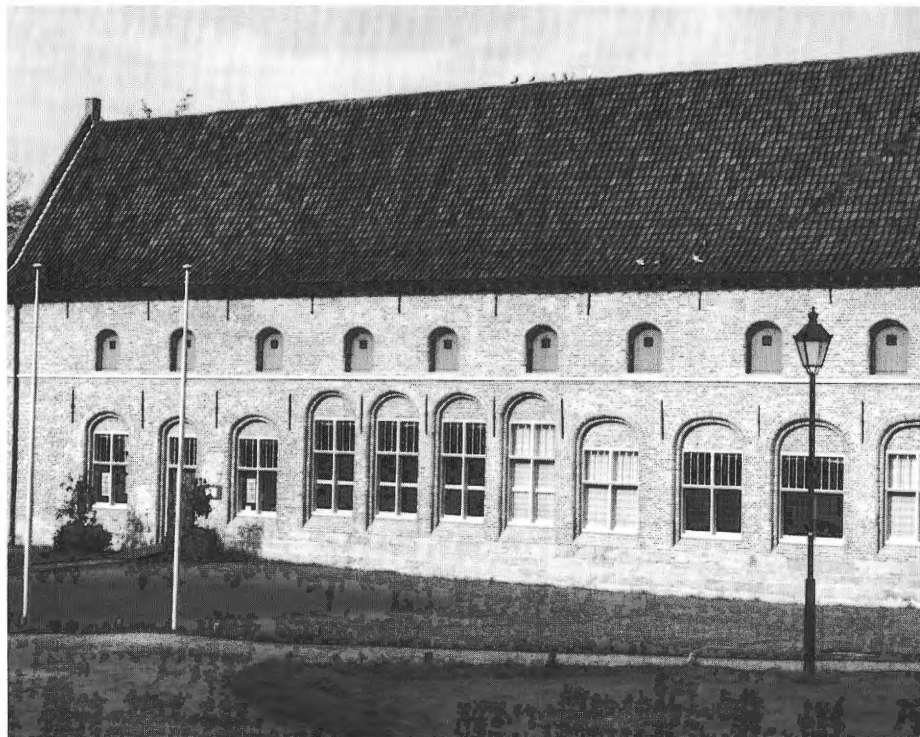
30 Toelichting hierbij kan men o.m. aantreffen in : M. CLOET, "Richtlijnen voor de status animarum, voornamelijk in het bisdom Gent onder het episcopaat van Antoon Triest (1623-1657)", in : H. SOLY en R. VERMEIR (ed.), *Beleid en structuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 39-47 en IDEM, "De personalisering van de zielzorg na Trente. Ambities en realisaties in de Mechelse kerkprovincie", in : *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden*, 9 (2000), p. 3-27.

exorcist was niet zo ongewoon.³¹ Een en ander is echter wel specifiek. Het lijkt geen twijfel dat de uitzonderlijke verering van O.-L.-Vrouw grote invloed heeft gehad op het godsdienstig leven te Emelgem. Op deze middelgrote parochie, gezegend met een toegewijde en graag geziene pastoor Obrecht, kwam het kerkelijk leven tijdens het episcopaat van bisschop Triest al spoedig tot grote bloei, wellicht heel wat vroeger dan in omliggende parochies. In de dekenij Tielt vielen Emelgem en Sint-Baafs-Vijve enigszins op door de godsvrucht van hun bevolking.³² Dat Obrecht opgevolgd werd door een wat minder goede pastoor, is een beetje ongewoon. Ten slotte waren er maar weinig parochies waar in de eerste helft van de 17de eeuw niet gedurende een zekere tijd een “ketter of ketttersgezinde” verbleef.

A. Triest manifesteert zich herhaaldelijk als een scherpzinnige observator, een ware toezichter zoals het Griekse woord *episkopos* (Lat. *episcopus*) letterlijk betekent. De zeer energieke, strenge en veel-eisende bisschop had zeker een aandeel in de vlugge heropbloei van het kerkelijk leven te Emelgem. Zijn pastorale strategie was doordacht en efficiënt. Hij kon jarenlang op hetzelfde punt blijven insisteren in de overtuiging dat wie volhoudt, zijn doel zal bereiken. ‘*Gutta cavet lapidem*’ (de steen wordt door de regendrop uitgehold) is een hem typerende uitspraak. Triest was overigens een bisschop die zich niet alleen als zielenherder heeft onderscheiden, maar ook als kunstminnende mecenas, als liefhebber van bloemen en tuinen en als oprichter (1641) van een unieke gratisbank, waar armen zonder rente konden lenen. Ook in de 18de eeuw werd nog vaak naar hem verwezen. Hij was ongetwijfeld verweg de invloedrijkste bisschop van het Gentse diocees vóór de Franse Revolutie.

31 N. ROELANTS, *Geestelijken tussen religie en magie. Een onderzoek naar de houding van de katholieke clerus ten aanzien van hekserij in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1550 en 1650*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KU Leuven, 2004.

32 M. CLOET, *Het kerkelijk leven*, p. 357.

De zuidvleugel van de voormalige Groeningeabdij.
(Foto: L. Devliegher, 2001)

Een museum over de geschiedenis van Kortrijk

“Het schrijven van stadsgeschiedenis, het optekenen van de geschiedenis van de gemeenschap fungeerde als middel voor identificatie en differentiatie. De geschiedschrijvers selecteerden immers die elementen en gebeurtenissen uit het verleden waarvan ze vonden dat ze belangrijk genoeg waren om herinnerd te worden voor de komende generaties. Geschiedschrijvers verschafte de gemeenschap een collectieve oorsprong en een collectief verleden. Ze verklaarden langs die weg waarom een groep mensen binnen een bepaalde context en binnen bepaalde grenzen samenleefde. Het verleden legitimeerde het heden. Het verleden verschafte de gemeenschap een eigen identiteit....

We leven in een tijd van globalisering en culturele homogenisering. Men spreekt wel eens van de wereld als een global village om de verbondenheid tussen mensen en culturen overal ter wereld uit te drukken of aan te duiden. Veranderingen op economisch en financieel vlak, gecombineerd met evoluties in de wetenschap en technologie, hebben belangrijke consequenties op politiek, maatschappelijk en cultureel vlak. Deze veranderingen hebben ook gevolgen voor de steden. Veel steden, of althans delen van steden, lijken tegenwoordig heel sterk op elkaar. Kijk maar naar de grote winkelstraten. De steden vandaag ontleen hun eigenheid dan ook vooral aan de historische gebouwen die er nu nog te zien zijn. Het verleden bepaalt langs deze weg dan ook voor een deel de huidige identiteit van de stad.”¹

Wat hier gezegd wordt over de rol van de geschiedschrijving en het behoud van historische gebouwen kan ook toegepast worden op het oprichten van musea over de geschiedenis van een stad.

1 Uit de toespraak van Véronique Lambert op de voorstelling van het boek *“De geschiedenis van Kortrijk in het kort”* van Niklaas Maddens, 29 oktober 2005.

De voorgeschiedenis

Het museum voor Oudheidkunde en Sierkunst in Kortrijk dat aan de basis ligt van het huidige museum over de geschiedenis van Kortrijk werd gesticht in 1879 en was achtereenvolgens ondergebracht in de zuidelijke Broeltoren (1885) en op de eerste verdieping van de grote Hallen (1911). Aan de vooravond van de tweede wereldoorlog werden de museumstukken in kisten opgeborgen in de kelders van de stadsschouwburg. Wat niet kon ingepakt of opgerold worden moest blijven staan of hangen en werd grotendeels vernield in het bombardement van Kortrijk op 21 juli 1944. Grote delen van de collectie raakten vernield andere delen overleefden de ramp. Aan mijn voorganger Aimé Pauwels werd na de oorlog de opdracht gegeven een inventaris van de collectie op te stellen. Deze inventaris vormt nog steeds de basis van de huidige digitale objectregistratie. In 1954 kocht het stadsbestuur het huis Delplanque – aan de Broelkaai en Burg. Taeyaertstraat – met tuin en ateliers aan om er een museum in te richten. Het duurde tot december 1959 tot de collectie oudheidkunde en sierkunst maar ook de collectie Schone kunsten, die zelfs nog een langere geschiedenis van omzwervingen achter de rug had, er aan het publiek konden getoond worden.² De depots werden ondergebracht in het voormalige kantatelier in de Burgemeester Taeyaertstraat dat sinds 1988 ook als tentoonstellingsruimte voor het Broelmuseum gebruikt.³

In 1985 kocht de stad het voormalige klooster van de Arme Klaren in de Groeningestraat. Dit gebouw geeft uit op de groene long, nu het begijnhofpark genoemd. Al vlug werd duidelijk dat dit belangrijke stuk patrimonium een museale functie zou krijgen. Een grootscheepse restauratiecampagne volgde. Het zestiende eeuwse dormitorium in het begijnhofpark werd volledig gerestaureerd en ging in 1993 open met een tentoonstelling over de geschiedenis van de Groeningeabdij en de tentoonstelling “het Franse Landschap van Corot tot Monet” met schilderijen uit het Musée des Beaux-Arts van

2 Het museum aan de Broelkaai werd het stedelijke museum of stadsmuseum genoemd en bevatte de twee apart gegroeide collecties.

3 Meer over de geschiedenis van de stedelijke musea Kortrijk : R. GOEMAERE, *De naoorlogse geschiedenis van de stedelijke musea Kortrijk (1945-31 juli 1986)*, Kortrijk, 1996.

Rijsel. Later volgde er de vaste opstelling over de geschiedenis van Kortrijk. De zestiende eeuwse kapel werd herbouwd op het oude volume met een moderne binnenbouw met twee “hangende niveaus” De kerk opende in september 1997 haar deuren als tentoonstellingsruimte met de tentoonstelling over de Kortrijkse schilder Marc Stockman. Ook de 19de eeuwse kapel van de zusters Arme Klaren bleef behouden maar moest nog op restauratie wachten tot 2004-2005. De restauratiewerken en verbouwingen gebeurden onderleiding van architect Eric Demeyere en stadsarchitect-directeur Jean-Pierre Vanacker.

Een chronologisch-thematische aanpak

Toen we in Kortrijk vanaf 1991 de inrichting van een museum over de geschiedenis van Kortrijk in het dormitorium van de Groeningeabdij planden, hadden we verschillende mogelijkheden : het verhaal vertellen vanuit de bestaande collectie, een chronologische geschiedenis van Kortrijk brengen en dit illustreren aan de hand van stukken en documenten, of bepaalde thema’s belichten en van daaruit de specifieke kenmerken van de stad benadrukken.

We kozen uiteindelijk voor een mengvorm. Enerzijds gingen we uit van het feit dat chronologie de eenvoudigste manier is om het logische oorzaak – gevolg verhaal van de geschiedenis te brengen en de zaken in de context van de tijdsgeest te tonen en anderzijds wilden we inzoomen op bepaalde thema’s waarmee Kortrijk zich als stad van andere steden kan onderscheiden. De thematische aanpak heeft ook het voordeel dat het museum een bepaalde uniciteit heeft waarmee het publiek kan lokken en de mogelijkheid heeft een bepaald onderwerp grondiger uit te werken.

In het huidige museum over de geschiedenis beginnen we met de oudste materiële bronnen van Kortrijk die dateren uit het epipaleolithicum, dit is het einde van de ijstijd. De prehistorische artefacten zoals schrabbers, klingen, stekers en spitsen in silex zijn teruggevonden in Harelbeke en dateren van circa 9000 voor Christus. Ze tonen aan dat de Leievallei in die periode was bewoond. Uit de Romeinse Cortoriacum zijn relatief veel stukken overgebleven. De Stedelijke Musea Kortrijk danken hun collectie grotendeels aan het legaat van

architect Jacques Viérin, die tal van opgravingen deed in Kortrijk en omstreken. De Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen zet zijn taak verder en schenkt na publicatie de archeologische vondsten aan het museum. De middeleeuwse geschiedenis van Kortrijk schrijft zich in in de geschiedenis van het graafschap van Vlaanderen met uiteraard de Guldensporenslag als uitspringer. Dit uniek thema zal nu ook het onderwerp zijn van een nieuw museum. Hierover verder meer. Ook in de Nieuwe tijd volgt Kortrijk de geschiedenis van Vlaanderen en Europa. Denk maar aan de talrijke bezettingen van de stad en de opeenvolging van de verschillende bewindvoerders. Bijzonder voor Kortrijk zijn een aantal kunstambachten waarvoor zij tot ver buiten de landsgrenzen bekend stonden. De verdieping van de Groeningeabdij is dan ook aan deze kunstambachten gewijd.

Op het einde van de 15de eeuw ontstond in Kortrijk het gilde van de damastwevers. Hun vernieuwing bestond erin de techniek die de damastwevers op zijde toepasten en die vanuit het nabije Oosten via Damascus en Italië in Noord Europa bekend raakte op een streekeigen product, met name het linnen, toe te passen. De damastnijverheid bleef bloeiend in Kortrijk tot ver in de negentiende eeuw. Het was conservator Joseph de Bethune die de collectie damast van het Museum voor Oudheidkunde en Sierkunst opbouwde en ook zijn persoonlijke collectie in 1920 aan het Museum voor oudheidkunde en sierkunsten legateerde. Jammer genoeg werd een groot deel van de collectie bij het bombardement van de grote Hallen vernield. Na de oorlog kon de collectie opnieuw aangevuld worden met een 200-tal stukken. Met zowat 300 stukken hebben de stedelijke musea Kortrijk de grootste collectie in België. De collectie is dankzij de bestands-catalogi⁴ volledig voor het publiek ontsloten.

Een ander Kortrijks product is het geglazuurde aardewerk. Het Kortrijkse aardewerk is geïnspireerd op het Torhoutse aardewerk. Het gifgroene, oker, donkerbruin en kobaltblauw en een volkse afgeleide van art nouveau en art-décostijl zijn typische kenmerken. In de eerste helft van de twintigste eeuw waren de firma's Laigneil, Noseda en Caesens als pottenbakkers actief.

Bij zilverwerk kan men dankzij het systeem van merken het object

4 A. PAUWELS. en I. DE JAEGERE, *Damast*, Kortrijk, 1986 en *Damast 2*, Kortrijk, 1996.

gemakkelijk aan een stad toeschrijven. Spreken over Kortrijks zilver is enkel zeggen dat het stuk in Kortrijk gemaakt en gemerkt is. Het geeft voor Kortrijk geen indicatie van stijl of vorm. Kortrijkse zilveren gebruiksvoorwerpen van de 18de eeuw volgen de Franse Lodewijkstijlen en het 19de-eeuws zilver verschilt weinig van het zilver uit andere Belgische steden.

In het huidige museum laten wij de geschiedenis van de stad voorlopig eindigen aan de vooravond van WO I. De 20ste eeuw start met de grote feesten naar aanleiding van de 600ste verjaardag van 1302. Stoeten, toespraken, het oprichten van het Groeningemonument van Godfried Devreese en de Groeningepoort geven blijk van de aandacht van het historische feest als symbool van de Vlaamse identiteit. Nu, meer dan 100 jaar later, is het onderwerp opnieuw brandend actueel.

Op nieuwe wegen

Bij de voorbereiding van *Anno '02*, het herdenkingsjaar van de Guldensporenslag in de regio Zuid-West-Vlaanderen, gaven de organisatoren het programma de ondertitel “geen ridders”. De ondertitel toonde hun gebrek aan interesse voor het historische feit en de beeldvorming ervan aan en gaf de Stedelijke Musea Kortrijk, samen met een aantal historici en cultuurfilosofen, meer dan ooit de zin om de geschiedenis van de Guldensporenslag op een andere manier te herdenken. Het nieuwe museum kreeg de werktitel “de Guldensporenslag her-dacht”. Er werd nagedacht over de rol die een museum over 1302 kon spelen, welke vragen hier moesten beantwoord worden en hoe Kortrijk zich als de stad van 1302 kon profileren.

De raad van bestuur van de vzw Stedelijke Musea Kortrijk gaf in september 2000 het bureau *Event* in Londen⁵ de opdracht een masterplan te maken over hoe een museum over 1302 er kon uitzien. De mensen van *Event*, die voordien nog nooit over 1302 hadden gehoord maar wel in Engeland vergelijkbare historische feiten kenden die aan de oorsprong liggen van nationale symbolen, brachten ons nieuwe inzichten. Zij gaven ons de raad aan te knopen bij het heden

5 Het bureau *Event* heeft het In Flanders Fieldsmuseum in Ieper ingericht.

en te vertrekken van het beeld van 1302 dat nu nog leeft bij de mensen. Zij wilden ook dat het museum een antwoord zou bieden op veelgestelde vragen over 1302 en de gevolgen ervan. Het ging om vragen zoals : “Zouden wij nu allemaal Frans spreken als de Fransen de strijd gewonnen hadden” en “Hoe lang heeft de strijd geduurd”? Het plan van *Event* werd aan het college van burgemeester en schepenen voorgelegd maar vond weinig gehoor. *Event* stelde ook voor om een audiovisuele presentatie te maken over de slag, die als slotstuk van het museum zou kunnen dienen.

In het voorjaar 2001 werd door toenmalig minister-president Patrick Dewael de oprichting van een museum van de Vlaamse ontvoogding gelanceerd. Een omstandig dossier met de troeven van Kortrijk en de plannen voor het nieuwe museum werden de minister voorgelegd. “Waar anders dan in Kortrijk waar de historische veldslag, die symbool staat voor de Vlaamse ontvoogding, plaatsvond en die nu de feestdag is van de Vlaamse Gemeenschap, kan men een dergelijk museum oprichten”. De minister kwam in augustus 2001 op bezoek. Hij waardeerde het Kortrijkse dossier maar nam uiteindelijk geen beslissing over de plaats van een museum van de Vlaamse ontvoogding.

De raad van bestuur van de Stedelijke Musea bleef niet bij de pakken zitten. Zij beslisten een audiovisuele presentatie van een twintigtal minuten te maken waarin op een heldere manier getoond werd wat er op 11 juli 1302 in Kortrijk gebeurd was. Edward De Maesschalk verzorgde het scenario en Klaus Verscheure regisseerde de kortfilm. De Stedelijke Musea Kortrijk stonden in voor het historische advies. De film werd in juli 2002 gedurende negen dagen getoond in de tijdelijk tot filmzaal omgetoverde kapel van de Arme Klaren. Meer dan 6000 mensen kwamen naar de film kijken. De beslissing van de raad van bestuur van de Stedelijke Musea Kortrijk lag vast: “De vraag naar een degelijk museum over 1302 leeft en wij willen ze beantwoorden”. In oktober 2002 werd samen met Toerisme Leiestreek (Richard Vanacker) en met Westtoer (Stefaan Gheysen) aan het stadsbestuur een nieuw dossier voorgelegd dat het geheel in een ruimer kader plaatste. Op de site van de Groeningeabdij zou het museumcomplex verder uitgebouwd moeten worden met een “multimediale evocatie 1302” als toeristische attractie en een streekbezoekerscentrum voor Kortrijk en Leiestreek. Het stadsbestuur besliste het complex te bouwen en in te richten op voorwaarde dat de nodige subsidies verkregen

werden. De dienst toerisme van Kortrijk en Toerisme Leiestreek zouden instaan voor het gedeelte streekbezoekerscentrum, de Stedelijke Musea Kortrijk met een door hen opgericht wetenschappelijk comité voor de inhoud van de evocatie 1302, de directie *Facility* van stad Kortrijk kreeg de leiding over de bouwwerken en Westtoer maakte de haalbaarheidsstudie, begeleidde de subsidiedossiers en maakte het marketingplan. De totale kost van de bouwwerken en de inrichting werd begroot op € 2.950.000. Er werden subsidies gevraagd en verkregen van de Europese Gemeenschap (15%), Toerisme Vlaanderen (31%) en de provincie West-Vlaanderen (12%). De stad Kortrijk neemt de overblijvende 42% voor haar rekening. De architecten Demeyere, Devolder en Delaey werden aangesteld voor de bouwwerken en voor de inrichting van het museum en het streekbezoekerscentrum werd een wedstrijd uitgeschreven. Zeventien bureaus dienden zich aan. De jury koos voor Maverick ics (*Stijn Coninx, Niek Kortekaas en Johan Schelfhout*). Zij werden dan ook in juli 2004 door het stadsbestuur Kortrijk als ontwerpers aangesteld.

In dit artikel zal ik mij verder beperken tot het bespreken van de inhoud van de evocatie 1302.

De evocatie van 1302

In het wetenschappelijke comité onder leiding van Véronique Lambert zijn we gestart met de veel gestelde vragen over 1302 op te sommen. In het nieuwe museum willen we daar een antwoord op geven. Het scenario van het bezoek verloopt als volgt.

Bij het binnenkomen maakt de bezoeker kennis met de Doornikse abt Gilles li Muisit die omstreeks het midden van de 14de eeuw een kroniek schreef waarin ook het verhaal van de Guldensporenslag aan bod komt. Het originele handschrift van de abt wordt in Kortrijk bewaard en dat is de reden waarom Gilles fungeert als verteller en gids voor de evocatie 1302. De bezoeker krijgt een uitvergroete versie van het manuscript te zien en wordt langs deze weg geïntroduceerd in de middeleeuwse wereld van de geschiedschrijving.

Abt Gilles li Muisit gidst de bezoeker langs de contextband en vertelt over de onrust in Vlaanderen op het einde van de 13de eeuw, onrust die resulteert in een oorlog tussen het koninkrijk Frankrijk en

het graafschap Vlaanderen en waarbinnen de veldslag van 1302 moet worden gesitueerd.

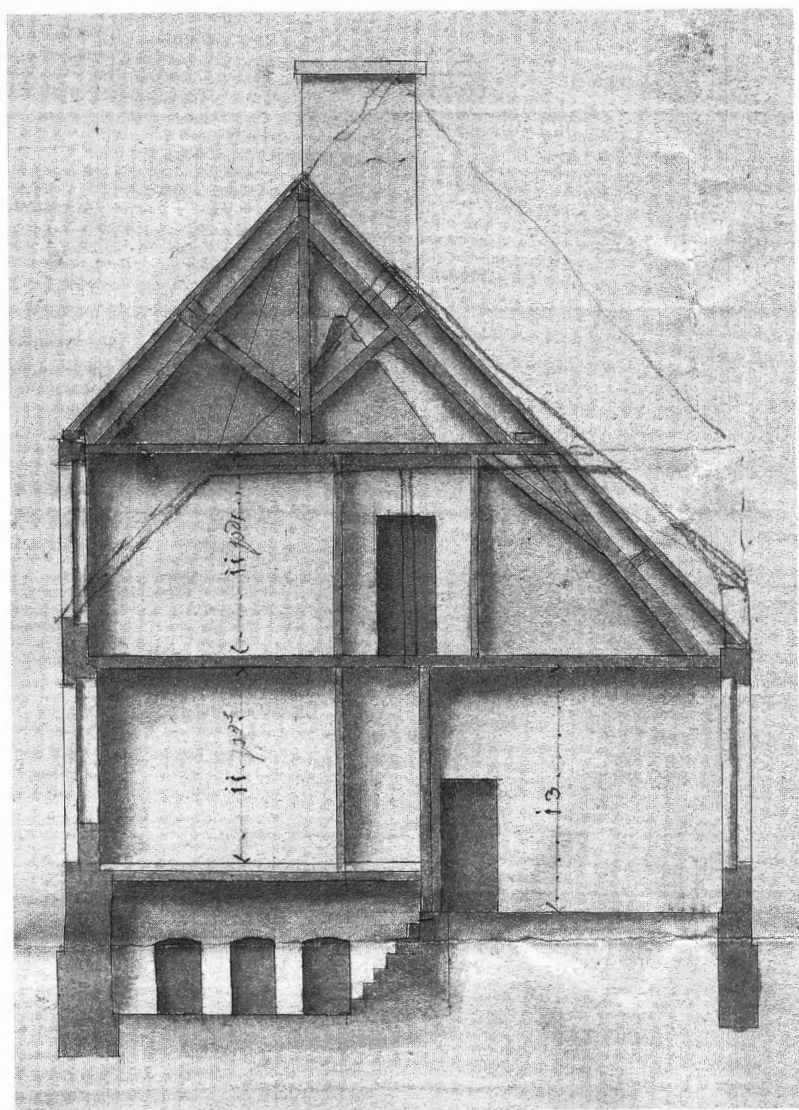
De bezoeker gaat dan naar een enorme maquette van de stad Kortrijk en het slagveld anno 1302. Via kijkvensters en computerschermen én begeleid door de stem van de Doornikse abt beleeft de bezoeker de veldslag mee : de troepenbewegingen, het wapengekletter, het afslachten van de Franse soldaten, de belegering van de Kortrijkse burcht, enz. Uur na uur wordt het verloop van de veldslag gevolgd, om te eindigen met de glorieuze overwinning van de Vlaamse opstandelingen en het op de vlucht jagen van de Franse achterhoede. Tegelijkertijd maakt de bezoeker ook kennis met de wapenuitrusting van ridders en voetvolk. Aan de wand tegenover de maquette zijn replica's aangebracht van onder andere maliënkolders, helmen, sporen, goedendags en kruisbogen. De bezoeker kan deze objecten aanraken en betasten.

De Doornikse abt laat de bezoeker verder kennis maken met enkele hoofdrolspelers van het conflict die levensgroot aanwezig zijn : koning Filips IV de Schone van Frankrijk, de oude graaf Gwijde van Dampierre, de jonge en onstuimige Willem van Gulik, de ongenaakbare Franse gouverneur Jacques de Châtillon, de kleine Filippina van Vlaanderen, enz. Bij elk van deze personages blijft Gilles stilstaan en gaandeweg wordt duidelijk welke politieke, economische, sociale en dynastieke motieven hebben geleid tot de opdeling van leliaarts en klauwaarts en tot de escalatie van het Frans-Vlaamse conflict.

Nadat de bezoeker met de veldslag en zijn context kennis heeft gemaakt, introduceert Gilles de bezoeker in de bronnen, de geschiedschrijving en de beeldvorming van het gebeuren. De echte stukken zijn hierin de eerste schakel. Een replica van de beruchte kist van Oxford vormt de volgende schakel. Gilles doorloopt de Middeleeuwen en Nieuwe Tijden en maakt duidelijk hoe het verhaal van de Guldensporenslag een eigen leven ging leiden en een vorm aannam waarin de ware toedracht van de gebeurtenissen nauwelijks nog herkenbaar is. De abt gidt de bezoeker verder door de 19de eeuw, voorbij Conscience, de Vlaamse beweging, de guldensporenherdenkingen en nog veel meer, om te komen tot de "verheffing" van 11 juli als Feest van de Vlaamse Gemeenschap en af te sluiten met de manier waarop met dit symbool van Vlaamse identiteit wordt omgegaan in de 21ste eeuw.

Als afsluiter van het bezoek aan de evocatie kan de bezoeker een film, geregisseerd door Stijn Coninx, bekijken waarin de geboorte van een traditie op een duidelijke en overtuigende wijze uit de doeken wordt gedaan.

Met het nieuwe multimediale “museum 1302” wil Kortrijk aan de bezoeker duidelijk maken wat er gebeurde op 11 juli 1302 en hoe de veldslag door de eeuwen heen werd geïnterpreteerd. Het museum kreeg daarom ook de ondertitel “één dag, zeven eeuwen”. Het museum opent eind juni 2006 zijn deuren en zal hopelijk door veel bezoekers geapprecieerd worden.

Oostkerke, pastorie. Doorsnede (detail uit afb. 26), 1785, [E. van Speijbrouck].

Pastorieën bouwen en verbouwen in de 18de eeuw

Tijdens archiefonderzoek hebben we verscheidene malen 18de-eeuwse plannen i.v.m. verbouwingen en nieuwbouw van pastorieën aangetroffen. In deze bijdrage willen we enkele plannen voorstellen die zich bevinden in bundels en dossiers uit het Bisdomarchief en het Rijksarchief te Brugge¹. Er is echter geen verder onderzoek gedaan naar andere archivalia (bouwrekeningen, processen met tiendheffers, visitatieverslagen) die ongetwijfeld nog nieuwe gegevens over deze pastoorswoningen kunnen opleveren. Dit zou nochtans niet onbelangrijk zijn omdat pastorieën omzeggens de enige oude dorpswoningen zijn waarvan ontwerptekeningen (met bijhorend archief) bewaard zijn gebleven. De hier voorgelegde documentatie is dan ook enkel te beschouwen als een aanzet tot verdere studie – uiteraard ook ter plaatse – van een huistype dat door zijn specifieke status en behoeften mettertijd uitgegroeid is tot een woonhuis met eigen kenmerken, zoals dit ook met andere huizen gebeurd is, o.m. met boerderijen of met herbergen.

Het kerkgebouw – het huis van God – is met de pastorie – het huis van de pastoor, de centrale figuur in het plaatselijk kerkelijk leven – het geestelijk centrum van het dorp. Door het ambt en de stand van de bewoner is de pastorie geen gewoon huis ; de inrichting moet ook

1 In het Archief van het Bisdom werd voornamelijk de reeks F doorzocht, in het Rijksarchief de reeksen Provincie, 3de afdeling; Kaarten en Plannen; Brugse Vrije, bundels (bundel 638 : pastorieën te Leffinge 1699, Rumbekke 1763, Snaaskerke 1752 is sinds lang onvindbaar). B. JANSSENS de BISTHOVEN en CH. DE BACKER, *Inventaris van het bisschoppelijk archief van Brugge* (Leuven, 1984); B. ROOSE, *Repertorium van bronnen voor kunst- en cultuurgeschiedenis in het archief van de provincie West-Vlaanderen* (3de afdeling) 1817-1879 (Brussel, 2001); E. HUYS, *Catalogus van de verzameling Kaarten en Plannen van het Rijksarchief te Brugge* (Brussel, 1996); E. HUYS, *Inventaris van de verzameling "Brugse Vrije: bundels"* (Brussel, 1995).

aan andere dan aan de gewone woon- en levensbehoeften voldoen². Naast de normale plaatsen als de eet- en slaapkamer en de keuken (met de bakoven), heeft de pastoor enkele specifieke plaatsen nodig. Een spreekkamer blijkt nog zeldzaam te zijn en wordt maar tweemaal vermeld. De salette (salon) kan dienen als de grote kamer waar de pastoor met zijn collega's uit de dekenij kan vergaderen. Hij moet ook nog beschikken over slaapgelegenheden voor de paters uit stedelijke kloosters die hem bij bepaalde gelegenheden komen bijstaan in de zielszorg. En er moet ook de nodige plaats zijn om het kerkelijk linnen af te koken en te wassen.

Bij de – dikwijls omgrachte – pastorie hoort meestal een grote tuin met boomgaard, wat de pastoor niet enkel helpt om in zijn levensonderhoud te voorzien door het kweken van groenten, fruit en pluimvee, maar hem eveneens ontspanning biedt in een leven in dienst van God, eenzaam tussen eenvoudige mensen die eigenlijk niet zoveel van hun godsdienst afweten en eerder belangstelling hebben voor de randfenomenen ervan zoals plechtige vieringen, processies en bedevaarten met de daarbij horende kermessen en feesten.³

Na de godsdienststroebelen uit de tweede helft van de 16de eeuw heeft men tijdens de regering van de Aartshertogen Albrecht en Isabella de zwaar geteisterde kerkgebouwen eerst voorlopig of gedeeltelijk hersteld⁴ om ze pas later grondig te restaureren en van nieuw

2 Misschien moeten daar ook de wijnkelder (Esen), wijnbakken (Aartrijke, Oostkerke) en bottelrie (Klemskerke) bij worden gerekend ?

3 Deze paters hielpen de parochiepriesters op de hoogdagen (o.a. in de Paasweek), in de vastentijd en op de jaarlijkse viering van de patroonheilige, ondersteunden en begeleidden de broederschappen, bijv. van de Rozenkrans (door de dominikanen) of van het H. Scapulier (door de karmelieten). Zie over de pastoor, het parochiaal leven en kerkelijke gebruiken o.m. M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVII^{de} eeuw. Tielt van 1609 tot 1700.* (Leuven, 1958) ; A. HODUM, Pastoors van het Brugse Vrije in de XVI^{de} eeuw, in : *Studies over de kerkelijke en kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen opgedragen aan Z. E. H. Michiel English*, Brugge, 1952, p. 177-198 ; J. VAN EEGEM, Bisschoppelijke en decanale kerkvisitaties in het bisdom Brugge van de XVIII^{de} eeuw, in : *Collationes Brugenses*, 50 (1954), p. 105-126, 217-232 ; D. VERSTRAETE, Parochiaal leven in de XVII^{de} en XVIII^{de} eeuw, in : *Appeltjes van het Meetjesland*, 7 (1955-1956), p. 73-103 ; J. DE SMET, Kerkelijke gebruiken en toestanden in het Brugse Vrije, 1500-1780, in : *Biekorf*, 61 (1960), p. 137-145, 169-176.

4 In de kuststreek werd in de 17de eeuw dikwijls enkel de koorpartij van de kerk hersteld ; het schip bleef staan als ruïne die gaandeweg werd afgebroken.

barok meubilair te voorzien. Met het herstel van de kerken en van het parochiaal leven zal ook de huisvesting van de parochieherder de nodige aandacht hebben gekregen. De herstelling en de heropbouw van de pastorieën hing echter ook af van de bereidwilligheid van de tiendheffers – waarvan de houder van het patronaatsrecht meestal de belangrijkste was – die moesten instaan voor een passende huisvesting van de pastoor. Klachten en processen tonen aan dat de tiendheffers dikwijls de herstelwerkzaamheden op de lange baan schoven of enkel de allernoodzakelijkste reparaties wilden uitvoeren. Economisch belang hadden ze er ook al niet bij.⁵

De meeste “pastorele huizen” zijn in de loop van de 18de eeuw verbouwd of vervangen geworden. Ten tijde van keizerin Maria-Theresia (1740-1780) en van haar zoon keizer Jozef II (1780-1790) maakten de Oostenrijkse Nederlanden een rustige tijd door na de vele oorlogsjaren. De kerken waren in goede staat en kunstvol bemeubeld. De herstellingen of vernieuwingen aan de pastorieën waren intussen ongeveer een eeuw geleden gebeurd en in die tijdspanne had men ook nieuwe bouwstijlen, nieuw comfort en nieuwe behoeften leren kennen. Dat zal ook de pastoors niet ontgaan zijn. Maar de tiendheffers hadden nog altijd de financiële touwtjes in handen en gerestaureerde of nieuwe pastorieën waren niet hun eerste zorg. Daarenboven werd een uniform beleid bemoeilijkt door regionale regels en wetten en door de verschillende interpretaties die men gaf aan de ordonnanties van de Aartshertogen (28 maart 1611, 2 oktober 1613).⁶

Het was dan ook wegens die moeilijkheden dat op 25 september 1769 een keizerlijke ordonnantie werd uitgevaardigd waarin de tiendheffers eraan herinnerd werden dat ze moeten instaan voor de bouw en het onderhoud van kerken en pastorieën. De tekst van het decreet zegt o.m. : “Nous déclarons que l’obligation de fournir à la construction, restauration, réparation et entretien des églises paroissiales au plat pays et des édifices qui y sont attachés ainsi qu’à celles des presbytères ou maisons pastorales est une charge essentiellement inhéren-

5 Daarentegen had bijv. een (kerkelijke) eigenaar van een hoeve er alle belang bij dat zijn pachters in goed onderhouden gebouwen woonden en werkten.

6 *Tweeden Placaet-bouck van Vlaanderen*, Gent, 1629, p.37-39.

te aux dîmes ecclésiastiques et qui doit être supportée par elles, de quelque nature ou qualité qu'elles soient, ...".⁷

Die steun vanuit de burgerlijke hoek kwam de pastoors goed van pas⁸ en het gevolg was blijkbaar een grotere bouwactiviteit. In de tijdens de laatste decennia van de 18de eeuw voorgelegde bouwplannen zien we zowel verbouwingen als nieuwbouw. Deze pastorieën zijn opgetrokken in een eenvoudige Lodewijk XV- en Lodewijk XVI-stijl ; de aankleding met schouwen, stucwerk e.d. is over het algemeen sober gehouden. Deze nieuwe pastorieën gaven een eigentijds accent in het traditioneel dorpsgezicht, bijzonderlijk als het huizen met een verdieping waren.

Zoals reeds vermeld, waren de tiendheffers er meestal niet vlug bij om aan de wensen en klachten van "hun" pastoors gevolg te geven. Om zich te informeren over de gegrondheid van de vraag zonden de tiendheffers – of de belangrijkste onder hen – enkele ambachtslui ter plaatse om de materiële toestand van het gebouw te onderzoeken. Zo zien we dat bijv. in de tweede helft van de 18de eeuw het Brugse Sint-Donaaskapittel meermaals de meester-timmerman en architect Emmanuel van Speijbrouck (1726-1787) samen met een metselaar uitstuurt op onderzoek⁹ (afb. 1). Deze stellen dan een verslag op en maken een begroting en enkele tekeningen – met daarbij de "bestaande toestand" als het om verbouwingen gaat – als basis voor een aan-

7 J. DE LE COURT, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, 3e série (1700-1791), t. 9 (1763-1769), Brussel, 1897, p.533-535.

In het *Eerste deel van den zesden Placcaert-boeck van Vlaenderen...*, Gent, 1786, staat op p. 171-174 de officiële Nederlandse vertaling van het decreet van 25 september 1769. Het eerste artikel luidt als volgt : "Wij verklaeren dat de obligatie van te voorsien tot de bekostinge der bouwing, herstelling, reparatie ende onderhoud der Parochiale Kercken ten platten-lande ende de Gebouwen die daer aen gevoegt zyn, mitsgaders der Presbyterien ofte Pastorele Huysen, is eenen last de Geestelycke Thienden essentiyck inhererende, ende den welcken door de selve moet gedraegen worden van wat nature ofte qualiteyt die souden mogen wesen, selfs al waer het saccken die door Weirelycke Persoonen wierden beseten ;...".

8 Pastoor Jacob Benteyn van Westkapelle verwijst in zijn brief dd. ? mei 1770 naar de Raad van Vlaenderen naar het decreet van 25 september 1769 waarin staat dat "de geestelycke thiendeffers in obligatie staen aen den pastor der prochie te besorgen eene decente en souffisante wooninge naer staet en conditie".

9 E. van Speijbrouck is voornamelijk bekend als architect van de kerk (1775-1788) van de Duinenabdij te Brugge, evenals van enkele huizen in deze stad. In onze bijdrage wordt hij hier vermeld i.v.m. de pastorieën te Wijtschate (1757), Aartrijke (1765), Bekegem (1773), Wingene (1774), Esen (1782-'4) en Oostkerke (1784).

Acte
 Ontfanghen van charles Coutraux als ontfanghen van
 D' Inrichting der Cathedraels kercke van St' Donas in Brugghe,
 de somme van vyf ponden vier schellyngt grooten, over op den
 5. 6. ende 7. maart 1757. ghevoijaget w hebben naer de
 prochie van Wijtschate tot etamijieren het pastoreel hijs aldax
 helve te leggen in plan, met het maken van alle de noodig
 teekeningen in t'nette. Ende formeren de conditien van de
 te doene aanbesteding als andere delycien, desen 13.
 april 1757. *Eugenius Goddijn 1757*
Y. S. 5. 4. 07
Emanuel van Speijbrouck 1757

1. E. van Speijbrouck en E. Goddijn verklaren 5-4-0 lb. ontvangen te hebben voor hun inspectie van de pastorie van Wijtschate op 5-7 maart 1757, het maken van de tekeningen en het opstellen van de voorwaarden voor de aanbesteding (Brugge; Bisdomarchief, F. 401).

besteding. Maar vooraleer men zo ver is, volgt er dikwijls nog eerst een administratieve lijdensweg met nog nieuwe verslagen en onderhandelingen met tiendheffers. Herstellingen aan deuren en vensters zijn geen moeilijke opgaven, maar voor klachten over vochtige muren, over wateroverlast in de kelders, over te laag liggende vloeren of over de rookhinder door slecht trekkende schouwen is er niet altijd onmiddellijk een oplossing. Verbouwingen met erbijhorende slopingen, verhogen van muren, vervangen van haarden door Franse schouwen, veranderen van functies vragen ook al meer technisch inzicht. Financieel moeilijk wordt het als men tijdens een verbouwing vaststelt dat het gedeelte dat men wilde bewaren in te slechte staat is en ook moet worden afgebroken, met als gevolg een gans nieuw gebouw met onvoorziene financiering. Maar soms blijkt nieuwbouw niet veel duurder te zijn dan een verbouwing (cfr. Vladslo).

De tekeningen die de 18de-eeuwse ontwerpers van de bestaande toestand van een pastorie maken, zijn belangrijke documenten voor de kennis van het oude, meestal 17de-eeuwse gebouw. We vinden deze

gelijkvloerse pastorieën terug in Esen, Hoeke, Klemskerke, Markegem, Oostkerke, Reninge, Sint-Jacobskapelle en Westkapelle. Daaruit blijkt dat er zoveel soorten plattegronden bestaan als er pastorieën zijn. Sommige waren kennelijk niet in eenmaal tot stand gekomen.¹⁰ Er zijn smalle pastorieën waarvan de kamers telkens de hele breedte in beslag nemen. Soms is de ligging van de kamers niet erg praktisch, bijv. de ligging van de keuken t.o.v. de eetkamer of de plaats van de trappen. Voor de pastoor wordt een eigen slaapkamer vermeld; indien dit niet het geval is, is de hoogkamer – minder vochtig door de ligging boven de kelder – de aangewezen plaats. Voor de meid is er een enkele keer een afzonderlijk kamertje voorzien of staat een bedkoets in de keuken, maar meestal is de slaapplek een bedstede op de zolder.

De nieuwe pastorieën, in het bijzonder deze uit de tweede helft van de 18de eeuw, hebben een overzichtelijker plattegrond met een centrale gang en kamers aan weerszijden daarvan. Een goed voorbeeld is de nog bestaande pastorie te Oostkerke (Damme) (afb. 2). Deze 18de-eeuwse pastorieën hebben zowel één als twee bouwlagen. De meeste gelijkvloerse pastorieën zijn in de loop van de 19de eeuw met een verdieping verhoogd geworden¹¹ om daar slaapkamers te kunnen inrichten.¹² Opvallend is wel dat ook in kleine parochies pastorieën met een bovenverdieping worden gebouwd; soms is die eerste verdieping enkel aan de voorzijde uitgebouwd en schuilt het overeenstemmende achtergedeelte onder het zadeldak (cfr. de doorsnede van de pastorie te Oostkerke, afb. op p. 74).

In de 19de eeuw kent het parochiaal leven een grote opbloei en overal worden scholen en kloosters gebouwd. De pastorie is dan niet enkel een woonhuis, maar tevens een centrum van een netwerk van parochiale organisaties. Kleine of onpractische pastorieën worden verbouwd en vergroot, of ze worden gesloopt en vervangen door eigentijdse bouwsels.

10 In hun verslag over de pastorie van Westkapelle (dd. 5 september 1769) schrijven de Brugse ambachtslieden S. Swijnsdau en F. de Smedt dat naar hun mening de pastorie “in differente stonden met stucken ende brocken daer aenghebauwt” is (cfr. infra).

11 Een voorbeeld: de pastorie van Loppem, in 1757 gebouwd als een éénlaagshuis van vijf traveeën, werd een eeuw later, in 1857 met een verdieping verhoogd.

12 Verscheidene pastorieën werden op die manier verbouwd door de provincie-architect Pierre Buyck (1805-1877).

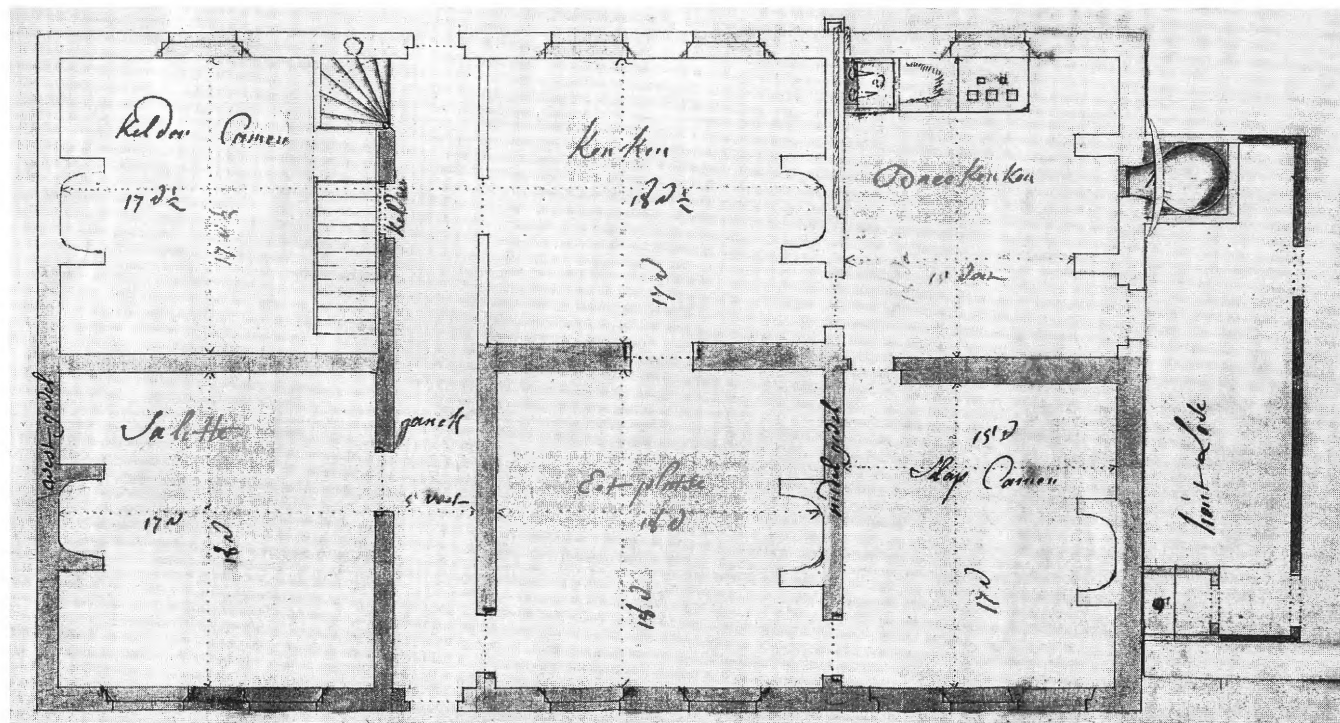

2. De pastorie te Oostkerke (bij Damme) (Foto L. Devliegher, 2006).

Ook in de loop van de 20ste eeuw worden pastorieën afgebroken, maar dan meestal omdat ze niet meer beantwoorden aan de moderne levenswijze. Daarbij komt dat tijdens de Eerste Wereldoorlog in de frontstreek (het gebied rond Ieper en rond de IJzer) talrijke pastorieën vernield zijn geworden. Met de 20ste-eeuwse nieuwbouw is, spijtig genoeg, heel dikwijls ook het klassieke beeld van de statige pastoorswoning verloren gegaan. De laatste jaren heeft nu ook de achteruitgang van het parochiaal-kerkelijk leven een onverwacht gevolg voor de pastorieën meegebracht. Inderdaad, als een parochie niet langer over een eigen pastoor beschikt en de pastorie bijgevolg niet langer bewoond is, zal de eigenaar – meestal de gemeente – mettertijd het huis verkopen. We kunnen dan enkel hopen dat de nieuwe eigenaar het historisch patrimonium met passende zorg, en het liefst zonder veel veranderingen, zal beheren.¹³

13 In het Brugse Vrije meet een voet 0,274 m en een duim 2,49 cm, in de kasselrij Ieper meet een voet 0,273 m, in de kasselrij Kortrijk 0,297 m, in de kasselrij Veurne 0,278 m. P. VANDEWALLE en J. MERTENS, *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen*. Brugge, 2003.

Allee, saele : gang ; blockcassijn : houten kozijn ; fenteneel : binnenluik ; gemeij-

3. Aartrijke, pastorie. Plattegrond voor de aanbesteding op 5 september 1765, opgemaakt door E. van Speijbrouck en E. Goddijn. Het voorgedeelte (donkere kleur) is een gedeelte van de toen bestaande pastorie.

Aartrijke¹⁴

Op 5 juni 1765 maken Emmanuel van Speijbrouck, timmerman, en Eugenius Goddijn, metselaar, beide uit Brugge, een begroting op voor "een nieuw pastoreel hujs" te Aartrijke. "Voor eerst het maecten van alle de bujten meuren op een steen en alf dicke, ende twee gevels tot de hoogte van de schaerbalcke tot een steen en alf dicke, ende daer boven een steen dicke, met het maecken van een vautekelder, soo groot als de hoogcamer is, met het maecken van alle de binne-meuren op eenen steen dicke,..." Verder worden o.m. nog vermeld vloeren van rode ongeglazuurde tegels ("tuijmelaers"), drie "onderwercken van fransche schauwen", drie komforen ("caffoiren"), een watersteen, een regenbak (voor 30 tonnen water), een bakoven, zes paneeldeuren, zes binnendeuren en drie buitendeuren, twee kamertjes op de zolder, acht "opschuivende glascassijnen" met binnenluiken ("fenteneelen"), vijf kleine vensters, twee standvensters en twee "staende vensters" boven de voor- en achterdeur, een "glaese spinde" in de keuken, een schotelhuis, een houtloods. De kap bestaat uit drie gebinten. Bij die begroting horen – niet bekende – tekeningen. Van Speijbrouck en Goddijn begroten hun voorstel op 700 lb. gr. wisselgeld.

Op 23 juni van hetzelfde jaar stellen dezelfde ambachtslui een nieuwe begroting voor voor het maken van "eene veranderinghe van het pastoreel hujs", met verwijzing naar een plan (afb. 3). Het betreft ditmaal gedeeltelijk nieuwbouw en gedeeltelijk afbraak en verbouwing van de bestaande pastorie. De meeste elementen uit de vorige begroting komen terug, bijv. de rode tegelvloer, de twee kamertjes (onder het mansardedak), de drie Franse schouwen, de acht schuifra-

ne : overloop ; houtloge : houtstal ; kelderkamer : hoog- of voutekamer ; caffoir : komfoor 1. gemetselde bank met openingen (met roostertje waarop houtskool) aan de bovenkant en openingen aan de voorkant voor de luchttoevoer en het wegruimen van de as, 2. de eigenlijke roosteropening ; prevaet, commoditeit, vertrek : toilet ; salette : grote kamer ; siterne : regenbak, regenput ; spinde : kast voor eetwaren (soms onder trap ingebouwd) ; standvenster : dakkapel ; tuimelaar : ongeglazuurde tegel ; vuren : sparrenhout ; watersteen : gootsteen ; watervenster : buitenluik.

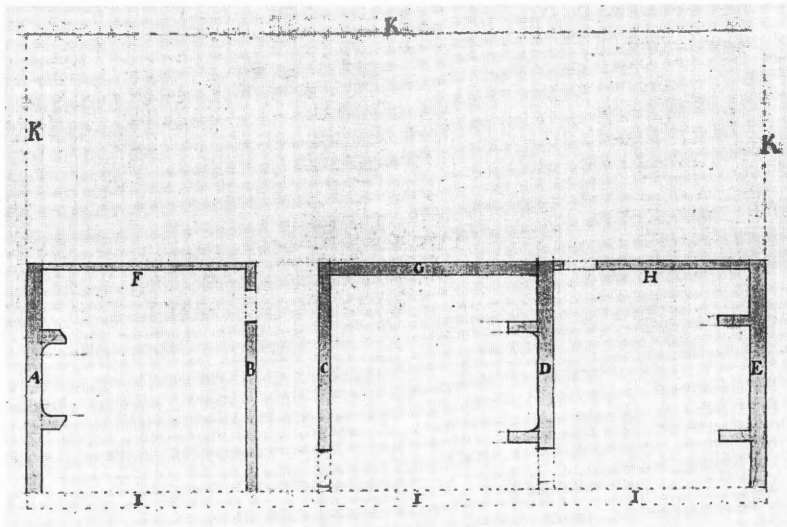
14 BRUGGE, Rijksarchief, Brugse Vrije, bundel 640 ; Kaarten en Plannen 685. Het artikel "Het pastoreel huis te Aartrijke in 1765", in *Heemkring D. Jonckheere*, 12 (1988), p. 65-69, door M. Desmedt, gebruikt enkel de "conditien" en het grondplan van de aanbesteding van 5 september 1765.

men. Het hele werk wordt ditmaal begroot op 442 lb. gr. wisselgeld. Op 5 september 1765 vindt de aanbesteding plaats “in tack en block” voor “het maecken ende veranderen van het pastoreel huijs” ; in de bijhorende “conditien ende bespreken” worden nog enkele zaken nader toegelicht. Men ziet af van het voornemen om van de bestaande keuken het schotelhuis te maken. In de voutekamer krijgen twee oude vensters een plaats.¹⁵ In de vensters van de voorgevel wordt Frans glas geplaatst, in de ramen van de achtergevel Hollands glas. Er wordt nog eens op gewezen dat van de drie voorziene Franse schouwen er twee – in de te behouden eet- en slaapkamer – een verbouwing zijn van bestaande schouwen. De vloer bestaat uit blauwe tegels. In de nieuwe kelder worden vier stenen wijnbakken geplaatst.

Het werk wordt toegewezen aan de metselaar François de Smedt en de timmerman Jacobus Gombert voor de som van 334-15-0 lb. gr. wisselgeld. Het aanbestede grondplan voorziet in het behoud van het voorgedeelte van de oude pastorie, nl. de salette, de gang, de eetkamer en de slaapkamer ; het geplande nieuwe achtergedeelte omvat de kelder waarboven de hoogkamer, de trap naar de zolder, de gang, de keuken, de bakkeuken met de oven ; tegen de oostgevel staat de houtstal.

Helaas, op de bouwwerf duiken al vlug problemen op. Uit een nota van de Smedt (dd. 23 januari 1766) en het daarop volgend verslag van een onderzoek ter plaatse door metselaar Hendrik Bultijnck (dd. 3 februari 1766) blijkt dat de 60 voet-lange en 9½ voet-hoge voorgevel de voorziene verhoging van 4½ voet niet kan dragen en derhalve volledig moet worden af- en uitgebroken. Dit gebeurt, maar daarna zijn de moeilijkheden niet van de baan. Op 12 maart komt Bultijnck opnieuw ter plaatse (afb. 4). Zijn oordeel is vernietigend : alle muren zijn in slechte staat en daarenboven zal de verbouwing van de oude schouwen D en E in de eet- en slaapkamer de toestand nog verergeren. Onder de nieuw te maken funderingen van de voorgevel I en van de achtergevel K is het nodig 10 voet-lange heipalen in de grond te slaan. Wat er uiteindelijk van de oude pastorie zal blijven staan, is geen voldoende reden om het nieuwe gebouw op die plaats op te trekken wegens de grote kosten van het heiwerk in de moerasachtige ondergrond.

15 Op het oorspronkelijk plan van de aanbesteding is daar één venster getekend.

4. Aartrijke, pastorie. Toestand op 12 maart 1766, opgenomen door H. Bultijnck. De voorgevel I en het achtergedeelte van het huis (omtreklijn K) zijn afgebroken. Van links naar rechts: de salette, de gang, de eetplaats en de slaapkamer.

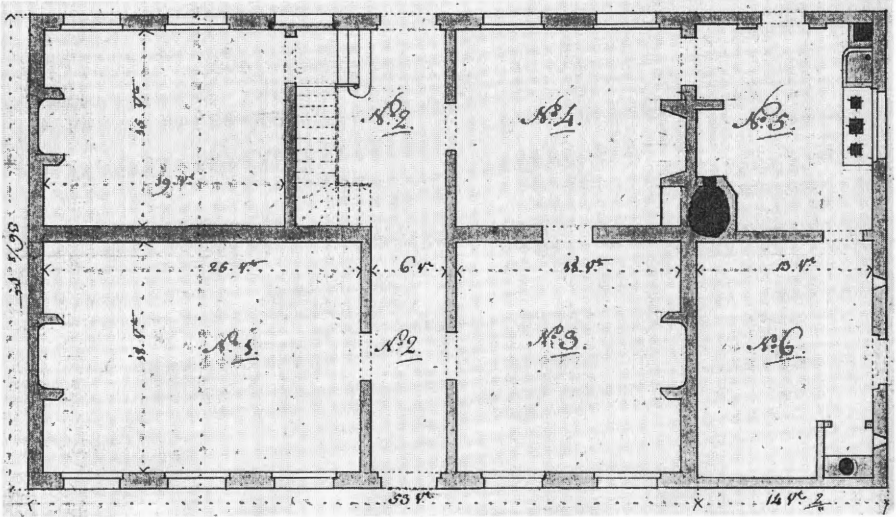
Blijkbaar heeft men de opmerkingen en de waarschuwingen ter harte genomen : alles wat van het oude gebouw rest wordt gesloopt en er wordt op 17 april 1766 een nieuwe aanbesteding voor het metsel- en timmerwerk gehouden. Uit de “conditien” voor de twee aanbestedingen weten we dat het mansardedak opgebouwd is met twee schaargebinten (met schaarbalken van 30 voet lang) ; op de zolder voorziet men vier kamertjes. Er zijn negen schuiframen en daarnaast nog vier vensters in de twee eindgevels. De vloertegels worden nader beschreven¹⁶.

- 16 Uit de “conditien” van 17 april 1766 : “2. Voorts sal den aennemer moeten delven tot het maecken de fondamenten van de buijte meuren, eyntgevels, ende middelmeur ter diepte van twee en alf voeten ofte meer volghens de ghelegentheijt van den grondt dicke twee steenen, van beyde syden recht naer den draet gevrocht, ende de gonne vande kelder, ter diepte van 5 ? voeten ofte meer volghens den heesch van het werck...3. Voorts sal hij aennemer op de selve fondamenten moeten maecken den voor ende achtermeur, ter hoogte van 14 voeten, den middelmeur, ter hoogte van 13 voeten, ende eyntghevels, ter hoogte van de schaarbalck, alle op 1 ? steen dicke en het resteren van eyntgevels opperwaerts op een steen dicke,...4. Voorts sal hij nogh moeten delven tot maecken alle de fon-

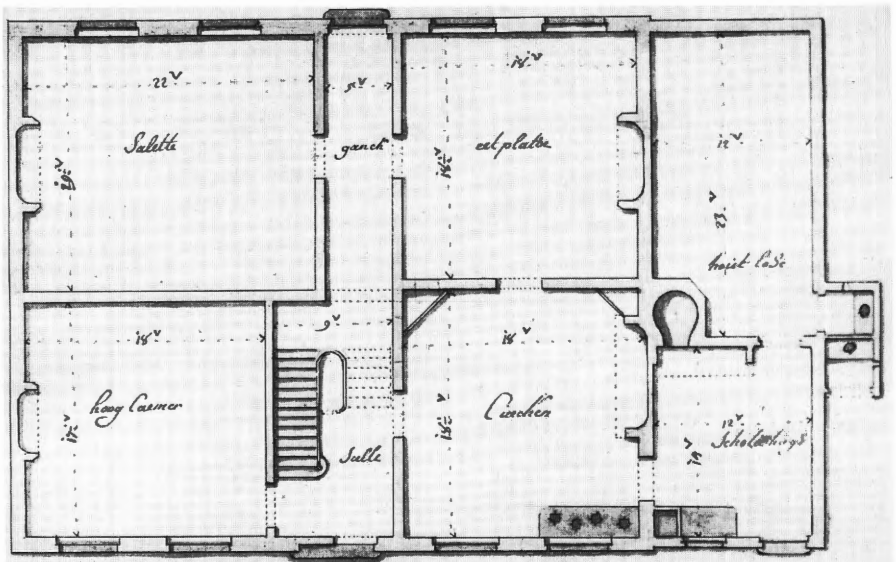
I.v.m. met de laatste bouwplannen bestaan er enkele tekeningen. Er is een grondplan van H. Bultijck, gedateerd 1766 (afb. 5). Het hoofdgebouw telt zes traveeën. Links van de gang ligt de grote salette (25 x 18 voet) en daarachter de hoogkamer; rechts van de gang bevinden zich de eetkamer en de keuken. In de aanbouw zijn de bakkeuken (met de oven, drie komforen, watersteen en regenbak voor 20 tonnen) en de houtstal ondergebracht. Een andere, anonieme plattegrond keert het plan om zodat de hoogkamer, de trap, de keuken en het schotelhuis aan de voorkant liggen; zelfs het buitentoilet heeft zijn deur naar de voorzijde (afb. 6). Bij dit tweede grondplan – dat maar vijf traveeën telt – horen ook een tekening van de voor-, achter- en zijgevel, een doorsnede van het huis en een kaspant (letter A) (afb. 7-8). Opvallend is dat zowel in het grondplan als in de doorsnede geen trap is naar de hoogkamer.¹⁷

damenten der binnemeuren ter diepte van twee voeten (salvo justo) ende ter dicke van een en alf steen, op welcke fondamenten hij aennemer sal moeten maecken de binnemeuren ter hoogte van 13 voeten (ofte oppercant van de balcken) ter dicke van eenen steen. 9. Voorts sal den aennemer moeten legghen alle de vloeren, te weten den vloer geteeckent N° 1, 3 en 4 met geslepen tumelaers, den vloer n° 2 met de voetsteenen commende uijt den ouden bauw, den vloer n° 5 met Doornycksche voetsteenen, ende den vloer n° 6 met bricken als oock de planckieren rondt den geheelen bauw met oude bricken van de beste soorte commende van den ouden bauw op sijn cant ter breedte van vijf voeten,...13. Voorts sal hij aennemer alle de meuren moeten regh t maecken naer den draet, in sijn loot en goede verbande, van drie tot drie laeghen begieten, ende het steen wel nat maecken om alsoo te beter te connen cleven en dunnekens in syn moortel, van bujten alle afgedagt, en van binnen effen gheplaestert; jmmers alles naer den heesch van het werck. 14. Den aennemer sal moeten het calck blusschen tot maecken den moortel, waertoe hij het sandt sal moeten delfven ende leveren, maer mogende ghebruycken een deel sandt tot twee deelen calck, wel mengelen ende maecken 14 daeghen aeler de selve sal mogen vervroght worden binnen welcken tydt de selve sal moeten 2 a 3 mal versteken worden met soo weijnig water als het mogelyck is om volghens den heesch te verwercken.”

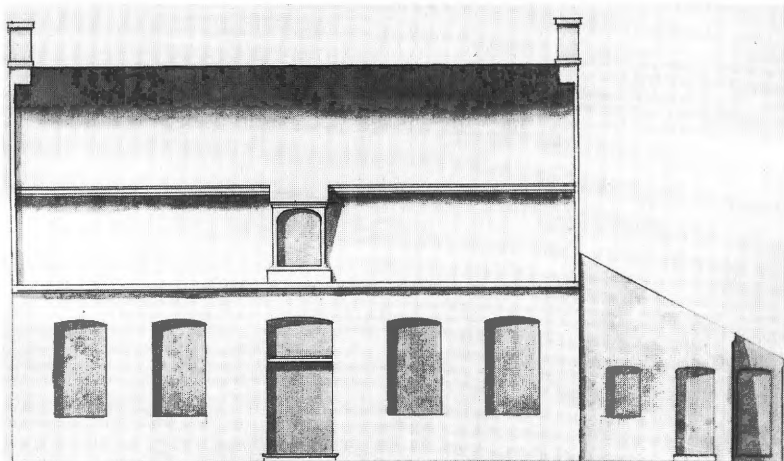
17 Dit is ook het geval in de pastorie te Oosterkerke.

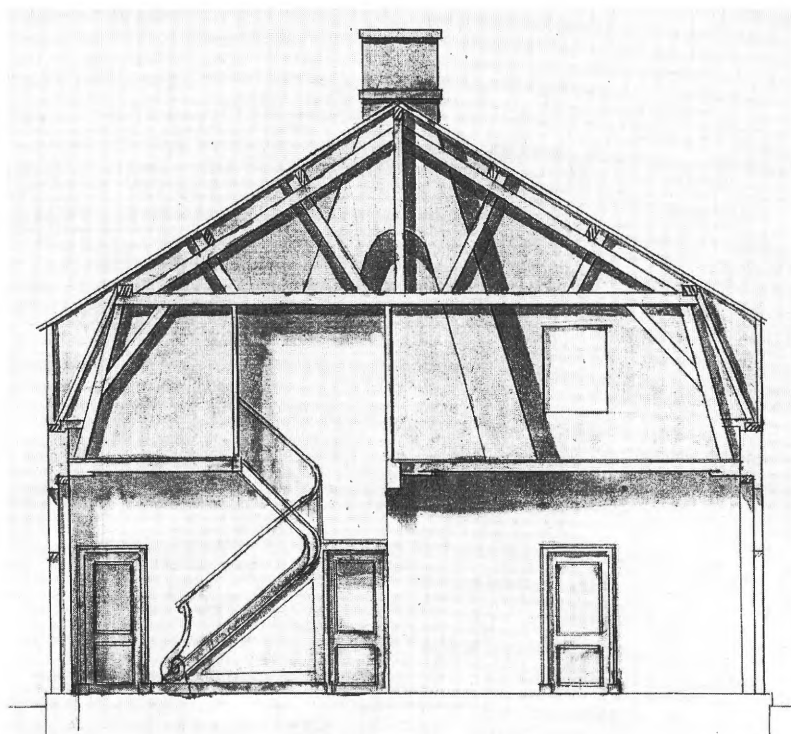
5. Aartrijke, pastorie. Grondplan getekend door H. Bultijnc, 1766. "1. salette, daarachter hoogkamer en trap, 2. gang, 3. eetkamer, 4. keuken, 5. bakkeuken en scholthuis, 6. houtstal en toilet".

6. Aartrijke, pastorie. Grondplan, 1766 (?)

7. Aartrijke, pastorie. Vooraanzicht, 1766 (?)

8. Aartrijke, pastorie. Doorsnede in de gang, 1766 (?)

Bekegem¹⁸

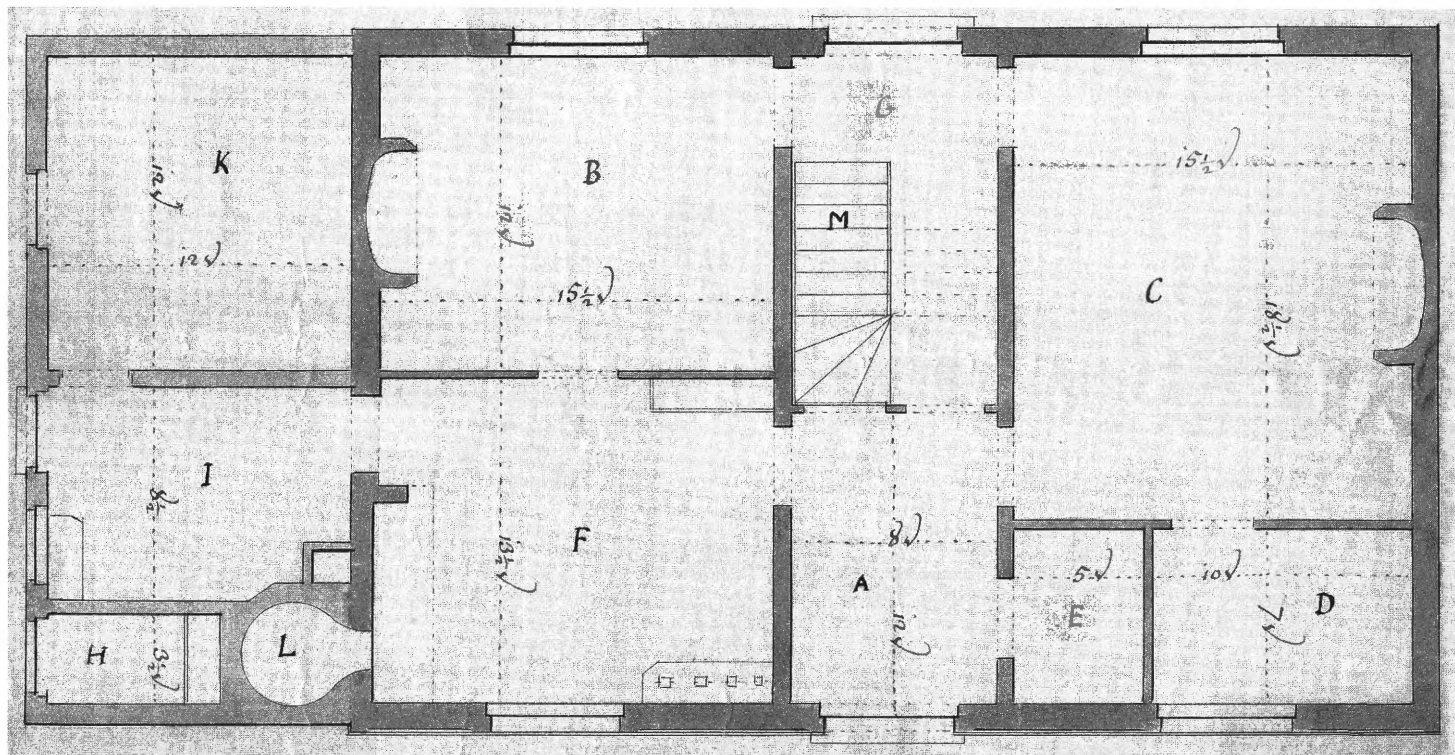
Op 14 mei 1773 begroot Emmanuel van Speijbrouck uit Brugge, het metsel-, hout- en ijzerwerk voor de nieuwe pastorie op 489-17-0 guldens¹⁹.

De pastoriegevel is – overmeten – 45 voet lang en heeft maar drie traveeën ; links is er een aanbouw (waarin H I K L) (afb. 9). Het grote aantal vensters en de vermelding van watervenster (buitenluiken) aan de benedenvensters²⁰, zouden kunnen wijzen op de aanwezigheid van een bovenverdieping. In de 8 voet-brede middengang (“voorsalle” A en “achtersalle” G) ligt de trap M naar de verdieping. Aan de rechterkant van de gang bevinden zich vooraan een kleine vensterloze plaats (“slapplatse” E) van 7 x 5 voet en ernaast het kabinet D dat enkel toegankelijk is vanuit de grote salette C. Aan de andere kant van de gang liggen achter elkaar de ongeveer even grote keuken F en de eetkamer B. In de keuken zijn er vier komforen ; in de brede schouw bevindt zich de ovenmond. Vanuit de keuken komt men in het schootelhuis I met de regenbak en de watersteen, en vandaar in de bergplaats voor het hout (“hautloge” K). Het toilet H leunt aan tegen de bakoven L.

18 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 19. De pastorie, die op de benedenverdieping nog verscheidene oorspronkelijke elementen bevatte, werd in 2005 gesloopt.

19 Steenbakker B. F. Van den Abeele uit Nieuwpoort leverde in 1773 79.000 bakstenen voor de prijs van 592-10-00 guldens courant (aan 7-10-00 guldens per 1000 stuks, vervoer inbegrepen). De steen wordt geleverd op de dijk van de Bourgognevaart. “Den schipper sal soo verre varen als dat hij vlotten can en dan eene partije lossen en dan wederom soo verre varen en aldaer wederom lossen ende soo voorts tot dat hij niet verder en sal connen varen, en als het dan nogh voordier moste met cleene schuijten vervoert worden dan waere het wederom een accoord te maken met den schipper, dogh den schipper seght mij dat het steen op eenen ende den selven dyck moet gelost worden en dat het weinigh schilt dat het vaerdeken verder loopt” (brief van van den Abeele, 23 maart 1773). In een brief van 13 juli 1773 i.v.m. een lading baksteen die op komst is, schrijft van den Abeele o. m. “Men heeft mij gerapporteert dat er nogh menigthe van steen licht jnden Bourgonnevaart, de gonne geleverd hebbe jnde Paesschenweke ende volgende zoodat de landtslieden werck genoegh hebben om toe te voeren.”

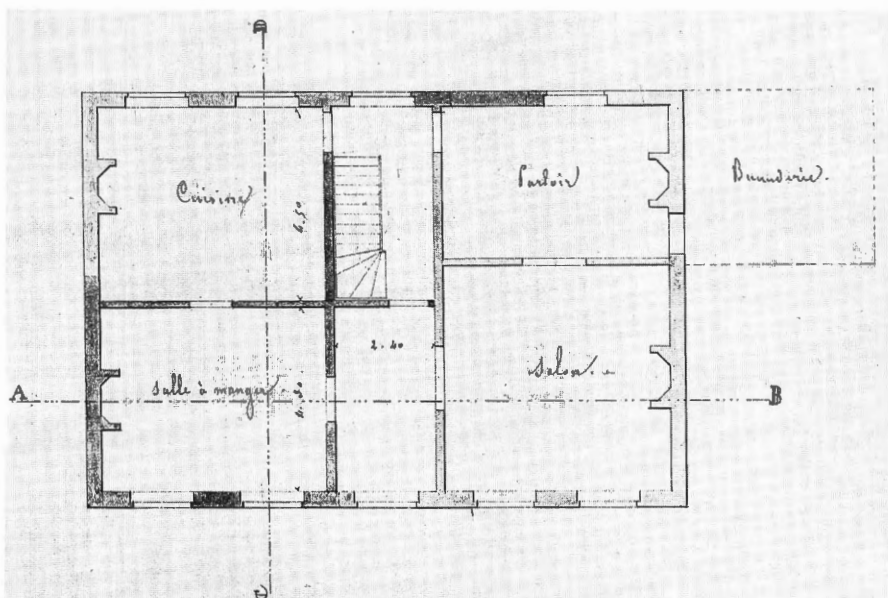
20 “Timmerwerck... derthien cassijnen en waetervensteren aen de goene omleege, met vijf buijte deuren en veerthien binne deuren, spindeboorden, decksels op den regenback en bril op het prevaet...”. Over een eventuele oorspronkelijke bovenverdieping zou het dossier 2080/6 (Brugge, Rijksarchief, Provincie, 3de afd.) ons wellicht meer gegevens hebben verschaft, maar het dossier werd niet teruggevonden.

9. Bekegem, pastorie. Grondplan door E. van Speijbrouck, 1773.

Elverdinge²¹

N.a.v. de verbouwing van de pastorie in 1853 wordt in het bestek (door de provinciale architect Camille Dehults uit Kortrijk) de bestaande toestand beschreven : "Den beneden is zamengesteld uit eenen salon, eene eetzael, eene spreekkamer, een kabinet, eene keuken en een waschhuis. Onder het gebroken dak, 2 slaepkamers. Het dak van 2 meters 40 cent^s optrekkende, maekt men eene stegie, zamengesteld uit 4 slaepkamers en daerenboven een kabinet voor de bibliotheek." De kelder die onder de eetkamer ligt, wordt 120 cm verdiept en de eetkamer wordt volledig herbouwd. Het 18de-eeuwse mansardedak maakt plaats voor een bovenverdieping met vier slaepkamers en een kabinet (afb. 10).

10. Elverdinge, pastorie. Plattegrond door C. Dehults, 1853. De muren van de eetkamer en de muur waartegen de trap staat, zijn op de tekening rood gekleurd.

21 BRUGGE, Rijksarchief, Provincie, 3de afd. 2036.

In 1781 verklaart de toen 79-jarige pastoor Johannes Clarisse dat men na zijn dood grote herstellingen aan de pastorie zal moeten doen, misschien zelfs een volledig nieuw gebouw optrekken. Het jaar nadien onderzoekt de Brugse timmerman Emmanuel van Speijbrouck, op vraag van het Sint-Donaaskapittel, de voornoemde pastorie (verslag dd. 23 mei 1782). Enkele dagen later, op 11 juni 1782 gaan B. de Gheij, namens het Sint-Donaaskapittel, samen met een metselaar en een tegeldekker uit Diksmuide de pastorieën van Esen en Klerken (een éénlaagshuis met hoogkamer) in ogenschouw nemen. Uit de twee verslagen blijkt dat er herstelwerk te doen is aan muren, vloeren, vensters, deuren, e.d. ; daarenboven worden enkele veranderingen in de hoogkamer²³ en in de keuken²⁴ voorgesteld²⁵. Op 18 mei 1783 is er opnieuw bezoek, ditmaal door E. van Speijbrouck en de Brugse metselaars Eugenius Goddijn en Hendrik Bultijnck. Naast gewone herstellingen stellen ze eveneens reeds vroeger vermelde werkzaamheden voor : “Item noodigh bevonden de geheele huijsinge alle de mueren van binnen te calleijen ende te witten, als mede alle het houtte werck t’ sij deuren ende vensters te schilderen. Item soo hebben wij voornoemde experte nog voorder geexamineert om den voorschreven huijse in eenigte deelen te connen veranderen ende verbeteren om meerder usance ende gebruijck te geven aen den heer pastor. Soo is ons advijs dat er soude noodigh sijn alle de voorschreven reparatien, benevens het veranderen de schauwen van de hoogkamer ende eedtcamer, het veranderen van de twee deuregaecten in de selve caemers, met t’ nieuwe maecken een muer in de keucken in de plaetse van een houtte weegh als oock in steen te stellen de houtte weegen

22 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 104 en 191.

23 “Op de kelder-kamer :... D’oude schouwe die ongemeen breed is, ende waervan de pijs op vele plaetsen geborsten is, af te breeken ende in het midden van den selven muer eene fransche schouwe te metselen van 4 v. breed, 2 1/2 v. diep en 3 1/2 hoog, volgens het plan”.

24 “In de keuke : in plaetse van den houten weeg, een muer te metselen van 1/2 steen ; de deure in ’t midden te stellen ; de confooren te weiren uijt het schootelhuijs ende 5 of 6 andere te metselen in de keuke... De confooren die ontbreeken zullen profijtiger van gegooten eijzer genoomen worden.”

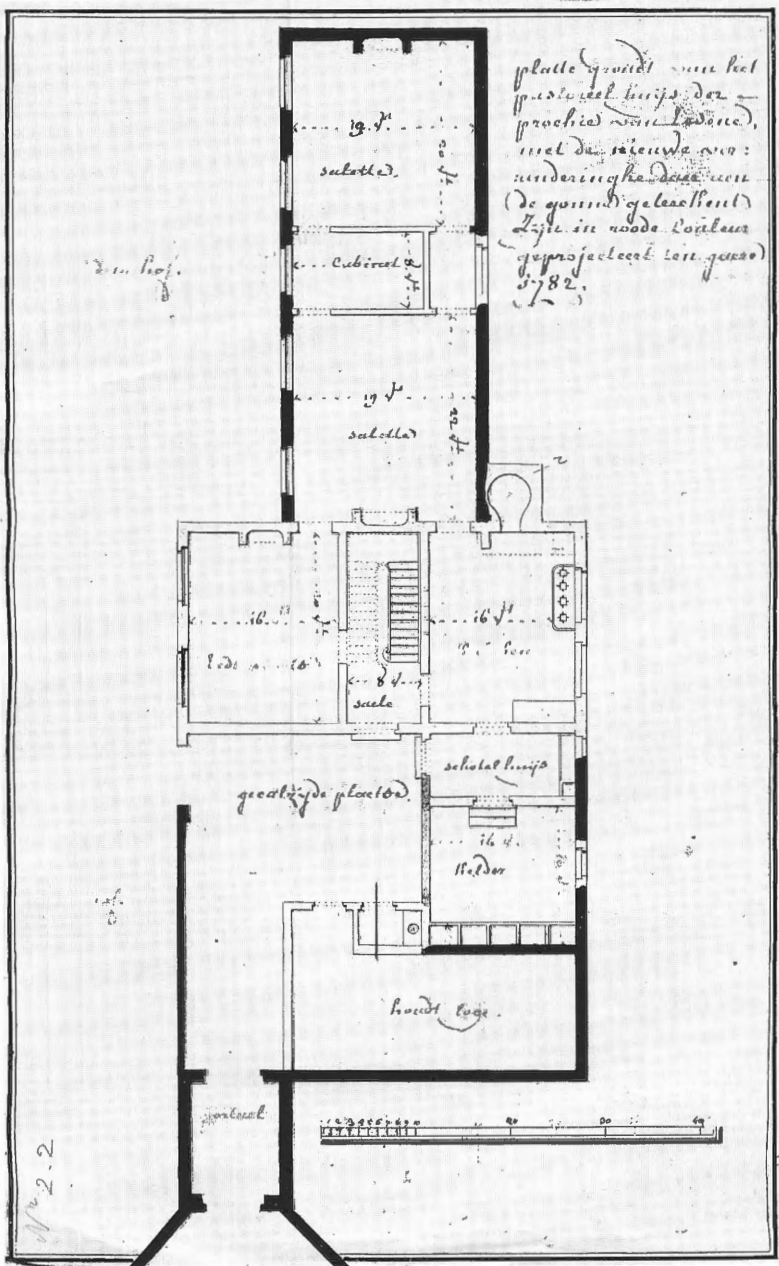
25 Een eerder ongewoon besluit is het volgende : “Bij aldien het gebruijk in het quartier van Ipren niet contrarie is, moet het heel huijs van binnen gekaleijt ende gewit worden.”

van het houtstal, met het veranderen het camerken staende op het hende van de ganck, met daer achter nogh nieuwe te maecken een camerken ofte cabinet. Alles dies aengaende conforme te maecken volgens hier nevens gevoegde plan geteeckent met de letter A sijnde in roode couleur.”

Blijkbaar is men er toen nog niet uitgeraakt, en een jaar later, op 22 juni en volgende dagen is E. van Speijbrouck opnieuw in Esen. Hij maakt nu verscheidene begrotingen op. Eerst voor een gewone herstelling : 185-13-4 lb. ; daarna voor de verandering volgens plan B (+ “alle het gonne dat er nogh moet gerepareert worden aen de oude edefitien de gonne blijven staen”) : 664-15-0 lb. ; voor een gans nieuwe pastorie volgens plan D : 843-8-4 lb. ; voor de verandering volgens plan E (+ herstel van wat blijft staan) : 436-6-4 lb. ; voor de verandering volgens plan F (+ herstel van wat blijft staan) : 356-17-0 lb.

Van al die voorgestelde plannen zijn er enkele bewaard gebleven. In 1782 tekent van Speijbrouck een grondplan van het “pastoreel huijs... gelijk het tegenwoordigh is staende.” (afb. 11).

Via een portaal (op de brug boven de wal) komt men in de tuin en kijkt men op de zijgevel van een lange vleugel van acht traveeën, 73 voet lang en 22 voet breed. In het huis eindigt de gang op een spiltrap. Links van de gang ligt de salette, rechts de eetkamer en ernaast de hoogkamer die enkel bereikbaar is vanuit het schotelhuis. Tegen een gedeelte van de achtergevel zijn de “domestiquecaemer” en het lange schotelhuis (met de komforen, watersteen en regenbak) aangebouwd ; daarbij aansluitend – maar voorbij de zijgevel – staat de keuken met de bakoven. Uit hetzelfde jaar dateert een voorstel tot verbouwing die tamelijk ingrijpend is : enkel de oude salette en de eetkamer (nu tweede salette) blijven bewaard, maar de gang tussen beide wordt een kabinet ; loodrecht op die oude vleugel komt de nieuwbouw (met eetkamer, gang, keuken, schotelhuis) (afb. 12). Het onpractische plan heeft blijkbaar geen bijval gekend en in 1783 is er een nieuw plan – waarschijnlijk het hierboven vermelde plan A – dat nu eerder behoudend is (afb. 13). De twee bestaande schouwen in de salette en in de hoogkamer worden vervangen door twee nieuwe (Franse) schouwen. Een andere verandering is het verplaatsen van de kelder onder de hoogkamer naar de achterkant van het huis, op de plaats van de vroegere “domestiquecaemer” (die opschuift naar de gang) en van ’t grootste gedeelte van het schotelhuis.

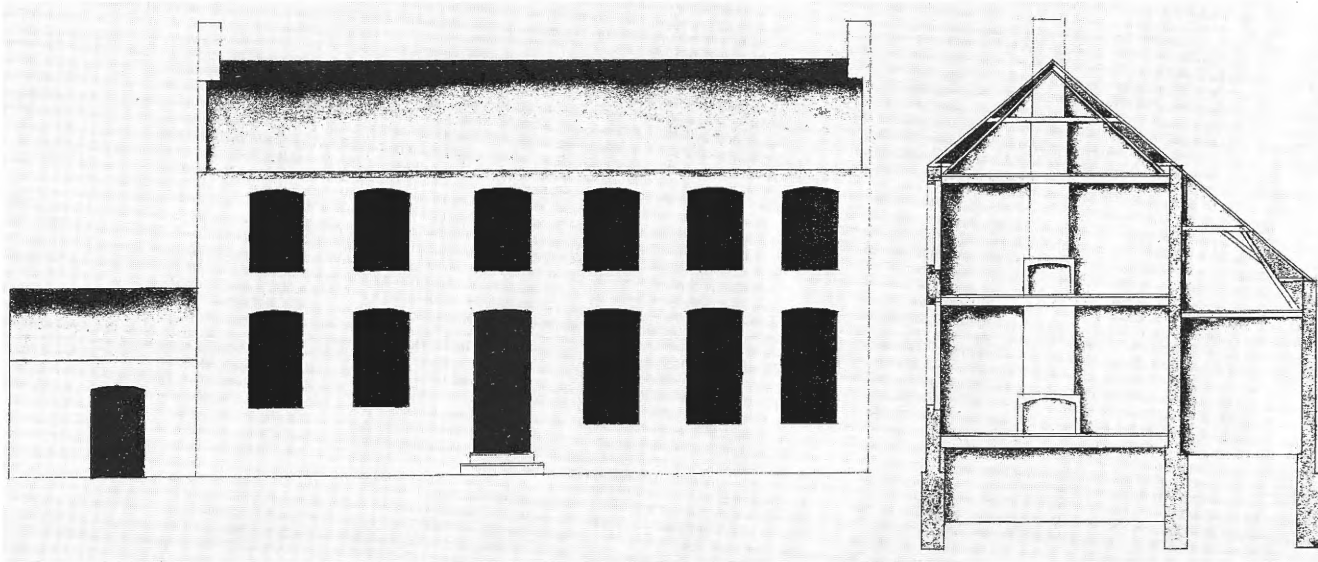
12. Escn, pastorie. Voorgestelde verbouwing na sloping van de hoogkamer, het schoetelhuys en de keuken, door E. van Speijbrouck, 1782.

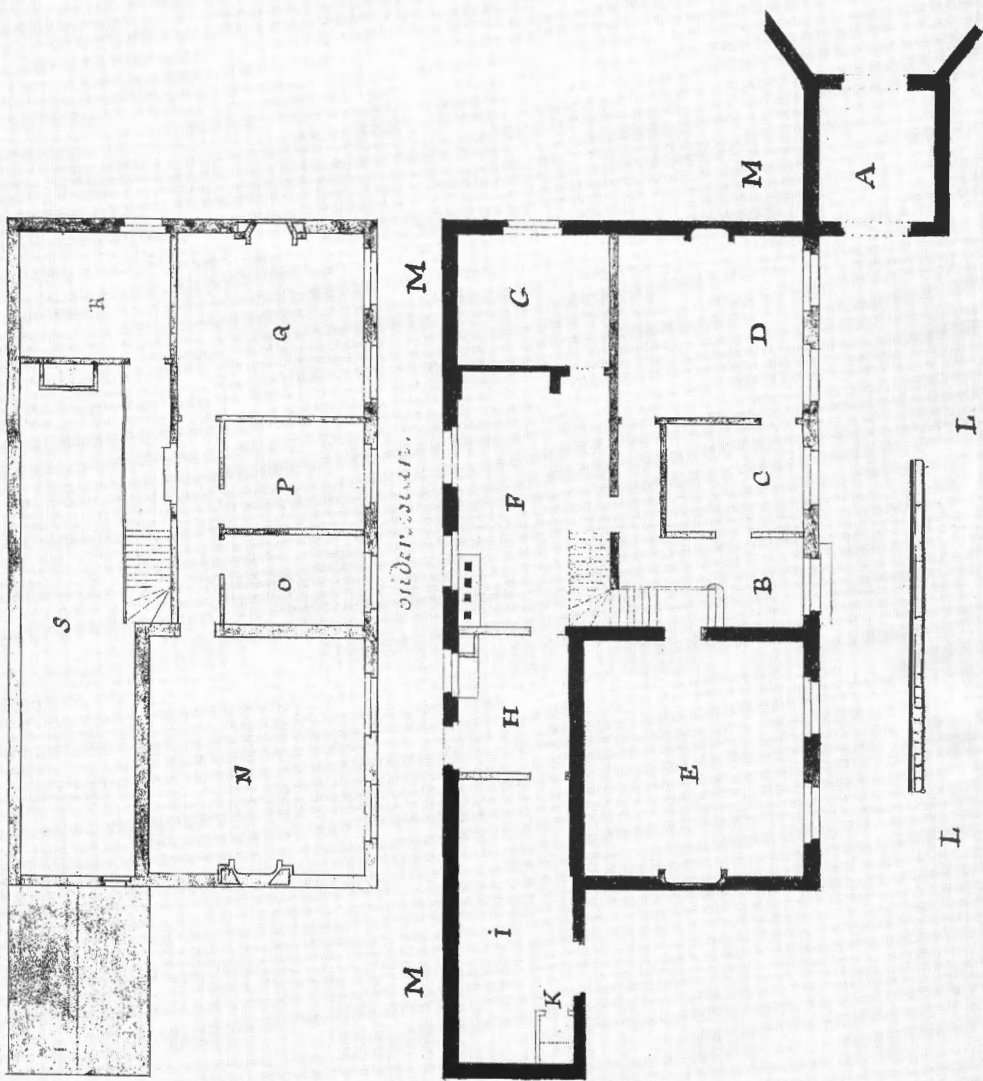
Er is nog geen akkoord, en men zoekt een andere oplossing. Een uitvoerig ontwerp (grondplan, doorsnede, voorgevel) toont een nieuwe pastorie met een bovenverdieping (afb. 14-15). Van het oude gebouw zijn de salette, de gang en de eetkamer afgebroken. De vroegere hoogkamer (nu salette E) ligt nu links van de nieuwe gang B; rechts daarvan zijn de spreekkamer en de eetkamer waardoor deze nieuwe vleugel nu tot aan de pastoriepoort op de brug komt. Op de bovenverdieping worden vier kamers ingericht. Wellicht is dit het dure plan D.

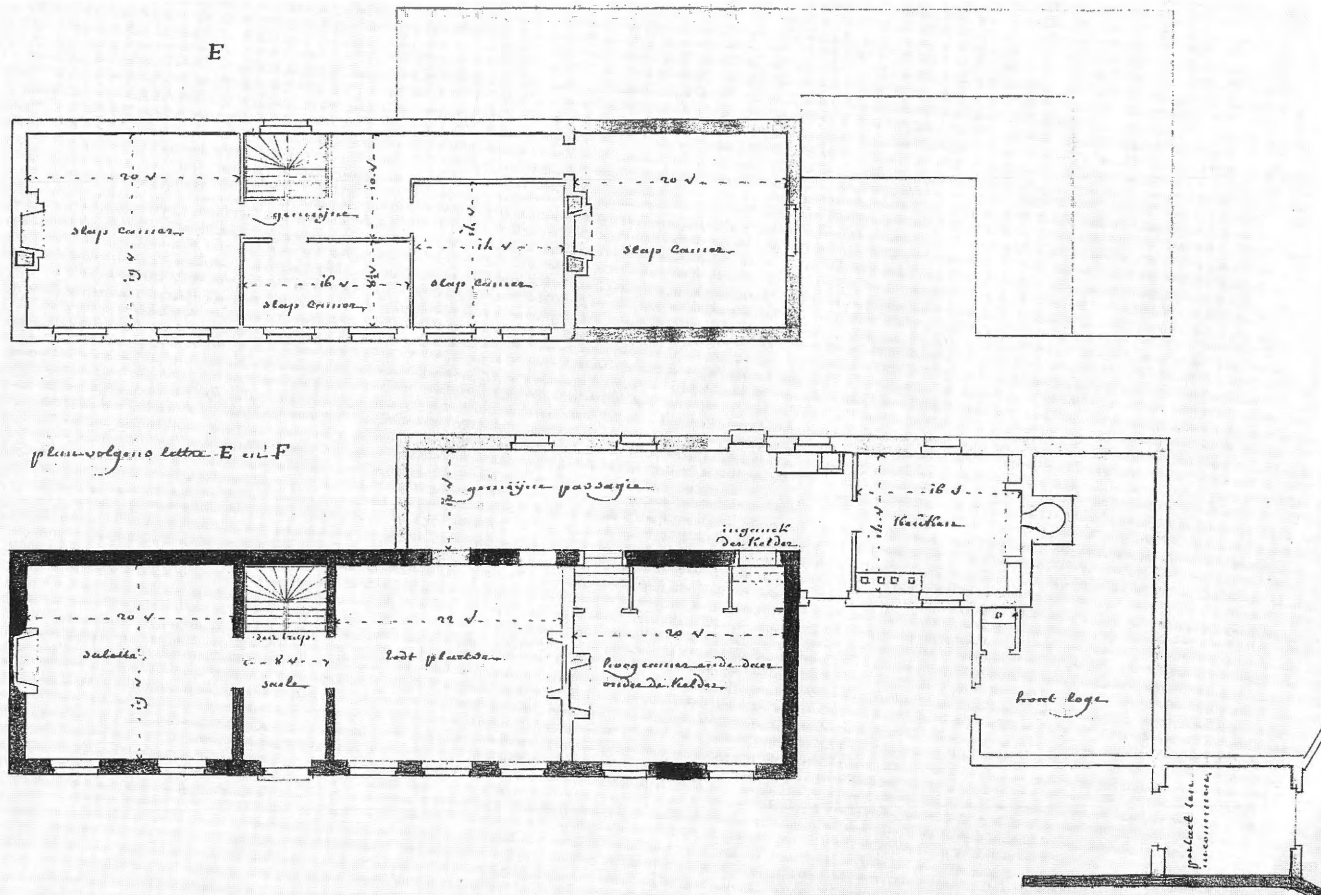
Uit 1784 dateren de ontwerpen E en F (afb. 16-17). Uiteindelijk verandert er hier niet zo veel aan het bestaande gebouw: een nieuwe muur tussen de hoogkamer en de eetplaats, een "gemeijne passagie" die het schotelhuis en de "domestiquecaemer" vangt en een herbouwde keuken en houtloge. Het verschil tussen E en F ligt in het aantal slaapkamers boven: in E zijn er vier, in F maar drie (boven de salette is het dak niet verhoogd).

Tenslotte is er een grondplan waarvan een ongeveer gelijke potloodtekening gedateerd is van 29 april 1785 (afb. 18). Links van de middengang ("zalon") ligt de salette en erachter het schotelhuis met bakoven; rechts van de gang is de eetkamer; vanuit de gang komt men in de keuken waarnaast zich de "meijdskamer" bevindt. Links van het huis ligt de houtstal met daarin het toilet.

14. Esen, pastorie. Ontwerp voor verbouwing door E. van Speijbrouck, 1784 (plan D?). Vooraanzicht en doorsnede.
15. Esen, pastorie. Ontwerp voor verbouwing door E. van Speijbrouck, 1784 (plan D?). Plattegrond. A. portaal, B. gang, C. spreekkamer, D. eetkamer, E. salette, F. keuken, G. 'domestique camer', H. schotelhuis, I. houtstal, K. toilet, L. hof, M. wal, N-O-P-Q. kamers op de bovenverdieping, R. kamer onder het dak, S. zolder.

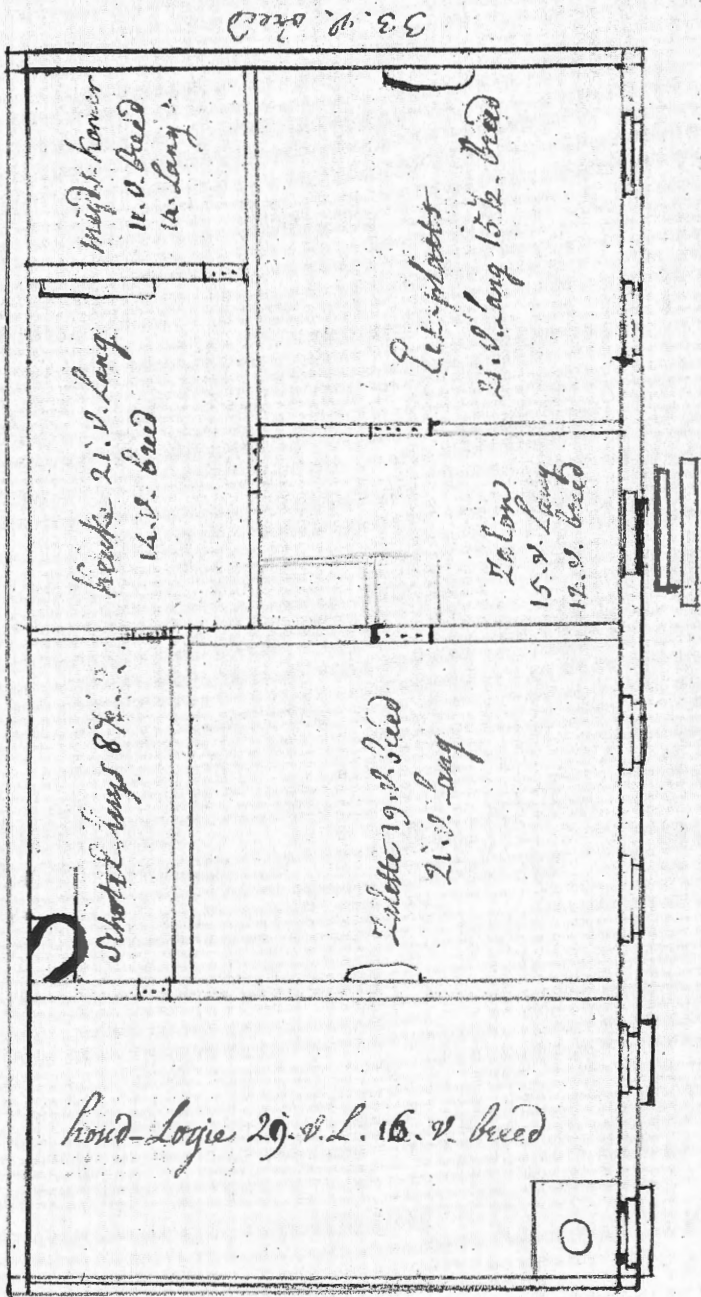

16-17. Esen, pastorie. Ontwerp voor verbouwing door E. van Speijbrouck, 1784. (plan E). 16 (onderaan) : gelijkvloerse verdieping. 17 (bovenaan) : eerste verdieping. Op een opgekleefd blad staat een ontwerp met drie slaapkamers (geen verhoging boven de salette).

74. v. Lang.

18. Esen, pastor. Plattgrund, 1785.

Hoeke²⁶

Tijdens een vergadering op 19 april 1770 met de pastoors van de dekenij Damme, somt de pastoor van Hoeke verscheidene tekorten aan zijn pastorie op, zelfs “dat hij onvoorsien is van eene pastorele keucken, en dat de plaetse die voor eene keucken is dienende teene-mael te kleen ende onbequaem is om te verrichten de wercken die aen eene keucken eijgen sijn.”

Op 6 juni komen de Brugse timmerman Sebastiaan Swijnsdauw en de metselaar Joannes Lameire ter plaatse de zaak bekijken. Naast herstellingen aan deuren, vensters, vensterluiken en gevels geven ze hun oordeel over het keukentje C van ca. 9 x 9 voet, “niet anders als een cleijn ovecotje” waarin ook nog de komforen, de watersteen en de regenbak hun plaats hebben. Ze stellen dan ook voor om van de eet-plaats B de keuken te maken en daarbij aansluitend een nieuwe eetkamer H te bouwen.

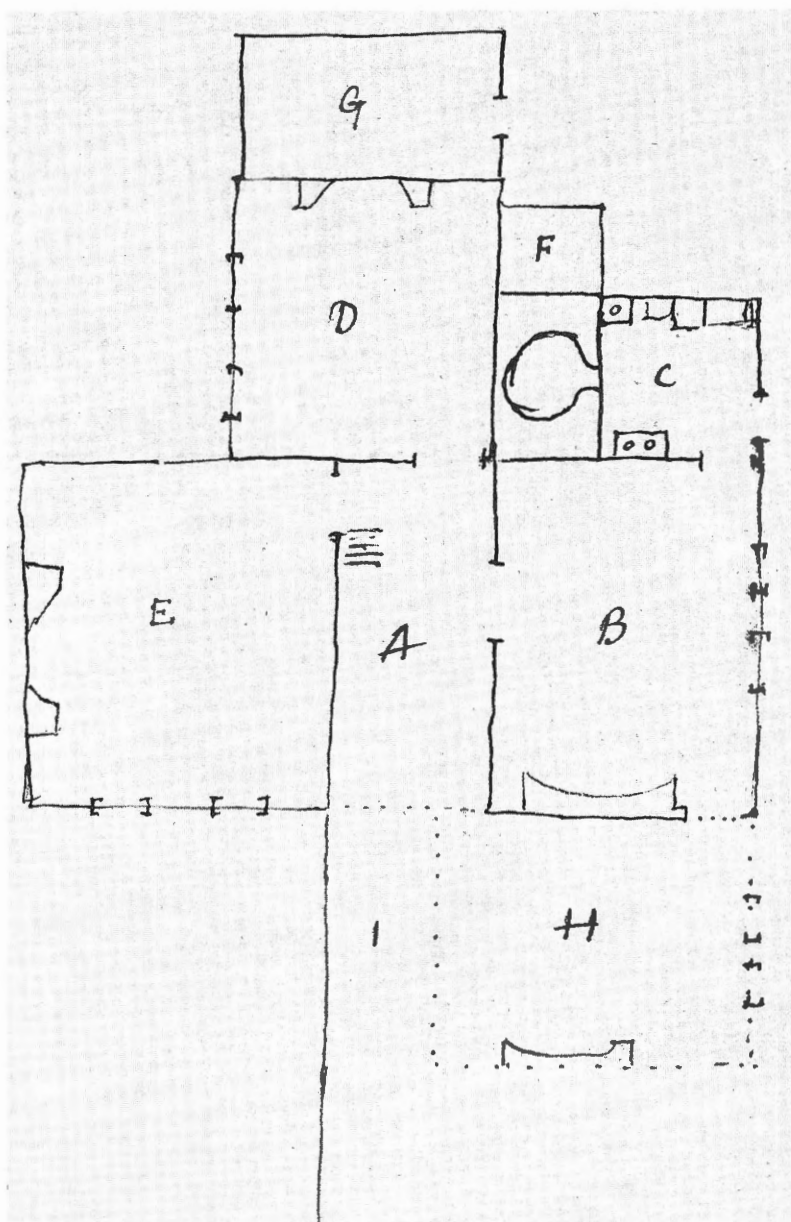
Tien jaar later, op 27 november 1780, is er opnieuw een inspectie van de pastorie, ditmaal door de timmerman Joannes Valcke en de metselaar Melchior Madere. Ze bevestigen de slechte toestand en geven als hun mening dat het gebouw “*niet desent en is gevonden voor een pastooreel hujs.*” Op 17 mei 1781 is er terug een inspectiebezoek, nu door de timmerman Andries Lombaert en de metselaar Joannes Lameire.

Het plan van de toenmalige pastorie – dat onder vier verschillende daken schuilt – toont links en rechts van de gang A onderscheidelijk de hoogkamer E en de eetkamer B waarachter het keukentje C (met de bakoven) en het toilet F. Achteraan de gang staat de trap naar de zolder en onder de trap is de ingang naar de kelder onder de vou-tekamer E. Achter de gang liggen de salette D (16 x 16 voet) en de houtstal G. Op de zolder bevinden zich een overloop en vier “slaap-plaatsen”: twee met planken wanden en twee bedkoetsen.

Kopie van het visitatieverslag van Swijnsdauw en Lameire

Alvooren hebben wij noodig bevonden dat de deure van de hooghkamer moet dichte gemaect worden, met nieuwe waterv-

26 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 158.

19. Hoeke, pastorie. Bestaande toestand en voorstel tot verbetering, door S. Swynsdau en J. Lameire, 1770. Opschrift bij het plan: "A. sale, B. eetplaetse, C. ovenkot, D. salette, E. hoogkamer, F. prevaet, G. houtlogie, H. nieuwe te macken eetplaetse, I. calsie oft allée".

sters aen den selven camer ; oock isser eene van de orduyne lantjlien gebroken.

Den trap met de baluysters die moet in staete gestelt syn en gerepareert worden.

Daer is noodig eene nieuwe deure op den solder boven de salette, ende een jdems deure dichte te doen sluyten.

De lombarseringe boven den slaepcamer sal moeten gerepareert worden en in staete gestelt syn, ende watervenster van de salette die moeten oock nieuwe gemaeckt syn met noch eenige ander deuren en vensters te reparerren en dichte te maecken en wel te doen sluyten.

Wat aengaet de matserye hebben wij noodig bevonden ten incommen den allée te repareren en den hentgevel van den hooghcamer te verschoijen en den vloer van de salette te repareren ; den meur van 't ovecot en vertreck moet oock gerepareert en in staete gestelt syn. Op den solder is noodigh eene schrongie in de schouwe te stoppen met den negge van de deure te repareren.

Het pannedack sal oock moeten gerepareert worden, want wy bevonden hebben dat het selve op differente plaetsen was doordragende dat de matserye en timmeragie daer door is rottende, met noch eenige andere cleene reparatien.

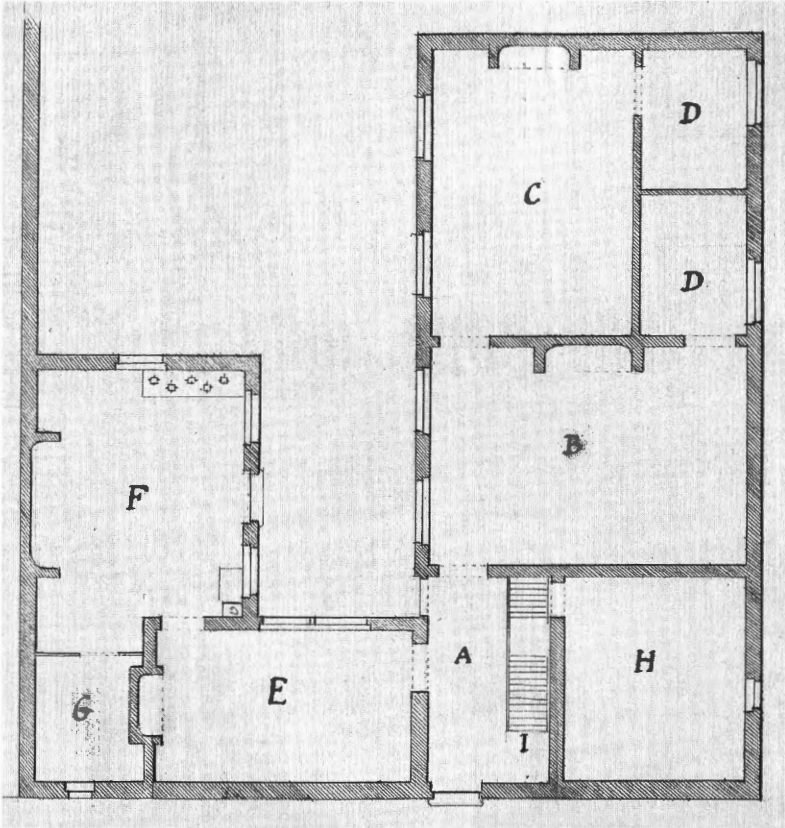
Wy hebben oock reflectie gemaeckt op de constructie van 't gemelde pastoreel huys en 't selve bevonden gemaeckt ingevolge dit nevens gevoughde plan, waer uyt dat can gesien worden als datter geene keucken en is, niet anders als een cleyn ovecotje dat jets meer als maer negen voeten viercante is, alwaer dat quidem noch de coffooren en watersteen met den regenback in staet.

Soo dat wy in alle eere en conscientie seggen, geene plaetse en is om 't lynwaet te connen wasschen en behoorelyck te koocken, ofte moeten daertoe de eetplaetse van den h^r pastor ofte salette gebruycken.

Ten welcken eynde wy geformeert hebben een project aenge-teeckent in geluw colour om eene eetplaetse te maecken, en de plaetse letter B te gebruycken voor eene keucken, dunckende als datter geene favorabelder nochte onkostelycker plaetse en can syn als die alhier geprojecteert. Aldus gedaen...

Klemskerke²⁷

Op een grondplan van de pastorie staat “plattegrondt met de veranderinge van het eegenwoordigh pastoorreel huijs der progge van Clemskercke gepresseteerd ten jaere 1771”, met erbij de aanduiding van de plaatsen en hun afmetingen (afb. 20). Op de plattegrond is de vermelde verandering waarschijnlijk reeds ingetekend.

20. Klemskerke, pastorie. Plattegrond, 1771. Links op het plan worden de plaatsen geïdentificeerd (met opgave van de afmetingen): “A. saele, B. salette, C. slap caemer, D. cabnetten, E. eedt plasse, F. ceuken, G. bottelrie, H. celder, I. trapdt”.

27 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 190.

De voorgevel is overmeten ca. 50 voeten lang. Opvallend is dat in die gevel geen raam zit, met uitzondering van een venstertje in de bottelrie G. Vanuit de gang A (“saele”) komt men links in de eetplaats E en vandaar in de keuken F (met de komforen) en in de “bottelrie” G. In de gang A leidt een – kennelijk foutief getekende – trap I naar de hoogkamer boven de kelder H. Aan het einde van de gang geeft een deur toegang tot de grote salette B ; daarachter liggen de slaapkamer C en twee kabinetten D.

Leke²⁸

Op 17 maart 1778 is de timmerman F. Feijs te Leke om de toestand van de pastorie aan een nader onderzoek te onderwerpen. Op vraag van de pastoor maakt hij een – niet bewaard – ontwerp voor de verbouwing van de pastorie. Van het bestaande huis blijft de hoogkamer A bestaan, evenals de eetplaats B die de nieuwe keuken wordt. Van de grote kamer C wordt een gedeelte omgevormd tot bakkeuken. Boven de nieuwe grote kamer E, de gang F en de nieuwe eetkamer G worden drie kleine slaapkamers gemaakt.

Mannekensvere²⁹

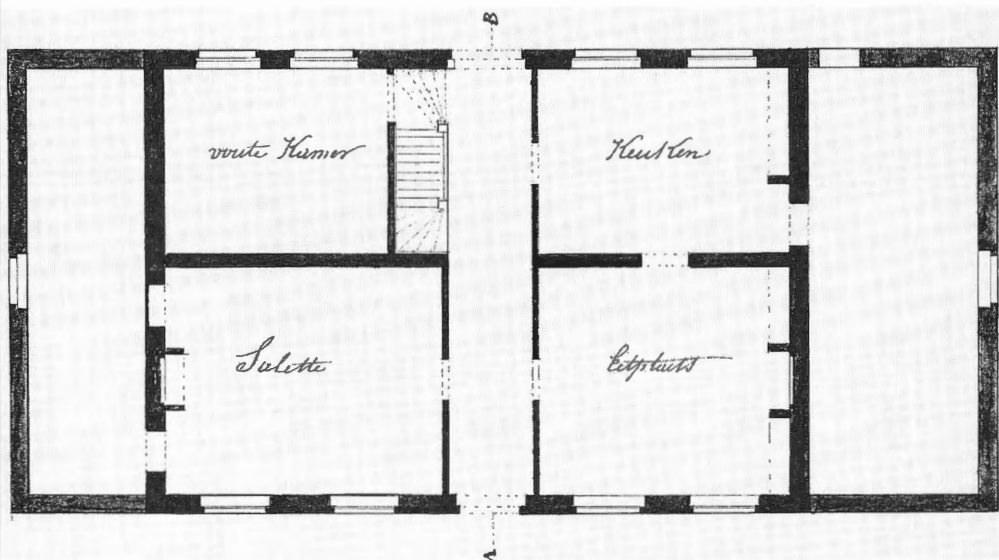
Op 3 februari 1862 beslist de gemeenteraad van Mannekensvere de bestaande, waarschijnlijk 18de-eeuwse pastorie met een verdieping te verhogen ; op 12 juli 1862 beslist hij de werken onmiddellijk te beginnen “voor eerst om ongelukken te vermijden, en ten tweeden omdat het niet betaemd dat een geestelijk man noch van wind noch water bevrijd is, en schier als op strate woond”.

Op het plan – opgemaakt door de provinciale architect Pierre Buyck – is ook de bestaande gelijkvloerse verdieping ingetekend (afb. 21). De pastorie heeft een middengang ; links ligt de salette en erachter de hoogkamer ; rechts de eetkamer en de keuken. Links en rechts

28 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 225.

29 BRUGGE, Rijksarchief. Provincie, 3de afd., 605.

van het hoofdgebouw is er een aanbouw onder lessenaarsdak. De slaapkamers zijn “chambretten” op de zolder.

21. Mannekenvere, pastorie. Bestaande toestand van de benedenverdieping, opgenomen door P. Buyck, 1862.

Markegem³⁰

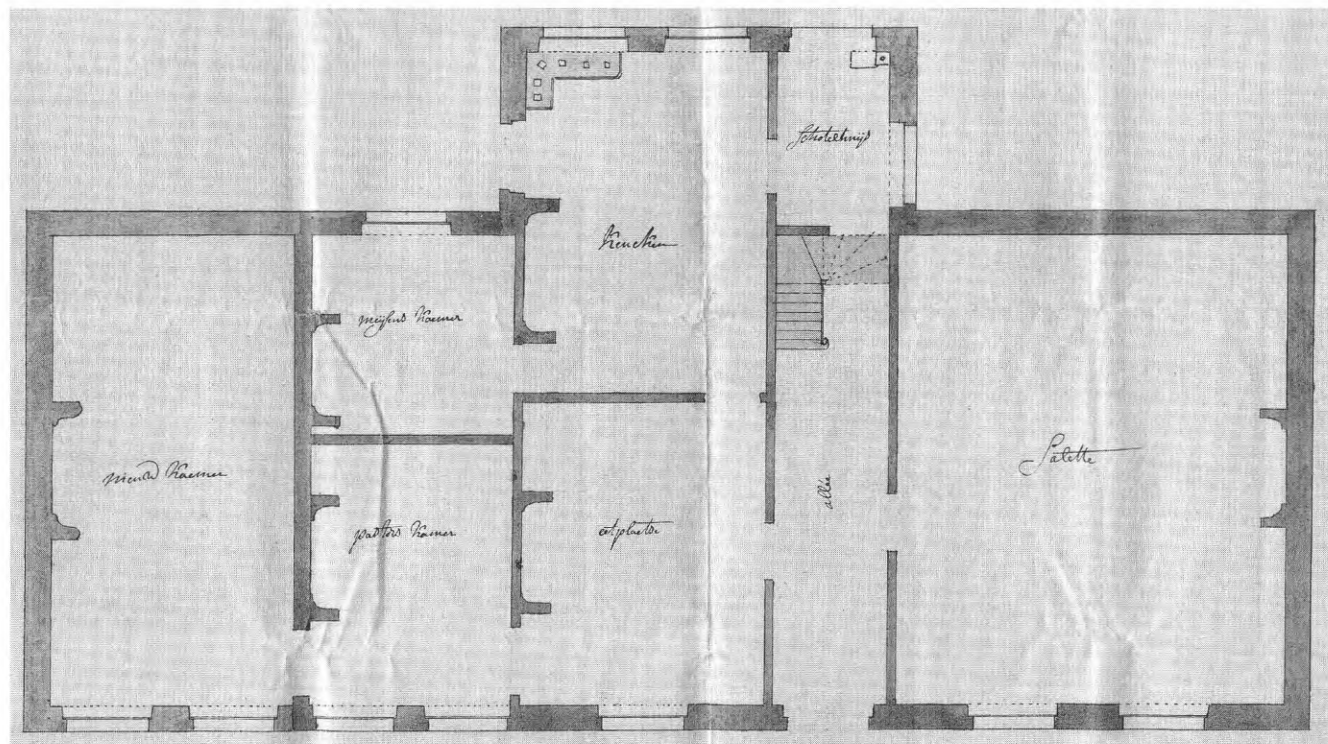
Op vraag van pastoor Joannes de Raeve brengen Gentse metselaars en timmerlieden (Franciscus Hertschap, Franciscus de Vlieger en Sebastiaan (?) Vispoel) op 13 augustus 1765 een bezoek aan de pastorie te Markegem. In hun verslag vermelden ze een aantal te verrichten herstellingen en maken tevens – op vraag van de pastoor – een plan op om het huis bewoonbaar te maken³¹ (afb. 22).

Volgens dit plan meet de bestaande pastorie buitenwerks ca. 50 x 26 voet (Gentse maat)³² Rechts van de gang (“allée”) ligt de grote

30 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 238.

31 Uit een brief van de pastoor aan de Raad van Vlaanderen blijkt dat tien jaar later nog niets gebeurd is en dat de toestand alleen maar verergerd is.

32 De Gentse voet meet 0,275 m.

22. Markegem, pastorie. Bestaande toestand en voorstel (rood gekleurd) om de keuken en het schotelhuis – dat gevaar loopt in de waterloop achter de pastorie te vallen – te herbouwen en links een nieuwe grote kamer op te trekken, 1765.

salette (ca. 23 x 19 voet), links bevinden zich de eetkamer en erachter de keuken (met hoekkomfoor) met het schotelhuis die beide moeten herbouwd worden. Vanuit de eetplaats komt de pastoor in zijn slaapkamer die boven de kelder is gelegen. De "meijsens kaemer" is vanuit de keuken te bereiken. Er wordt ook nog voorgesteld om naast de twee bestaande slaapkamers een nieuwe kamer over de volle diepte te bouwen.

Oostkerke (bij Damme)³³

De waarschijnlijk 17de-eeuwse pastorie³⁴ was in de loop van de 18de eeuw allengs in slechte staat geraakt en op 27 september 1784 schrijft pastoor Johannes Deprest aan het Sint-Donaaskapittel te Brugge een brief waarin o.m. staat dat de pastorie "niet en kan aenzien worden als een behoorlike pastorele woonste, zoo ter causen van de groote rumatikigheid, waerdoor zijne meubelen bederven, als ook om andere noodzakelikheden die aen het zelve huijs kommen te ontbreken." Daarom neemt hij zijn "humble recours" tot de tiendheffers met de vraag hem een "decent en honeste pastoreel huijs" te geven.

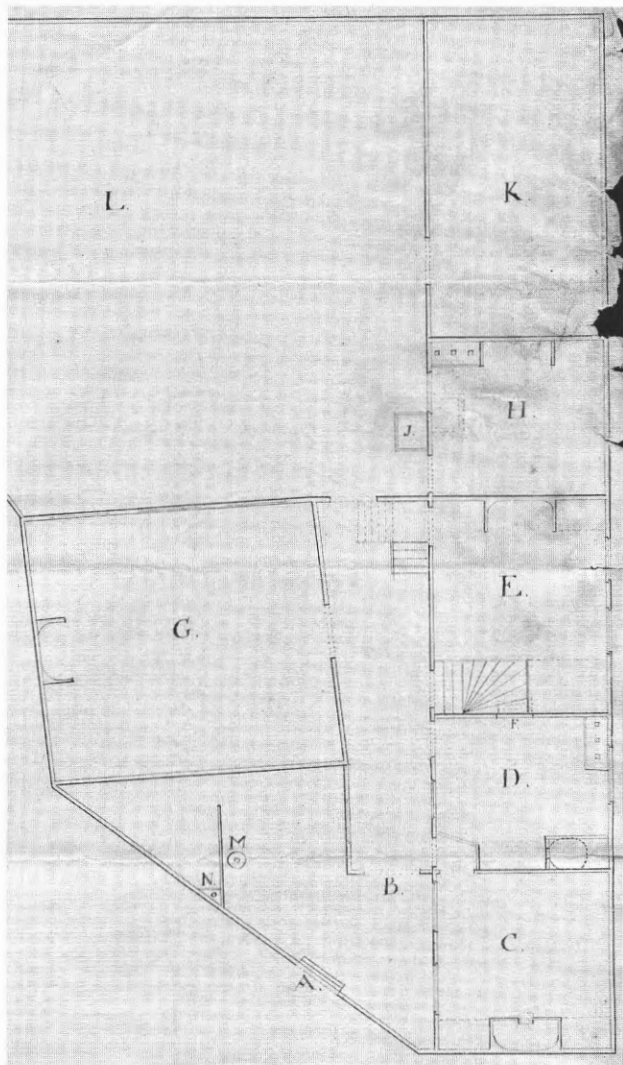
Als gevolg op dit verzoek gaan kanunnik Carolus Beerenbrouck, cantor en obediëntier van het Sint-Donaaskapittel, en pater Robertus Madere, ontvanger van de Brugse Duinenabdij, samen met meester-timmerman Emmanuel van Speijbrouck op 15 november 1784 naar Oostkerke om de toestand ter plaatse te bekijken en van gedachten te wisselen betreffende de te doene herstellingen en de gevraagde verbeteringen³⁵. Van Speijbrouck stelt een technisch verslag op (zie bijla-

33 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 275 ; K 105 bis-2, nr. 1.

34 De pastorie behoort aan de kerk en wordt door het bestuur van de kerkgoederen verhuurd aan de tiendheffers voor de som van 16 ponden gr. courant per jaar.

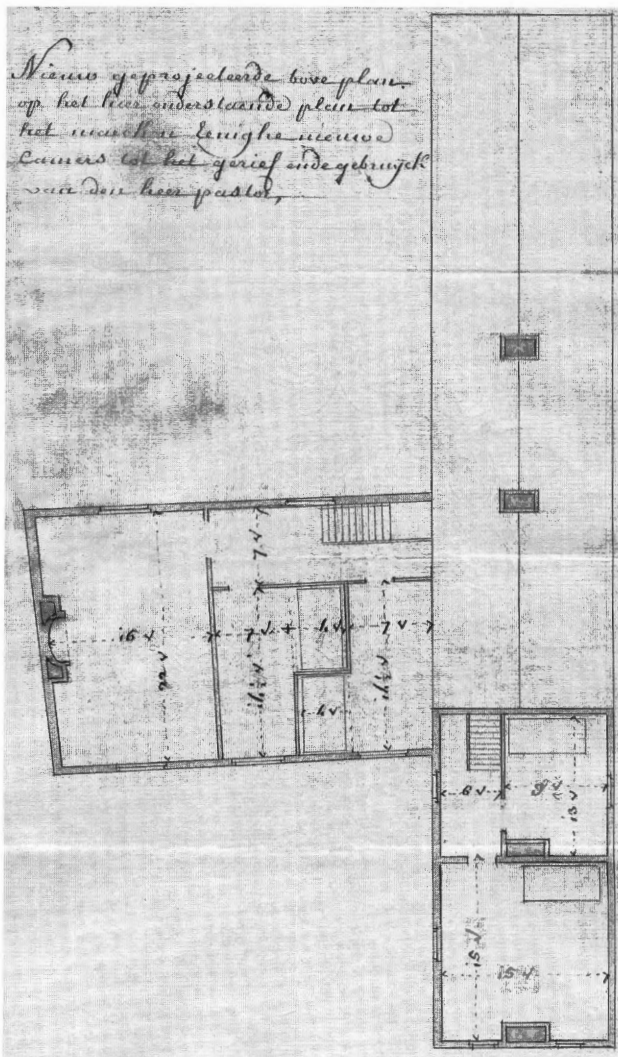
In zijn verslag over de dekenij Damme (1639-1640) schrijft deken Joannes Jennyn op f° 18 v. over de pastorie van Oostkerke : "[Pastor] Inhabitat domum satis parvam" (BRUGGE, Rijksarchief. Nieuw kerkarchief 397).

35 "... omme ingevolge synne [van de pastoor] vrage aldaer op te nemen exacte mate tot formeren plan ende begrootinge der geseijde melioration, bestaende eerst in het optrecken van het dack boven de groote salette ende aldaer te formeren drie bovencamers ingevolge het plan hier nevens gevoegt, ten tweeden het veranderen van den trap leedende naer de camerken boven de gewesene keuken ende de als nogh dienende eetplatse ende ten derden het maeken van drie nieuwe cassijne vensters in de gemelde salette 't gonne niet en can nogte en magh gemaect..."

23. Oostkerke, pastorie. Bestaende toestand, opgenomen door E. van Speijbrouck, 1784. Links op het plan staat volgende uitleg:

"A. voordeure jegens het kerckhof, B. inganck tot de zaele, C. heetplaatse van 15 voet viercante met oel de beuf ende gebouseerde kaskens nevens de schauwe. Boven de selve twee slaepsteden gelambarceert onder het dack, D. keuken van 15 voet wijd ende 13 voet breed met glasebufet, hoven ende confooren. Daer boven een gemeene, E. hoogkamer van 15 voet op 18 voet met alcove en casken nevens de schauwe. Daerboven solder en onder de selve kamer een vautekelder, den inganck al den keuken letter F, G. salette van 22 voet en 25 voet met fransche schauwe, de selve benevens de solderijngje nieuwe geplafonneert. Daer boven

jegens de schauwe twee slaepsteden al gesepareert met bart ende gelambarceert de reste solderijnghe, H. achterkeuken van 12 voet op 15 voet met coffooren en watersteen, I. regenback, K. peerdestal met houtlogie van 15 voet breed en 27 voet lanck, achterplatse voor den jnganck van het hof, M. steenput met een houtte pompe op de voorplatse, commoditeijt ende den geheelen scherpen houck onder dack”.

24. Oostkerke, pastorie. Ontwerp voor het optrekken van het dak boven de salette en de gang, door E. van Speijbrouck, 1784, en gekleefd op de tekening afb. 23. Opschrift: “Nieuw geprojecteerde boveplan op het hier onderstaende plan tot het maekken eenighe nieuwe camers tot het gerief ende gebruyck van den heer pastor.”

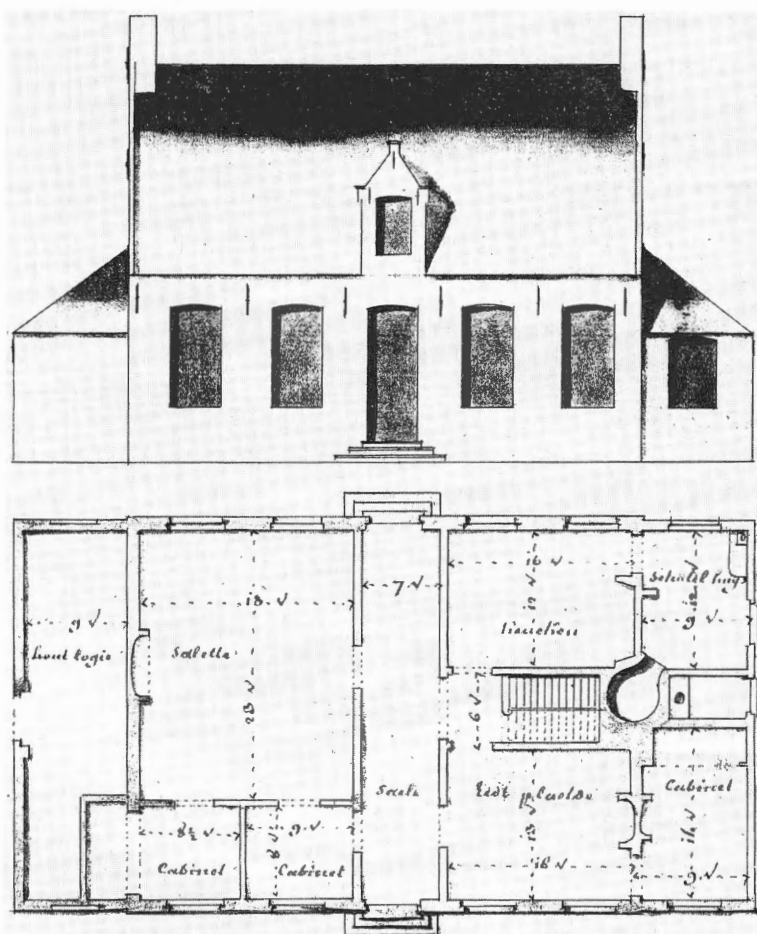
ge) en tekent een plan van de pastorie alsmede een deelplan (N.2) van de voorgestelde veranderingen (verhogen van het dak boven de salette, inrichten van drie kamers op de nieuwe verdieping, plaatsing van een nieuwe trap in de keuken) (afb. 23-24). De noodzakelijke herstellingswerken worden begroot op 135 lb. gr., de veranderingen op 162 lb. gr.

De nogal onregelmatige plattegrond van de pastorie ziet er dan als volgt uit. Achteruitliggend tegenover de centrale gang (ingang B) ligt links de salette G (met Franse schouw) waarboven twee kamertjes tegen de gevel. Uitspringend t.o.v. de gang ligt de eetkamer C, te bereiken via een klein portaal in de keuken D (waarin de bakoven en drie komforen). Een kleine trap in de gang leidt naar de hoogkamer E (met een alkoof naast de schouw). In deze kamer brengt een trap ons naar de overloop – boven de keuken gelegen – en de twee zolderkamertjes ernaast. Achter de voutekamer liggen de achterkeuken H en de paardenstal K met de houtloge.

Het komt echter tot geen akkoord. Van 3 mei 1785 is een nieuw voorstel waarbij de pastorie boven de salette, de gang en de hoogkamer een verhoging krijgt³⁶. Ook dit plan kan geen voldoening geven en er wordt een nieuw ontwerp voorgelegd; het is noch gedateerd, noch ondertekend, maar is opgemaakt door van Speijbrouck (afb. 25). Het houdt klaarblijkelijk rekening met (de funderingen van) het bestaande gebouw. De architect tekent een eenlaagshuis van vijf traveeën, met aan weerszijden een aanbouw. De nieuwe voorgevel bevindt zich ter hoogte van de oude ingang B en van de oude muur tussen C (eetkamer) en D (keuken); om die rooilijn door te trekken worden vóór de salette twee kabinetten voorzien. De oude salette G heeft in de breedte 7 voet afgestaan aan de nieuwe gang. Rechts van deze gang liggen de nieuwe eetkamer (op de plaats van de oude keuken D) en de nieuwe keuken (op de plaats van de oude hoogkamer E); tussen beide ligt de trap waartegen de oven is geplaatst. De zijgevel van de rechteraanbouw (met kabinet, toilet en schotelhuis) staat op de plaats van de oude zijgevel van D en E. Opmerkelijk is dat de

36 “Alvooren t’ selve huijs te verhoogen van een staegie volgens het geprojecteerde plan commende boven de salette, saele ende hoogcaemer, daertoe noodigh dese naervolgende materealen.”

houtstal en de bakoven ver van elkaar zijn gelegen, wat weinig praktisch is. Maar ook dit ontwerp heeft het niet gehaald³⁷.

25. Oostkerke, pastorie. Grondplan en vooraanzicht, [E. van Speijbrouck, 1785].

37 In onze inventaris *De Zwinstreek (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen 4)*, Tielt-Utrecht, 1970, p.165, fig. 114) schreven we dat dit plan ca. 1786 uitgevoerd werd en het voorgedeelte in de 19de eeuw verhoogd. Het definitieve ontwerp dat op 14 november 1785 in het Sint-Donaaskapittel goedgekeurd werd (cfr. infra), hebben we toen niet gezien omdat het ten onrechte bewaard was in het dossier Sint-Jacobskapelle (BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 317) waarvan de nieuwe pastorie eveneens op die zitting behandeld werd.

Maar eind goed, alles goed. Op 14 november 1785 – bijna dag op dag, één jaar na het bezoek van de Brugse delegatie – keurt het Sint-Donaaskapittel een volledig nieuw ontwerp voor de Oostkerkse pastorie goed³⁸. Het uitvoerige plan – met de door kanunnik P. De Pauw ondertekende goedkeuring – draagt geen signatuur, maar is ongetwijfeld van de hand van E. van Speijbrouck (afb. 26). Op de ingekleurde tekening staan drie grondplannen (kelder, begane grond en bovenverdieping), een doorsnede³⁹, de voorgevel en de rechterzijgevel (met bijgebouw). Het hoofdgebouw telt vijf traveeën en twee bouwlagen. De gelijkvloerse verdieping heeft een symmetrische plattegrond met een 6 voet-brede middengang, links geflankeerd door het salon G en daarachter de eetkamer I, rechts door de hoogkamer H, de trap P en de keuken K (met vier komforen) ; deze laatste heeft een doorgang naar de aanbouw waarin de achterkeuken L (eronder de regenput E), de oven N, het toilet O en de houtstal M. Vanuit de keuken komt men via de trap A in de overwelfde kelder B (met twee lichtgaten) waarin de wijnbakken C. Op de bovenverdieping bevinden zich naast de gang Q, aan de voorzijde, drie kamertjes TUV ; aan de achterkant van de gang ligt de zolder R onder een afhellend dak.

Door het niet aanvaarden van halve en gebrekkige verbeteringen en door telkens opnieuw te herbeginnen, heeft men met dit laatste ontwerp een voornaam huis van een dorpspastoor gebouwd dat grotendeels in zijn oorspronkelijke toestand bewaard is gebleven en ons na meer dan twee eeuwen nog kan boeien.

Verslag van Emmanuel van Speijbrouck, 15 november 1784.

Op heden desen 15^{en} november 1784 bij mij Emmanuel van Speijbrouck meester timmerman als experten bekenne gebesoigneert te hebben naer het pastoreel huijs ter prochie van Oostkerke, tot het examineren de gestadttheijt, als oock op te nemen de noot-

38 “D. can. et cant. Beerenbroek per obedientiarium exhibuit in capitulo schema seu projectum novae domus pastoralis de Oostkerke a decimatoribus communibus approbatum”. (BRUGGE, Archief Bisdom, Acta capituli S. Donatiani, A 90, f° 765).

39 Op de doorsnede is met potlood een daklijn van een zadeldak getekend, zowel boven de benedenverdieping als boven een volledige bovenverdieping. Getuige van een discussie in het kapittel ?

sakelijcke reparatien aen t' selve pastoreel huijs, dit alles gedaen ten beleede ende ter presentie van mijn heer de canoninck Beerenbrouck, benevens mijn heer Madere als geauthorigeerde van d' heeren gemeijne thiendeffers der voornoemde prochie.

Ten eersten bevonden t' selve pastoreel huijs volgens plan, ten incommen een plaetse van lande de gone leeger licht als de straete twee voeten, op de selve plaetse staende een steenput met houtte pompe slight, in den ouck van de plaetse een schotelhuijs met prevaet gedeckt met schaillien geheel slight.

Item ten incommen van de huijsinghe een ganck, daer nevens een eedtplaetse met sijn gerieven alles goet, daer achter een keucken met een cassijn slight, alle het resterende goet.

Item een hooghcaemer, daer onder een voute kelder de twee cassijnen van de selve camer slight.

Item een salette van boven geplafonneert alle het resterende goet.

Item eenen trap om te gaen boven de keucken en eedtplaetse, den selven trap ten deele van steen ende ten deele van hout, sijnde den selven trap geheel slight, ende niet gebruijckbaer. De selve dient ermaeckte te worden.

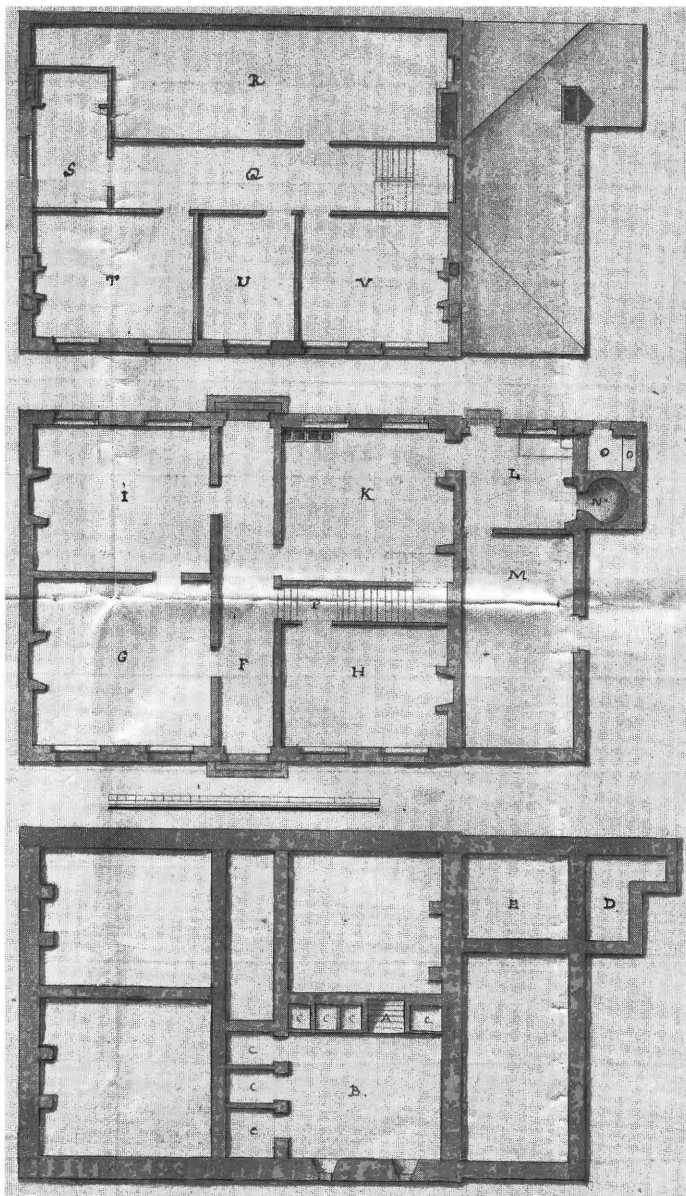
Item bevonden boven de eedtplaetse twee slapkoutsen ofte camerkens afgesepareert met houten weegh, tegen het dack gelambourseert alles in slighten staet, boven de keucken een gemeijne.

Item in de saele een houten trap om te gaen naer de hooghcaemer, ende van daer opperwaers naer den solder boven de saele en salette, waervan tegen den gevel is staende twee camerkens alles gesepareert met houten weegh in slighten staet.

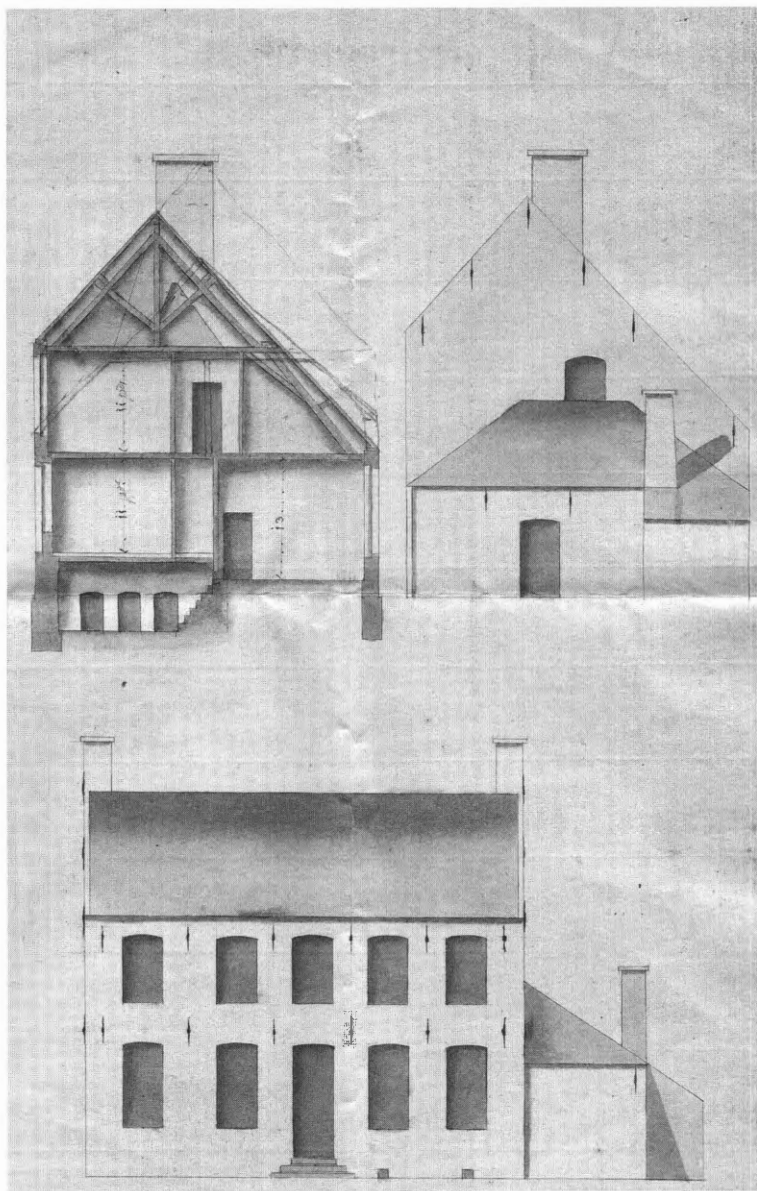
Item noch gevisiteert alle de timmeragie der daekinghe bevonden boven de salette, saele, keucken en eedtplaetse de kepers in slighten staet, als oock de selve daekinghe gedeckt met pannen ten meederendeele in slighten staet, want op veele plaetsen comt door te regenen.

Item een achterplaetse rondom in sijn meuren, welcke meuren t'sij de gone van den kant der straete, als oock [de] gone van den hof bevonden in een slighten staet.

Item op de selve plaetse staende een keele van den regenback, welcke keele en cassijn met decksel daer boven moet nieuwe gemaeckt worden.

26. Oostkerke, pastorie. Grondplannen, doorsnede, voor- en zijaanzicht, 1785, [E. van Speijbroeck]. Links staan de uitleg en de afmetingen bij de letters die de kamers situeren. Bij de kelder: "A. Entrée de la cave, B. Cave, C. Baquets aux vins, D. puid des aisances, E. Citerne". Benedenverdieping: "F. Place d'entrée, G.

Sallon, H. Chambre au dessus la cave, I. Place à manger, K. Cuisine, L. Lavoir, M. Magasin à bois, N. Four, O. Aisances, P. Escalier". Bovenverdieping en zolder: "Q. Allée, R. Grenier, S. Chambre à coucher, T. dto à feu, V. dto à feu, U. dto sans cheminée".

Item een wasschuijs den vloer slicht. Daer nevens een streckende houtlogie rondom in sijn meuren, van boven alles gedeckt met pannen goet.

Item nogh noodigh bevonden aen alle de meuragien rondom de geheele huijsinghe, de selve te vermaecken met het leggen onder de hogie der daecken de noodighe goten tot het weiren het water van de meuren.

Item nogh bevonden in de eedtplaetse, keucken, saele en salette de vloeren, meuren van onder romatijck uijt oorsaecke dat de vloeren sijn leeger liggende als de buijtegronden, sommige twee voeten, en sommige 2½ voeten.

Soo ist dat alle de voorschreven reparatien salvo justo commen te bedraegen de somme van lb 135-0-0 gr.

Item nogh geaplisieert om het doene de veranderinge volgens het geprojecteerde boveplan geteeckent N° 2 om te geven aen den heer pastor de noodighe bovecamers tot het prevenieren de romantijkgheijt van het slaepen, sal de selve veranderinghe commen te bedraegen salvo justo de somme van lb 162-0-0 gr.

Aldus gedaen dese voorenstaende examinatie ende visitatie date als vooren.

Emanuel Van Speijbrouck 1784

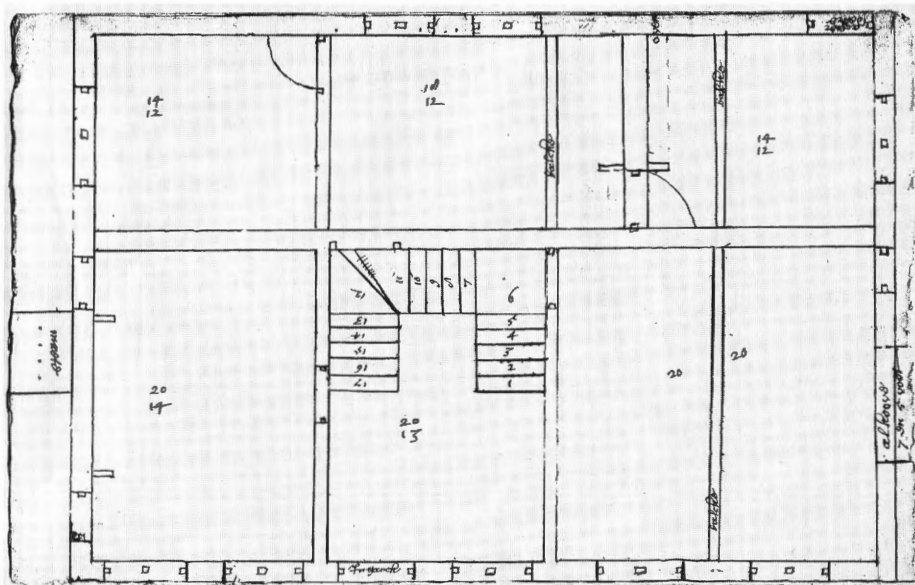
Reninge⁴⁰

In het Brugse bisdomarchief bevinden zich in de map C 210 bis (abdij Voormezele) vier tekeningen van de pastorie.

De oudste tekening, een plattegrond van de pastorie, is heel waarschijnlijk 17de-eeuws⁴¹; het draagt een jonger opschrift: "plan vanden bouw van t' pastorie van renijnghe" (afb. 27). Het huis is buitenwerks ca. 50 voet lang en 34 voet breed. Een binnenmuur verdeelt de pastorie in een voor- en achtergedeelte, onderscheidelijk 20 en 12 voet breed. Het voorgedeelte bestaat uit drie plaatsen; in de middenplaats zit de ingang. De trap leidt eerst rechts naar de hoogkamer en loopt

40 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks C 210 bis; F 297.

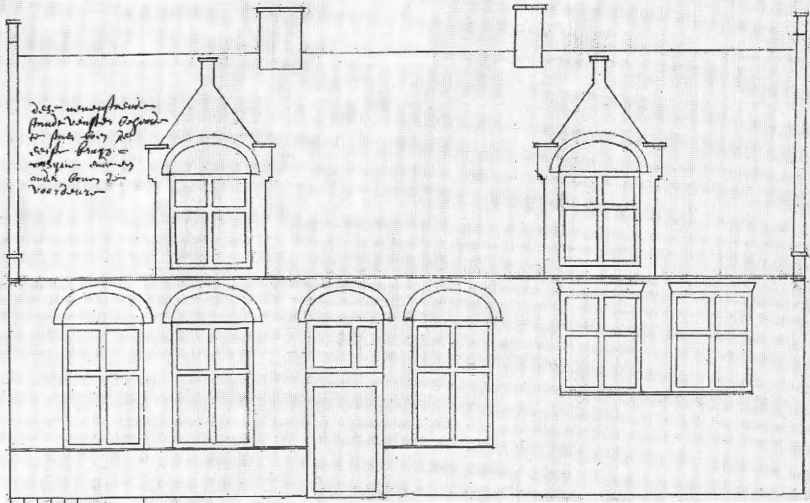
41 Op de plattegrond is tegen de zijgevel een schaal ("maete") van 5 voet getekend.

27. Reninge, pastorie. Plattegrond, 17de eeuw (?). Tegen de linkergevel is een schaal ("maete") van vijf voet getekend.

dan verder door naar de middenkamer achteraan en naar de zolder. De hoogkamer is de grootste kamer, 20 x 20 voet, en heeft blijkbaar geen schouw ; in het midden van de kamer zit een "balcke" ; tegen de zijgevel is een "alkoove" van 7 x 5 voet gemaakt. De linkerkamer heeft een grote schouw van bijna 10 voet breed. Rechts in het achtergedeelte bevindt zich de keuken ; in het verlengde van de moerbalk in de voutekamer, is ook in de keuken een balk aanwezig. In de schouw zit een "oven", in de achtergevel een "aghterdeure". In de middenkamer – waarschijnlijk de eetkamer – wordt ook een balk getekend. Een deur achteraan geeft toegang tot de linkerkamer. De vensters zijn meestal (houten) kruiskozijnen.

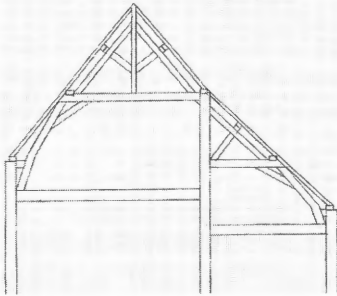
Een ander, waarschijnlijk iets jonger grondplan vertoont enkele veranderingen, o.m. de doorgang trap - middenkamer is verplaatst, de keuken is vergroot, er zijn schouwen bijgekomen (of waren ze op het eerste plan vergeten ?).

28. Reninge, pastorie. Vooraanzicht, begin 18de eeuw (?). Opschrift naast de dakkapel: "desse nevenstaende standvenster behoort te staen boven de eerste kruiscasyne ende een ander boven de voordeure".

Een tekening van de voorkant van het huis is van dezelfde hand en met dezelfde inkt getekend (afb. 28). De ingang en de vensters van het gelijkvloers gedeelte en van de dakkapellen zitten in een korfboognis; de vensters in de hoogkamer hebben enkel een strekse boog. Een aantekening op de tekening vermeldt dat er een standvenster moet staan boven het eerste kruiskozijn en boven de ingang. Van de schouwen tegen de zijgevels zijn geen schoorstenen getekend.

Een vierde tekening – meegaande met de twee vorige – toont een gedeeltelijke doorsnede van het huis (afb. 29).

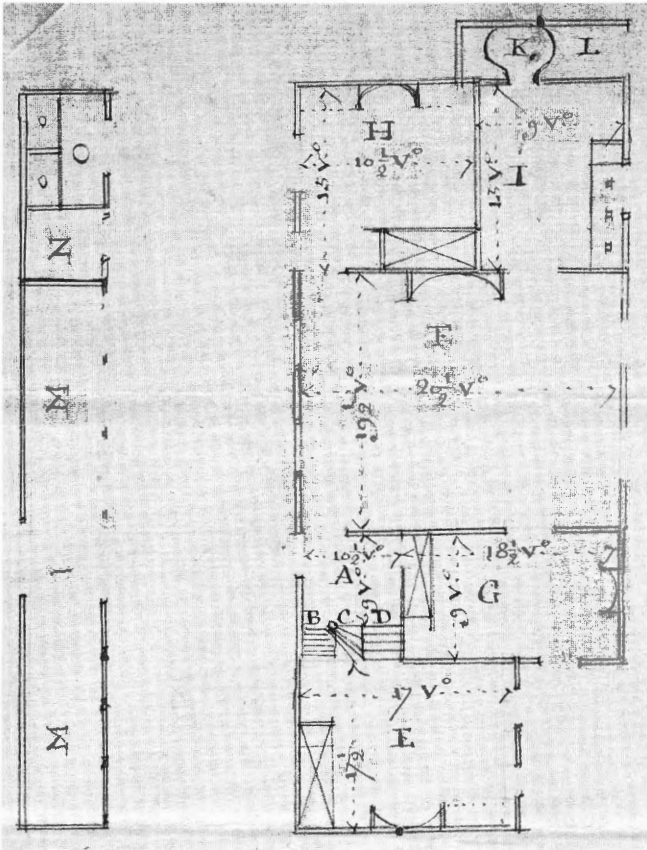

29. Reninge, pastorie. Doorsnede, begin 18de eeuw (?).

Er zijn maar weinig data bekend i.v.m. de pastorie van Reninge. In 1715 kopen de abdijen van Voormezele – de patroon van de kerk – en Marchiennes het huis waarin de pastoor woont. In 1760-1761 wordt in het huis een nieuwe keuken en eetkamer gebouwd, te betalen voor $\frac{1}{3}$ door de eerstgenoemde abdij en voor $\frac{2}{3}$ door de tweede.

Sint-Jacobskapelle⁴²

Een 18de-eeuws grondplan geeft waarschijnlijk de 17de-eeuwse toestand van de pastorie weer (afb. 30). Dit plan is – een beetje slordig – gedeeltelijk gekopieerd op een blad waarbij vermeld wordt “Plan jeghenwoordigh huys anno 1769” ; het houdt hier verband met

30. Sint-Jacobskapelle, pastorie. Grondplan, met waarschijnlijk de 17de-eeuwse toestand. Bijschrift: “A. inganck huys, B. inganck kelder, C. trap naer den solder, D. trap vaute camer, E. vaute camer met eecken balcken & rebben, F. salette ofte eet-camer, G. slaep camer, H. cabinet, I. keucken, K. hoven in keucken, L. kiecken cot, M. hout logie, N. kiecken, O. commoditeyt”.

42 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 317.

enkele herstellingen die opgesomd worden, o.a. het vermaken van het komfoor en van de watersteen, het leggen van een arduinen dorpel onder de buitendeur van kamer H.

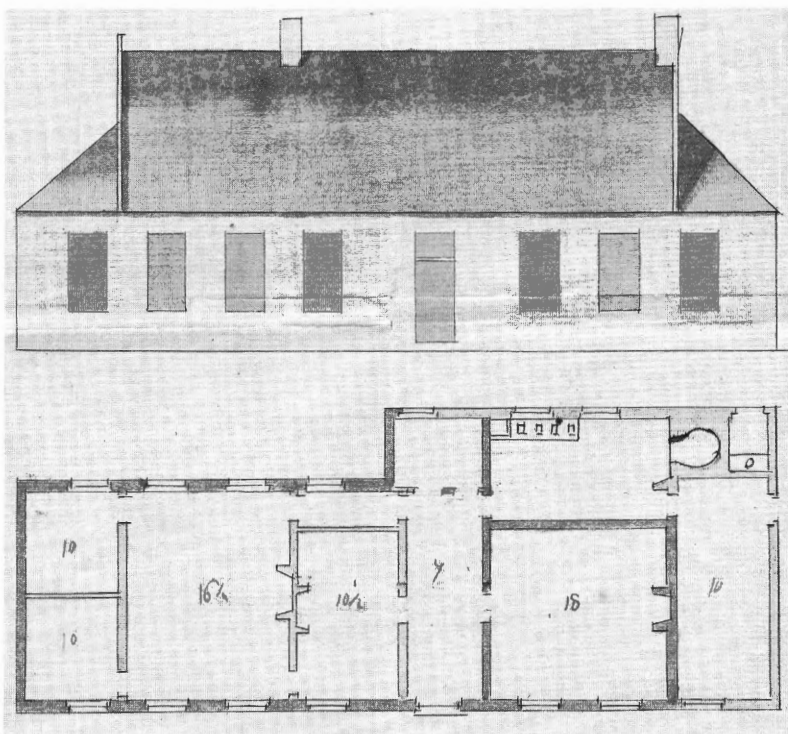
De plattegrond toont een huis van ca. 60 voet lengte waarvoor een even lang gebouwtje staat. In de inkom A zijn er rechts drie trappen : B leidt naar de kelder, C naar de zolder, D naar de hoogkamer E (“met eecken balcken ende rebben”, waarschijnlijk een zoldering van moer- en kinderbalken). Nog in de inkom geeft een deur links toegang tot de “salette ofte eetkamer” F ($19\frac{1}{2} \times 20\frac{1}{2}$ voet), en vandaar naar rechts komt men in de slaapkamer G die achter de inkom is gelegen. Links van de salette ligt kabinet H (met bed) en erachter keuken I met bakoven K. Naast de oven zien we het kippenhok L (“kiecken cot”). Het valt op te merken dat de tekening een fout bevat waardoor de achtergevel van G niet uitspringt t.o.v. de achtergevel van F. Inderdaad, tussen de achtergevel en de voorgevel van F zijn er $20\frac{1}{2}$ voet ; voor A en G samen is de gelijkwaardige afstand $10\frac{1}{2} + 18\frac{1}{2} = 29$ voet, zodat de achtergevels van F en G niet op dezelfde lijn liggen, maar G wel $8\frac{1}{2}$ voet uitspringt. In het lange gebouw vóór het woonhuis treffen we achtereenvolgens aan : de houtstal M, het kippenhok N en het dubbele toilet O (“commoditeyt”).

Deze huisplattegrond is terug te vinden in een 18de-eeuws ontwerp voor een verbouwing waar o.m. de vierkante hoogkamer en de uitspringende slaapkamer achter de gewijzigde inkom aanwijsbaar zijn (afb. 31). In het ontwerp zijn de oude binnenmuren van de salette afgebroken voor een nieuwe indeling met eetkamer, salette en twee slaapkamers. De keuken en de bakoven worden verplaatst naar de andere kant van het huis achter de oude hoogkamer ; ook het toilet en de houtstal krijgen daar een plaats. Dit ontwerp werd niet uitgevoerd.

Op 14 november 1785 beslist het Sint-Donaaskapittel een ontwerp voor de heropbouw van de pastorie te aanvaarden als ook de andere tiendheffers – de abdijen van Anchin en van Burburg – akkoord gaan⁴³. Het betreft hier heel waarschijnlijk het bewaard

43 Onmiddellijk na de goedkeuring van de pastorie van Oostkerke : “Ulterius exponendo quod expensae expertorum iudicio faciendae in reparationem et restorationem domus pastoralis S. Jacobi Capellae tantae futurae sint, ut ferme eisdem nova domus construi posset, adeoque suo iudicio magis proficuum erit huic capitulo novam ibidem aedificare domum pastorem conformiter ad predictum schema et D. D. audito desuper iudicio praefati D. obedientiarum resolverunt pro sua

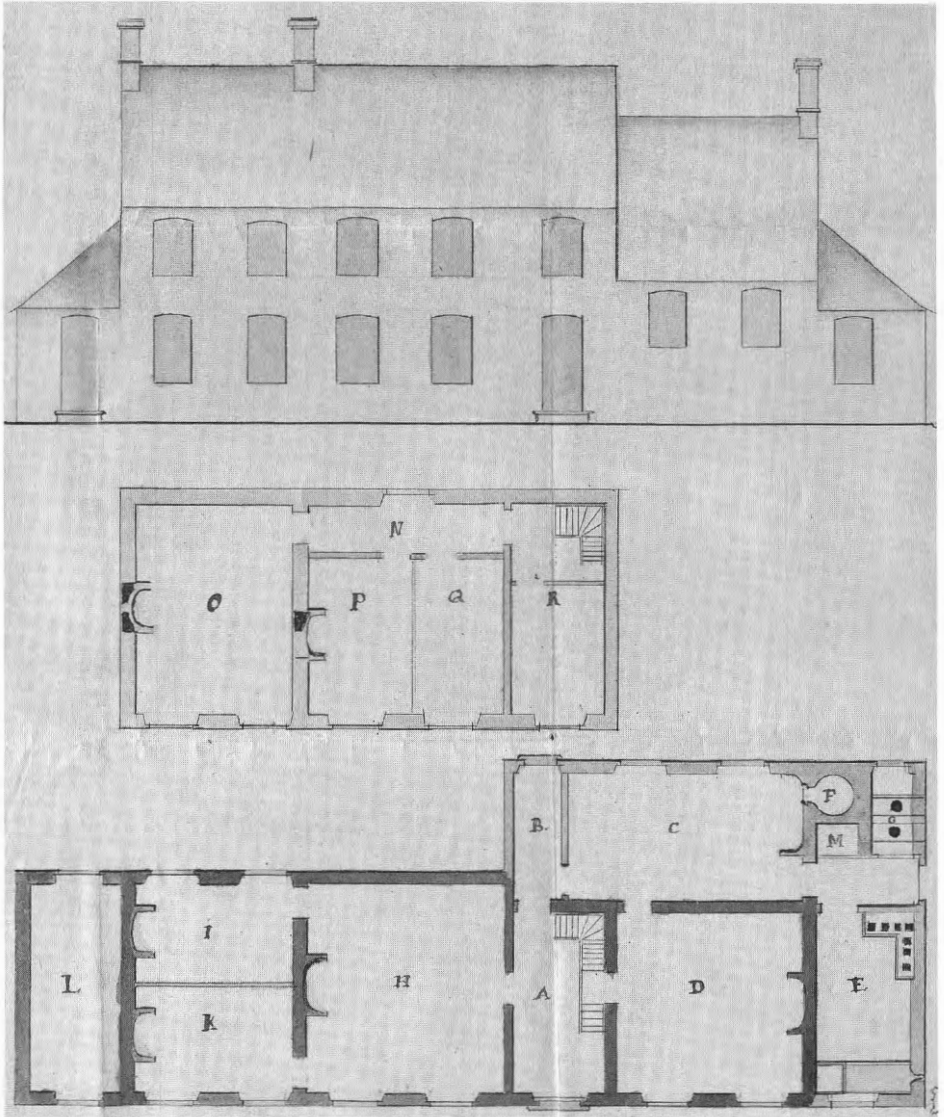
gebleven ontwerp met twee plattegronden, twee doorsneden en een gevelaanzicht.(afb. 32) Op deze tekening – waarop pastoor J. de Coninck genoteerd heeft: “onsentere in den uijtvoer van desen plan... 1786”⁴⁴ – blijft het oude éénlaagshuis grotendeels bewaard, maar wordt – met uitzondering van de hoogkamer – met een verdieping verhoogd. De eetkamer H is de oude kamer F, de slaapkamers I en K (met nieuwe schouwen) staan op de plaats van kabinet H en keu-

31. Sint-Jacobskapelle, pastorie. Ontwerp voor verbouwing. Enkel de oude buitenmuren en de muren van de hoogkamer blijven bewaard.

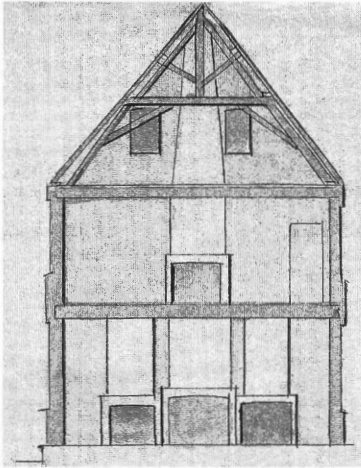
parte dictum projectum adoptare executioni mandandum casu quo ab aliis decimatoribus acceptetur et approbetur, ad quos pro eorum approbatione erit transmittendum.” (BRUGGE, Archief Bisdom, Acta capituli S. Donatiani, A 90, f° 765).

44 Uit 1786 en 1787 zijn er nog verslagen over de toestand van de pastorie. In 1788 is men bezig met de werkzaamheden aan het gebouw.

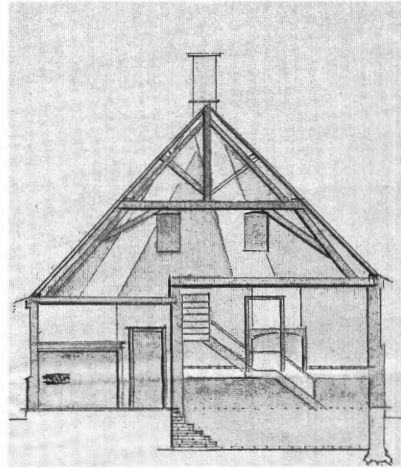

32. Sint-Jacobskapelle, pastorie. Grondplannen, doorsneden (32a en b) en vooraanzicht, 1785. Tweetalig opschrift. "A. zael met trap, B. achter zael, C. keucken, D. voute en kelder, E. kock keucken en siterne, F. back hoven, G. vertrek buyten en binnen, H. groote zael of eetplaetse, I. slaepkaemerken, K. slaepkaemerken, L. houdtloge, M. houdback, N. gangh, O. groote bovencamer, P. bovekamer met schouwe, Q. jtem sonder schouwe, R. caemer boven de trapsael".

B, C, F, M, E en L zijn nieuwbouw, evenals de schouwen in H, I en K en de volledige bovenverdieping.

32a. Doorsnede over eetkamer H, slaapkamers I en K, bovenkamer P en gang N, zolder.

32b. Doorsnede over keuken C, kelder en hoogkamer D, zolder.

ken I. De gang A wordt even lang als de hoogkamer D (de oude E). Achter A en D wordt het nieuwbouw. B is een smalle voortzetting van gang A en leidt naar de achterdeur. Achter en naast de hoogkamer D is de ruime keuken C aangebouwd met bakoven F, houtbak M (de houtloods L ligt erg ver van de oven) en toilet G ("vertreck buyten en binnen"); aansluitend is er nog de kookkeuken E met een hoekkomfoor, watersteen en regenbak. Op de nieuwe bovenverdieping komen vier slaapkamers, waarvan twee met een schouw.

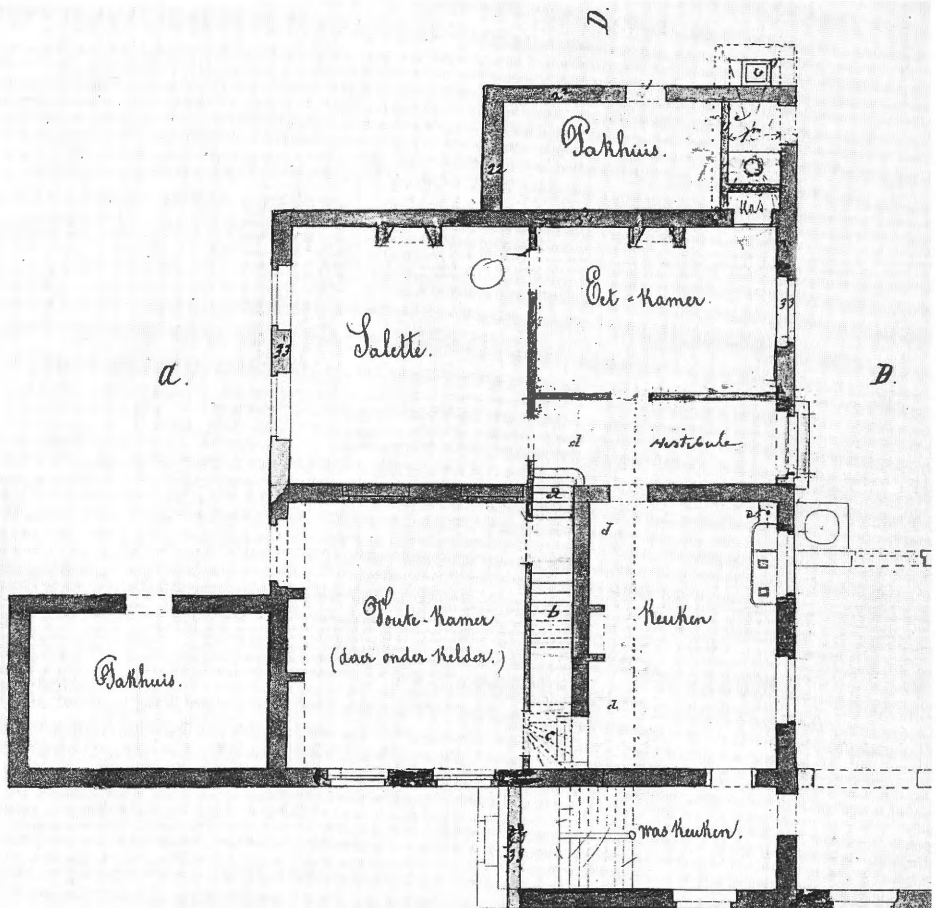
Sint-Joris-op-de-IJzer⁴⁵

Architect Pierre Buyck maakt op 8 januari 1853 een bestek op, met plan, voor een nieuwe pastorie dat blijkbaar niet aanvaard wordt. Van 31 mei 1853 dateert dan een ontwerp voor de verbouwing van de toenmalige pastorie (afb. 33). Tegen de bestaande hoogkamer en een kamer (de nieuwe keuken) worden een vestibule, salette en eetkamer aangebouwd; de nieuwe voorgevel van vier traveeën is naar het westen gericht. In de voutekamer worden de twee vensteropeningen

45 BRUGGE, Rijksarchief, Provincie, 3de afd. 2038 A.

in de zuidgevel dichtgemetseld (wegens het aanbouwen van de nieuwe salette) en twee nieuwe vensters in de noordgevel aangebracht. Ook in de oude westmuur van de nieuwe keuken worden twee vensters geplaatst; de oude vleugel op de westkant van deze keuken wordt gesloopt.

Deze enkele gegevens zijn, helaas, niet voldoende om de oorspronkelijke 18de-eeuwse toestand te reconstrueren.

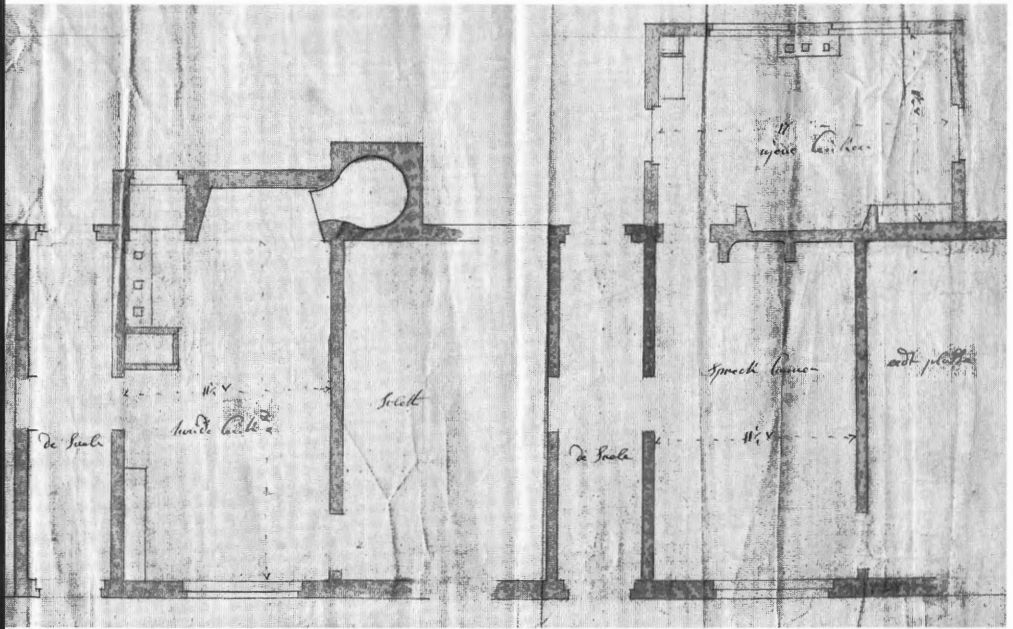

33. Sint-Joris-op-de-IJzer, pastorie. Ontwerp voor verbouwing door P. Buyck, 1853.

Sint-Kruis⁴⁶

Er bestaat een 18de-eeuwse plattegrond van de bestaande en van de nieuw te maken keuken in de pastorie van Sint-Kruis bij Brugge (afb. 34).

Rechts van de gang ("de saele") ligt over de volle huisbreedte de oude keuken (18 x 11½ voet, tot aan de schouw met de bakoven) ; ernaast rechts bevindt zich de salette. In de nieuw ontworpen toestand wordt de nieuwe keuken (17 x 11½ voet) tegen de achtergevel aangebouwd ; in deze keuken is geen oven aanwezig. De oude keuken wordt de sprekkamer en de salette de eetkamer.

34. Sint-Kruis, pastorie. Verbouwing van de keuken. Links de bestaande toestand, rechts het ontwerp voor een nieuwe keuken.

46 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 325.

Sint-Michiels⁴⁷

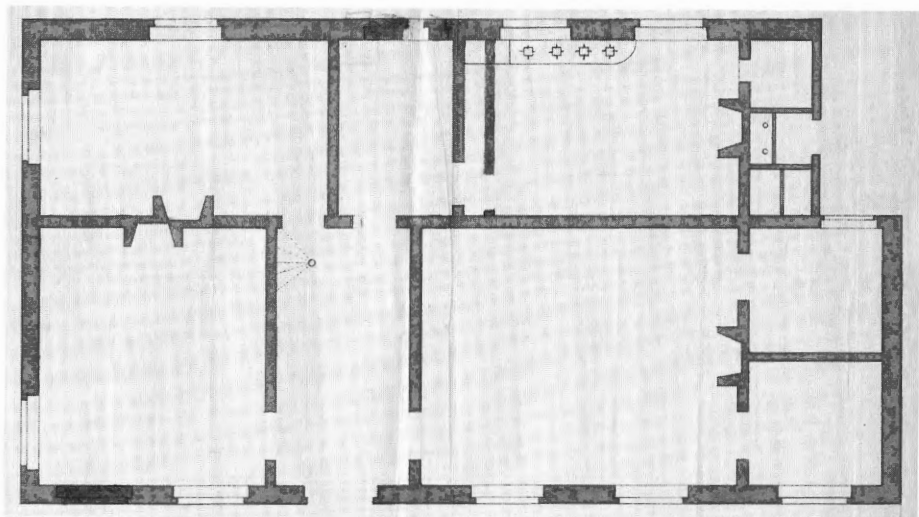
In een ongedateerde brief aan het Brugse Sint-Donaaskapittel betreffende de ellendige toestand van zijn woning, schrijft Jozef van Colen, sinds 1789 pastoor te Sint-Michiels, dat hij “de patientie gehad heeft van d’ongemakken die inseparabel zijn van zoo een bouwvallig en ongeriefig huys nu vier jaeren te verdragen zonder klaegen.” In een bijlage “Pointen ende artikelen van reparatie en restauratie... voorgesteld ter examinatie van onpartijdige mannen dies verstaende” somt de pastoor de voornaamste gebreken op van zijn pastorie, en wel betreffende het achtergebouw (met o.m. de hoogkamer), de keuken (te klein, want niet enkel keuken, maar ook schotelhuis en “bak-keete”) die een “onverdrageliken rook-kuijl” is en maar 7½ voet hoog, en tenslotte het voorgebouw⁴⁸. Hij vraagt zich af of het niet voordeliger zou zijn het voorgebouw en de keuken te slopen.

De klachtenbrief van de pastoor valt niet in dovemansoren : op 23 februari 1794 maakt de Brugse metselaar Eugenius Goddijn een begroting op voor een herstelling die behelst het verhogen van de muren van de voorbouw met 8 voet, het herbouwen van twee muren van de hoogkamer en het leveren van vijf Ecaussinnes dorpels (voor de nieuwe bovenvensters in de verhoogde voorgevel?). In een nota voorziet de timmerman Pieter de Rijcker, eveneens uit Brugge, een nieuwe zolder van 43 voet lang en 18 voet breed, evenals zes “boven-cassynen met syn glas” en vier bovendeuren.

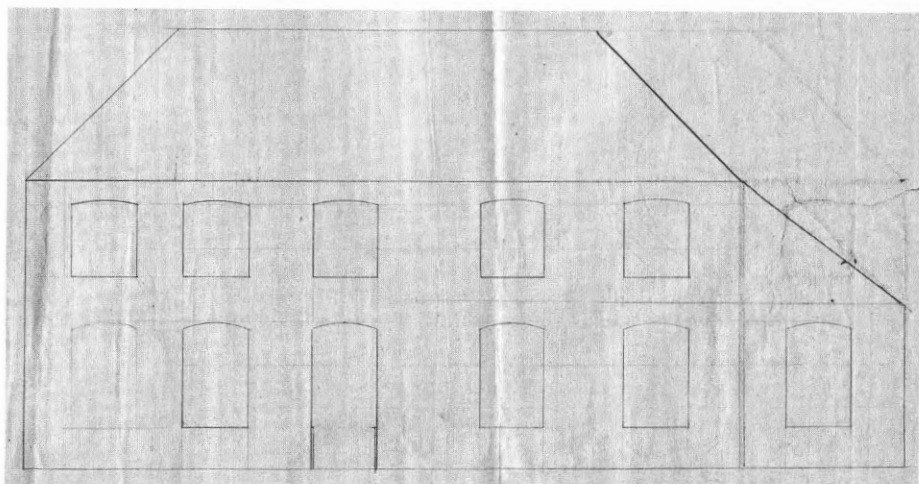
Er zijn twee tekeningen bewaard die misschien wel verband houden met het hier bovenstaande (afb. 35-36). Op het grondplan is het hoofdgebouw (zonder de aanbouw rechts) buitenwerks 48 voet lang en 32 voet breed ; het zg. voorgebouw is 19 voet breed. Dit stemt ongeveer overeen met de nieuwe zolder van 43 x 18 voet die boven de nieuwe bovenverdieping van het zg. voorgebouw staat, terwijl het achtergebouw onder een lessenaarsdak schuilt (cfr. de pastorie van

47 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 344.

48 Bij punt 3 betreffende het voorgebouw staat o.m. : “Waer het saeken dat'er vast-gesteld wierde geene veranderinge te doen aen 't huys, zoude daer-
boven behooren gemaekt te worden ene standvenster van vooren gevende op de poorte om de menschen die 's nachts komen klincken te kunnen aanspreken zonder uyt den huysse te gaen, als ook ergens eenige slaepkamerkens tot verbeteringe van gerief.”

35. Sint-Michiels, pastorie. Verbouwing in de keuken.

36. Sint-Michiels, pastorie. Vooraanzicht.

Oostkerke). De 9½ voet-brede gang bevindt zich in het midden. In de kamer links is een venster dichtgemaakt. De – ontworpen? – grote keuken wordt in de lengte 2 voet verkleind en in de kamer ernaast wordt het venster in de achtergevel versmald. Rechts van het hoofdgebouw staan een brede en een smalle aanbouw (met daarin een dubbel toilet).

Op de andere tekening is de vijf traveeën-lange voorgevel met de geplande bovenverdieping afgebeeld ; rechts staat de gevel van het zijgebouw.

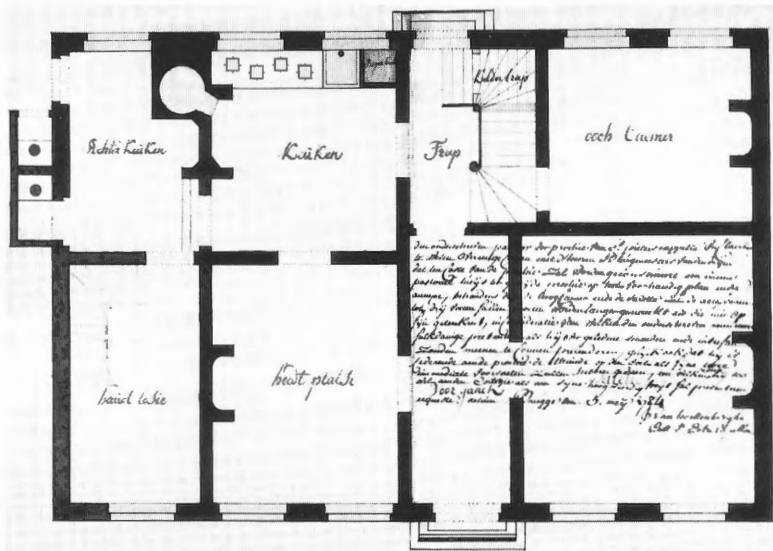
Sint-Pieterskapelle⁴⁹

Op 5 mei 1784 legt pastoor Jozef van Hoestenberghé het ontwerp voor van een nieuwe pastorie (afb. 37-38-39). Het is een gelijkvloers gebouw van vijf traveeën, met links een aanbouw onder lessenaarsdak ; het hoofdgebouw is buitenwerks ca. 50 voet lang. Achter de middengang liggen de trappen naar de hoogkamer, de zolder en de kelder. Rechts van de gang ligt de salette aan de voorzijde, daarachter de hoogkamer in gebruik als slaapkamer⁵⁰. Links van de gang, bevindt zich aan de voorkant de eetkamer en erachter de keuken met de bakoven in de schouw, vier komforen, watersteen en regenbak. Naast de keuken is in de aanbouw de achterkeuken ondergebracht, evenals een binnen- en buitentoilet en de houtstal. Er zijn acht schuiframen. Op de geveltekening is boven de ingang in het zadeldak een dakkapel uitgebouwd. Op de zolder zijn tegen de twee eindgevels vier kamertjes voorzien, elk met een schouw en een venster ; één kamertje wordt door de pastoor het paterskamertje genoemd.

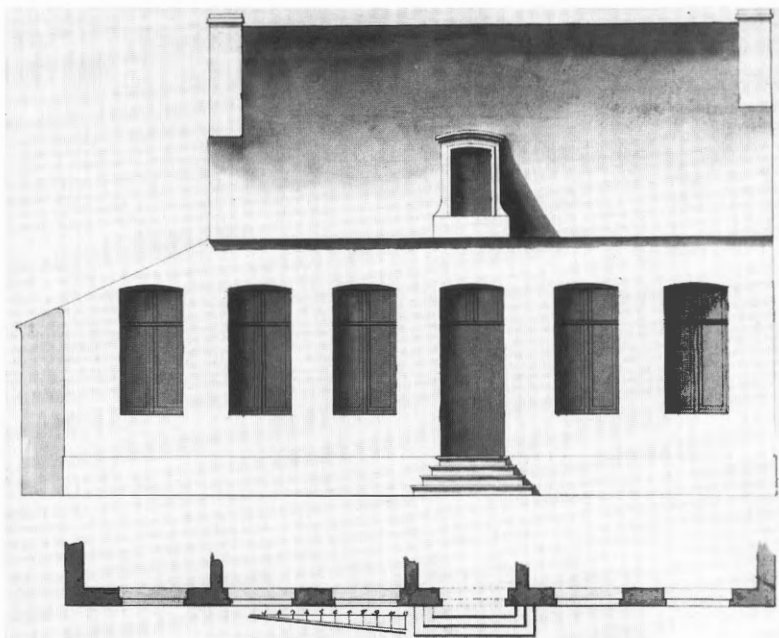
In 1853 maakt de provincie-architect P. Buyck een ontwerp om de pastorie met een verdieping te verhogen (afb. 40).

49 BRUGGE, Rijksarchief, Kaarten en Plannen 686 ; Provincie, 3de afd. 2044.

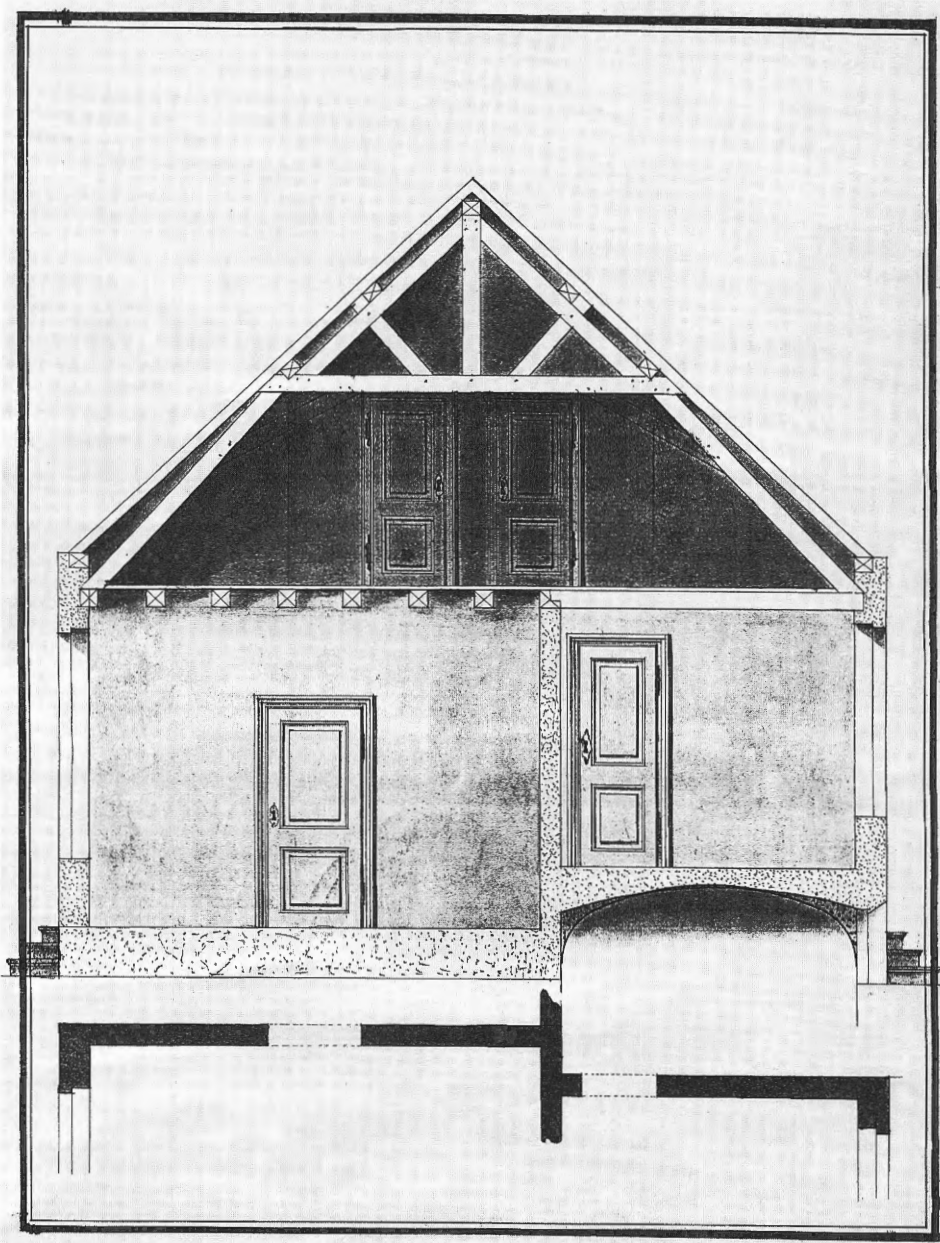
50 In een nota op het grondplan schrijft pastoor van Hoestenberghé dat de hoogkamer en de salette drie voet langer zullen gemaakt worden dan op de tekening is weergegeven.

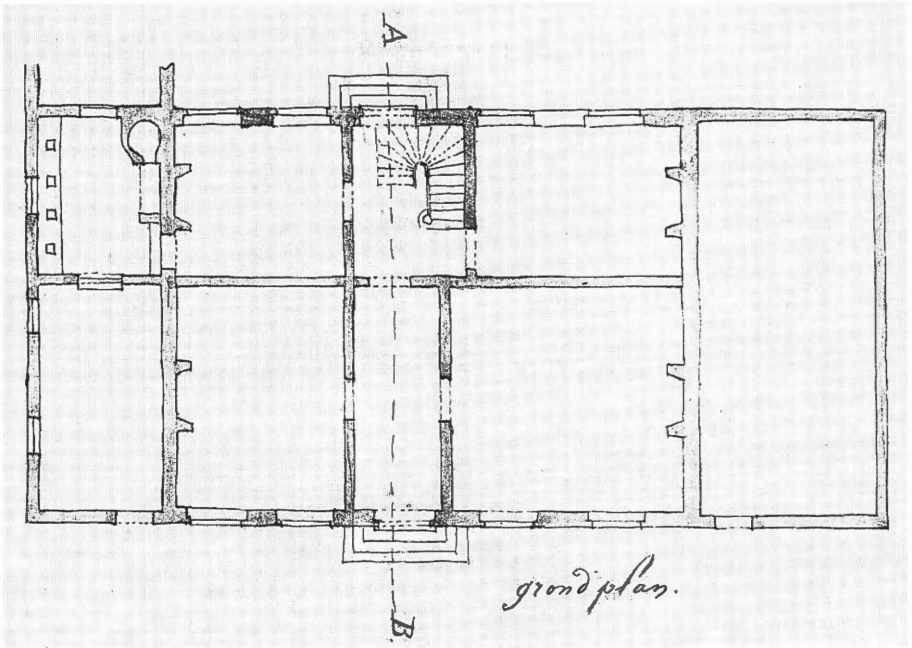
37. Sint-Pieterskapelle, pastorie. Plattegrond van het nieuw "pastoreel huys", 1784.

38. Sint-Pieterskapelle, pastorie. Vooraanzicht van het nieuwe gebouw, 1784.

39. Sint-Pieterskapelle, pastorie. Doorsnede van de ontworpen salette, kelder en hoogkamer, 1784.

40. Sint-Pieterskapelle, pastorie. Grondplan in 1853 n.a.v. de geplande verhoging, door P. Buyck. Hoofdgebouw van vijf traveeën met aan weerszijden een aanbouw.

Vladslo⁵¹

Nadat het Brugse Vrije in 1770 metselaar Hendrik Bultijnck met een onderzoek van de pastorie te Vladslo heeft belast (onderzoek en verslag 22 augustus 1770), krijgen twee andere Brugse ambachtslieden een nieuwe opdracht in 1771. Jan de Laveyne, timmerman, en François de Smedt, metselaar, geven verslag van hun onderzoek, resp. op 31 juli 1771 en 1-2 augustus 1771. Het gebouw is in slechte staat; de vloer ligt twee voet lager dan de straat. Een herstelling zou 600 lb. gr. courant kosten. Het zou echter beter zijn een nieuwe pastorie te bouwen, en dat kan voor de prijs van 850 lb. gr. courant. Ze verwijzen naar hun ontwerptekeningen die echter niet bewaard zijn gebleven.

51 BRUGGE, Rijksarchief, Brugse Vrije, bundel 254.

Er bestaan drie ongedateerde – 17de of begin 18de-eeuwse – bestekken, zonder plannen, voor het verbouwen van de pastorie die binnenwerks 44 voet lang en 18 voet breed zal zijn. De oude, te behouden muren worden verhoogd tot 11 voet. Naast elkaar liggen de oude kamer (20 voet lang), de nieuwe gang of “separatie” (8 voet breed) en de nieuwe keuken (16 voet lang); in de “separatie” bevinden zich een trap en een “contoor” met een schrijftafel⁵³. De vuren balken (20 voet lang, 6 duim breed en 8 duim hoog) van de zoldering boven de keuken en de “separatie” worden 3 voet van elkaar gelegd, zoals in de bestaande kamer het geval is. In de voorgevel van de keuken komt een getralied venster om uitzicht te hebben op de straat⁵⁴. In de nieuwe keuken worden twee kruisvensters uit de oude kamer geplaatst. In de achterkeuken wordt een ter plaatse gevonden kruisvenster geplaatst en achter die keuken wordt een geheime berg-ruimte gemaakt⁵⁵. De pastorie krijgt een nieuwe kap (met drie schaar-gebinten) en een dakbedekking met hollandse tegels; het dak is doorbroken door twee gemetselde standvensters: de ene boven de grote kamer, de andere boven de keuken.

52 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 389.

53 “Item noch sal den aennemer maecken inde separatie tusschen de groote kuecken ende caemere een contoor met een schrijftaefel ghemaect van deijllien de rebben van veuren hout... ende inde selve separatie maecken een coutse van deijllien groot naer den heesch met den opene int voornoomde contoor...”

54 “... ende noch maecken een uuijstaende traecijllie inde meur vande kuecken om het ghesichte te hebben upde straete van binnen met een luijkende veijnster in een blockcassijn daer de traecijllie in ghevrocht sal worden.”

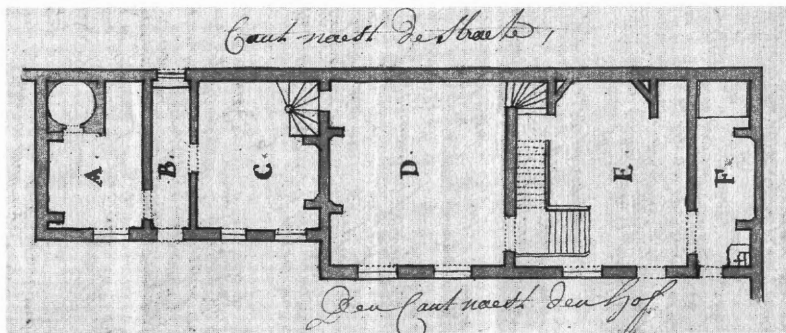
55 “Item sal den aennemer ghehouden wesen te maecken in het nieuwe werck inde caemer blijfven staende twee cruijsveijnsters ende te ghebruijcken de twee veijnsters daer jeghenwoordich staende inde nieuwe kuecken conforme de plattegront. Item sal den aennemer ghehouden wesen te stoppen een duere in een achterkuecken ter plaetse staende ende daer stellen oock een cruijsveijnster daer ter plaetse bevonden ende achter de selve kuecken te [stellen] een heimelick daert de heeren besteders sal believen.” Er worden ook twee blokkozijnen of blokramen voorzien, waarschijnlijk in vervanging van de twee kruisvensters in de vernieuwde kamer. “Item noch sal den aennemer leveren ende maecken twee blockcassijnen van vier gaeten van eecken hout groot zeven ende vier duymen met in donderste gaeten twee glaesen cassijnckens van binnen opengaende ende in dopperste gaeten met staende ghelas ende van bujten met twee waeterveijnsters ende in elck cassijn twee staende ijsers in elck gat, de veijnsters ghemaect van waegheschot met ommeleghsels van ghelijcken hout.”

Buiten het huis, aan de noordkant, wordt onder een “onderlat” een “menagevaute” (12 voet lang, 10 voet breed) gebouwd.

Westkapelle⁵⁶

Op vraag van pastoor Jacob Benteijn onderzoekt timmerman Sebastiaen Swijnsdau en metselaar François de Smedt, uit Brugge, op 5 september 1769 de waarschijnlijk 17de-eeuwse pastorie van Westkapelle. Hun verslag begint aldus: “Met het eerste ghesichte hebben wij ghereflecteert dat het ghemelde hujs in sijne eerste opbauwinghe niet teenemael volmaectt en is gheweest, nemaer is in differente stonden met stucken ende brocken daer aenghebawwt geheel bujten het goedt order, want het een deel is hooghe ende het ander leeghe, emmers geheel irregulier ende mismaeckt”.

Gezien vanuit de tuin ziet het grondplan er als volgt uit : van links naar rechts de bakkeuken A, de gang B, de vroegere keuken C (nu o.m. als washuis in gebruik), de hoogkamer D, de keuken of eetplaats E (24 x 21 voet ; is de eigenlijke woonkamer met daarin ook de trap naar de kelder, de zolder en de voutekamer D), tenslotte de smalle kookkeuken F (afb. 41). Alle kamers nemen de volle breedte van het

41. Westkapelle, pastorie. Bestaende toestand, opgenomen door S. Swijnsdau en F. de Smedt in 1769. Uit de uitleg naast de tekening: “A. den backkeucken, B. den allec..., C. een vervallen keuken nu dienende voor washuijs ende anders, D. een caemer boven den kelder alwaer men met seven trappen moet opgaen, E. den keucken ofte eetplaetse, F. een plaetsken om te kocken...”.

56 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 393.

huis in. Opmerkelijk is dat in de straatgevel geen enkel venster zit, maar enkel de voordeur die dan nog uitkomt op de “modderpoel van de straete.”

Volgens de twee voornoemde ambachtslui is de materiële staat van het huis (metselwerk, vensters, schouwen, zoldering) slecht ; veel vochtigheid in het huis is te wijten aan het feit dat de vloeren twee voet lager liggen dan de straat. De enige plaats die “ontrent nogh redelijck” is, is de hoogkamer D, maar men heeft wel zeven treden nodig om er in te komen. De kookkeuken F is maar zeven voeten breed “soo dater gheene tafel met twee stoelen recht over de schauwe en connen staen ofte den eenen stoel soude in brande commen.” In dit keukentje is ook nog de slaappleats van de “domesticquen”. Andere klachten betreffen de “onverdraeghelijcken roock” in de eet- en woonkamer en de wateroverlast in de kelder⁵⁷.

Een gedeelte van het huis heeft “twee stagen” ; in het ander gedeelte bevinden zich op de zolder de kamer voor de kapelaan en het “paterscamerken”, armoedige houten bouwsels “selve soo verre dat hunne slaepsteden met de voethenden commen onder het pannedack.” De kamer van de pastoor is van dezelfde aard. In één woord, de zogenaamde slaapkamers “sijn van soo miserable constructie dat... de quaedtdoenders dewelcke in het tuchthuys sitten, beter logimenten hebben.”

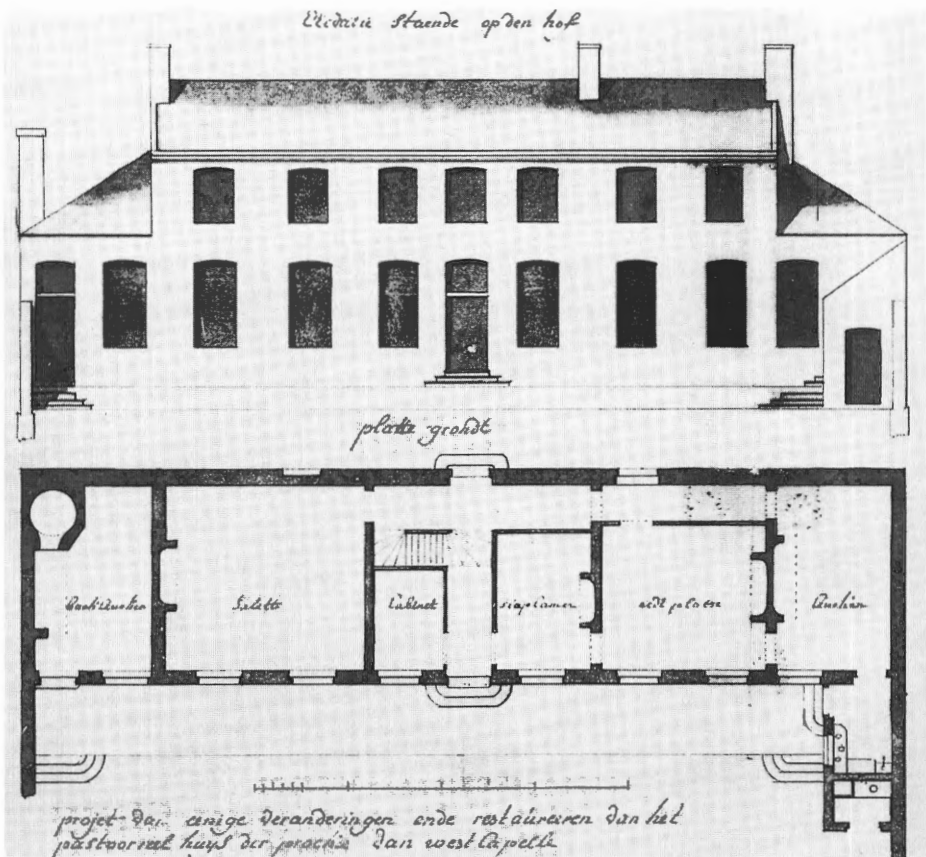
Uit dit alles kan men opmaken dat een gewone herstelling niet aangewezen is. Het plan dat in 1770 wordt opgemaakt⁵⁸, voorziet dan ook in een nieuwbouw met ongeveer dezelfde afmetingen als de oude pastorie, en misschien met het hergebruik van enkele funderingen en muren (afb. 42). Het brede hoofdgebouw (ca. 67 x ca. 23 voet, overmeten) heeft twee bouwlagen en zeven traveeën en is aan weerszijden geflankeerd door een lagere aanbouw. De nieuwe bakkeuken (in het linkerzijgebouw) staat op de plaats van haar voorganger ; de salette neemt de plaats in van de gang en het washuis. De vroegere hoogkamer is vervangen door een gang naast de voorgevel, de middengang, de trap, een kabinet en een slaapkamer. De eetkamer is kleiner geworden, de keuken daarentegen wordt groter en is uitgebreid voorbij de

57 Tijdens de winter moeten dagelijks ten minste omtrent honderd emmers water uit de kelder geslagen worden.

58 Afgebeeld bij M. COORNAERT, *Westkapelle en Ramskapelle*, afb. 4 (Tielt, 1981).

achtergevel met de kookplaats en het toilet. In de oude pastorie zaten geen vensters in de voorgevel ; in de nieuwe straatgevel is maar één venster dat moet zorgen voor de verlichting van de lange gang achter de gevel.

De plattegrond van 1770 is nog zeer bepaald door het plan van de oude pastorie en is, wat o.m. de schikking van de kamers betreft, geen voorbeeld van functionele architectuur.

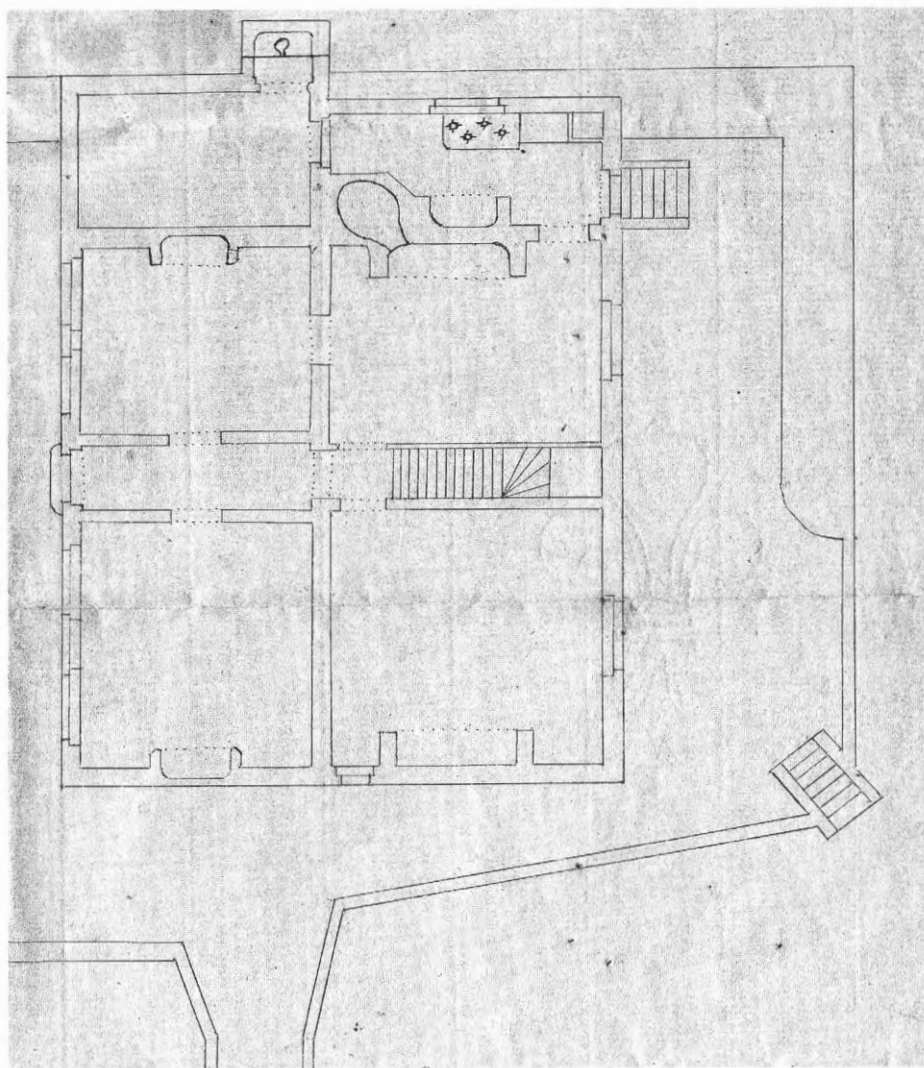
42. Westkapelle, pastorie. Grondplan van de nieuwbouw, grotendeels met behoud van de oude smalle plattegrond, 1770. Opschrift: "projet van enige veranderingen ende restaureren van het pastoorreel huys...". (Gent, Rijksarchief, Raad van Vlaanderen 21490. Overgenomen uit M. COORNAERT, o.c., afb.4).

Wijtschate⁵⁹

Op vraag van het Brugse Sint-Donaaskapittel zijn timmerman Emmanuel van Speybrouck en metselaar Eugenius Goddijn op 5-7 maart 1757 in Wijtschate om de pastorie te onderzoeken. Het gebouw is volgens hen in heel slechte staat en moet – met uitzondering van de kelder en een deel van de keuken – helemaal gesloopt worden. Ze maken de nodige tekeningen en plannen en stellen de “conditien” op voor de aanbesteding die op 18 april plaats vindt. Jacques Lesage is de aannemer van het metselwerk ; van Speijbrouck en zijn Brugse collega Geeraert Salomon worden door het kapittel belast de deuren, vensters en ander binnenwerk te maken. Van Speijbrouck is blijkbaar de verantwoordelijke voor de werkzaamheden en belast met het toezicht.

De nieuwe pastorie ligt op een rechthoekig omwald terrein en is via een brug over de gracht bereikbaar (afb. 43). Het hoofdgebouw heeft enkel een benedenverdieping, is buitenwerks ca. 38 voet lang, telt vijf traveeën en is afgedekt met een mansardekap. De gang ligt in het midden ; het smallere achtergedeelte van de gang wordt volledig ingenomen door de trap die naar de bovenkamers op de zolder leidt. Aan weerszijden van de gang liggen twee kamers ; rechts waarschijnlijk de salette (met twee vensters in de voorgevel) en achteraan misschien een slaapkamer (mogelijks de oude hoogkamer waarvan de muren behouden zijn gebleven en waarnaar ook de brede schouw kan verwijzen). Links zal de voorste kamer (ook met twee vensters in de gevel) de eetkamer zijn die in verbinding staat met de keuken (met bakoven) achteraan. In de aanbouw links zitten de kookkeuken (met vier komforen, watersteen en regenbak) en de houtstal met het toilet dat – als praktische oplossing – boven de gracht is uitgebouwd. In de pastorie zijn er Franse schouwen, waarschijnlijk in de eetkamer en in de salette.

59 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 401.

43. Wijtschate, pastorie. Grondplan door E. van Speijbrouck en E. Goddijn, 1757. Op de keerzijde staat: "Wytschate. Plan nieuw huys van heere pastoor aldaer".

Wingene⁶⁰

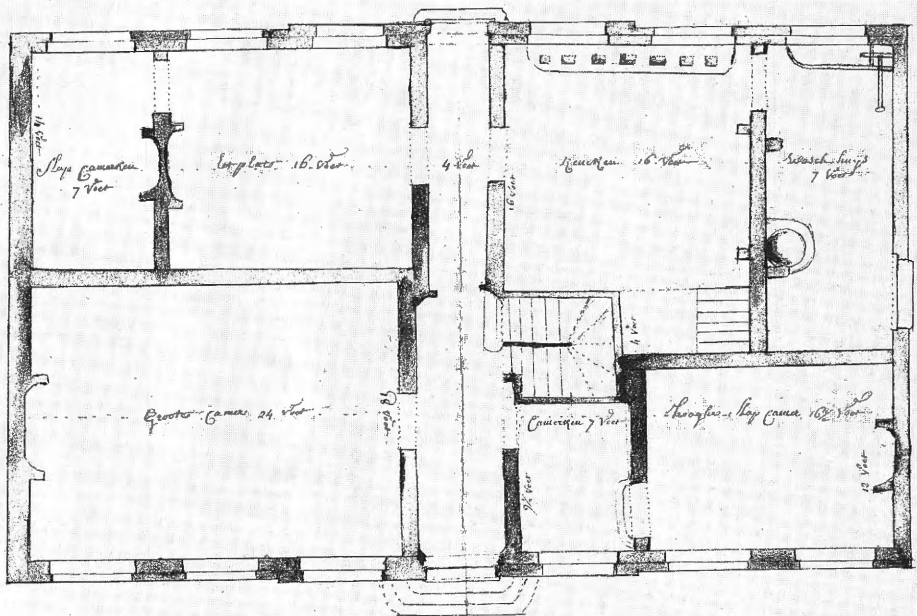
Op 23 maart 1774 gaan de Brugse timmerlieden en metselaars Emmanuel van Speijbrouck, Lodewijk Feys, Jacobus Derre en François Jack naar Wingene om de toestand van de pastorie te onderzoeken. De woning – nog gedekt met een strodak – verkeert in slechte staat. Met de financiële hulp van de tiendheffers, de Sint-Amandsproosdij te Kortrijk en het Sint-Pieterskapittel te Cassel, wil pastoor Rogerius Vynaegie een nieuwe pastorie bouwen⁶¹. Een tweetal maanden vroeger had de pastoor in een brief van 20 januari 1774 aan de proost van de Sint-Amandsproosdij te Kortrijk geschreven dat hij de tekening opstuurt van de nieuwe pastorie die een éénlaagsgebouw (“unica elevatione”) zal zijn met vier slaapkamers “sub tecto mansardico” en aan weerszijden een aanbouw, getekend A en B. Dit ontwerp is niet bekend, maar er zijn wel twee andere bewaard gebleven. Op het ene is een nogal slordige plattegrond van de beneden- en bovenverdieping getekend (afb. 44). Het hoofdgebouw van zeven traveeën heeft aan weerszijden een aanbouw. De middengang loopt achteraan uit op een ruime traphal. Links van de gang is er vooraan een grote kamer⁶² en achteraan de eetkamer en een slaapkamer; in de linkeraanbouw is de “boulangerie” met twee ovens ondergebracht. Rechts van de gang zien we een kamer en een slaapkamer op de hoogkamer⁶³. Erachter ligt de keuken en ernaast in de rechteraanbouw het washuis. Op de bovenverdieping zijn zes slaapkamers en een grote kamer getekend. Op het andere ontwerp (afb. 45) stemt de indeling van de begane grond in grote lijnen met het eerstgenoemde overeen: een middengang met aan de linkerkant een “groote camer” vooraan en de eetkamer en een slaapkamer achteraan; aan de rechterkant een kamer en de “hooghe slapcamer” vooraan, en erachter de keuken (met zeven komforen) en het washuis waar in de hoek een lange gootsteen en een pompzwengel zijn getekend. Het verschil met het andere ontwerp ligt hierin dat de trap zich nu ongeveer in het midden van de gang bevindt en dat er geen aanbouwen zijn.

60 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 407.

61 Zie over pastoor R. Vynaegie (1738-1818): K. PRIEM, Politiek op de preekstoel, Wingene anno 1797, in *Ons Wingene*, 1 (1998), p. 59-66.

62 Bij de drie vensters in de voorgevel staat geschreven “deux fenêtres suffisent”.

63 Bij het venster van de hoogkamer staat “une grande fenêtre”.

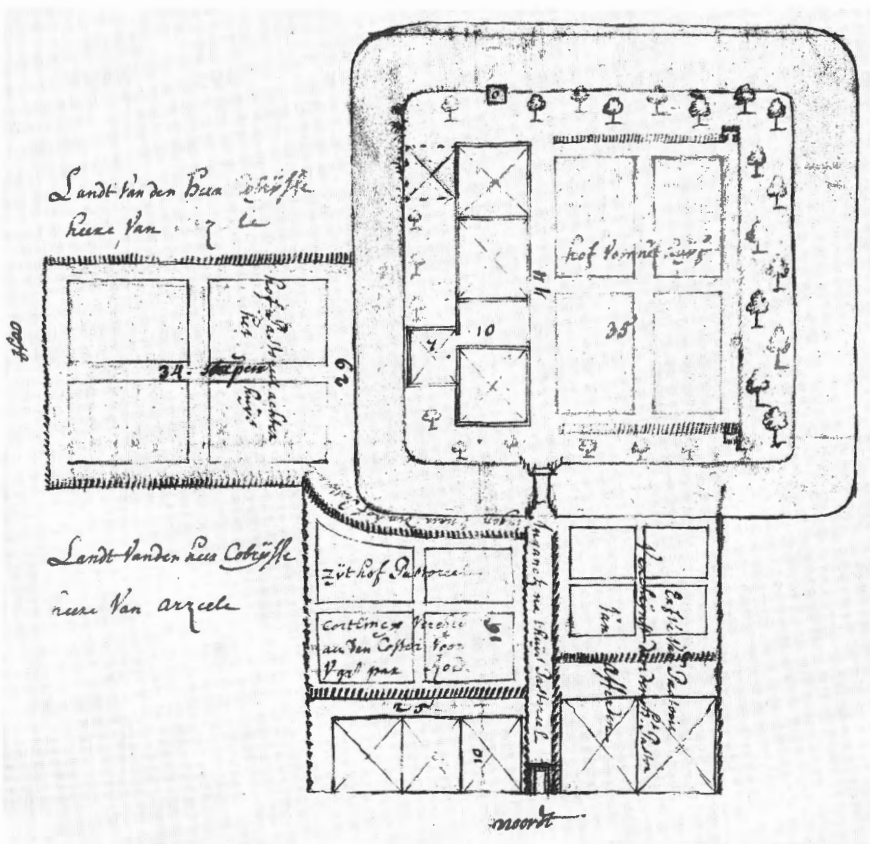
45. Wingene, pastorie. Grondplan, getekend door E. van Speijbrouck naar de schets op afb. 44.

Zande⁶⁴

Een 18de-eeuws gekleurd plan situeert de omwalde pastorie van Zande in zijn directe omgeving (afb. 46).

Een weg leidt naar de brug die over de gracht rond de pastorie-tuin ligt. Rechts van de weg is de “erfve van de pastorie” gelegen, links de “zijthof pastoreel”. Vóór de brug gaat men links langs de gracht naar de “hof pastoreel achter het huijs”. Binnen de omwalling bevindt zich vóór de oostgevel van de pastorie de “hof voor het huijs” die aan drie zijden door een boomgaard is omgeven.

64 BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 416.

46. Zande, pastorie en tuin.

Zandvoorde (bij Ieper)⁶⁵

Op 7 oktober 1754 brengen Jacobus Le Grand, metselaar, en Martinus Martens, timmerman, beide uit Ieper, verslag uit van hun inspectiebezoek aan de pastorie van Zandvoorde, dit op verzoek van abt Frans Matthys van de abdij van Voormezele die het patronaatsrecht over de kerk van Zandvoorde bezit. Hun verslag – zonder plan – geeft een goed beeld van het huis dat, overmeten, 45 voet lang en 23 voet (ten westen) en 25 voet (ten oosten) breed is.

⁶⁵ BRUGGE, Archief Bisdom, Reeks F 419.

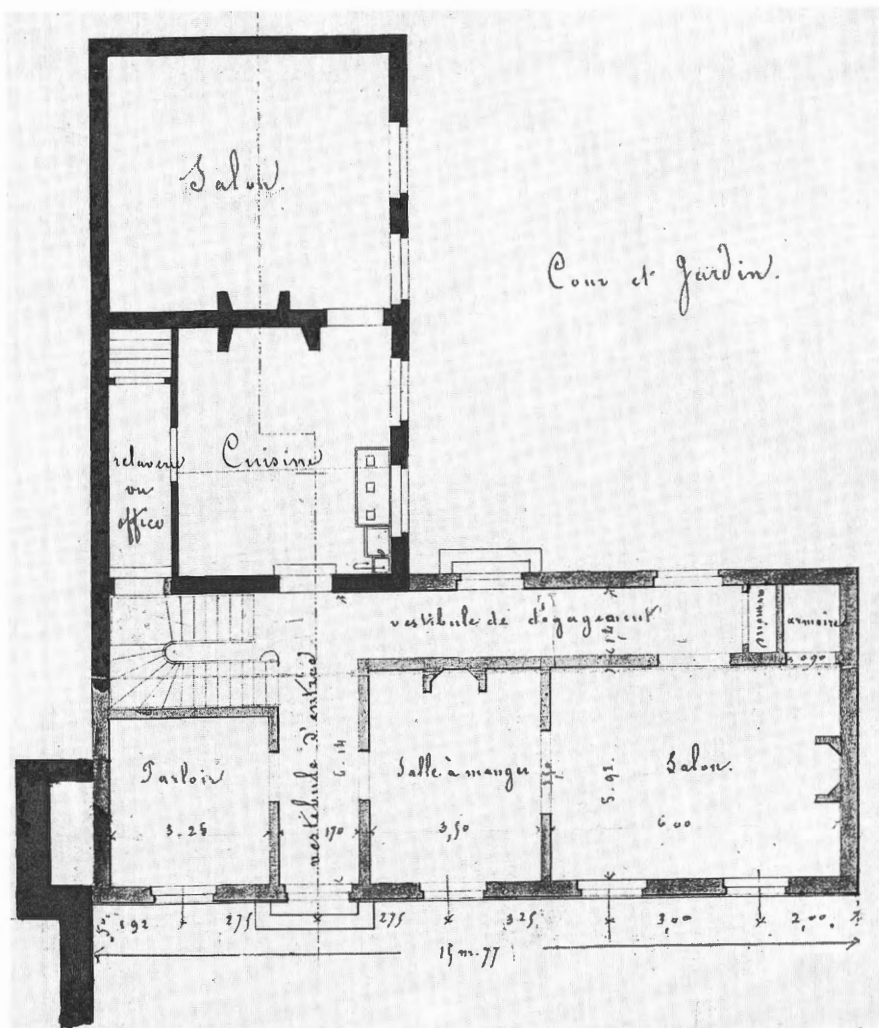
Uit het verslag dat de noodzakelijke herstellingen opsomt, is het mogelijk de plattegrond grotendeels te reconstrueren. In de inkom ("vestibule ofte saelken", 13 x 8 1/2 voet), aan de oostzijde gelegen, komen vier deuren uit : de voordeur, de tuindeur, de deur naar de eetkamer en deze naar de keuken. Ook vanuit de keuken kan men in de eetkamer komen die zelf in verbinding staat met de salette. Vanuit deze laatste komt men in een "slaepcamer ofte cabinet". Er ligt een kelder onder de slaapkamer ; de toegang tot deze kelder bevindt zich in de keuken. In de schouw van de keuken zit een bakoven die uitspringt in de vestibule waar ook nog een trap staat die leidt naar "het opperste" waarin twee slaapkamers zijn gemaakt. Uit dit verslag kan men o.i. afleiden dat de vestibule, de eetkamer en de salette aan de voorzijde van het huis zijn gelegen en de slaapkamer (met de kelder) en de keuken aan de achterzijde.

Een nieuw verslag dd. 5 september 1760 van dezelfde werklui somt nieuwe dringende herstellingswerken op : het strodak moet volledig herlegd worden, de twee zijgevels staan gescheurd, de vloer is slecht en in de kelder heeft het grondwater de fundering en de vloer "doorboordt ende ommghekeert".

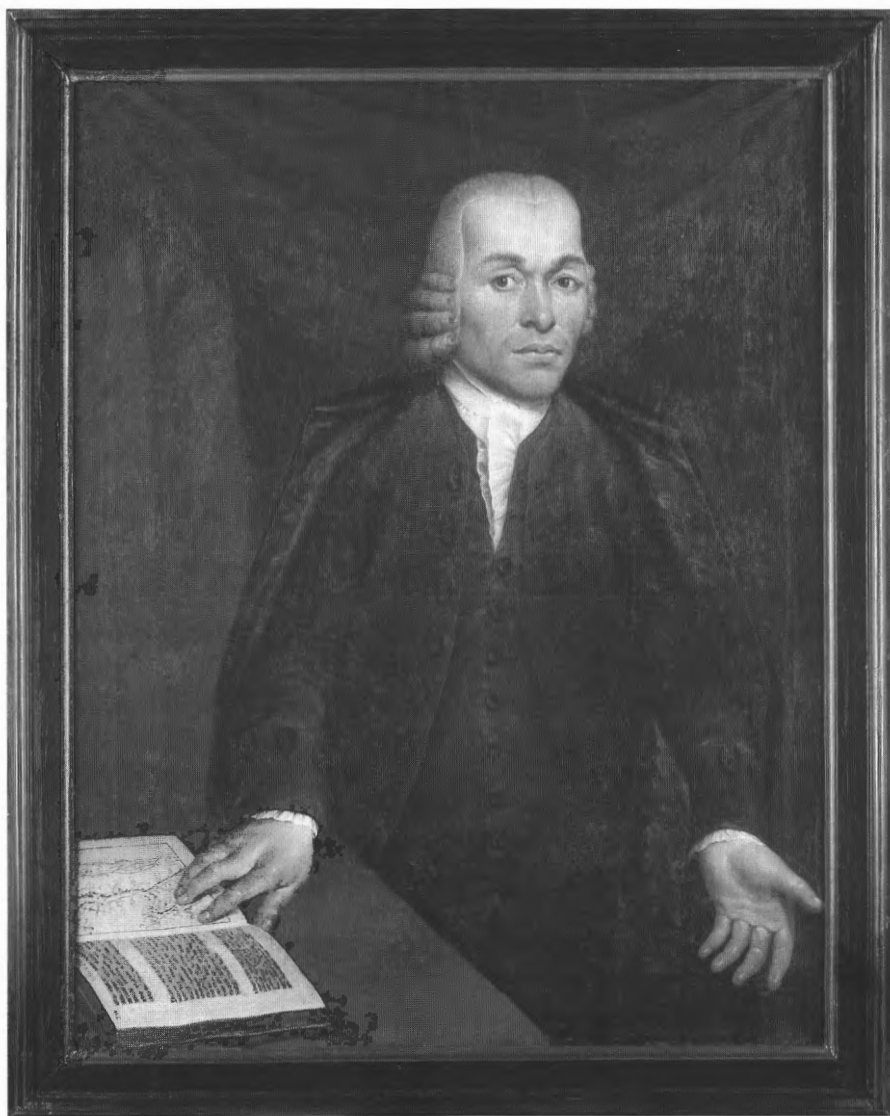
Zonnebeke⁶⁶

Een ontwerp voor de verbouwing van de pastorie, opgemaakt door de Kortrijkse architect Camille Dehults is gedateerd 20 januari 1852 (afb. 47). De bestaande pastorie – gebouwd tegen de oude abdijkerk – is in slechte staat : enkel de keuken en het salon, evenals twee slaapkamers op de verdieping, kunnen behouden worden. De nieuwe vleugel – met de voorgevel naar het kerkhof gericht – staat haaks op de oude pastorie. Het plan bevat geen gegevens over het afgebroken gedeelte.

66 BRUGGE, Rijksarchief, Provincie, 3de afd. 2050.

47. Zonnebeke, pastorie. Plan voor een verbouwing, door C. Dehults, 1852.

1. Bernard Bauwens, *Portret van de Brugse arts Franciscus Beyts*, 1783, olieverf op doek, 103 x 80 cm.
Brugge, Groeningemuseum, inv. 0.604 (Foto Stad Brugge).

Vergeeten verleden in het Brugse Groeningemuseum. Sporen van de kunstenaars Bernard Bauwens, Rochus Serneels, Philippe Van Houtte en Henri Julien De Stoop, 18de-19de eeuw

Dat Jacques Mertens ook belangstelling heeft voor kunstgeschiedenis zal niemand nog verwonderen na het lezen van zijn opmerkelijke bijdrage over de Brugse kunstschilder Joseph Odevaere¹. De publicatie van zijn feestbundel is dan ook een goede gelegenheid om enkele vergeten doch niet onverdienstelijke kunstenaars voor het voetlicht te brengen. Het betreft een viertal totaal onbekende of weinig bekende kunstenaars waarover er omzeggens niets is gepubliceerd. Maar, op een of andere wijze hebben ze sporen achtergelaten in de Brugse stedelijke collectie, hetzij van het Groeningemuseum, hetzij van het Steinmetzkabinet dat ervan afhangt². Het betreft achtereenvolgens Bernard Bauwens, Rochus Serneels, Philippe Van Houtte en Henri Julien De Stoop.

-
- 1 J. MERTENS, "De verkoop van roerende goederen uit de nalatenschap van de Brugse kunstschilder Joseph-Denis Odevaere (Brussel, 1834)", in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 133 (1996), p. 180-186.
 - 2 Sinds enkele jaren maakt het Steinmetzkabinet deel uit van het Groeningemuseum. De inhoud van dit artikel is als een aanvulling te beschouwen op andere recent "opgepoppte" onbekende kunstschilders, Guillielmus Geysen en Leopold Vandycke, van wie werk bewaard wordt in het Groeningemuseum en het Museum voor Volkskunde te Brugge : D. MARECHAL, "De catalogi van de negentiende-eeuwse Brugse Salons als bron voor de studie van de verzameling van de Stedelijke Musea", in : *Jaarboek 1987-88. Stad Brugge. Stedelijke Musea*, Brugge, 1989, p. 217-219, ill. ; IDEM, "Guillielmus Geysen (1761-1827), een vergeten Brugs kunstschilder beknopt belicht", in : *Jaarboek 1993-94. Stad Brugge. Stedelijke Musea*, dl.1, Brugge, 1995, p. 202-208.

Bernard Bauwens (Brugge 1734- ? na 1793)

Uit de enige – en vooral korte – biografie van Bernard Bauwens die door Pieter Le Doulx en J. B. Dienberghe werd opgesteld, leren we dat hij leerling is geweest aan de Brugse academie onder Matthijs De Visch³. Hij verkreeg er in 1768 – hij was toen reeds 34 jaar oud ! – de tweede prijs voor het tekenen naar het levende model⁴. Verder legde hij er zich ook op de bouwkunst toe, richting waarin hij in 1774 tot primus werd uitgeroepen.

Historieschilder en kunsthandelaar, vervaardigde hij volgens Le Doulx en Dienberghe ook het *Portret van Charles-Enée de Croeser de Berges* (Brugge 1746-Brugge 1828), burgemeester van Brugge en voogd van het hospitaal van Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie, werk dat vandaag nog steeds op de oorspronkelijke plaats wordt bewaard⁵. Er zijn verder nog enkele bijkomende biografische details bekend. Zo werd in 1793 het fortuin van “schilder B. Bauwens”, wijkmeester van het Sint-Nicolaasestendeel, geschat op 5.000 ponden⁶. In 1799 organiseerde hij de openbare verkoop van de kunstverzameling van Jan Garemyn (Brugge 1712-Brugge 1799)⁷. Tenslotte bekleedde hij

3 P. LE DOULX, *Levens der konst-schilders, konstenaers en konstenaeressen, soo in 't schilderen beeldhouwen als ander konsten de welke van de stad Brugge gebooren syn, ofte aldaer hunne konsten geoeffent hebben ; verrykt met veel aenmerkelyke en historyke aantekeningen, getrokken uyt verscheyde schryvers, handschriften en andere bewys-stukken opgesteld door P. Le Doulx*, Brugge, ca.1795 (BRUGGE, Stadsarchief); P. LE DOULX en bijgewerkt door J.B. DIENBERGHE, *Levens der konst-schilders, konstenaers en konstenaeressen, zoo in 't schilderen, beeldhouwen, als andere konsten, dewelke in de stad Brugge geboren zyn, of aldaerhunne konsten geoeffent hebben, opgesteld door P. Le Doulx, konstschilder, vermeerderd en verrykt met vele aenmerkelyke en historyke aenteekeningen, getrokken uyt verscheyde schryvers, handschriften en andere bewysstukken, door J.B. Dienberghe, priester* (Brugge, Openbare Bibliotheek, ms. 597) ; A. DE POORTER, *Brugsche Kunstenaars van voorheen* (afzonderlijke uitgave tijdschrift Oud Brugge van de afleveringen in Burgerwelzijn 1934-35 ; Brugge, Stadsarchief, Doopregisters, Sint-Jacobs, 17 februari 1734. Le Doulx vermeldt 1736 maar dit wordt tegengesproken door het doopregister.

4 Het proefstuk wordt bewaard in het fonds van de academie dat heden in het Steinmetzkabinet wordt bewaard.

5 A. DE SCHIETERE DE LOPHEM, “Iconographie Brugeoise. II. L’Hôpital de la Potterie (suite)”, in : *Tablettes des Flandres*, 8 (1960), p. 334-335, evenwel zonder illustratie noch de vermelding van de kunstenaar.

6 Y. VANDEN BERGHE, *Jacobijnen en Traditionalisten. De reacties van de Bruggelingen in de Revolutietijd (1780-1794). Boekdeel II : Bijlagen*, Brussel, 1972 (Pro Civitate. Historische Uitgaven, reeks in-8°, nr. 32) p. 138.

7 A. VAN DEN ABELE, “De kunstverzameling van Jan Garemyn”, in : *Bickorf*, 83 (1983), p. 41.

meerdere functies aan de academie : in 1779 was hij gedeputeerde voor de kunstenaars en assesseur van 1781 tot 1784 en nogmaals vanaf 1801⁸. Noch de plaats, noch de datum van het overlijden van Bernard Bauwens konden teruggevonden worden⁹.

Ook over het oeuvre van deze kunstenaar is er bijna niets geweten. Naast het boven vermelde portret van burgemeester De Croeser, het enige dat Le Doulx en Dienberghe aangaven, en dat van circa 1803 dateert, kan voorlopig slechts één portret met zekerheid op Bauwens' naam gezet worden. Enkele jaren geleden werd immers het *Portret van Franciscus Beyts* (Brugge, Groeningemuseum) gereinigd, een werk dat tot dan toe aan een "Anoniem Brugs "meester was toegeschreven (afb. 1)¹⁰. Dankzij de interventie van de museumrestauratoren¹¹ werd links onderaan op het doek de signatuur *B. Bauwens* en de datum *1783* ontdekt. Het betreft een vrij traditioneel portret van een geneesheer dat tot een grotere reeks artsportretten behoort en die alle herkomstig zijn van de *Société Médico-Chirurgicale*. Dokter Beyts wordt trouwens als deken van de plaatselijke chirurgijngilde afgebeeld, rechtstaand terwijl hij een anatomisch traktaat aanwijst¹².

Rond de twee hier besproken portretten – het ene formeel door Le Doulx en Dienberghe toegeschreven, het andere gesigneerd en gedateerd – kan wellicht nog meer anoniem werk gegroepeerd worden. Denken we b.v. aan enkele andere portretten van geneesheren door anonieme meesters die momenteel ook in het Groeningemuseum bewaard worden. Het ligt b.v. voor de hand dat Bernard Bauwens ook

8 D. DENDOOVEN, *De Brugse Academie in de achttiende eeuw*, licentiaatsverhandeling, VUB, Brussel, 1993-1994, voetnoot 899, zie : http://www.ethesis.net/brugge_academie/brugge_academie_hfst_3.htm

9 Onderzoek in het Brugse Stadsarchief heeft vooralsnog de overlijdensdatum van Bernard Bauwens niet gereveleerd. Misschien is de kunstenaar niet in Brugge overleden.

10 Brugge, Groeningemuseum, inv.0.604 ; olieverf op doek, 103 x 80 cm. ; zie H.VLIEGHE, *Stedelijke Musea Brugge. Catalogus schilderijen. 17de en 18de eeuw*, Brugge, 1994, p. 39, ill.

11 Met dank aan de Brugse museumrestauratoren Paul Vanden Bussche en Francine Huys.

12 Over Franciscus Beyts (1737-1823), zie I. DE MEYER, *Analectes Médicaux ou recueil de faits qui ont rapport à l'art de guérir et qui se sont passés dans le ressort de la ville et du Franc de Bruges*, Brugge, 1851, p. 282, 309-310 ; L. FRANÇOIS, "Frans Beyts, Brugge 17 mei 1763-Brussel 15 februari 1832", in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 111 (1974), p. 32.

nog het portret van zijn eigen vader, chirurgijn Joannes Bauwens († 1783), kan hebben geschilderd¹³.

Rochus Serneels (Brugge 1745-Brugge 1823)

In het Steinmetzkabinet wordt een voortreffelijke tekening bewaard, het *Portret van een man*, dat in 1804 werd gesigineerd door een verder totaal onbekende R. Serneels¹⁴ (afb.2). Wie zou deze mysterieuze maar talentrijke kunstenaar dan wel kunnen geweest zijn ?

Onderzoek in het Brugse stadsarchief heeft het mogelijk gemaakt om de meest elementaire biografische gegevens terug te vinden. Rochus Jacobus Serneels werd te Brugge geboren op 16 augustus 1745, huwde twee maal en overleed in zijn woonhuis in de Naaldenstraat op 1 april 1823. In de overlijdensakte werd hij expliciet als "schilder" vermeld¹⁵. In 1788 begon hij zijn opleiding als tekenaar aan de Brugse academie. In 1789-1791 volgde hij er de "eerste beginselen in de figure", in 1791-1793 werkte hij naar prenten, in 1793-1795 tekende hij naar het plaasteren model en in 1796-1801 naar het "levende model"¹⁶.

Slechts in zeer zeldzame publicaties krijgen we nog iets meer te weten. Zo stelde Rochus Serneels in 1802 twee met potlood getekende portretten (onbekende bewaarplaats) tentoon op het Salon te Gent, die stilistisch hoogstwaarschijnlijk met het exemplaar in het

13 Brugge, Groeningemuseum, inv. 0.613 ; olieverf op doek, 103 x 80 cm. : H. Vlieghe, *Stedelijke Musea*, p. 35, ill. Over Joannes Bauwens (1724-1789), zie I. DE MEYER, *Suite aux Analectes Médicaux. Esquisses biographiques des praticiens distingués de la ville et du Franc de Bruges, depuis 1400 jusqu'à nos jours, II partie*, Brugge, 1851, p. 225-226.

14 Brugge, Steinmetzkabinet, inv.0.1517 ; Potlood, gewassen en wit gehoogd op papier. Ovaal, 220 x 185 mm. Onderaan rechts gesigineerd en gedateerd R. Serneels/1804 ; zie C. VAN DE VELDE, *Stedelijke Musea Brugge. Steinmetzkabinet. Catalogus van de tekeningen*, dl.2, Brugge, 1984, p. 260.

15 BRUGGE, *Stadsarchief*, Doopregisters, Onze-Lieve-Vrouw, 2de portie, 16 augustus 1745 ; *Idem*, Burgerlijke Stand, Overlijdens, 1823, akte 388.

16 BRUGGE, *Stadsarchief*, Academie, nr. 44 (Naamlijst van de leerlingen en rapporten van de toezichters, 1775-1790), f.70v, 73r, 76v ; nr. 45 (*idem*, 1791-1826), f.1v, 5v, 7v, 11v, 13v, 17r, 19v, 22r, 26r, 28v. ; nr. 52 (met o.a. een lijst namen van prijswinnaars) p. 254 (in 1791), p. 255 (in 1793 en 1800) ; voor een inventaris van dit belangrijk archief : A. SCHOUTEET, *Inventaris van het Archief van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Brugge (1717-1892)*, Brugge, 1958.

2. Rochus Serneels, *Portret van een man*, 1804, tekening op papier, 220 x 185 mm.
Brugge, Steinmetzkabinet, inv. 0.1517 (Foto KIK Brussel).

Steinmetzkabinet te vergelijken waren¹⁷. Ook al is het oeuvre van Serneels voorlopig beperkt tot slechts één, zij het uitstekende tekening, toch kunnen we afleiden dat hij goed in de Brugse kunstmid- dens geïntegreerd was. Schilderde Guillielmus Geysen (1761-1827) in 1798 het portret van Isabella Serneels, de dochter van Rochus (onbekende bewaarplaats), dan vervaardigde Joseph Odevaere op zijn beurt ook nog het portret van Serneels' zoon (onbekende bewaar- plaats)¹⁸. Ook werd er in 1804 door de academie een feest georgani- seerd ter ere van Joseph Odevaere die te Parijs de Romeprijs had gewonnen. Op de gebruikelijke feeststoet fungeerde "Mr Serneels" als de vaandeldrager¹⁹. Vervolgens kreeg de kunstenaar in 1814 een brief van Joseph De Meulemeester, die vanuit Rome was verstuurd²⁰. Tenslotte werd in 1819 en 1820 nog kleine sommen geld aan "ene" Serneels betaald voor het schilderen en vergulden van het reliekschrijn van de zalige Idesbald dat toen in de Sint-Walburgakerk te Veurne werd bewaard en voor het schilderen van het beeld van dezelfde zali- ge voor het "capelleken in den duyn" te Koksijde²¹. Het is echter niet zeker of het om dezelfde kunstenaar gaat.

17 *Notice des ouvrages, de peinture, sculpture, architecture, gravure, dessins...des artis- tes vivants exposés au Salon...*, Gent, 1 Thermidor de l'an 10 (20 juli 1802), n° 50 en 51 : "R. Serneels, de Bruges 50. *Portrait d'homme âgé dessiné au crayon noir dans un ovale sur papier blanc, encadré sous glace, dans un cadre carré ; haut 13, larg. 12 pouces ; 51. Portrait d'un jeune homme, dessiné comme le précédent, même encadrement et grandeur*".

18 D. MARECHAL, "Guillielmus Geysen...", p. 204-205.

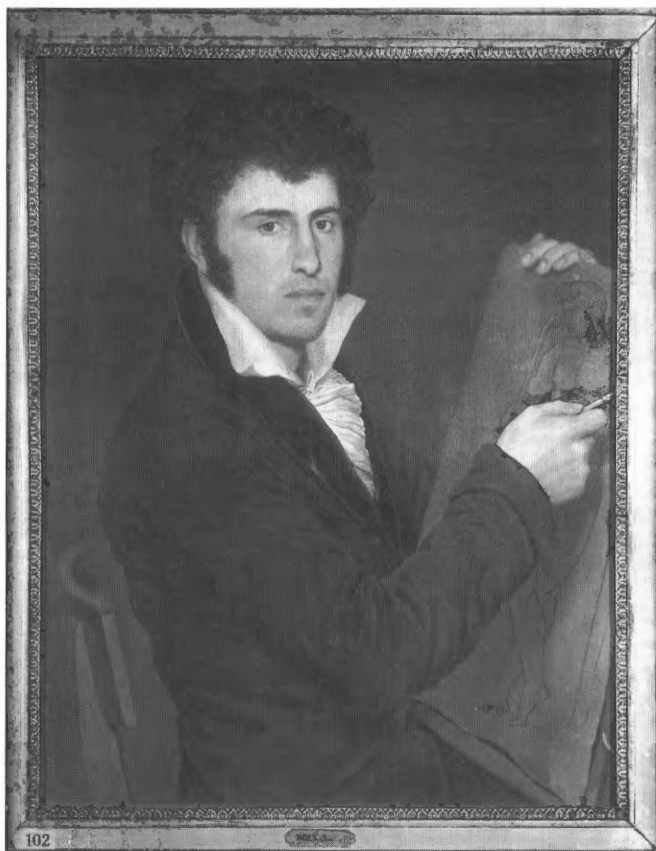
19 J. DE MEYER, *Trois représentants de l'école brugeoise du XVIIIe siècle. Joseph Denis Odevaere. François Jacques Wynckelman. Octave François Van Der Donckt*, Brugge, 1906, p. 10.

20 E. DE BUSSCHER, *Biographie historique et artistique de J.-C. De Meulemeester, de Bruges, graveur en taille-douce, éditeur des Loges de Raphaël*, Gent, s.d., p. 112, 116-119.

21 A. LOWYCK, "Over de zalige Idesbald", in : *Biekorf*, 99 (1999), p. 529. De voornaam van de schilder wordt niet in het aangehaald document vermeld.

Philippe Jacques Van Houtte (Vanhoute) (Brugge 1784-Brugge 1856)

De naam van deze kunstenaar, te Brugge geboren op 20 oktober 1784 en er overleden op 25 september 1856²² is in de eerste plaats bekend omwille van het heel mooi portret dat Joseph Odevaere van hem geschilderd heeft (afb. 3). Hierop staat de geportretteerde afge-

3. Joseph Odevaere, *Kunstenarsportret van Philippe Van Houtte*, 1813, olieverf op doek, 80 x 63 cm.
Brugge, Groeningemuseum, inv. 0.102 (Foto KIK Brussel).

22 BRUGGE, *Stadsarchief*, Burgerlijke Stand, Overlijdens, 1856, akte nr. 1078, waar hij vermeld staat als Philippe Jacques Van Houte, meester schilder.

beeld terwijl hij met houtskool een naakt op een blad papier tekent. Het schilderij wordt samen met dat van zijn echtgenote Maria Pavot (Brugge 1791-Brugge 1872) in het Groeningemuseum bewaard. Vroegere catalogi vermelden dat, niettegenstaande de expliciete afbeelding van de geportretteerde als kunstenaar, zijn naam niet in het archief van de Brugse academie vermeld wordt en dat er ook geen werk van hem bekend is²³. Welnu, bij nader onderzoek blijkt dat Philippe Van Houtte wel degelijk vermeld staat als leerling van de Brugse kunstschool: in 1806 leerde hij immers tekenen “naar de figuur”, in 1807-1808 naar het plaasteren beeld en 1813-1814 naar het levende model. Hij dong trouwens mee naar de diverse concoursen die in 1812 en 1813 werden georganiseerd²⁴. Werd hij in de provinciale almanakken tussen 1837 en 1854 onder de huisschilders en niet onder de kunstschilders gerangschikt, dan bleek hij toch terzelfder tijd ook eigenaar te zijn geweest van een vermeldenswaardige “schilderijen-cabinet”²⁵. De schilderijen van Van Houttes tijdgenoten – Suvéé, Odevaere en Ducq – die in 1898 door zijn zoon Desideer aan de stad Brugge werden gelegateerd, hoorden daar hoogstwaarschijnlijk bij²⁶.

Voorlopig kunnen slechts één schilderij (Brugge, Bisschoppelijk Seminarie) en één tekening (Brugge, Steinmetzkabinet) (afb. 4) als van zijn hand geïdentificeerd worden, namelijk kopieën van eenzelfde zeventiende-eeuws schilderij met de voorstelling van het lichaam van zalige Idesbaldus van der Gracht zoals het in 1623 werd ontdekt²⁷.

23 H. PAUWELS, *Groeningemuseum. catalogus. Stedelijk Museum voor Schone Kunsten Brugge*, Brugge, 1960, p.178, cat. nr. 203, ill.; R. KERREMANS, “Portret van Filip J. Van Houtte”, in: *1770-1830. Om en Rond het neo-classicisme in België*, tentoonstellingscatalogus, Elsene, Gemeentemuseum, 14 nov. 1985 - 8 feb. 1986, p. 418, cat.nr. 410, ill.

24 BRUGGE, *Stadsarchief*, Academie, nr. 45, f. 41r, 43r, 45v, 52v, 55r, en verder de lijsten van de deelnemers aan het concours (niet gepagineerd) 14 februari 1812, 3 mei 1812 en 14 januari 1813.

25 *Provinciaelen Wegwijzer van Westvlaenderen en bijzonderlijk der Stad Brugge*, voor de jaren 1837-1854 (zowel onder de huisschilders als onder de eigenaars van een schilderijen-kabinet vermeld).

26 *Gemeenteblad der Stad Brugge*, dl.42 (1898), p. 324.

27 Brugge, Steinmetzkabinet, inv. 0.2746; potlood, waterverf en witte dekverf, 125 x 158 mm; Onderaan links gesigneerd: P. van houte, zie C. VAN DE VELDE, *Stedelijke Musea Brugge...*, dl.2, p.277.

Idesbaldus begraven in het jaer 1167
gevonden in de Duynen by Vuerne in het jaer 1623

4. Philippe Van Houtte, *Het lichaam van Idesbaldus van der Gracht*, z.d., tekening op papier, 125 x 158 mm.
Brugge, Steinmetzkabinet, inv. 0.2746 (Foto KIK Brussel).

Henri Julien De Stoop (Rumbeke 1827-Brugge 1864)

Over Henri-Julien De Stoop, te Rumbeke geboren en op zevenendertigjarige leeftijd in zijn woonhuis op de Mallebergplaats te Brugge gestorven op 2 juli 1864²⁸ is er omzeggens niets geweten. Wellicht is hij wel te vereenzelvigen met Julien De Stoop die in 1846-1847 leerling was aan de Brugse kunstacademie en er aan de diverse wedstrijden deelnam²⁹. Nochtans verraden de enkele werken die we

28 BRUGGE, *Stadsarchief*, Burgerlijke Stand, Overlijdens, 1864, akte nr. 831. Zijn beroep van kunstschilder wordt uitdrukkelijk op de overlijdensakte vermeld.

29 BRUGGE, *Stadsarchief*, Academie, nr. 53 : Julien (sic) De Stoop wordt vermeld als deelnemer van de wedstrijden, telkens zowel van "pleyster" als van "gedagt" : van 18 januari 1846, maart 1846, 27 december 1846, 7 februari 1847, 19 september 1847.

hier voor de eerste maal onder zijn naam groeperen een onmiskenbaar talent als portrettist. Zo vermelden we vooreerst het met houtskool getekende *Portret van Leocadie De Winter*³⁰ met de opvallend sierlijke en karakteristieke handtekening die ook op een aantal andere kwaliteitsvolle portretten prijkt (afb. 5). Over Leocadie zelf is er verder

5. Henri Julien De Stoop, *Portret van Leocadie De Winter*, z.d., tekening op papier, 530 x 447 mm.
Brugge, Steinmetzkabinet, inv. 0.1262 (Foto KIK Brussel).

30 Brugge, Steinmetzkabinet, inv. 0.1262 ; Houtskool en wit krijt op lichtbruin papier, 530 x 447 mm. Onderaan rechts gesigneerd *H.J.(?) De Stoop* ; C. VAN DE VELDE, *Stedelijke Musea Brugge*, dl.1, p. 102.

ook niets geweten maar deze tekening zal, gezien haar herkomst, hoogstwaarschijnlijk in verband staan met de leerling van Henri Julien De Stoop, Pharaon De Winter (Bailleul 1849-Rijsel 1924), die ook voornamelijk als portrettist bekend stond³¹.

Op hun beurt werden vader en zoon Petrus Roose – ze droegen beiden dezelfde voornaam – door Henri Julien De Stoop geportretteerd. In 1851 werd eerst het portret gerealiseerd van de zoon, Petrus Carolus Roose jr (Brugge 1818-Sint-Joost-ten-Node 1866)³². Op de tafel ligt een viool alsook een document met de vermelding *Société.../La Renaiss(ance)* (Brugge, privé-collectie)³³ (afb. 6). “La Renaissance” was een Brugse muziekharmenie waar Pieter Roose tussen 1845 en 1856 secretaris van was³⁴. Verder is er niet veel over het leven van deze Brugse muzikant bekend. In een boedelbeschrijving opgesteld in 1831 bij het overlijden van zijn moeder Rosalia Mattheeus – Pieter jr. was dan amper 13 jaar oud – stonden reeds twee violen en een klarinet vermeld³⁵. Op 24 mei 1855 huwde Petrus Roose, die toen nog het beroep van “schrijver” uitoefende, met Rosalie Vandevelde (Sint-Michiels 1818-Brugge 1888). Guido De Stoop (Brugge 1825- 1858), de schoonbroer van de bruid die als getuige optrad, was zangmeester en muziekleraar en illustreert nogmaals het Brugse muzikantenmilieu waarin Petrus Roose vertoefde. Op 15 januari 1861 vertrok het gezin Roose-Vandevelde naar Brussel. Bij zijn overlijden op 1 januari 1866 woonde “*Pierre Charles Roose, artiste-musicien*”, in Sint-Joost-ten-Node en keerde zijn weduwe naar Brugge terug³⁶.

31 Z. DE WINTER, *Une belle existence d'homme et d'artiste. Pharaon De Winter, sa vie, son enseignement, son oeuvre 1849-1925*, Rijsel, 1926, p. 13 ; H. PAUWELS, *Groeningemuseum*, p. 202.

32 BRUGGE, *Stadsarchief*, Burgerlijke Stand, Geboorten, 1818, akte van 7 september 1818 ; SINT-JOOST-TEN-NODE, Burgerlijke Stand, Overlijdens 1866, akte 4.

33 Olieverf op doek, 68 x 53,8 cm. Rechts bovenaan gesigneerd en gedateerd : *P. Roose peint par son ami / H.(?) De Stoop 1851*.

34 *Provinciaelen Wegwijzer van Westvlaenderen en bezonderlijk der Stad Brugge*, voor de jaren 1845-1856.

35 BRUGGE, *familiearchief Roose* : Inventaris ten sterfhuize van wijlen Rosalia Mattheeus, huisvrouw van Sr Pieter Roose, overleden te Brugge op 7 juni 1831, opgemaakt door het ambt van Notaris Hendrik Claerhoudt, te Brugge op 21 september 1831.

36 BRUGGE, *Stadsarchief*, Burgerlijke Stand, huwelijken 1855, akte 102 ; Brugge,

6. Henri Julien De Stoop, *Portret van vioolspeler Pierre Roose jr*, 1851, olieverf op doek, 68 x 53,8 cm.
Brugge, privé-collectie (documentaire foto auteur).

Volgens het opschrift op het portret – *P.Roose peint par son ami / H.J.(?)De Stoop 1851*. – waren portrettist en geportretteerde vrienden. Trouwens, als bijna buren woonden ze niet ver van elkaar : de familie Roose woonde sinds 1834 in het hoekhuis op het Sint-Jansplein, nr.1³⁷, slechts enkele honderd meters verwijderd van het woonhuis van de kunstenaar op de Mallebergplaats.

Kort na de afwerking van het portret van zijn zoon, liet vader Pierre Louis Roose sr (Brugge 1784-Brugge 1860)³⁸ zich op zijn beurt in 1853 door dezelfde kunstschilder portretteren (Brugge, privé-collectie)³⁹ (afb. 7). Oefende Petrus Roose sr, “militaire retiré” (1812), aanvankelijk het beroep van “schadebeletter” (1818 en 1834) en tenslotte van “hoofdman der agenten van de politie” (minstens van 1840 tot 1844) uit⁴⁰, dan liet hij zich vooral – zij het op discrete wijze – als veteraan van de slag van Wagram portretteren.

Dit is niet door enig uniform te herkennen want hij draagt gewone burgerkledij. Met enige moeite bemerken we echter wel een iets donkerder lijntekening die met olieverf op de vrij egale achtergrond van het portret is aangebracht. Deze stelt Napoleon te paard tussen zijn soldaten voor, één ervan wordt gewond door zijn strijdmakers weggedragen. Op een rots lezen we de vermelding *Wagram/ 6 juillet/1809*, naar één van de voor Frankrijk succesvolle Napoleontische veldslagen op Oostenrijks grondgebied. Deze lijntekening is haast niet te onderscheiden en ze werd vermoedelijk moedwillig discreet gehouden. Immers, in 1853, was het in het België van koning Leopold I zeker niet “bon ton” of politiek correct, zeker niet voor een politiecommissaris, om een uitgesproken Napoleonist te zijn. Dit

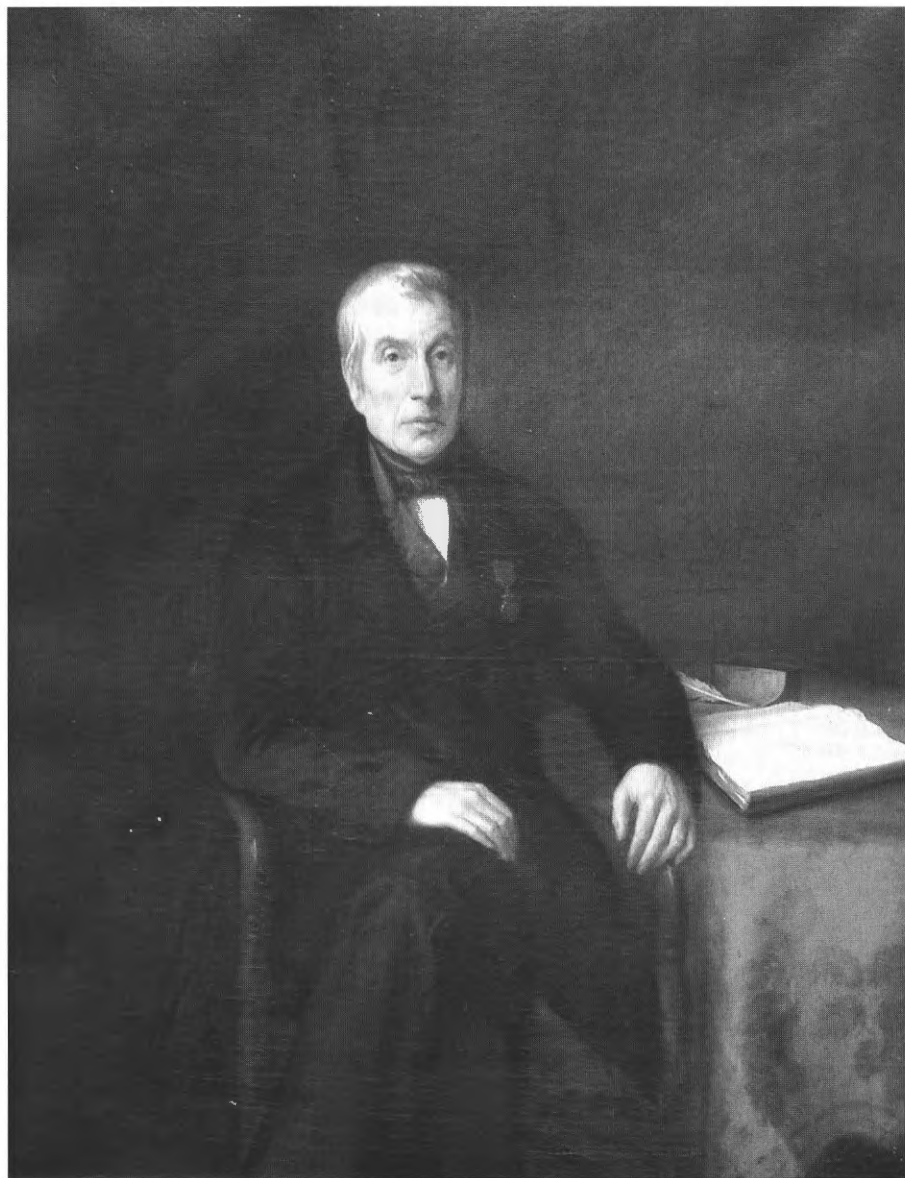
Stadsarchief, Bevolkingsboek 1846-1866, Sint-Amandsstraat D21 nr 49, p.63 ; Idem, ibidem, 1866-1880, vol. 31, p.6607 : rue d'Argent (Zilverstraat), nieuw nr. 39 (oud nr. D20 nr 39).

37 BRUGGE, *Stadsarchief*, Bevolkingsboek 1830-1846, Sint-Jansplaats, A1, nr. 24 ; Op het huwelijk Roose-Vandevelde was schoonbroer, Guido De Stoop, huwelijksgetuige. De overeenkomst met de familienaam van de kunstschilder kan misschien op een familieband wijzen ?

38 BRUGGE, *Stadsarchief*, Burgerlijke Stand, Overlijdens, 1860, akte 418 ; Zoon Pieter Roose, bediende, woonde nog te Brugge en signeerde *RooseVandeVelde*.

39 Olieverf op doek, 69 x 54 cm. Rechts bovenaan gesigneerd en gedateerd : *H.J.(?) De Stoop 1853*. Midden rechts op de achtergrond : *Wagram/ 6 juillet/1809*.

40 *Provinciaelen Wegwijzer van Westvlaenderen en bijzonderlijk der Stad Brugge*, minstens voor de jaren 1840-1844 : onder de rubriek “Commissarissen van Politie” bij “ Hoofdman der Agenten van Politie”.

7. Henri Julien De Stoop, *Portret van Pierre Roose sr. als veteraan van de slag van Wagram*, 1853, olieverf op doek, 69 x 54 cm.
Brugge, privé-collectie (documentaire foto auteur).

is in de context te situeren van een pas tot keizer gekroonde Napoleon III, op een ogenblik dat de verhouding tussen België en Frankrijk gespannen was. De romantische verering van Napoleon I en loyaliteit ten aanzien van de Belgische monarchie waren immers moeilijk te verzoenen⁴¹. Pas later, na 1857, werd de medaille van Sint-Helena op het portret bijgeschilderd. Deze decoratie is nu echter wel heel duidelijk op de borst van Pierre Roose sr te herkennen en dit wijst op een interessante mentaliteitswijziging⁴².

Er is nog ander werk van Henri Julien De Stoop te signaleren. Zo worden er in de Schuttersgilde te Sint-Kruis-Brugge twee portretten bewaard die gesigneerd zijn met gelijkaardige, zij het niet helemaal identieke handtekeningen. Het betreft de portretten van N. Godderis (1861) en van K. De Buck(1861) waarover verder niets geweten is.

Tot slot vermelden we nog het kwaliteitsvolle *Portret van een onbekende man* (Brugge, Groeningemuseum)⁴³ (afb. 8), die op een vrij ongewone plaats, links bovenaan, is gesigneerd en gedateerd *J: De Stoop. 1860*. De vrij stroeve en onhandig aangebrachte naam en datering – gaat het wel om een handtekening? –, de initiaal J – van Julien? – en het handschrift stemmen evenwel niet overeen met de zwerige kalligrafische signatuur op de andere stukken. Over de herkomst van het werk is enkel geweten dat het uit het oud fonds van de Brugse academie stamt. Hoewel Henri Julien De Stoop o.i. de enige Brugse kunstenaar van die naam met voldoende talent was, en dat ook de stijl van het werk zeker niet in tegenspraak is met diens gesigneerd oeuvre, dan is een naamgenoot-kunstenaar voorlopig nog niet helemaal uit te sluiten. Alvast expliciet op naam van 'Julien' De Stoop staat het schilderij *Ugolino en zijn kinderen, Een tafereel uit 'De Hel'*

41 M. VAN HOONACKER, "De Maatschappij der Napoleonisten te Brugge. Société fraternelle et philanthropique des anciens frères d'armes de l'empire français", in : *Biekorf*, 91 (1991), p. 171-183 : vermelding van Pierre Roose als lid in 1842-43, p.181 ; A.VAN DEN ABEELE, "De 'Napoleonisten', 'Société des Anciens Frères d'Armes de l'Empire Français à Bruges'" in : *Biekorf*, 91 (1991), p. 265-273 ; Jan D'HONDT, "De Napoleonisten te Brugge (1841- ca.1872)", in : *Biekorf*, 92 (1992), p. 194-201 ; W.P. DEZUTTER, "Het einde van de 'Napoleonisten' in Brugge", in : *Biekorf*, 92 (1992), p. 202-204.

42 De medaille van Sint-Helena werd pas in 1857 door keizer Napoleon III gecreëerd.

43 Brugge, Groeningemuseum, inv. 0.634 ; Olieverf op doek, 40 x 32 cm. Links bovenaan gesigneerd en gedateerd : *J: De Stoop. 1860*.

8. Henri Julien (?) De Stoop, *Portret van een man*, 1860, olieverf op doek, 40 x 32 cm.
Brugge, Groeningemuseum, inv. 0.634 (Foto KIK Brussel).

van Dante (onbekende bewaarplaats), dat in 1858 op het Salon van Antwerpen te zien was⁴⁴.

Besluit

Na het lezen van dit korte artikel blijven nog veel vragen onbeantwoord. Hoe karig ook, toch kunnen deze nieuwe gegevens helpen om een aantal als anoniem gecatalogeerde werken in de collectie van het Groeningemuseum of het Steinmetzkabinet opnieuw een kunstenaarsnaam te geven. Is het werk van Bernard Bauwens en Philippe Van Houtte vooral van documentair belang, dan verraden Rochus Serneels en vooral Henri-Julien De Stoop onmiskenbaar meer talent. Deze laatste is duidelijk als een uitstekende portrettist te beschouwen, die blijkbaar door zijn vroege dood in de vergetelheid is geraakt.

We eindigen dus met de wens dat in de toekomst het oeuvre van deze onbekende kunstenaars, hopelijk, meer gestoffeerd zal kunnen worden.

44 In de catalogus *Exposition Nationale. Catalogue des ouvrages de peinture, sculpture, architecture, gravure et dessin, exécutés par des artistes vivants, et exposés au Salon d'Anvers*, Antwerpen, 1858, nr.288 werd de kunstenaar vermeld als 'De Stoop, Julien, à Bruges'. *Ugolin et ses enfants dans la tour de Pise* werd nogmaals tentoongesteld op de Historische tentoonstelling te Brussel in 1880. In de catalogus *Exposition Historique de l'Art Belge 1830-1880. Catalogue*, Brussel, 1880, nr. 257, staat de kunstenaar vermeld als 'C. (sic) De Stoop, overleden'. Het schilderij was toen in het bezit van een verder onbekende Juffrouw De Stoop; N. HOSTYN, 'De Stoop Julien', in: *Lexicon van Westvlaamse Beeldende kunstenaars*, dl. 7, Brugge, 1998, p. 73.

Executies in de 16de eeuw
Houtsnede, uit : Joost de Damhoudere, *Praxis rerum criminalium*.

Spiegelstraffen in het Brugse strafrecht in de eerste helft van de 16de eeuw

Spiegelstraffen ter afschrikking

Allerlei beweegredenen hebben de mensen er in het verleden toe aangezet om op te treden tegen diegene die een inbreuk maakten op het strafrecht en op eenzelfde moment beïnvloedden meestal zeer uiteenlopende overwegingen de straftoemeting. Al die beweegredenen kan men herleiden tot vier grondgedachten. Er was vooreerst de idee dat de misdadiger een gelijkwaardig leed moest ondergaan als datgene dat hij aan een ander had berokkend (= vergeldingsgedachte). Ten tweede was er de idee dat de straf een voorbeeld moest stellen ten aanzien van de betrokken misdadiger en alle andere personen die potentieel een misdrijf konden begaan (= afschrikkingsgedachte). Ten derde was er de idee dat de straf de maatschappij moest vrijwaren voor een nieuwe inbreuk door de veroordeelde (= beveiligingsgedachte). En tenslotte was er de idee dat de straf de veroordeelde moest omvormen van een slecht naar een goed mens en hem moest voorbereiden op zijn nieuwe opname in de samenleving (= verbeteringsgedachte). In elke tijd koesterde men elk van die vier kerngedachten, zij het met een verschillende intensiteit en met alle gevolgen voor de opgelegde straffen.

Deze vier grondgedachten waren al terug te vinden bij de auteurs van het laatmiddeleeuwse strafrecht en werden overgenomen door de criminalisten van de 16de eeuw, zoals de Bruggeling Joost de Damhouder, achtereenvolgens raadspensionaris en griffier crimineel van Brugge. In het voorwoord (*"Prefatie"*) van zijn *"Practycke ende handbouck in criminele zaeken"* (1555) had hij het eerst over de noodzakelijkheid *"dat tlandt ghesuvert zij van den bouven ende quae-de lieden ten hende dat in ruste blijfe"* (= beveiligingsgedachte).

Vervolgens wees op “*dat deel der iusticie twelcke van den Philosophen ende wijsen ghenoompt wordt wrake*” (= vergeldingsgedachte), beklemtoonde hij de idee dat “*de misdaden dan zijn te punierene omdat de peine van den eenen zoude moghen wesen de vreesse van velen*” (= afschrikkingsgedachte) en had hij het tenslotte over de straf als een “*medicine van correctie ende beteringhe*” (= verbeteringsgedachte). Dat de afschrikking zijn duidelijke voorkeur kreeg, blijkt uit de volgende zin: “... *want men moet die faulte ende misdaet punieren ende beteren niet om tvoorleden delickt ende misdaet, want dat niet beterlick en es, maer omdat hij anderwerf niet en zoude zondeghen of misdoen ende omdat anderen duer zijn exemple oock niet en zoude zondeghen, dat gheschien soude indie(n) de crimen ende misdaden niet ghepuniert en worden*”¹.

Deze voorkeur voor de afschrikkingsgedachte vindt men ook terug in de rechtspraak van de Vlaamse schepenbanken in de 16de eeuw. Op een bijna stereotype wijze vermeldden hun criminele vonnissen dat de feiten “*niet lydelick (zyn) zonder stranghe ende openbare punitie in exemple van anderen hemlieden van ghelycken te wachtene*”. Op 16 maart 1540 had de Gentse schepenbank het zelfs over “*niet lydelic zonder hooghe cryminele punitie in spieghel ende exemple van anderen hemlieden van ghelycken te wachten*”². Diezelfde spiegelgedachte was al eerder terug te vinden in een scheidsrechtelijk vonnis van Maximiliaan van Oostenrijk van 1481. Een zekere Willem van der Schage was door de schepenen van Gent verbannen en had in Brugge de intrekking van zijn verbanning verkregen. Omwille van deze aanslag op de jurisdictie van de Gentse schepenen moest van der Schage een metalen hoofd plaatsen op de voorgevel van het stadhuis met daaronder een metalen plaat waarin zijn vergriep werd vermeld. In de collatiezaal van datzelfde stadhuis moest hij een tweede hoofd plaatsen met daaronder een plaat met volgend opschrift in rijm :

*“Notabele personen van hoogher namen
Gheautoriseert ome tvermaken der wet*

1 J. De Damhouder, *Practycke ende handbouck in criminele zaeken*, Leuven, 1555 (anast. druk, Roeselare, 1981), 1-2.

2 Het ging daarbij om een vonnis waarbij een godslasteraar werd gestraft met het doorsteken van zijn tong : J.B. Cannaeert, *Bydragen tot de kennis van het oude strafrecht*, Gent, 1835, 57.

*Committeert discretelic naer betaemen
 Persoonen van heeren uut elc let
 Ome tprivilegie zuuwer ende net
 Tonderhaudene in sprinchen eerlichede
 Overdync alle saken hoe ende het
 Hem alle dync vooucht in eendrachtichde
 Spieghelt u hier an, so heb dy vrede.”³*

Om dan derden ten volle af te schrikken, werden de straffen zoveel mogelijk in het openbaar uitgevoerd en trachtte men de toeschouwers zo duidelijk mogelijk te maken over welk misdrijf het precies ging. In sommige gevallen was dat niet zo moeilijk omdat het misdrijf zo maar uit de straf bleek, daar die straf alleen voor een bepaald misdrijf werd uitgesproken. Zo was het afsnijden van een (stuk) oor een typische straf voor een dief⁴. De toeschouwer die deze straf zag uitvoeren, kon zich niet vergissen. Zonder enige uitleg wist hij dat er een diefstal was gepleegd en wat hem te wachten stond wanneer hij zelf dit misdrijf pleegde. Hetzelfde gold wanneer een lijk door de straten werd geslept en in een spriet werd opgehangen. Iedereen wist dat het dan ging om een executie van een zelfmoordenaar.

In de meeste gevallen was het misdrijf helemaal niet af te leiden uit de straf omdat die straf voor meerdere misdrijven werd opgelegd. Zo lieten de Brugse schepenen⁵ in de eerste helft van de 16de eeuw niet alleen de homoseksuelen verbranden⁶, maar ook de duivelse heksen⁷, de ketters⁸ en soms de brandstichters⁹. In diezelfde periode werden

3 Cannaert, *Bydragen...*, 128.

4 De Damhouder, *Practycke ende handbouck in criminele zacken*, 193 (cap. 110). Cannaert, *Bydragen...*, 34-35 ; BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, *Verluydboeck* (verder : *Verluydboek*) 1490-1537, f°24r, 82r, 76v, 77r, 82r en 84v.

5 Wij baseerden ons op de twee “Verluydboeken” van die tijd (*Verluydboek* 1490-1537 en *Verluydboek* 1538-1555) die bewaard worden op het stadsarchief van Brugge. Meer over deze registers bij A. Van de Walle, *Beknopte inventaris van het stadsarchief van Brugge*, deel 1 : *Oud Archief*, Brugge, 1979, 91.

6 De zogenaamde zonde van “sodomye” of “buggherie” : *Verluydboek* 1490-1537, f°15v, f°16r, 24r, 25r, 47r, 75r, 78r, 97r, 137v ; *Verluydboek* 1538-1555, f°79v en 80v.

7 *Verluydboek* 1490-1537, f°231v.

8 *Verluydboek* 1538-1555, f°9v, 10r, 10v, 11r en 12r ; *Verluydboek* 1538-1555, f°224v en 255v.

9 *Verluydboek* 1490-1537, f°162v.

sommige brandstichters met een zwaard onthoofd¹⁰, en dat was veelal ook de straf voor de (roof)moordenaars¹¹, de opzettelijke doodslagers¹², de verkrachters¹³, de zware geweldplegers¹⁴, de kerkrovers¹⁵, de straatrovers¹⁶ en andere rovers¹⁷. Hardnekkige dieven¹⁸, landlopers die diefstal met inbraak pleegden¹⁹ en valsmunters werden opgeknoot²⁰. De verbanning (al dan niet voorafgegaan door een tentoonstelling op een schavot, een geseling of een brandmerk)²¹ en de profijtelijke betering²² kenden hetzelfde lot. Beide straffen werden voor meerdere misdrijven aangewend.

Om dan het juiste misdrijf aan te duiden, was het aanbrenge van een geschrift vastgemaakt op de borst van de veroordeelde het eenvoudigste middel om de toeschouwers precies mee te delen wie en waarom er gestraft werd. Deze bekendmakingwijze, die de Brugse schepenen regelmatig aanwenden²³, had echter wel het grote nadeel dat vele mensen er geen rechtstreekse kennis konden van nemen daar zij niet konden lezen of als vreemdeling de Vlaamse taal niet machtig waren²⁴.

10 Verluysboek 1490-1537, f°52r en 73v-74v.

11 Verluysboek 1490-1537, f°5r, 69v en 88v.

12 Verluysboek 1490-1537, f°16r, 47v en 136v.

13 Verluysboek 1490-1537, f°5v, 49v, 84r en 89v.

14 Verluysboek 1490-1537, f°71r, 81r en 95v.

15 Verluysboek 1490-1537, f°46v, 50v en 106v.

16 Verluysboek 1490-1537, f°70v en 90v.

17 Verluysboek 1490-1537, f°69v en 80r ; Verluysboek 1538-1555, f°34v, 36v, en 41v-42r.

18 Verluysboek 1490-1537, f°18r, 25v, 29v, 41v, 49r en f°92r.

19 Verluysboek 1490-1537, f°79v ; Verluysboek 1538-1555, f°34v.

20 Verluysboek 1490-1537, f°24v ; Verluysboek 1538-1555, f°107v.

21 Verluysboek 1538-1555, f°1r, 2r, 4r, 6r, 7r, 8v etc. ; Verluysboek 1538-1555, f°16v, 17r, 22v, 23r etc.

22 Bestaande in het afsmecken van vergiffenis in het openbaar, het afleggen van een smadelijke tocht met een kaars in zijn handen en het offeren van die kaars in de kerk : Verluysboek 1538-1555, f°97v, 110r, 196v, 198r, 199r, 208r, 211r etc. ; Verluysboek 1538-1555, f°5v, 7v, 14r, 18v, 20v, 23v etc.

23 Verluysboek 1490-1537, f°26v (24 juli 1499), 33v (23 juli 1502), 200v (18 januari 1529), 216v (12 april 1529) en 250r (30 april 1535) ; Verluysboek 1538-1555, f°22v (24 mei 1539), 97v (14 maart 1542), 108v (3 november 1543), 142v (30 maart 1545), 190v (15 oktober 1548) en 288r (26 november 1555).

24 Vandaar dat men de criminele vonnissen voor vreemde misdadigers soms in een andere taal voorlas. Vertaling in het Frans : Verluysboek 1490-1537, f°36r-37r en 86r-86v ; vertaling in het Italiaans : Verluysboek 1490-1537, f°137r-137v.

Om het bestrafte misdrijf dan toch bekend te maken, zochten de schepenen dan maar creatief naar allerlei uitwendige tekenen of symbolen die het voorwerp van het misdrijf of het middel van het misdrijf in de strafuitvoering uitbeeldden. In de 16de eeuw gebruikten zij die symboliek ook om de hogere straf aan te duiden waaraan de veroordeelde wegens verzachtende omstandigheden was ontsnapt, maar bij herhaling dreigde aan onderworpen te worden.

Het uitbeelden van het voorwerp van het misdrijf

Spiegelstraffen kwamen al voor in de aller-oudste strafwetten, zoals de Codex Hammoerabi (circa 1775 v. Chr.), het Oude Testament en de Twaalfafelen wet (circa 451-449 v. Chr.). Op grond van het beginsel van de exacte vergelding, of het "*ius talionis*", bepaalde men daar dikwijls dat het lichamelijke leed dat door een bepaald misdrijf aan een bepaalde persoon werd aangedaan, moest gecompenseerd worden door een analoog lichamenlijk leed bij de misdadiger²⁵.

Dit taliobeginsel, dat meestal wordt uitdrukt in de rechtspreuk "Oog om oog, tand om tand", werd tijdens de 11de eeuw in het Vlaamse strafrecht ingevoerd. Het kwam ondermeer voor in de keure voor Geraardsbergen van 1067-1070, die het had over "*caput pro capite, membrum pro membrum*"²⁶, en in een aantal archaïsche 13de-eeuwse plattelandskeuren, zoals de keure voor Zaffelare van 4 febru-

25 Codex Hammoerabi, § 192 : "Wanneer iemand een vrije man een tand heeft uitgeslagen, zal zijn tand worden uitgeslagen." ; § 196 : "Wanneer iemand bij een vrije man een oog heeft uitgestoken, zal zijn oog worden uitgestoken." ; § 197 : "Wanneer iemand bij een vrije man een been heeft gebroken, zal zijn been worden gebroken." ; § 229 : "Wanneer een metser voor iemand een huis gebrekkig heeft gezet en dit huis stort in waardoor de eigenaar sterft, dan zal de metser worden gedood." ; § 230 : "Indien het een kind is van de eigenaar die hierdoor werd gedood, zal een kind van de metser worden gedood." Exodus, 21, 24 : "Oog voor oog, tand voor tand, hand voor hand, voet voor voet." ; 25 : "Brand voor brand, wond voor wond, buil voor buil." ; Twaalfafelenwet, 8, 2 : "Indien een lid wordt afgerukt en er geen overeenkomst is gemaakt, moet de taliowet worden toegepast."

26 Th. De Limburg-Stirum, *Coutumes des deux villes et pays d'Alost (Alost et Grammont)*, Brussel, 1878, 511.

ari 1260, die bepaalde : “Voorts zo wie andren let afslaet, alsulc sal hy verliesen, hant over hant, oeghe over oeghe, oere over oere, voet over voet...”²⁷. Het staatsgezag voerde deze spiegelstraffen toen in, niet zozeer om af te schrikken, maar om de maat van de wraak (= vergelding) te beperken tot de maat van de aangerichte schade. Zij bleven slechts korte tijd bestaan en waren, wat de verminkingen betreft, al niet meer te vinden in de stedelijke keuren van Filips van den Elzas op het einde van de 12de eeuw. In de loop van de 14de eeuw verdwenen ze ook in het plattelandsstrafrecht²⁸. Op de beroving van een lidmaat stond voortaan de hoogste geldboete en niet de beroving van het analoge lid schreven de schepenen van Ieper al in de 14de eeuw aan de schepenen van Saint-Dizier²⁹. Bij doodslag bleef het taliobeginsel wel nog lange tijd in het collectieve geheugen gegrift³⁰.

In de 13de eeuw werd ook een nieuwe spiegelstraf ingevoerd, namelijk de straf van het koken of het zieden³¹. Deze straf die uitsluitend aan valsmunters werd toebedeeld, bestond er wezenlijk in dat de misdadiger in een ketel met kokend water om het leven werd gebracht³². Het koken deed daarbij denken aan het zieden van het edel metaal in de smeltkroes³³ en gaf dus eigenlijk het middel aan waarmee het misdrijf was gepleegd. Vanaf de 15de eeuw was valsmun-

27 D. Berten (ed.), *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Gand*, IX : *Coutumes des seigneuries enclavées dans le Vieux-bourg de Gand*, Brussel, 1904, 261.

28 R.C. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1954, 191-192.

29 Tout lieu de Saint Dizier, 226, L. Gilliodts-Van Severen (ed.), *Sources et développement de la coutume d'Ypres*, Brussel, 1908, 143.

30 *Het bouc van tale ende wedertale*, 59, L. Gilliodts-Van Severen (ed.), *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, 1, Brussel, 1890, 294 : “Item, wie eenen wettachtighen man brochte van live ter doot met wapenen jof der zonder, ende hi daerof verwonnen wordet bi scepen(en) (...), men es sculdich over hem te rechtene metten zwerde, ende zyn ooft of te slane, als over eenen man die man ghebrocht heeft van live ter doot.”

31 Vanaf circa 1257 volgens Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 165.

32 Waarschijnlijk gebeurde dit met het hoofd naar beneden : E. Fournial, *Histoire monétaire de l'Occident médiéval*, Parijs, 1970, 17 ; J.M. Cauchies, *Faux-monnaieur et “justice du chaudron” à Valenciennes (1438)*, *Valenciennes et les Anciens Pays-Bas. Mélanges offerts à Paul Lefrançois*, Publication du cercle archéologique et historique de Valenciennes, 9, 1976, 92.

33 L.Th. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechtscultuurgeschiedenis der Nederlanden*, Antwerpen-Den Haag, 1947, 403.

terij een vorm van majesteitsschennis³⁴ die in beginsel was voorbehouden aan de Raad van Vlaanderen³⁵. De Raad van Vlaanderen oefende deze bevoegdheid ook effectief uit en strafte nog op 30 januari 1496 en 23 mei 1533 valsmunters met de ketel³⁶. Sommige lagere rechtbanken, zoals de schepenbank van Brugge en de soeverein-baljuw van Vlaanderen, die zijn hoofdkwartier in Brugge had, bleven echter ook de muntvervalsers aanpakken, maar legden daarbij wel minder kostelijke straffen op, zoals een opknoping aan de galg³⁷ of een verbanning van de veroordeelde nadat hij was tentoon gesteld met de valse munten die hij had gemaakt of verspreid³⁸.

In Brugge werd Heyndric Vellaert aan een dergelijke tentoonstelling onderworpen nadat hij valse "*corten*" (= soort munt) liet maken, hiervoor het nodige materiaal leverde en de valse geldstukken in het publiek verspreidde. Op 11 april 1534 werd hij tentoongesteld op een schavot op de Burg van Brugge "*behanghen met zulcke valsche corten als hij veroorboort ende uteghegheven heeft*"³⁹. Christiaen Ghysbrecht kreeg op 23 augustus 1539 een soortgelijke schavotstraf nadat hij wetens en willens valse munten had uitgegeven. Hij werd op het schavot "*behanghen met witte ende zwarte valsche pennynghen zulcke als over hem bevonden waren*"⁴⁰. Iets meer dan negen jaar later maakte Pieter Gaillie kennis met deze straf. Omdat hij bij het maken van valse munten hulp had verleend, werd hij op 15 oktober 1548 te pronk gesteld met een strop rond zijn hals en "*behanghen met de valsche pen-*

34 Wielant, *Corte instructie in materie criminele*, cap. 65, 2, ed. J. Monballyu, Filips Wielant verzameld werk, I, Brussel, 1995, 189; J. De Damhouder, *Practycke...*, 86 (cap. 62) en 91 (cap.65).

35 Ordonnantie van 17 augustus 1409, art. 11, *Placcaerten van Vlaenderen*, 1, 239; Ordonnantie van 9 mei 1522, art. 28, *Placc. Vlaenderen*, 1, 254.

36 Rijksarchief Gent, *Raad van Vlaenderen*, 7510, f°357r en 7524, f°397r.

37 Verluydboek 1490-1537, f° 24v (13 augustus 1498).

38 De soeverein-baljuw van Vlaanderen veroordeelde op 12 februari 1557 Antheunis Herman tot een opknoping aan de galg terwijl rond zijn hals de valse munten hingen die hij had gegoten. Aan diezelfde galg werd diezelfde dag Jan van Wayenberghe tentoongesteld met rondom zijn hals de zilveren munten die hij onrechtmatig had verguld : Kortrijk, Rijksarchief, *Fonds d'Ennetières*, 662, f°157r-160r-162v.

39 Hij werd vervolgens geseseld en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluydboek 1490-1537, f°243r.

40 Hij werd vervolgens geseseld en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluydboek 1538-1555, f°26r.

*nyngben die hy ghemaect hadde ende helpen maken*⁷⁴¹. In plaats van het middel (koken van het metaal) werd dus nu het voorwerp of het resultaat van de valsmunterij uitgebeeld.

Het behangen van de veroordeelde met het voorwerp van zijn misdrijf raakte ook voor andere misdrijven in zwang. Zo veroordeelden de Brugse schepenen op 10 november 1497 een zekere Charles van den Bussche omdat hij de wol die hij in onderaanneming uitkamde, in onvoldoende hoeveelheid aan zijn opdrachtgever teruggaf. Gedurende twee dagen, telkens van 10 uur tot 12 uur, moest hij te pronk staan op een schavot op de Burg *“behanghen met wulle”*⁷⁴². Margriete Leys, die garen had gestolen en verkocht, stond op 8 oktober 1530 op dezelfde plaats tentoon *“behanghen met zulcken gaerne als zoe ghestolen hadde”*⁷⁴³. Jan van den Berghe, die meerdere pakken wol bedrieglijk van een kar had weggenomen en gedeeltelijk had verkocht, stond op 2 maart 1538 tentoon *“behanghen met wulle ende met eenen basten strop an zynen hals”*⁷⁴⁴.

Jacop Blanckaert stal in 1535 een aantal stukken fustein⁷⁴⁵ door ze in te korten en ze met een vals merkinstrument te merken. Hij werd hiervoor op 16 oktober 1535 op een schavot tentoongesteld *“behanghen achter ende vooren met eeneghe stucken van de fusteyen by hem ghestolen ende met de slotele van de justicien an zynen hals”*⁷⁴⁶. Baudewyn Carlyn, die hetzelfde misdrijf pleegde, kreeg op 17 augustus 1537 slechts een erestraf. Terwijl hij op een schavot stond, werden de valse Brugse B-merken van de stukken fustein afgesneden en werd hij met deze stukken behangen. Voor de armenkas moest hij 50 pond parisis betalen en nog eens 50 pond parisis als profijtelijke betering⁷⁴⁷. Een jaar later viel hij al in herhaling. Ditmaal waren de Brugse

41 Hij werd vervolgens geseseld en voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1538-1555, f°191r.

42 Hij werd vervolgens voor drie jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°23r.

43 Ze werd vervolgens verbannen voor drie jaar uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°218r.

44 Daarna volgde een geseling en een verbanning voor tien jaar : Verluysboek 1538-1555, f°4r.

45 Fustein : stof met een linnen schering en een katoenen inslag.

46 Hij werd vervolgens geseseld en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°257r. Voor de betekenis van de sleutel van justitie rond zijn hals, zie verder.

47 Verluysboek 1490-1537, f°267r.

schepenen minder mild. Ze lieten hem op 7 december 1538 opknopen aan de galg waaraan de valse merkinstrumenten waren opgehangen. “*In exemple van andren*” werden die valse merkinstrumenten vervolgens in het openbaar verbrand⁴⁸. Zijn broer en medeplichtige, Cornelis de Carlyn, kwam er goedkoper van af. Hij werd op 13 december 1538 tentoongesteld, “*behanghen met lapkins van fusteyen die met valsche teecken en ghezeghelt zyn, ende met eenen bast an zynen hals an de stake vaste ghemaect*”. Hij mocht vervolgens gedurende drie jaar de stad Brugge niet meer verlaten⁴⁹. Heindric van Borre verkocht geelkoperen (“*latoenen*”) kettingen voor gouden kettingen. Hij werd op 11 mei 1548 op een schavot tentoongesteld terwijl hij was behangen met de kwestieuze valse kettingen en vervolgens geselsd en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen⁵⁰.

Voor de mannelijke bigamisten bestond er op vele plaatsen in Vlaanderen een typische spiegelstraf: zij werden in de regel met spinrokken tentoongesteld en vervolgens verbannen. Het spinrok was een werktuig waarop men het vlas wond vooraleer men spon. Het spinnen zelf was een typische vrouwenarbeid⁵¹. Deze straf was ook in Brugge gekend. Zo trouwde de schoenmaker Jan van Helder nog driemaal zonder dat zijn eerste vrouw was overleden. Bij de laatste keer zwoor hij voor de pastoor dat hij nog nooit was getrouwd. Op 16 april 1545 werd hij in Brugge op een kar rondgereden waarop voor hem vier spinrokken stonden. Op verschillende plaatsen in de stad werd hij geselsd. Terug op de Burg van Brugge werd zijn tong doorgestoken met een gloeiend ijzer, werden zijn wangen gebrandmerkt met de stadsleutel en werd hij voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen⁵². Het doorsteken van de tong geschiedde voor de meened die hij had gepleegd, het brandmerk met de stadsleutel was in Brugge van oudsher de typische straf voor valsheid. Een tentoonstelling met twee spinrokken viel op 15 januari 1552 een zekere Joos Dierycx uit Asse te beurt. Hij liet zijn echtgenote in de steek, leefde met vele andere vrouwen in overspel en hertrouwde zonder dat zijn eerste vrouw was

48 Verluysboek 1538-1555, f°17r.

49 Verluysboek 1538-1555, f°17v.

50 Verluysboek 1538-1555, f°139r.

51 Zie hiervoor D. Callewaert (ed.), *Die evangelien van den Spinrocke. Een verboden volksboek “zo waar als evangelie” ca. 1510*, Kapellen, 2005.

52 Verluysboek 1538-1555, f°144v.

overleden. Na die tentoonstelling werd hij gezeseld en voor zes jaar verbannen uit Vlaanderen⁵³. Pieryne Ogiers, die ook een tweede maal huwde terwijl haar eerste man nog leefde, kwam er op 26 november 1555 iets goedkoper van af. Zij werd voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen nadat ze een tijdje op een schavot had gestaan “*met een roe(de) en een bonnette (= mannelijk hoofddekse) in elcker aerme*”. Een geschrift met grote letters dat aan haar boezem was vastgemaakt, zette uiteen waarom zij was gestraft⁵⁴.

Kerkrovers werden in Brugge in de regel onthoofd en vervolgens een tijdje op een karrenwiel of rad tentoongesteld dat onder een galg stond opgesteld⁵⁵. Om duidelijk aan te tonen dat het daarbij om een kerkrover en geen andere zware misdadiger ging, hadden de Brugse schepenen de gewoonte om op of naast de galg een ciborie of kelk te zetten⁵⁶. Zo pleegde Joos Lievins meerdere kerkdiefstallen in Rumbeke, Ruislede, Brugge en Torhout, de meeste met inbraak. In de Sint-Blasiuskerk in Rumbeke stal hij de monstrans met de relikwie van de patroonheilige. De Brugse schepenen lieten hem hiervoor op 26 juli 1522 met een zwaard onthoofden. Zijn dode lichaam werd op een rad gelegd waarboven een galg stond. Op die galg stond “*de ghe-lyckenesse van een relycque ofte montrance daerby als over een kercroovere*”⁵⁷.

De beurzensnijder, klerendief, inbreker en landloper Jeroon van Neren waagde zich met een metgezel aan twee kerkdiefstallen met inbraak. De eerste vond plaats in Watermaal bij Brussel. De metgezel stal er een verzilverde kelk, een pateel en een zilveren lepeltje, die in stukken in Brussel werden verkocht. Van Neren deelde in de opbrengst. In de kerk van Tielt in Brabant stal de metgezel een ciborie met hosties, een klein ivoren doosje en een kistje met heilig olie, die allen in stukken werden geslagen en waarvan de bruikbare delen werden verkocht. Voor deze medeplichtigheid werd van Neren op 29

53 Verluysboek 1538-1555, f°221v.

54 Verluysboek 1538-1555, f°288r.

55 Verluysboek 1490-1537, f°46v (5 december 1506): “... te rechtene metten zweerde als van zynen hoofde of te slane ende also te bringhene van den live ter doot ende voort zynen dooden lechame ghestelt te werdene up een wiele als over een kercroovere...”.

56 Ook nog in de 17de eeuw : E.I. Strubbe, Weerspiegeling van het misdrijf in de straf, *Biekorf*, 1928, 170.

57 Verluysboek 1490-1537, f°132v.

november 1539 onthoofd en op een rad tentoont gesteld. Boven het rad stond een galg met daarop een ciborie⁵⁸. Zijn metgezel, Jan Pieterzuene uit Holland, bijgenaamd de rechtvaardige Jan, had nog meerdere andere kerkdiefstallen op zijn actief, ondermeer in Den Bosch en Duveland. Telkens nam hij de cibories, kelken en ander waardevolle religieuze voorwerpen weg, sneed ze in stukken om te zien wat er van goud of van koper was en verkocht de waardevolle delen. De hosties gaf hij aan zijn bijzit, die ze opat of in allerlei muurspleten wegmoffelde. Op bevel van de schepenen van Brugge werd Pieterszuene's rechterhand op 29 november 1539 afgehakt en aan een galg vastgenageld. Vervolgens werd hij zelf aan een staak verbrand tot hij was overleden. Zijn verkoold lichaam werd daarna een tijdje aan een galg opgehangen. Boven op die galg stond "*een cyborie ende een kilck*"⁵⁹. De recidivist Gillis Willems stal in de kerk van Nieuwpoort en in de kerk van Slijpe telkens een vergulde ciborie. Hij werd op 23 december 1552 met een zwaard onthoofd en vervolgens op een rad tentoongesteld "*met een ciborie van blecke daerneffens staende*"⁶⁰.

Tenslotte werden sommige hervormingsgezinden een tijdje op een schavot tentoongesteld en geselsd terwijl hun ketterse boeken werden verbrand. Op 27 november 1529 was dit ondermeer het geval met de lutheranen Raes de Pours uit Hazebroek, Andries le Roy en Claeys Spuers⁶¹. De verbranding van de boeken wees ook op de vuurdood waaraan zij zelf waren ontsnapt.

Het uitbeelden van het middel of voorwerp waarmee het misdrijf was gepleegd

Om het misdrijf in de straf uit te beelden toonden de Brugse schepenen niet alleen het voorwerp van het misdrijf, maar soms ook het middel of instrument waarmee het misdrijf werd gepleegd. Sommige uitbeeldingen waren daarbij van heel oude, andere van meer recente datum.

58 Verluysboek 1538-1555, f°49r.

59 Verluysboek 1538-1555, f°54v-55r.

60 Verluysboek 1538-1555, f°247v.

61 Verluysboek 1490-1537, f°211r-212r.

Het afhouden van de rechterhand met de bedoeling om de hand te kastijden die zich aan een zwaar misdrijf had schuldig gemaakt, kwam al voor in het oudste Vlaamse strafrecht. Het werd er aangevend voor meerdere misdaden zoals verwondingen met verzwarende omstandigheden, verbrekingen van de nachtvrede, aanslagen met verboden wapens, het doorsteken van een zeedijk en het leggen van een hinderlaag⁶². In de eerste helft van de 16de eeuw kwam deze verminderingstraf nog maar uiterst zelden voor. Zij werd nog alleen toegepast als een bijkomende straf voor zeer zware misdrijven, zoals voor bovengenoemde kerkroven van Jan Pieterzuene in 1539 en de doodslag die de marktkramer Phelips Zegaert in 1542 pleegde op zijn echtgenote. Zegaert sloeg zijn echtgenote zonder enige reden zodanig met zijn zwaard dat zij er twee tot drie uren later was van gestorven. Hij werd op 16 februari 1542 zijn rechterhand afgeslagen, met een zwaard onthoofd en op een rad tentoon gesteld. Zijn afgehakte hand en het zwaard waarmee hij de doodslag pleegde werden aan het rad opgehangen als symbool van zijn gruwelijke doodslag⁶³.

In de tweede helft van de 15de eeuw ontwikkelde het afhouden van de rechterhand zich als de typische, criminele straf voor een fysieke aanval op een gerechtsofficier tijdens de uitoefening van zijn ambt. Dit misdrijf was in rechte een vorm van wereldlijke majesteitsschennis die aan de Raad van Vlaanderen was voorbehouden, maar omdat dergelijke aanslagen veelvuldig voorkwamen, duldde dit gerechtshof dat ook de gewone schepenbanken en leenhoven hiervan kennis namen. Dit was zeker het geval wanneer het om een aanslag tegen een lagere gerechtsofficier ging⁶⁴. Dit was ook het geval in Brugge. De dronken satijnwerker Adriaen Lauwins kwetste 's nachts op de openbare weg meerdere personen en een schoutsdienaar met een (nagel)mes. "*Ten anziene van elcken*" werd op 31 december 1501 zijn vuist op een schavot op de Burg van Brugge afgehouden en werd hij vervolgens

62 Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 192-193.

63 Verlydboek 1538-1555, f°95r.

64 Meer hierover bij F. Van Molle, Koperen koppen en vuisten in het oud Vlaamse strafrecht, *Artium minorum folia Lovaniensia*, 15 (1974), 141-166; J. Monballyu, De bestraffing van weerspannigheid door de Raad van Vlaanderen in het begin van de 16de eeuw. Het proces Roeland Duernaghele (1515-1513), *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Liber amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, 354-359

voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen⁶⁵. De brouwersknecht Jan Neyt kreeg op 31 december 1512 dezelfde straf wegens zijn "*overdaden ende tassetmenten*". Maar omdat het toen zeer koud was en sterk vroom, werd de executie enkele weken uitgesteld. De Brugse medici en chirurgen waren immers van oordeel dat het afhouden van een hand tijdens dergelijk weer levensgevaar inhield voor de geëxecuteerde. Op 9 februari 1512 verliet Jan Neyt de Brugse gevangenis... waarschijnlijk zonder zijn rechterhand⁶⁶.

Wegens verzachtende omstandigheden zette de Raad van Vlaanderen soms deze vreselijke, criminele straf om in een civiele betering waarbij de veroordeelde tijdens een smadelijke tocht een toorts moest dragen waaraan een wassen vuist was opgehangen of waarbij hij in het gerechtshof een metalen vuist moest plaatsen met daaronder een plaat waarin het vergrijp werd uiteengezet⁶⁷. In Brugge volgde men vrij vlug deze humane aanpak. Zo straften de Brugse schepenen op 21 januari 1519 de visverkoper Joos Dagheyns omdat hij de schoutsdienaars met een mes had bedreigd en één van hen in zijn vinger had gesneden. In zijn lijnwaad, moest hij blootshoofds en blootsvoets vergiffenis vragen aan de schout en zijn dienaars. In zijn handen moest hij een toorts van drie ponden was dragen waaraan een wassen vuist was vastgemaakt en die toorts offeren in de Sint-Baseliskapel voor het heilig bloed⁶⁸. De dronken mandenmaker Walrave van Poucke maakte zich tijdens een feest van zijn ambacht schuldig aan allerlei beledigingen tegen de deken, zwoer daarbij allerlei vreselijke eden en pleegde geweld tegen de stedelijke schadebeletters en kolfdragers die hem wilden aanhouden. De schout vorderde tegen hem de criminele straf van het afhouden van zijn rechtervuist en zijn ontroofding, maar de schepenen lieten die vordering omwille van zijn dronkenschap in een civiele vordering omzetten en veroordeelden hem op 30 augustus 1539 tot "*t'zynen propren coste te doen stellene in de vierschare van deser stede een motalen vuust, met een motalen tafle daeronder, daerinne ghescreven of ghegraveit staen zal wie die daer heeft doen stellen ende de cause waeromme*". Hij werd vervolgens geselsd,

65 Verluysboek 1490-1537, f°32r.

66 Verluysboek 1490-1537, f°72v.

67 Monballyu, *De bestraffing...*, 357-359.

68 Verluysboek 1490-1537, f°110r.

de tong doorgestoken en tenslotte voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen⁶⁹. De timmerman Claeys de Camont, die een stedelijke schadebeletter in zijn arm verminste en aan zijn hoofd verwondde, werd op 28 januari 1552 veroordeeld tot het uitvoeren van een profijtlijke betering. In de vierschaar moest hij bovendien, binnen de zes weken, “*stellene een motalen vuyst, weghende twaelf ponden, met eender plate van latoene daeronder innehoudende de cause waeromme ende by wyen*”⁷⁰. Die wassen of metalen vuisten en platen hadden een duidelijke, symbolische betekenis. Zoals de werkelijk afgehakte handen verwezen zij naar de wijze waarop de aanslag had plaatsgevonden en hadden ze tot doel om de dader en derden af te schrikken om in de toekomst een gelijkaardig feit te plegen. Zij herinnerden bovendien aan de niet ondergane, zwaardere straf van het verlies van de rechterhand die in dergelijke gevallen de normale straf was.

Het doorsteken van de tong met een gloeiend ijzer voor misdaden waarin de tong het voornaamste orgaan was, kwam ook al vrij vroeg voor in het Vlaamse strafrecht⁷¹. In de eerste helft van de 16de eeuw werd deze straf in Brugge nog voor meined⁷² en vooral voor godslastering aangewend⁷³. Zo werd de tong van Clays van Cotengny op 20 juni 1534 doorstoken omdat hij bij zijn aanhouding door de stedelijke kolfdragers de hulp had ingeroepen “*van alle duvelen van der helle*” en had gezworen “*vele quade eeden als by der vleesche, bloede, wondden ende crachte Gods*.”⁷⁴. De wolwever Willem de Donckere die

69 Brugge, Stadsarchief, *Civiele sententiën vierschaar 1534-1541*, f°437v-439r, uitgegeven door A. Schouteet, *Jurisdicctie over ambachtsslieden te Brugge in de 16de eeuw*, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België 20 (1959-1960), 432-437. Walrave hield er geen wijze les aan over. Op 16 mei 1545 werd hij, na een uitgebreid onderzoek (*Ibidem*, 189, *Register van de criminele informatie 1542-1547*, f°87r-91v) wegens nieuwe geweldddaden onthoofd : Verluysboek 1538-1555, f°133v-135r. In dit laatste vonnis is er uitdrukkelijk sprake van het vonnis van 1539.

70 Hij moest bovendien drie jaar verblijf houden in de stad : Verluysboek 1538-1555, f°252v.

71 Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 193-194.

72 Zie het bovengenoemde besproken geval van de bigamist Jan van Helder.

73 Een aantal Brugse vonnissen geven niet precies aan voor welke feiten deze straf werd uitgesproken : Verluysboek 1490-1537, f°69r (3 april 1512), 90v-91r (26 juli 1515) en 96v (26 september 1516).

74 Hij werd ook met een “scroode” voor zijn hoofd op een schavot tentoongesteld, gegeseld en verbannen voor 50 jaar uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°244r.

had uitgeroepen dat hij iemand zou vermoorden “*zweerende by der cracht, macht, cruce, bloede, vijf wonden ende sacramente Gods*”, kreeg op 27 oktober 1542 diezelfde straf⁷⁵. Gelijkaardige vonnissen werden op 30 oktober 1539, 25 augustus 1543, 17 april 1545, 15 juni 1545, 19 mei 1548 en 19 november 1552 uitgesproken⁷⁶.

Bij schriftvervalsingen was de valse akte het middel bij uitstek om het misdrijf te plegen. Om een schriftvervalsing aan te duiden lieten de Brugse schepenen dan ook de schriftvervalsers tentoonstellen met de valse akte(n) op hun borst. Zo wendde de bedelaar Jacop Janszuene voor dat hij een schipbreukeling was in de hoop meer aalmoezen te krijgen. Hij gebruikte daarvoor een valse akte in het Latijn die hij van een pastoor zou hebben gekregen. Hij stond hiervoor op 29 december 1502 gedurende drie dagen, telkens twee uren, tentoon voor de hallen op de markt in Brugge met de valse akte op zijn borst⁷⁷. De Schot Andries Dondasse lichtte met allerlei valse, vorstelijke en kerkelijke, akten meerdere personen op. Hij werd op 31 januari 1512 “*behanghen met brieven*” een uur op een schavot tentoongesteld, geseseld, gebrandmerkt in de lier van zijn beide kaken en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen⁷⁸. Sebastiaene Fernande du Quesne bedroog meerdere lieden met de verkoop van valse “*ryngheskins ende agnus deykins*”. Zij stond op 5 februari 1518 een uur lang op een schavot getooid met die valse stukken⁷⁹. De zigeuner en landloper Philips Obert voorspelde met handlezingen de toekomst en maakte bij zijn verplaatsingen gebruik van “*eenen valschen ende ghecontrefaicten*” pauselijke vrijsgeleidebrief. Hij werd op 4 mei 1527 met die akte tentoongesteld en vervolgens geseseld en verbannen⁸⁰.

Kathelyne Vullots verspreidde in 1538 leugenachtige en eerrovende brieven waarbij zij een gehuwde vrouw wegens overspel in diskrediet bracht. Zij werd op 3 augustus 1538 op een kar rondgevoerd, “*behanghen met de valsche brieven die zoe geschreven heeft ende met roeden (ende) met een spade voor huer staende up zoden*”. Uiteindelijk

75 Verluysboek 1538-1555, f°88v.

76 Verluysboek 1538-1555, f°30r, 106r, 133r, 135v, 188r en 245v.

77 Hij werd vervolgens geseseld en verbannen : Verluysboek 1490-1537, f°34v.

78 Verluysboek 1490-1537, f°68r.

79 Ze werd vervolgens voor één jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°102r.

80 Verluysboek 1490-1537, f°190r.

werd ze voor 50 jaar uit Vlaanderen verbannen⁸¹. Pauwels de Vriese beschuldigde in een anonieme brief aan de schout van Brugge iemand lasterlijk van lutheranisme. Hij werd op 16 september 1541 op een schavot tentoongesteld “*met de brieven die hij geschreven heeft uut hate ende nijde voor hem hanghende*”⁸². Nicolaes Rachet uit Genève presenteerde zich met een valse pauselijke brief als een heremiet uit het Heilig Land en probeerde met allerlei relikwieën en papieren prentjes aalmoezen te krijgen. Hij werd op 21 februari 1545 op een schavot tentoongesteld “*behanghen metten brieven ende beildekens daarmede hij gheblaut ende tvolck bedroghen heeft*”. Op dat schavot werden ook zijn haar en baard afgeschoren en werd hij gezeseld. Tenslotte werd hij voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen⁸³.

Ook valspelers werden tentoongesteld vooraleer zij werden gezeseld en verbannen. Dit gebeurde meestal terwijl ze waren behangen met de teerlingen, kaarten, riempjes, negen tafelen en andere voorwerpen waarmee zij hun vals spel hadden gespeeld. Zo stonden Jan Gille en Jehenin Bonnye, afkomstig uit Rijsel, op 5 februari 1518 een uur lang op een schavot op de Burg van Brugge “*behanghen met teerlynghen ende quaertspelen*”. Zij hadden zich jaren bezig gehouden “*met valsschen spelen ende tuusschernye*”⁸⁴. Joos van Wettere en Coppin Zeghers werden op 18 juni 1522 een uur tentoongesteld in de ringen voor de nieuwe hallen op markt van Brugge, terwijl ze waren behangen met de “*riemkens*” die zij hadden gebruikt bij hun “*botterie*”⁸⁵. Bastiaen van der Eecke, die vele personen hun geld had afgespeeld “*alzo wel met IX tafelen, triemkin te stekene, den zot te maken als anderssins*” stond op 18 oktober 1523 een tijdje tentoon op een schavot op de Burg, “*behanghen met IX tafelen ende ryemkins*”. Hij werd vervolgens gezeseld, het eerste lid van zijn rechterduim afgesneden en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen⁸⁶. In de daaropvolgende jaren deden zich nog meerdere soortgelijke gevallen voor⁸⁷.

81 Verluysboek 1538-1555, f°8v.

82 Verluysboek 1538-1555, f°80r.

83 Verluysboek 1538-1555, f°128v-129r.

84 Verluysboek 1490-1537, f°102r.

85 Verluysboek 1490-1537, f°129r.

86 Verluysboek 1490-1537, f°144v.

87 Verluysboek 1490-1537, f°146r (10 december 1523), 146r-146v en 187v; Verluysboek 1538-1555, f°78r en 79r (16 juli 1541) en 104v (17 augustus 1543).

Om meer aalmoezen te verkrijgen vermomde de bedelaar Francoys Pauwels zich zodanig met plaaster in zijn gezicht en pokken op zijn lichaam dat hij voorkwam als een sterk mismaakte persoon. Hij liep rond met een belletje, gebaarde dat hij niet kon spreken en toonde overal een valse akte waarin stond dat hij priester was. Voor zijn bedrieglijke praktijken werd hij op 31 juli 1534 op een schavot tentoongesteld “*ghedefigureert ende mesmaect alzo hy ghewone es te blijven ende tvolc bij bedroghe tot compasse te verweckenen*”. Op zijn lichaam hingen de plaasterpot, de spiegel en de akte waarmee hij zich had beholpen⁸⁸. Nase de Poorters, die zich drie jaar lang als een man kleepte en gedroeg om met een priester in overspel te kunnen leven, werd op 18 september 1502 in haar mansklederen gedurende twee uren aan een staak tentoon gesteld. Zij werd vervolgens in vrouwenklederen voor één jaar verbannen uit Vlaanderen⁸⁹.

Bij Joost de Damhouder is de passage terug te vinden dat de moordenaars in Vlaanderen meestal werden onthoofd en hun lichaam vervolgens op een rad werd tentoongesteld. Op vele plaatsen bestond volgens hem bovendien de gewoonte om aan het rad zoveel stokken of knuppels te hangen als er moorden waren gepleegd⁹⁰. Van deze gewoonte, die al bestond in de 15de eeuw⁹¹, is er in de strafrechtspraak van de Brugse stadschepenen uit de eerste helft van de 16de eeuw geen spoor terug te vinden. De soeverein-baljuw van Vlaanderen, die toen net buiten Brugge meerdere executies liet uitvoeren, maakte er toen wel gebruik van⁹², en dat deden ook de Brugse stadschepenen in het begin van de 17de eeuw⁹³. Bij de Damhouder is

88 Hij werd ten slotte voor drie jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°247v.

89 Verluysboek 1490-1537, f°34r.

90 “... boven dien es de costume in vele landen ende platsen dat, naer de execucie ghedaen zijnde, tot meerder detestacie van den moorde, te hanghen an het radt de instrumenten daer hy de moort mede ghedaen hadde ofte andere ghelycke teekenken als iacken, stocken, clippelen etc. om den passerende ende voorby lydende (rydende ?) volcke te beteekene hoe veel moorden hy ghedaen hadde naer tghetal van den stocken ofte clippelen” : De Damhouder, *Practycke...*, 140 (cap. 86).

91 Jan van den Berghe, *Dat kaetspel ghemoralseert*, J.A. Roetert Frederikse (ed.), Leiden, z.d., 15.

92 Kortrijk, Rijksarchief, *Fonds d'Ennetières*, 662, f°21r, 115r, 136r, 138r en 141r.

93 Strubbe, *De weerspiegeling...*, 172-173. De auteur citeert hierbij twee vonnissen van de Brugse stadschepenen uit 1620 : Rijksarchief Brugge, *Fonds Brugge*, 622, 76v en 86v.

ook de passage terug te vinden dat brandstichters in Vlaanderen in de regel werden verbrand en hun verkoolde lijk vervolgens werd opgehangen aan een rad “*met een potkin daeran hanghende in teekin dat een moordbrander of brandsteker was*”⁹⁴. In de strafrechtspraak van de Brugse stadsschepenen uit de eerste helft van de 16de eeuw is ook van dit gebruik niets terug te vinden. Wij vonden het wel terug in een vonnis van de soeverein-baljuw van Vlaanderen van 19 augustus 1555 waarin een zekere Boudewijn van de Kerchove werd geëxecuteerd omdat hij meerdere personen met brandstichting had bedreigd. Van de Kerchove werd op een schavot buiten Kortrijk zijn vuist afgeslagen, gewurgd, samen met een aarden pot met stro aan een paal opgehangen en tenslotte verbrand⁹⁵. De aarden pot verwees naar het potje waarmee men gewoonlijk brandende houtskool of steenkolen aan een andere haard of bij de bureu ontleende om er een nieuw vuur mee aan te steken.

Het uitbeelden van de hogere straf

Uit de vorige voorbeelden is al gebleken dat de Brugse schepenen in hun vonnis ook dikwijls aangaven aan welke hogere straf de veroordeelde was ontsnapt wegens verzachtende omstandigheden en welke hij dreigde op te lopen wanneer hij in herhaling viel. Zo werd bovengenoemde Jan van den Berghe op 2 maart 1537 op de Burg van Brugge niet alleen met wol tentoongesteld, maar ook “*met eenen basten strop an zynen hals*”. Met deze strop maakten de Brugse schepenen hem, en alle anderen die dit schouwspel bijwoonden, duidelijk welke straf hij zou oplopen wanneer hij nog een vervalsing pleegde : hij zou worden opgeknoopt, net zoals dit op 7 december 1538 effectief gebeurde met de vervalser Baudewyn Carlyn !

Deze waarschuwing gold ook voor de koeiendief Pierken van der Beke die op 27 november 1512 werd tentoongesteld “*met een coorde an zynen halse*” en vervolgens werd gezeseld, een stuk van zijn oor werd afgesneden en voor tien jaar werd verbannen uit Vlaanderen. De Brugse schepenen gaven in hun vonnis nog mee waarom zij hem had-

94 De Damhouder, *Practycke...*, 184 (cap. 103).

95 Kortrijk, Rijksarchief, *Fonds d'Ennetières*, 662, f°20r-22r.

den ontzien : “...mids zijnder jonchede daermede deser waerf absolverende...”⁹⁶. Van verzachtende omstandigheden genoot ook de dief Antheunis Mathys toen hij op 16 maart 1526 op een wagen in Brugge werd rondgereden “met eenen bast an zinen hals ende met een galghe ghemaect boven zijn hoofd den vorseiden strop vast daeranne ghemaect zijnde”⁹⁷. Hij was slechts een van de velen die in de loop van de volgende jaren een gelijkaardige waarschuwing kregen⁹⁸.

Bovengenoemde Jacop Blanckaert stond op 16 oktober 1535 tentoon met de stukken fustein die hij had gestolen en de “slotel van justicie” om zijn hals. Met deze sleutel verwezen de Brugse schepenen naar het brandmerk dat in Brugge van oudsher voor allerlei vormen van valsheid werd aangebracht op de wang van de veroordeelde⁹⁹. De bedoeling van de Brugse schepenen met deze tentoonstellingsstraf was dan ook duidelijk. Indien Blanckaert zich nog aan vervalsingen waagde, riskeerde hij het brandmerk waaraan hij nu omwille van verzachtende omstandigheden was ontsnapt. Zoals al boven aangegeven, hield Blanquaert zich niet aan deze waarschuwing en werd hij enkele jaren later effectief opgeknoopt. Een brandmerking had in dit geval geen zin meer !

Ook Kathelyne Vullots kreeg een duidelijke waarschuwing wanneer zij op 3 augustus 1538 op een kar werd rondgevoerd, behangen met haar valse brieven en geselroeden, terwijl voor haar een spade stond in enkele zoden. De geselroeden wezen er op dat zij aan de geselstraf was ontsnapt, en dat was ook het geval voor de beurzen-snijder Heyndric van Campen, de bordeelhoudster Tanne Brands, en de dievegge Marie Marcant, die respectievelijk op 15 november 1526, 11 februari 1548 en 9 februari 1549 op een schavot poseerden met twee roeden in hun armen¹⁰⁰. De spade in de zoden verwees naar de straf van het levend begraven, die in Brugge van oudsher werd toegepast op vrouwen die een zwaar misdrijf hadden begaan¹⁰¹. Met deze

96 Verluysboek 1490-1537, f°72v-73r.

97 Hij werd vervolgens gezeseld, beide oren ingekort en voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°183r-183v.

98 Bijv. : Verluysboek 1490-1537, f°228v, 231r, 251r en 252r ; Verluysboek 1538-1555, f°121v, 127r, 138r, 201v en 216r.

99 Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 194.

100 Verluysboek 1490-1537, f°185v ; Verluysboek 1538-1555, 179r en 194r.

101 Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 166. Verluysboek 1490-1537, f°76r en 94r ; Verluysboek 1538-1555, f°9r en 10r.

straf werden ook Heyle van Spyccken en Clare Arents bedreigd toen zij op 8 november 1522¹⁰² en 24 juli 1540¹⁰³ te pronk stonden met voor hen een spade in zoden. Beide vrouwen maakten deel uit van een bende van landlopers en nietsnutten die het platteland afschuimden op zoek naar voedsel, kleding en geld en de ene na de andere diefstal, al dan niet met inbraak of met geweld, pleegden. Zij werden na hun tentoonstelling op de Burg voor 50 jaar uit Vlaanderen verbannen. In de tijd was dat de straf net onder de doodstraf.

De vuurdood was ongetwijfeld de vreselijkste straf die toen werd uitgesproken. Zoals al hoger aangegeven, werd deze straf in Brugge in de eerste helft van de 16de eeuw opgelegd aan diegenen die zich hadden schuldig gemaakt aan sodomie of homoseksualiteit¹⁰⁴. Ingeval van verzachtende omstandigheden, zoals wanneer iemand onder druk had toegegeven of zeer jong was, moesten de Brugse schepenen een mindere straf vinden, die dan liefst ook een afschrikkingeffect had. Zij vonden daarom de straf uit van het afbranden van het hoofdhaar, gevolgd door geseling en verbanning. Zo werd Hannekin Rousee, die een “*zeker specie van zodomye*” had begaan, op 8 januari 1508 op een schavot op de Burg van Brugge een gedeelte van zijn hoofdhaar afgebrand, gezeseld en voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen. De reden waarom hij niet effectief werd verbrand is niet vermeld¹⁰⁵. Maertyne Adriaens bekende in 1514 “*zekere groote specien van der onnatuerlicker zonde van zodomye ende dat met diversche jonghe meyskens die zoe daertoe ghebrocht ende mesleed heeft.*”. Zij werd op 10 juni 1514 gezeseld, het haar van haar hoofd “*ghezynghelt*” en voor 100 jaar verbannen uit Vlaanderen¹⁰⁶. Haar medeplichtige Janne van den Steene onderging diezelfde straf “*ter discrecie van der wet mits huerer innocencie*” (sic!). Twee minderjarige meisjes werden slechts gezeseld omdat ze zich hadden laten verleiden¹⁰⁷. Ook Jan Nouts werd op 13 september 1521 voor sodomie zijn hoofdhaaren afgebrand, gezeseld

102 Verluysboek 1490-1537, f°135v.

103 Verluysboek 1538-1555, f°64r.

104 M. Boone, “Le tres fort, vilain et detestable criesme et pechié de zodomie” : homosexualité et répression à Bruges pendant la période bourguignonne (fin 14e-début 16e siècle, *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, 7-17.

105 Verluysboek 1490-1537, f°47v.

106 Verluysboek 1490-1537, f°81r.

107 Verluysboek 1490-1537, f°81v.

en voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen¹⁰⁸. Op 21 november 1541 kreeg Cornelis Campus diezelfde straffen voor gelijkaardige feiten¹⁰⁹.

De vuurdood was ook de normale straf voor duivelse hekserij. Zo werden Ghileyn Wouters en Ampleune Coopman op 6 juli 1532 in Brugge verbrand omdat ze zich hadden overgegeven aan "*den viandt van der helle*"¹¹⁰. De magische genezeres, Kathelyne Onbaert, ontsnapte echter aan die straf. Zij werd op 26 augustus 1538 slechts op een schavot tentoongesteld met voor haar een schoof stro en zes bundels rijshout en een pan met vuur. Op haar hoofd werd een vlassen pruik in brand gestoken omdat zij geen haar meer had. Meteen na deze executie werd zij voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen op de vuurdood¹¹¹. Van Joos de Damhouder weten wij dat er tussen de Brugse schepenen onenigheid bestond over dat vonnis. De enen wilden een effectieve verbranding, de anderen slechts een lagere straf ("*poena proxima mortis*"). De laatste haalden het uiteindelijk. Kathelyne Onbaert had er slechts kortstondig baat bij. Nog geen twee jaar later werd zij in Vlissingen opgepakt en verbrand. De Damhouder, die in zijn hoedanigheid van raadspensionaris van de stad Brugge bij de schepenen de vuurdood had verdedigd, had er zijn deugd in¹¹². Enkele jaren later kreeg Barble de Wulf een gelijkaardige spiegelstraf. Omwille van haar dubieuze, superstitieuze praktijken werd zij op 1 maart 1545 op een schavot geplaatst met voor haar een bundel stro en vervolgens voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen¹¹³. Ook zij ontsnapte aldus aan de vuurdood.

Tenslotte nog twee merkwaardigheden waarvoor wij geen verklaring vonden. In de 16de eeuw werden in Brugge de koppelaarsters die jonge meisjes verleidden om in een bordeel te werken, tentoongesteld of een smadelijke tocht opgelegd terwijl zij vooraan en achteraan met rode lappen waren behangen¹¹⁴. De symboliek van deze rode lappen is

108 Verluysboek 1490-1537, f°120v.

109 Verluysboek 1538-1555, f°81r.

110 Verluysboek 1538-1555, f°231v-232r.

111 Verluysboek 1538-1555, f°11v.

112 Over dit voorval zie J. Monballyu, *La théorie sur la sorcellerie chez Wielant et Damhouder, "Houd voet bij stuk". Xenia iuris historiae G. Van Dievoet oblata*, Leuven, 1990, 302-309.

113 Verluysboek 1538-1555, f°112r. Meer hierover bij E.I. Strubbe, *Zwarte kunst te Brugge in 1544, Volkskunde*, 55 (1954), 98-107.

114 Vonnis voor Jacquemyne Lamuus op 27 juni 1528 (Verluysboek 1490-1537,

ons niet duidelijk. Hetzelfde geldt voor het gebruik om sommige veroordeelden tentoon te stellen¹¹⁵, op een kar rond te voeren¹¹⁶ of te laten rondlopen tijdens een smadelijke tocht¹¹⁷ met een linnen “*scroode*” voor hun hoofd of aan hun hoofd gebonden (hoofddoek ? blinddoek ?¹¹⁸). Het ging daarbij steeds om personen die zware gewelddaden hadden gepleegd (“*fortsen, tassetenten ende ruutbeden*”) en meestal over geweld op vrouwen die men tegen hun zin tot geslachtsverkeer wou dwingen¹¹⁹. Maar ook deze aanvullingen geven ons geen inzicht in de symboliek van deze uitvoeringswijze.

Zoals de gevierde Jacques Mertens meerdere keren ondervonden heeft, kan de geschiedschrijving soms maar een tipje oplichten van de sluier die over het verleden hangt.

f°203r), vonnis van 12 april 1538 voor de bordeelhoudster Barble Dhaerne (Verluydboek 1538-1555, f°5r) en vonnis van 5 januari 1543 voor Margriete de la Court (*Ibidem*, f°90r).

115 Verluydboek 1490-1537, f°112v, 206r, 208v, 227v, 232r, 239v, 241r, 244r, 262r, 269r en 270v ; Verluydboek 1538-1555, f°14r, 21v, 70 v, 101r, 162v en 172r.

116 Verluydboek 1490-1537, f°110v en 234v.

117 Verluydboek 1490-1537, f°207v ; Verluydboek 1538-1555, f°14 en 20v.

118 E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, 7, 's Gravenhage, 1912, 779.

119 Verluydboek 1490-1537, f°110r, 112r, 206r, 207v, 208v, 227r, 232r, 234v, 239v, 241r, 244v, 262r, 269r, 270v, 272v ; Verluydboek 1537-1555, f°14r, 21v, 70v, 88v, 101r, 106r, 115r, 119r, 132r, 135v, 162v, 172r, 207r en 211r.

De situering van de Ieperse handelswijk in de 11de, 12de en 13de eeuw

Het forum of marktplein

In zijn recente bijdrage getiteld "Ieper in de 11de-12de eeuw" wordt dit probleem door prof. Adriaan Verhulst meerdere malen vermeld zonder echter een definitieve oplossing te geven¹. Hij vermeldt de Ieperse jaarmarkt, geciteerd in het verslag over de moord op Karel de Goede. Deze jaarmarkt, die door de specialist Yamada in navolging van Jan Dhondt aanvaard wordt als zijnde gesticht in de tweede helft van de 11de eeuw met een internationaal karakter², werd door mij bewezen als ontstaan nabij de Sint-Pieterskerk³.

Gezien de term *forum* de betekenis van Marktplein heeft⁴, wordt de situering van het *Forum* in de tekst van Galbert van Brugge onduidelijk. Zo is het *Forum* waar het O.-L.-Vrouwehospitaal opgericht werd in 1187, eigendom van de graaf en het stemt overeen met het huidige Marktplein⁵. In het verhaal van de moord op Karel de Goede wordt de proost Bertulf als een van de moordenaars door de bastaardgraaf Willem van Ieper opgehangen op het *Forum*, waarbij geen verdere concretisering van de plaats wordt genoteerd⁶. Toch is het

1 A. Verhulst, *Ieper in de 11de-12de eeuw*, in : R. Opsommer, Van Ieperse Scholen en Lenen, Schilderijen en Criminelen uit velerlei eeuw, (Ieper 1999), blz. 333-357. Dit artikel verscheen twee jaar eerder in een verzamelbundel.

2 M. Yamada, *Le mouvement des Foires en Flandre avant 1200*, in : *Mélanges Georges Despy* (Luik 1991), blz. 773-789.

3 O. Mus, *Van Sint-Pietersnederzetting tot Sint-Pietersparochie, 9de-10de eeuw, 1102*, in : Tien Eeuwen Sint-Pietersparochie Ieper (Ieper 1991), blz. 17-18.

4 J.F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus* (Leiden 1986).

5 E. Feys - A. Nelis (eds.), *Les cartulaires de la Prévôté de Saint-Martin à Ypres, précédés d'une esquisse historique sur la prévôté* (Brugge 1880-4), 2 dln., II-1, blz. 28.

6 Galbert van Brugge, *De moord op Karel de Goede*, R.C. Van Caenegem e.a. (eds.),

aanvaardbaar dat dit *Forum* niets te zien had met de locatie van de jaarmarkt, maar met het huidige Marktpllein. Immers in de tekst van Galbert van Brugge wordt gezegd dat de galgen op dit *Forum* gebruikt werden om dieven en struikrovers te straffen. Het is duidelijk dat hiermede niet de markt nabij de St.-Pieterskerk bedoeld wordt, maar wel het vernoemde grafelijke eigendom, waar de juridische veroordelingen door grafelijke ambtenaren uitgevoerd werden. De term *Forum* had niet alleen de betekenis van een handelsplaats, maar ook van de plaats waar de graaf het publiek in bepaalde omstandigheden verzamelde. En het gebruik van de galg was duidelijk een oorzaak om de bewoners van de *villa* te verzamelen. Dit komt duidelijk tot uiting in het verhaal. De benaming *Hangwaertstraat* (heden de Meensestraat die op de Grote Markt uitkomt) bewijst eveneens de nabijheid van het galgenveld⁷. De gevangenis getiteld *De Colve* lag immers in deze straat, zodat de veroordeelden vanuit deze straat naar het midden van het Marktpllein werden gevoerd⁸, zodat de term *Hangwaert* een duidelijke betekenis heeft en een bewijs dat het *Forum* als een galgenveld werd gebruikt. Daar Galbert wordt ook een massa Ieperlingen geciteerd, die naar de markt kwam om vis te kopen⁹. Dit *Forum* was echter toen nog geen Vismarkt. Immers de Grote Keure van de stad Ieper, die dateert uit de periode 1165-1177, bepaalt in artikel 24 dat niemand op de grafelijke markt een stal mag huren¹⁰. De Vismarkt was er wel in de 13de eeuw aan de noordzijde van de Markt tussen het Nieuwwerk en de Diksmuidestraat. Dat deze Vismarkt er niet was in de 11de-12de eeuw bewijzen de huisnamen van dit marktgedeelte. Geen enkel huis heeft een visnaam zodat hiermede bewezen wordt dat tijdens de bouwactiviteit in de 12de eeuw noord

(Antwerpen 1978), blz. 165 ; Galbert van Brugge, *Histoire du Meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128)*, H. Pirenne (ed.) (Parijs 1891), blz. 92.

- 7 O. Mus, *Van Roode Steen tot Yperley*, in : Gidsenkring Westland, 36 jg., nr. 1, blz. 17. In het volgende nummer komt een idee van Wilfried Beele, die akkoord is met mijn voorstelling van de *Hangwaertstraat*.
- 8 BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek, fonds Merghelynck, hs. 107, blz. 206 ; BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, nr. 38.639, f. 28r.
- 9 Galbert van Brugge, *o.c.*, blz. 166.
- 10 R. Van Caeneghem - L. Milis (eds.), *Edition critique des versions françaises de la "Grande Keure" de Philippe d'Alsace, comte de Flandre, pour la ville d'Ypres*, in : Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, CXLVII (1981), blz. 36, nr. 24.

van de markt er geen Vismarkt voorhanden was¹¹. Het feit dat deze viskopers toch samenkwamen op het *Forum* ter gelegenheid van proost Bertulfs strafbehandeling, laat aannemen dat de voornoemde Vismarkt toch in de nabijheid van het *Forum* moet gelegen hebben. Toevallig hebben we een archeologisch bewijs dat het *Forum* oorspronkelijk geen handelsplein was. Tijdens de heraanleg van de Grote Markt in 1994, werd door het toenmalige I.A.P. vastgesteld dat het oorspronkelijke terrein een duidelijk afgelijnde ploeglaag vertoonde. Hierop werden opeenvolgende nivelleringen en straatniveaus geconstateerd. In totaal vier straatniveaus. De vroegste straat dateerde uit de 10de-11de eeuw. De laatste twee straatniveaus moeten gezien worden in het kader van de uitbouw van het terrein tot marktplaats. De definitieve vormgeving en omkadering van de Markt dienen in de tweede helft van de 13de eeuw gedateerd te worden. Op de Markt werden de straten gesupprimeerd. Het terrein werd volledig genivelleerd waarna de Hallen en het Belfort werden opgetrokken rond het midden van de 13de eeuw. De ouderdom wordt aangewezen door de gotische vormgeving van het gebouw¹².

Zoals we hoger opmerkten, moet de Vismarkt eigenlijk in de omgeving van het grafelijke Forum hebben gelegen.

Het vleeshuis

Bij een Duits onderzoek van studiemateriaal over Markt en Forum, wordt verwezen naar de term *Macellum*¹³. In de Romeinse periode had het *Macellum* de betekenis van marktplaats, terwijl het naar de middeleeuwen toe de Vleeshalle wordt. Deze middeleeuwse Vleeshalle wordt echter een centrum waarrond zich een voedingsmarkt ontwikkelt. De ligging van deze Vleeshalle moet nabij een waterloop zijn. Immers de afval ervan moest snel kunnen verwijderd worden. In Ieper ligt de huidige Vleeshalle naast een waterloop, maar aan de hand van een passage uit een rekening wordt meegedeeld dat

11 P. Vandenbussche, *De huizen van de Ieperse Grote Markt in de 15de eeuw*, in : De Ieperse Markt. Een historisch fenomeen (Ieper 1985), blz. 30-32.

12 Artikel van Marc Dewilde, lid van het I.A.P. gedateerd 20-12-1994 en aangeduid als Persbericht.

13 E. Ehmman, *Markt und Sondemarkt* (Nurnberg 1987), blz. 258-260.

deze halle een nieuwbouw is uit de periode 1277¹⁴. Er was echter een andere maar oude Vleeshalle, die nog bestond in 1290¹⁵, en nadien zal verdwijnen. De oudste vermelding van deze oude Vleeshalle dateert uit mei 1216, waarbij de zonen van Erlebald, nl. Michiel en Joannes, 100 s. jaarlijkse rente schenken aan de St.-Maartensproosdij, gezien de gronden, die behoorden aan hun gestorven broer Arnulf, niet konden verkocht worden wegens een belasting op deze gronden ten voordele van de proosdij. De details, die ermee verband houden, zijn echter belangrijk. De voornoemde rente is belast op de grond "mansura, quam tenet ab eo Johannes Hanebout juxta Macellum Ipreuse"¹⁶. De juiste ligging van dit oude Vleeshuis kan enkel voor het jaar 1320 teruggevonden worden. Op 7 december 1320 neemt Jehane weduwe van Erlebout l'Arbre grond en de daaropstaande gebouwen in cijnsnacht van de St.-Maartensproosdij, van het Godshuis van de H. Geest, van Michiel Scavin en van de weduwe Nicolaas van Lo aan de prijs van 7 lb. 10 s. 8 d. De omschrijving van dit stuk grond is gedetailleerd : het pand was gelegen noord van de Boterstraat tussen het huis van Lambert Boitac en de Ieperleet. De tekst in het renteboek van de H. Geest in 1414 geeft dezelfde notering : de Ieperleet west en het andere huis oost¹⁷. Maar in de tekst van 1320 staat nog een volgende notitie : de oppervlakte van deze voornoemde grond omvatte een straatje genaamd "Ruele de Machecliers" (Vleeshouwerstraat) lopende tot achter het Scotkin met een breedte van 4 voeten (\pm 1,1 m). De benaming van het straatje bewijst de aanwezigheid van een Vleeshuis ; dat het later niet meer vernoemd wordt is logisch, gezien we hoger reeds opgemerkt hebben dat het oude Vleeshuis waarschijnlijk in het begin van de 14de eeuw werd vervangen. Maar de nabijheid van zowel de Ieperleet als het Scotkin wijzen er bijkomend op dat het Vleeshuis daar stond¹⁸. We hebben reeds vermeld dat het noodzakelijk was dat het Vleeshuis nabij een waterloop werd gesitueerd. En het Scotkin werd door Valère Verfaillie in zijn toponymische studie van Ieper verklaard als zijnde een ruimte met

14 G. Des Marez en E. De Sagher (eds.), *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329* (Brussel, 1909-1913, 2 dln.) I, blz. 22 : *novel Vleeshuis - Vies Vleeshuis*.

15 Ibidem.

16 E. Feys - A. Nelis, *o.c.*, II, nr. 83.

17 IEPER, Archief O.C.M.W., nr. 58, f. 11v.

18 E. Feys - A. Nelis, *o.c.*, II, nr. 288.

omheining inzonderheid voor vee¹⁹. We weten dat het Scotkinstraatje de hedendaagse benaming van Schotlandstraatje draagt. Daarbij mag men aannemen dat dit straatje zich uitstreckte tot aan de Ieperleet en nog open ruimten o.a. nabij de rivier bevatte.

Toponiemen

Indien de Duitse voorstelling juist is dat er zich een markt rond het Vleeshuis installeerde, ligt het voor de hand dat er nog andere toponiemen, die verwijzen naar het marktgebeuren, voorhanden zijn. Dit is inderdaad het geval. In eerste instantie is er de Boterstraat. In Keulen en in andere Duitse steden wordt bewezen dat de Boterstraat wijst op de nabijgelegen Botermarkt²⁰. Er was dus naast het Vleeshuis een zuivelmarkt. En plots vinden we in een tekst van 1372 een verwijzing naar een huis gelegen op de Kiekenmarkt tussen de gebouwen met de naam *Scotkin* en 'Broodhuis'²¹. Toen we die tekst uitgaven in 1966 waren we overtuigd dat Merghelynck een moderne benaming had gegeven aan de ligging, nl. Kiekenmarkt. Deze markt was een 19de-eeuwse benaming van een westelijke zijstraat van de Boomgaardstraat; de middeleeuwse naam van dit straatje was *Waskugghen* of *Bleekersbrugge*. De moeilijkheid was echter dat beide huisnamen daar niet konden gesitueerd worden. Bij verder onderzoek werd dus het *Scotkin* gevonden in de Naaldstraat west van de Ieperleet met een betekenis, die verband hield met de nabije Vleeshalle, terwijl het *Scotkin* in de Zuidstraat gelegen naast het Gouden Vioolstraatje, dat in de middeleeuwen het Scotkinstraatje heette, verwees naar een territorium bedekt met water. Ten andere de aankoop van deze erfrenten gebeurde aan de weduwe van Frans Poortjoye, waarvan we de erfgenamen in het begin van de 15de eeuw eigenaars zien van huizen gelegen nabij het *Scotkin* in de Naaldstraat. Het is dus evident dat de vermelding van Broodhuis op de Kiekenmarkt te situeren is in het hoger geciteerde Scotkinstraatje. En tenslotte ontdekten we in een

19 V. Verfaillie, *Schets ener toponymie van Ieper historisch bewerkt tot omstreeks 1600* (Leuven 1948), nr. 1969.

20 B. Kuske, *Die Märkte und Kaufhausen im Mittelalterliche Köln*, blz. 76-77.

21 O. Mus (ed.), *Het Cartularium van het O.-L.-Vrouw Gasthuis te Ieper* (Ieper, 1965-1969), 5 dln., III, blz. 46, nr. 214.

tekst van 1500 een Visstraatje gelegen west van de Naaldstraat tussen het Scotkin- en het Wallestraatje²².

De situering van het marktplein

Aan de hand van de voorgaande elementen kunnen we dus aannemen dat er een marktplein bestond tussen de oude Ieperleet aan de oostzijde, de Boterstraat aan de zuidzijde en het Scotkin- en Visstraatje aan de noordzijde. Wat wel opvalt bij de diverse toponiemen is het feit dat ze allemaal betrekking hebben op voedingswaren, zodat het vernoemde marktplein geen relatie had met een jaarmarkt, maar met bv. een Vrijdagmarkt, die om de week gehouden werd en diende om de landbouwers hun producten aan de man te brengen. Deze ligging in de omgeving van de grafelijke Motte en het Neerhof, waarop de St.-Maartenskerk zich bevond, was overigens normaal, gezien de bewoners van de Motte en het Neerhof de belangrijkste klanten waren. Wanneer dan in het begin van de 12de eeuw de graaf aan de St.-Maartensproosdij een *Comitatus* schenkt²³, wordt daarvan geen beschrijving gegeven. Maar in 1231 wordt dit *Comitatus* (“quem habebat ecclesia Beati Martini infra scabinatum ville Iprensis extra ambitum monasterii”) vernoemd zonder concrete omschrijving in de stad Ieper²⁴. In de Vlaamse vertaling in het Roodenboek wordt dit *Comitatus* genoemd als een heerlijkheid “van den Voocht ofte van de Vleeschhuuse”²⁵. En in 1301 worden door de Franse koning Filips de Schone bepaalde voorwaarden aan de stad Ieper opgelegd, nl. dit hoger genoemde *Comitatus*, dat door de proosdij aan de stad verkocht werd voor deze oorlog, neemt hij nu in zijn bezit. Dat dit door de Franse koning geconfisqueerd domein hetzelfde is als het hoger genoemde, kan afgeleid worden uit een descriptie in de tekst van Filips de Schone, nl. “totum dominium que dicta villa habet in vico Kastrata et in carnificio”²⁶. Het *Carnificium* verwijst daarbij naar het

22 BRUGGE, Archief Bisdom, C nr. 168.

23 E. Feys - A. Nelis, *o.c.*, II, nr. 3

24 Idem, II, blz. 83, nr. 121.

25 L.A. Warnkoenig A.E. Gheldolf, *Histoire administrative et constitutionnelle des villes et chàtelainies d'Ypres, Cassel, Bailleul et Warnèton* (Parijs 1864), blz. 85, nota 1.

26 Idem, blz. 436, document LX september 1301.

oude Vleeshuis gelegen langs de oude Ieperleet. De term *Kastrata* heeft de fantasie van talrijke auteurs beroerd. Sommigen verklaarden deze straatnaam als Kaaistraat, terwijl Valère Verfaillie in zijn thesis wijst op een straat die naar het *Castrum* loopt²⁷. Deze laatste verklaring heeft een grotere overtuigingskracht dan de vermelding Kaaistraat. Aangezien we deze straat aanvaarden als een onderdeel van de hoger genoemde Voedingsmarkt, waar o.m. de zuivel (Boterstraat) verkocht werd, zouden we graag aannemen dat deze *Kastrata* verwijst naar de Kaasstraat, iets dat kan aangenomen worden, gezien de Franse koning geen Vlaamse taal kende, zodat de term Kaasstraat hem vreemd in de oren klonk. De Kaasstraat sluit echter aan bij de economische activiteit van het vermelde *Comitatus*. Er is echter geen nadere plaatsbepaling van deze straat, maar gezien we dit domein lokaliseren tussen de oude Ieperleet, de Boterstraat en het *Scotkin*, zou het zinvol zijn deze Kaasstraat als de oostelijke grens van deze heerlijkheid te aanvaarden, zodat ze eventueel gelegen was nabij de nieuwe arm van de Ieperleet. Op de huidige Neermarkt (naast de Vijfhoek) was er een huis met de naam *Caesbanc* aanwezig, die kan ontstaan zijn indertijd dat de kaasmarkt in de omgeving lag²⁸. Het is dus duidelijk dat het reeds vernoemde terrein een markt was, die zich hoofdzakelijk met voedingswaren bezighield, zodat we kunnen spreken over een dagelijkse of wekelijkse markt, maar niet over een jaarmarkt. De proosdij kreeg dit domein als bestuurder niet als eigenaar van de bodem. Aan de hand van de giften van de erfgenamen van de Ieperse *Villicus* in het begin van de 13de eeuw valt het op dat deze familie van Herenthage hier een uitgebreid bezit had. Hun schulden aan de proosdij worden voor een groot deel vereffend met de schenking van de cijzen van de gebouwen, die op dit terrein stonden²⁹. Hieruit zou kunnen blijken dat deze markt door de *Villicus*, nl. de manager van het grafelijk landschap, werd ingericht minstens in de 11de eeuw. Is het mogelijk dat de jaarmarkt die na de verovering van de Sint-Pieterswijk door de Franse koning in 1127 en de gevangenneming van Willem van Ieper, die ook uit Vlaanderen zal verbannen worden, naar deze omgeving werd overgebracht?

27 V. Verfaillie, *o.c.*, nr. 1916.

28 Ieper, Archief O.C.M.W., nr. 453, f. 1v (a° 1453); V. Verfaillie, *o.c.*, nr. 467 (1281).

29 E. Feys - A. Nelis, *o.c.*, II, blz. 62, nr. 85 (mei 1216): "mansura juxta macellum Iprens", dus het Oude Vleeshuis.

In onze studie over de lokalisatie van de 12de-eeuwse Ieperse vesting hebben we verwezen naar een viertal huisnamen gelegen aan de noordzijde van de Boterstraat tussen de Leet en de oude Ieperleet, die een plausibel bewijs leveren dat deze huizen met de internationale handel verband houden. Het betreft de naast elkaar liggende gebouwen van oost naar west, nl. *Verze*, *Caerde*, *Parijs* en *St.-Denijs*. Deze beide laatste namen vormen geen probleem. Parijs had reeds in de 10de eeuw een belangrijke jaarmarkt, terwijl de markt van Sint-Denijs reeds in de Merovingische tijd bekend was en in 1120 met een tweede jaarmarkt zou aangevuld worden. De *Verze* levert op het eerste zicht geen verwijzing naar de handel. Wanneer we echter ontdekken dat het woord *Verze* overeenstemt met de naam van de rivier te Noyon, nl. *Verse* en dat Noyon reeds in de 10de eeuw over een jaarmarkt beschikte, dan is er geen probleem om drie huisnamen te identificeren met Franse commerciële steden, terwijl het vierde huis *Caerde* – materiaal om wol te kammen – bewijst welke handel daar gedreven werd, nl. wol- en lakenhandel³⁰. Bij een verder onderzoek stellen we tevens vast dat de drie voornoemde steden Joodse wijken bezitten, waarvan bekend is dat de bewoners zich met de internationale handel, o.m. met Rusland ophielden. Is het mogelijk dat een aantal Joden een getto te Ieper had gesticht? Er is natuurlijk geen enkel bewijs hiervoor, maar het feit dat reeds rond 1130 Iepers laken te Novgorod aanwezig was en dat we zo even aangetoond hebben dat de Franse Joden o.a. handel met Rusland dreven, kan aanleiding geven om te geloven dat de oorspronkelijke Ieperse jaarmarkt in de St.-Pieterswijk na 1127 naar de Boterstraat werd overgebracht. En het huis oost van de *Verze* droeg de naam *Nieuwerkerke*. Kan deze naam zijn oorsprong ontleend hebben aan het feit dat dit huis gelegen in de geciteerde Joodse wijk, functioneerde als synagoge? Deze eventuele Joodse nederzetting was overigens klassiek van ligging, nl. nabij het *Castrum* en langs de openbare weg, nl. de Boterstraat³¹.

30 O. Mus, *De lokalisatie van de Ieperse 12de-eeuwse vesting*, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, nr. 136 (1999), blz. 87-88 met de opgave van de geciteerde bronnen in de nummers 310 tot en met 329.

31 G. De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois* (Brugge 1951), 3 dln., III, blz. 60-61.

De marktfunctie verplaatst zich

Uiteindelijk is het zeker dat de huidige Markt in de loop van de 13de eeuw als handelsplein gebruikt werd. Het huis *Caerde* had in een toevallige akte van 1281 de naam *Viescaerde* = *Oude Caerde*. Deze nieuwe naam bewijst duidelijk dat het geciteerde handelsplein verdwenen is³². Als bewijs is er nog een akte van oogst 1254 van het Godshuis der Hoge Zieken, die van alle stallen op de Markt in opdracht van het stadsbestuur een aangeduid bedrag moet ontvangen. Het is zeer duidelijk dat de Markt reeds volledig gebruikt werd³³. Maar de opgave van "Ketelmarkt" in 1230 gelegen zuid van de Markt nabij de huidige Rijselstraat bewijst dat het Marktpllein reeds vroeger actief was dan 1250³⁴. En het bestaan van deze nieuwe handelsmarkt wordt tevens bewezen door de oprichting van de Ieperse Halle, nl. de oostelijke afdeling rond het midden van de 13de eeuw, de westelijke afdeling werd gebouwd tussen 1285 en 1304. Dit was een belangrijke handelsplaats, vooral voor de lakenhandel. Het feit dat de bouw van het Belfort zou begonnen zijn in 1200, waar de eerste steen door de Vlaamse graaf werd gelegd, gezien het Belfort geen commerciële activiteit had en de stijl eigenlijk jonger was, nl. ook midden 13de eeuw³⁵. Het is dus duidelijk dat de huidige Markt tijdens de eerste helft van de 13de eeuw de belangrijkste handelsactiviteit waarnam.

32 BRUSSEL, Kon. Bibliotheek, fonds Merghelynck, hs. 93, blz. 512.

33 O. Mus, *De leprozerij genaamd het Godshuis der Hoge Zieken te Ieper* (Ieper 1950-1953), 4 dln., I, blz. 86-90.

34 E. Warlop, *Inventaris van het archief van de abdij van Merkem* (Brussel 1965), blz. 14.

35 H. J. Constandt, *Monumentale bouwkunst op de Ieperse Markt*, in : *De Ieperse Markt, een historisch fenomeen* (Ieper 1985), blz. 49-58.

Jan Baptist van Meuninxhove, *De Burg in Brugge* (detail), olieverf op doek, 1672.
Brugge, Stedelijke Musea, GRO 06841.

Het Sint-Donaaskapittel en de Duinenabdij : buren op de Brugse Burg (1624-1649)

Toen de monniken van de Duinenabdij in 1627 van Koksijde naar Brugge verhuisden, kwamen ze geregeld in contact met het Sint-Donaaskapittel, ook al behoorde de abdij tot de reguliere en het kapittel tot de seculiere clerus. Het Sint-Donaaskapittel moest zich overigens ook uitspreken over het akkoord dat op 20 november 1624 afgesloten werd tussen bisschop Dionysius Stoffels (1623-1629) en abt Bernardus Campmans (1623-1642), waarbij de abdij Ter Doest werd losgemaakt van de Brugse bisschopszetel en aangehecht bij de Duinenabdij¹. Op 21 november 1624 stemde het Sint-Donaaskapittel in met deze overeenkomst, omdat deze duidelijke voordelen inhield voor de bisschoppelijke inkomsten². Veel contacten tussen de Duinenabdij en het kapittel waren trouwens van financiële aard. Zo betaalde de abdij op 6 juni 1646 42 pond 10 schellingen groot aan

-
- 1 In 1561, bij de oprichting van het bisdom, werden de goederen van Ter Doest toegewezen aan de bisschop, maar omdat de uitbating ervan verlieslatend was, trachtte deze zijn eigendom over te dragen aan de Duinenabdij in ruil voor een jaarlijkse rente. Na enkele mislukkingen bereikten beide partijen in 1624 toch een akkoord (J. Bonny, *De Duinenabdij te Brugge (1627-1796)*, in : A. Denaux en E. Vanden Berghe (eds.), "De Duinenabdij (1627-1796) en het grootseminarie (1833-1983) te Brugge. Bewoners/Gebouwen/Kunstpatrimonium", Tielst, 1984, p.17-18).
- 2 "*Lecta fuit charta continens articulos concordiae initae inter R^{dum} D[ominum] Exim[ium] Brug[en]s[em] ex una, et R^{dum} Dominum praelatum monasterii Duinensis ex altera partibus, super dismembratione et separatione abbatae Thosanae, a mensa Ep[iscop]atus Brugensis (...) Quibus articulis lectis Domini habita matura deliberatione, considerantes eosdem tendere in notabilem et evidentem ecclesiae et mensae Ep[iscop]alis Brugens[is] utilitatem, eandem concordiam (...) approbant per praesentes*" (BRUGGE, Bisschoppelijk Archief (BAB), A69, f.48v).

kanunnik Petrus Knudde voor de tienden in Lissewege van het jaar 1645³. In de jaren 1644-1647 vermelden de abdijsrekeningen ook geregeld de betaling van de intrest op renten aan enkele kanunniken of kapelaans van het kapittel⁴. De nabijheid van twee zulke belangrijke kerkelijke instellingen in dezelfde stad leidde echter al snel tot onenigheid. Zo voerde de abdijs een proces tegen het kapittel voor de Raad van Vlaanderen en nadien de Grote Raad van Mechelen over de uitvoering van het testament van bisschop Servatius de Quinckere (1630-1639), waarbij de Duinenabdijs tenslotte 20.000 gulden moest betalen aan het kapittel⁵. Van april 1643 tot maart 1646 moest de abdijs in dezelfde zaak ook honderden ponden groot betalen aan de erfgenamen van de bisschop⁶. Ook over een andere erfenis liep er in augustus 1640 een rechtszaak tussen de abdijs en het kapittel⁷. De aan de abdijs opgelegde sommen en de proceskosten vormden een zware financiële last en de abdijs moest zelfs geregeld een beroep doen op uitstel van betaling of leningen om uit de rode cijfers te raken⁸. In dezelfde periode verloor de Duinenabdijs trouwens definitief haar vroegere bezittingen in Hulsterambacht⁹.

3 BRUGGE, Archief van het Grootseminarie (AGSB), *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 9, f. 55r.

4 AGBS, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.64r (11.2.1644), f.124r (2.10.1648); in beide gevallen ging het geld naar kanunnik Christianus vanden Berghe. Ook de kapelaans Leonardus van Munnekereede, secretaris van de obediëntie, en Carolus van Zandtwege ontvingen resp. op 16 maart 1646 en 15 januari 1647 bescheiden sommen van de abdijs (AGSB, *ibid.*, nr. 9, f.47r, 76r).

5 BAB, A72, f.23v (15.10.1639), 131v (9.9.1641), 133v (23.9.1641), 159v (10.2.1642), 171r (2.4.1642), 203 (14-15.9.1642), 205v (8.10.1642); B23, f.108r (14.9.1642), 118v (31.10.1642); zie ook: AGBS, *Oorkonden Duinen/Doest*, nr. B1132; *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.67r (februari 1644), 104r (26.2.1645); nr. 9, f.9r (17.5.1645), 40r (31.1.1646), 41r (9.2.1646).

6 *Rekeningen Duinen/Doest*, nrs.8-9, *passim*.

7 “Retulit D[omi]nus cantor Gandavo reversus statum causarum contra D[ominum] praelatum dunensem et haeredes Salinae (...)” (BAB, A72, f.65r).

8 Zo leende de abdijs in juni 1644 4800 carolusguldens van Alonso Carillo in Antwerpen (AGSB, *Oorkonden Duinen/Doest*, nrs. B351, 1308); van juli 1649 tot 31 mei 1650 leende de abdijs ruim 285 ponden groot bij de prior van Waarschoot (AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 10, *passim*; zie ook: BAB, A72, f.362v (15.2.1645); AGBS, *Oorkonden Duinen/Doest*, nrs. B3057, 3564, 3568).

9 J. Bonny, *a.c.*, p.19-21. Op 30 maart 1648 betaalde de abdijs 10 ponden groot aan de Duinheer Michiel Bultynck “treckende naer S’Gravenbaghe om[m]e te vervolgen d’ongonnen affaïren van[de] restitutie van goederen van Zande, aengheslaghen bij de Prince van Oraignen” (AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 10).

Een bijkomend twistpunt tussen de Duinenabdij en het Sint-Donaaskapittel vormde het patronaatsrecht van de Sint-Kruisparochie. De nieuwe abdij werd immers gebouwd op de plaats van de voormalige refuge van Ter Doest. Dit pand lag op de huidige Sint-Annaparochie, die toen nog niet van de Sint-Kruisparochie was afgescheiden. Het Sint-Donaaskapittel bezat het patronaatsrecht over deze laatste parochie, maar abt Campmans weigerde op 23 juni 1642 dit recht te erkennen¹⁰. Ook onder zijn opvolger Judocus du Corron (1645-1648) lag de abdij overhoop met het kapittel over bepaalde eigendommen in Lapscheure en Sint-Pieters-op-de-Dijk¹¹. Dezelfde abt sloot echter op 20 juni 1645 ook een overeenkomst met de baljuw en de redenaars van de heerlijkheid van het Proossche van Sint-Donaas over de inlijving van enkele huizen in de Peterseliestraat en van het Stuivenbergstraatje in de nieuwbouw van de abdij¹².

Naast hun tegengestelde belangen op materieel vlak bleken het kapittel en de Duinenabdij soms ook concurrenten te zijn in het aantrekken van musici voor het opluisteren van de kerkdiensten. Eén van de vicarissen van het kapittel, de op 8 oktober 1631 aangestelde contratenor Joannes Colos, trad rond de jaarwisseling binnen in de Duinenabdij, maar zijn monastieke ijver was van korte duur en al op 28 januari 1632 keerde hij terug in dienst bij het kapittel¹³. Ook een andere vicaris werd kort na zijn aanstelling op 20 juni 1631 monnik in de Duinenabdij¹⁴. Inderdaad werd op 21 oktober 1632 de organist

10 “*Retulit d[ominus] van Thienen can[oni]c[us] officarius foraneit[at]is qualiter iuxta apostillam datam in computu eiusdem officii accesserit d[omi]n[um] praelatem Dunensem pro habenda recognitione iuris patronatus eo quod aedificaverit novam ecclesiam et monasterium in patronatu huius eccl[esi]ae sub parochia S[anc]tae Crucis: idemq[ue] d[omi]n[us] praelatus desuper dicat se exemptum a solutione h[uius]mo[d]i iuris, ac proin[de] nolle quidquam dare. D[omi]ni commiserunt d[omi]nis officiariis ut dispiciant de opportuno remedio.*” (BAB, A72, f.186r). Op 1 augustus 1643 betaalde de abdij wel ruim zes ponden groot voor een rente aan de kerk en de dis van Sint-Kruis en Sint-Anna (AGSB, Rekeningen Duinen/Doest, nr. 8, f.42r).

11 AGBS, Oorkonden Duinen/Doest, nrs. B 3564-3568, 3572-3575.

12 AGBS, nrs. B14, 27, 348, 1296; vergelijk met: J. Bonny, *a.c.*, p. 19.

13 “*M. Jo[ann]es Colos vicarius contratenor qui ab aliquot septimanis hinc decesserat ut fieret religiosus in abbacia Dunensi, et immutato animo illinc regressus, fuit in officio et stallo continuatus (...)*” (BAB, A70, f.156r).

14 “*Ad praesentationem R[everen]di D[omi]ni Decani admissus fuit ad stallum in hac ecclesia M. Nicolaus [] Duacen[sis] contratenor et organista, sed priusquam resedit factus est monachus in Abbacia Dunen[si].*” (BAB, A70, f.116r).

Martinus Miquet uit Douai geprofest¹⁵. Op 3 juni 1630 stemde het kapittel ermee in de jongere broer van Campmans' kamerdienaar als koraal aan te nemen, mits de abt de extra-kosten zou aanvaarden. Omdat de prelaat dit niet kon beloven, gelastte het kapittel zangmeester Jacobus Willems een andere sponsor te zoeken¹⁶. Op 12 juni 1630 werd een koraal voorlopig aangenomen in afwachting dat zijn vader borg voor hem kon staan. Allicht ging het hier om dezelfde knaap, maar de kapittelakten noemen enkel zijn voornaam Libertus¹⁷. Deze koraal, Libertus de Jadin, bleef bijna acht jaar in dienst van het kapittel¹⁸. Overigens hebben we geen musici gevonden die zowel in de kathedraal als in de Duinenabdij actief waren¹⁹. Helaas wordt er in de abdijsrekeningen in deze periode slechts één “*sangher*”, Le(e)naert Bultinc(k), met name genoemd²⁰. Bultinck genoot een salaris van 4 ponden groot per trimester²¹. Op 19 december 1643 kregen wel meerdere zangers een deel van hun salaris²². Voor de rest deed de abdij een beroep op gelegenheidsmusici, bijv. voor de feesten van Sint-Bernardus en de zalige Idesbald²³. Op 20 juni 1644 werd één

15 AGSB, *Handschriften*, nr. 140/107, f.243v.

16 “*Auditis vocibus diversorum puerorum per phonascum adductis, d[omi]ni satis fuerunt inclinati ut recipient quendam iuvenem fratrem pedissequi R[everen]di D[omi]ni abbatis dunensis ordinarunt phonasco ut conveniat eundem D[omi]num abbatem utrum velit eidem iuveni subministrare (sic) reliqua necessaria ultra ea quae tanquam choralis ab hac ecclesia reciperet (...) - Audita relatione d[omi]ni phonasci huius eccl[esi]ae qualiter d[omi]n[u]s praelatus dunensis paratus quidem sit procurare necessaria iuveni his diebus in cap[itu]lo probato et in choralem assumendo, sed nolit id spondere. D[omi]ni resolverunt ut quaerat alium sponsorem priusquam assumatur.*” (BAB, A70, f.38r, 40r).

17 BAB, A71, f.42r.

18 Vergelijk met : K.Priem, *Jacobus Willems en het muziekleven in Sint-Donaas (1624-1645)*, in : “Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis”, 143 (2006), p. 267-308.

19 Tussen de drie Brugse kapittels was er wel een groot verloop van zangers en koralen, terwijl sommige musici in dezelfde periode in diverse kerken optraden. Het Sint-Donaaskapittel verbood zelfs aan de eigen vicarissen om actief te zijn buiten de kathedraal (cfr. K.Priem, *a.c., passim*).

20 AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.47r (5.9.1643).

21 AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.24r (30.3.1643), 36r (12.6.1643), 48r (14.9.1643), 56r (5.12.1643), 71r (12.3.1644), 79r (5.6.1644).

22 AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.57r.

23 “*Gegheven 20^{en} augusti 1644 aen[de] zanghers (...)*” (AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.84r) ; “*18^{en} [aprilis 1649] (...) voor de musiciens op den dach van B. Idesbaldus (...) 18^{en} [augusti 1649] (...) voor [de] musiciens etc (...)*” (*ibid*, nr. 10). Op 22 januari en 27 mei 1644 vermelden de rekeningen resp. “*een sang-*

pond groot betaald “voor de twee kleene musiciens”²⁴. Tenslotte vermelden de abdijrekeningen ook het optreden van een organist²⁵. Meestal houden de rekeningen het bij “*musiciens*” of “*musicij*”, die per prestatie vergoed werden²⁶. Het valt dus niet uit te sluiten dat sommige muzikanten toch zowel in de abdijkerk als in de kathedraal optraden.

Ondanks hun soms tegenstrijdige belangen stonden de abdij en het kapittel niet altijd tegenover elkaar. Op 3 december 1640 stelde het kapittel op verzoek van Campmans een verklaring op waaruit moest blijken dat de Duinheren zich steeds voorbeeldig hadden gedragen sinds ze in Brugge gevestigd waren²⁷. De exacte inhoud en de context van dit stuk zijn verder onbekend. Het kapittel en de abdij hadden soms ook gemeenschappelijke belangen. Het kapittel vroeg Campmans in een brief op 26 januari 1633 aan de andere afgevaardigden van de clerus bij de Staten in Brussel zijn bezwaren over te maken tegen een belasting die de Brugse stadsmagistraat zonder voorafgaand overleg had ingesteld op de verkoop van wijn. Na ontvangst van het antwoord van de abt sloot het kapittel zich op 5 februari 1633 aan bij het protest van de gezamenlijke clerus van Vlaanderen²⁸.

Verder bezat de Duinenabdij een pand op de Burg dat paalde aan de kathedraal. Dit huisje was vroeger in het bezit geweest van de abdij Ter Doest en behoorde nu samen met andere eigendommen van haar vroegere dochterabdij aan de Duinenabdij²⁹. Begin 1644 werd een

her” en “*een sangher van[de] musique*”; op 5 juni van dat jaar werden “*twee sanghers*” betaald (*ibid.*, nr. 8, f.63r, 79r).

24 AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.80r (20.6.1644).

25 AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 9, f.92r (11.7.1647). Op 21 september 1649 werd ook een bode gezonden “*naer Waetervliet om[m]e te ondersoeken naer een organist*” (*ibid.*, nr. 10).

26 AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.23r (28.3.1643), 45r (20.8.1643), 48r (14.9.1643), 60r (1.1.1644), 71r (12.3.1644), 94r (9.12.1644), 98r (7.1.1645), 122r (19.8.1648), 133r (20.3.1649).

27 “*Ad instantiam D[omi]ni Bernardi Campmans abbatis necnon conventus abbatae dunen[sis] decreta fuit attestatio in honestissima forma qua declaretur quod ab eo tempore quo hic Brugae resederunt semper fuerint et sint fama et vita integri conversatione honesti moribus graves et in monastica disciplina observantes, ita ut nullus innotuerit rumor scandalii aut sinistrae notae*” (BAB, A72, f.80).

28 BAB, A70, f.215 (7.1.1633), 216r (10.1.1633), 217v (12.1.1633), 220r (24.1.1633), 221v (26.1.1633), 222v (5.2.1633), 224 (10.2.1633), 225 (11.2.1633), 228v-229r (5-6.3.1633), 229v-230r (9.3.1633).

29 In een overzicht van de eigendommen van Ter Doest uit 1626 wordt dit pand ver-

plan opgesteld om dit huisje samen met nog twee aanpalende panden, die resp. eigendom waren van het Sint-Jans- en het Sint-Juliaans-hospitaal, te renoveren. Op 1 februari van dat jaar droegen de kanun- niken van het Sint-Donaaskapittel enkele van hun confraters op samen met de werklieden dit plan te beoordelen, met name om te vermijden dat de gevel en de ramen van de kathedraal schade zouden lijden³⁰. Nog datzelfde jaar, op 5 september, gaf het kapittel de toelating aan een schoenmaker om in de intussen gerenoveerde panden winkel te houden, op voorwaarde dat hij geen lawaai zou maken tijdens de god- delijke diensten³¹. Van haar kant deed de abdij inderdaad de nodige uitgaven om haar eigendom op de Burg te renoveren. Uit de abdiere- keningen blijkt dat het gros hiervan (drie ponden groot) op 22 okto- ber 1644 betaald werd voor de levering van lood, terwijl voor werken aan het huis op 28 november van dat jaar nog niet de helft van deze som uitgegeven werd³². Overigens moet vooral het dak van dit pand voordien in nogal slechte staat geweest zijn, want reeds op 8 august- us 1643, dus nog vóór het renovatieplan aan het kapittel werd voor- gelegd, had de abdij twee ponden groot betaald “*aen [de] tegheldec- kers over tdecken van thuys ter doet*”³³.

meld als volgt : “*Tcomptoir op den Burgh staet nu ledigh*”. Een andere hand voeg- de er later aan toe : “*nu verpacht voor vijf gulden t’jaers*” (AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 120, z.p.). In de registers van de zestendelen heet dit pand “*tcontoir d[ae]r[n]effens p[er]t[inet] tclooster van [ter] Doest*” ; de desbetreffende pagina is verder blanco (BRUGGE, Stadsarchief (SAB), *Registers zestendelen, Sint- Donaas*, nr. 22).

- 30 “*Exhibito modello trium domuncularum restaurandarum in burgo ad murum eccl[es]iae pro parte abbatae dunensis, hospitalis S[anc]ti Jo[ann]is et S[anc]ti Ju[lian]i, ad effectum ut d[omi]ni in eandem restaurationem seu renovationem consentiant ; D[omi]ni co[m]miserunt D[ominis] fabricariis et visitatoribus domo- rum ut cum operariis assumendis p[re]dict[am] modellum examinent, signanter an ex iisdem domunculis nihil praedicti obveniet muro aut fenestris eccl[es]iae ad referen[dum]*” (BAB, A72, f.296v).
- 31 “*Huberto Digion sutori personaliter supplicanti concessum fuit quod possit morari et tenere officinam sutoriam in contoris abbatae de doet et carthu- sianarum sitis ad murum eccl[es]iae in Burgo nuper a fundamento renovatis modo ibidem non exerceat ullam functionem clamorosa tempore officii divini, concionis et cuiusq[ue] solemnitatis in hac eccl[es]ia.*” (BAB, A72, f.332v).
- 32 “*Item aen[den] lootgieter over loot gheemployeert in thuyseken op[den] Burgh de so[mm]e van drie pond[en] gr[oot] (...) Item over het werck van t’ huysen opden Burgh de so[mm]e van één pond vier schell[ingen] vier gr[ote]n*” (AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.90r, 94r).
- 33 AGSB, *Rekeningen Duinen/Doest*, nr. 8, f.43r.

De huurder van het pand op de Burg, die volgens de kapittelakte Hubertus Digion heette, kan geïdentificeerd worden als Hubertus Frison. Diens naam – of de varianten Frisoïn, Vrinson en Frison – komt vanaf 1644 tot 1668 geregeld voor in de wetsvernieuwingen van het ambacht van de corduaniers, resp. als vinder (1644, 1660, 1667), deken (1657) en schilddrager (1668)³⁴. Frison was eerst gehuwd met Maria Rubbrecht (of Robbrecht), en trouwde een tweede keer in de Sint-Donaaskathedraal op 14 december 1658 met Jacoba van Brabant³⁵. Dit laatste huwelijk bleef kinderloos, maar Frison had zeker drie kleine kinderen uit zijn eerste huwelijk, Maria (°1649), Francisca (°1654) en Jacobus (°1656). Bij het doopsel van zijn oudste dochter, op 1 augustus 1649, woonde hij op de derde portie van de Sint-Salvatorsparochie³⁶. Francisca en Jacobus werden gedoopt in de Sint-Donaaskathedraal, resp. op 1 maart 1654 en 12 oktober 1656. Beiden stierven jong: Francisca werd begraven in de pandgang van Sint-Donaas in juni 1664, amper tien jaar oud; Jacobus stierf op 22 november 1687 en werd begraven op de derde portie van de Sint-Salvatorsparochie. Volgens de begrafenisakte van Francisca woonde haar vader toen in de Breydelstraat (“*platea Brydelia*”), dus vlak bij de Burg³⁷. Rond dezelfde tijd, op 8 juni 1664, huwde zijn nauwelijks vijftienjarige dochter Maria in de Sint-Annakerk met Guillielmus Michiels (of Meghiels). Hubertus Frison zelf was getuige daarbij. Hij was ook de peter van het kind dat op 10 april 1665 uit dit huwelijk geboren werd en zijn eigen voornaam droeg. Zijn dochter Maria stierf nog vóór haar twintigste verjaardag en werd op 1 mei 1669 begraven op de Sint-Annaparochie. Haar man

34 A. Vandewalle, J. De Groote, J. D'hondt & P. Vandermeersch, *Brugse ambachten in documenten. De schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers (14de-18de eeuw)* (Brugse geschiedbronnen uitgegeven door het gemeentebestuur van Brugge, nr. 16), Brugge, 1985, p. 48, 50-51, 73, 230.

35 SAB, *Doop-, trouw- en begraafboeken van Sint-Donaas*, nr. 6. De sterfdatum van Maria Rubbrecht hebben we niet teruggevonden, maar in oktober 1656 was ze nog bevallen van een zoon. Bij het doopsel van een ander kind op 1 maart 1654 was de meter Jacoba Pierens, echtgenote van Passchier Rubbrecht (SAB, *Doop-, trouw- en begraafboeken van Sint-Donaas*, nr. 5). Deze laatste, allicht een verwant van de moeder, was van 1649 tot 1662 ook geregeld lid van de wet van de corduaniers (A. Vandewalle, e.a., o.c., p. 49-50).

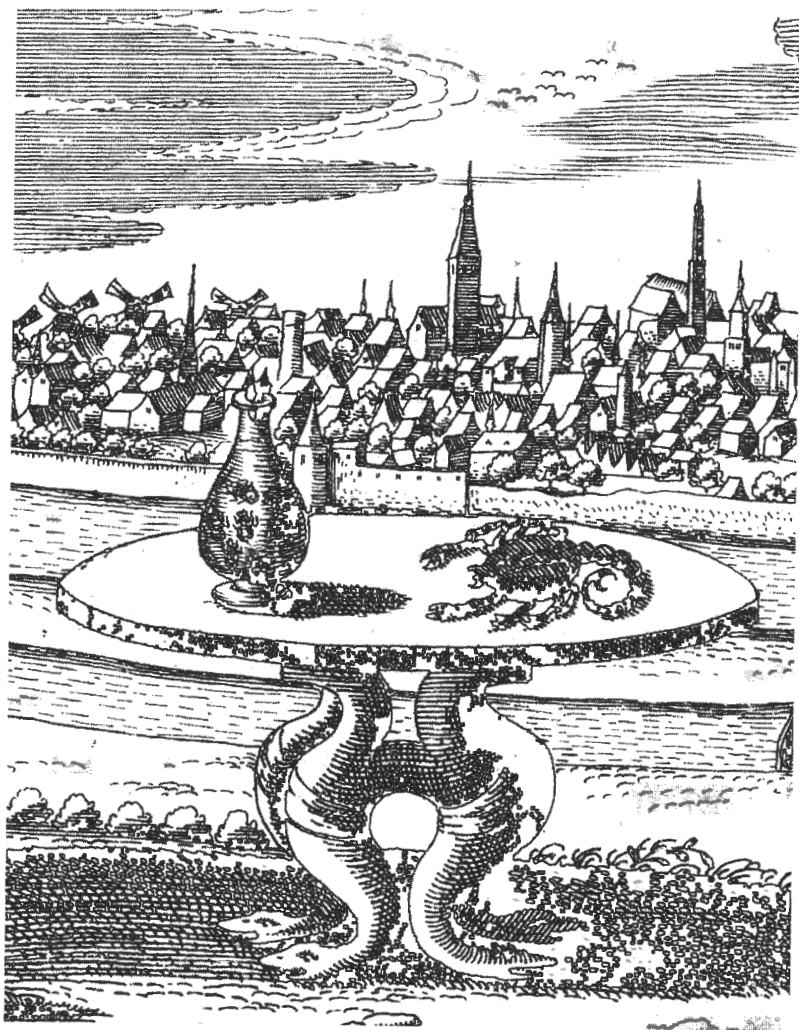
36 SAB, *Doop-, trouw- en begraafboeken van Sint-Salvator*, nr. 49.

37 SAB, *Doop-, trouw- en begraafboeken van Sint-Donaas*, nrs. 5-6; SAB, *Doop-, trouw- en begraafboeken van Sint-Salvator*, nr. 56.

hertrouwde op 27 oktober 1669 in de Sint-Annakerk en Hubertus Frison was opnieuw getuige bij de verloving van zijn vroegere schoonzoon, op 1 oktober 1669³⁸. Dit is meteen ook de laatste vermelding die wij van Frison in Brugse registers hebben aangetroffen.

Onder de abten Campmans (1623-1642) en du Corron (1645-1648) verwierf de Duinenabdij zich duidelijk een eigen plaats binnen de Brugse stadsmuren. Dat zowel de abdij als het Sint-Donaaskapittel stipt over hun eigen belangen waakten zorgde wel eens voor conflicten tussen beide instellingen, maar belette hen evenmin onderling zaken te doen. Als eigenaar van een wat vervallen huis op de Burg werkte de abdij ook vlot samen met de bureu van het kapittel om de nodige herstelwerken uit te voeren en het pand een geschikte bestemming te geven. Het zou zeker overdreven zijn om van een hechte band tussen beide instellingen te spreken, maar ze waren evenmin uitsluitend concurrenten.

38 SAB, *Doop-, trouw- en begraafboeken van Sint-Anna*, nrs. 18, 20-21.

Zinnebeeldige voorstelling van het motto '*salutem ex inimicis* - het heil komt van de vijanden': een tafeltje met een scorpion en een medicijnflesje. Het gif van de scorpion ('de vijand') kan dodelijk zijn, het flesje met scorpionenolie brengt genezing. Detail uit de emblemaprent van Brugge in de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Verzameling auteur).

Brugge, Ieper en Oostende in de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Frankfurt, 1623-1632)

Van de meeste Vlaamse steden zijn een aantal gravures met plattegronden en stadsgezichten uit de 16de, 17de en 18de eeuw voorhanden. Vaak maken deze prenten deel uit van reeksen die gepubliceerd werden in zogenaamde stedenboeken, of als illustratie dienden in landenbeschrijvingen. De eerste grote geïllustreerde landenbeschrijving van de Nederlanden is de *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* van Lodovico Guicciardini, waarvan de eerste editie in 1567 in Antwerpen verscheen. Guicciardini was een Florentijn die in Antwerpen woonde en tot de vriendenkring van Plantijn en Ortelius behoorde. De eerste uitgave bevatte slechts zeventien kaarten, plannen en stadsgezichten, waaronder een vrij rudimentair plan van Brugge en een stadsgezicht van Ieper. Maar het werk kende naderhand nog talrijke heruitgaven in diverse talen en formaten (sommige in oblong), waarin heel wat meer illustraties opgenomen waren, onder meer ook panoramische stadsgezichten¹. Het oudste voorbeeld van een stedenboek is de zesdelige *Civitates Orbis Terrarum*, tussen 1572 en 1618 uitgegeven in Keulen door Georg Braun, Simon Van den Neuvel (Novellanus) en Frans Hogenberg. Veelal wordt dit werk, waarin ook alle belangrijke Vlaamse steden opgenomen zijn, kortweg aangeduid als 'Braun en

1 J. BOSSU, *Vlaanderen in oude kaarten. Drie eeuwen cartografie*, Tielt/Bussum/Knokke, 1982, p. 66-73 ; H. DEYS, M. FRANSSSEN, V. VAN HEZIK, F. TE RAA, E. WALSMIT, *Guicciardini Illustratus. De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's Beschrijving van de Nederlanden* (Utrechtse Historisch-Kartografische Studies, 2), 't Goy-Houten, 2001, p. 15-16 (biografie van Guicciardini) en 27-105 (gedetailleerde technische beschrijving van alle uitgaven tussen 1567 en 1662). De illustraties in de eerste editie waren nog overwegend houtsneden, in de latere waren het kopergravures.

Hogenberg'. De inbreng van de Mechelse graveur Frans Hogenberg, die een tijdlang met Abraham Ortelius samenwerkte en bevriend was met Jacob van Deventer, is van kapitaal belang geweest voor de kwaliteit van deze monumentale uitgave².

Uiteraard dient hier ook de beroemde tweedelige *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus vermeld te worden, die in 1641-1644 in Amsterdam het licht zag en een kleine eeuw later in drie volumes heruitgegeven werd in het Latijn en het Nederlands (1732 en 1735). Antoon Viaene omschreef de *Flandria Illustrata* als "het schitterendste plaatwerk (...) dat ooit aan Oud-Vlaanderen werd gewijd"³. En niet ten onrechte. Want hoewel de tekst weinig meer is dan een compilatie van oudere boeken, deed Sanderus voor de illustraties⁴ een beroep op enkele van de beste tekenaars en graveurs van zijn tijd, waaronder Louis de Bersacques, Vedastus du Plouich, Hendrik Hondius en Joan Blaeu. Laatstgenoemde zou overigens de drukplaten van meerdere stadsplattegronden uit de *Flandria Illustrata* hergebruiken in eigen uitgaven, zoals het *Novum ac Magnum Theatrum Urbium Belgicae Regiae* oftewel *Tooneel der Steden van 's Konings Nederlanden* (Amsterdam 1649).

Veel minder bekend is een reeks van meer dan achthonderd Duitse prenten met stadsgezichten die in zestien volumes tussen 1623 en 1632 in Frankfurt aan de Main verscheen, en waarin ook nogal wat afbeeldingen van Vlaamse steden voorkomen. Het initiatief tot de uitgave ging uit van de dichter Daniël Meisner, die tevens een deel van de begeleidende teksten schreef. Hoewel het eigenlijke graveerwerk dus niet van zijn hand is, wordt bij de identificatie van de prenten doorgaans gemakshalve zijn naam als auteursnaam vermeld. Een niet onaanzienlijk deel van de stadsgezichten is tweedehands, d.w.z. gekopieerd van, of gebaseerd op oudere prenten. Niettemin is deze reeks beslist merkwaardig genoeg om er even bij stil te staan.

2 BOSSU, p. 61-62.

3 A. VIAENE, "Van 'Flandria Illustrata' naar 'Verheerlykt Vlaandre'. Bibliografische kanttekeningen op Sanderus. 1641-1735", in: *Biekorf*, 71 (1970), p. 193-204 (citaat: p. 201).

4 Een overzicht van alle platen in de diverse Sanderus-uitgaven is te vinden in C. DE VLEESSCHAUWER, "De *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus. Alfabetisch register van het illustratiemateriaal in de twee Latijnse edities (1641, 1732) en in 'Verheerlykt Vlaandre' (1735). 1ste Aflevering: Localiteiten", in: *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, XLIX (1978), p. 1-114.

Emblemata met stadsgezichten als achtergrond

Meisners zestien boekdelen verschenen onder de tweetalige titel *Thesaurus Philopoliticus / Politisches Schatzkästlein* en waren in de eerste plaats bedoeld als *emblemata* of embleemboeken. Dit zijn boeken met zinnebeeldige prenten, waarbij elke prent voorzien is van een opschrift of motto en een beknopte, meestal berijmde verklarende tekst met moraliserende inslag. Dit genre ontstond in Italië rond het midden van de 16de eeuw en kon in de 17de eeuw onder andere in de Nederlanden op een vrij grote waardering bij het publiek rekenen. De prenten van Meisner bevatten alle genoemde onderdelen, waarbij de verklarende tekst in twee talen opgesteld is : een tweeregelig vers in het Latijn en een vierregelig vers in het Duits. Bovendien is er nog één bijkomend element dat niet zonder belang is, namelijk een goed uitgewerkt stadsgezicht als achtergrond.

Volledige boekdelen van de *Thesaurus Philopoliticus* of van de latere edities die onder meer onder de naam *Sciographia Cosmica* verschenen (zie verder), zijn heden ten dage zeldzaam. Losse prenten daarentegen worden zeer regelmatig in antiquariaten en op veilingen aangeboden. Het volledige werk is gelukkig vrij gemakkelijk toegankelijk dank zij twee 20ste-eeuwse facsimile uitgaven. De eerste werd in 1927 te Heidelberg uitgegeven door F. Hermann en L. Kraft⁵. De gereproduceerde originelen berustten in de Preussische Staatsbibliothek van Berlijn en de Hessische Landesbibliothek in Darmstadt, maar gingen tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren. In 1972 gaf K. Eymann de tweede facsimile editie uit, op basis van een exemplaar van de *Thesaurus* uit de Bayerische Staatsbibliothek in München. Deze publicatie was in 1992 al aan de vierde druk toe⁶. Beide facsimile uitgaven zijn van een gedegen inleiding voorzien.

Over de man die doorgaans als de auteur van de *Thesaurus* genoemd wordt, Daniël Meisner (of Meissner), is weinig geweten. Hij

5 F. HERMANN & L. KRAFT (ed.), *Daniel Meissners Thesaurus Philopoliticus (Politisches Schatzkästlein). Die 830 Städtebilder neu herausgegeben und eingeleitet*, Heidelberg, 1927, 2 delen.

6 K. EYMANN (ed.), *Daniel Meisner - Eberhard Kieser, Politisches Schatzkästlein. Faksimile-Neudruck der Ausgaben Frankfurt am Main 1625-1626 und 1627-1631. Mit einer Einführung, Quellennachweisen und Registern. Vierte, verbesserte Auflage*, Nördlingen, 1992, 2 delen.

was in 1585 geboren in de stad Komotau, aan de voet van het Ertsgebergte in Noord-Bohemen, thans Chomutov in Tsjechië. Sinds een onbekend tijdstip woonde hij in Frankfurt, waar in 1619 zijn zoon David geboren werd. Met welke beroepsactiviteit hij in het levensonderhoud van zichzelf en zijn gezin voorzag, is niet bekend. Sommige bronnen vermelden hem als dichter. Zelf voerde hij trots de titel van keizerlijk *poeta laureatus*. Er zijn gegraveerde prenten van verschillende tijdgenoten bewaard, waarop verzen van hem staan. Uit het voorkomen van zijn naam op die prenten hebben sommigen zelfs ten onrechte afgeleid dat hij er ook de graveur van was. Of die literaire productie hem voldoende inkomsten opleverde, mag betwijfeld worden. Maar hij kon wel af en toe rekenen op ondersteuning door mecenasen. Dat was ook het geval bij de uitgave van de *Thesaurus*: in meerdere delen worden de gulle schenkers met name genoemd.

Toen hij besloot de *Thesaurus* te gaan samenstellen, was het Meisner vooral om de stichtelijke verzen en hun zinnebeeldige voorstelling te doen. Daarom is het eerder verwonderlijk dat de afbeeldingen zich niet beperkten tot het eenvoudig illustreren van de inhoud, maar dat elke prent – zoals reeds gezegd – ook voorzien werd van een stadsgezicht op de achtergrond. Het is niet duidelijk of dit een idee van Meisner was, dan wel een initiatief van graveur en uitgever Eberhard Kieser⁷ die het werk op de markt bracht. Het was in elk geval een gouden ingeving. Het eerste boekdeeltje met 52 prenten dat ter gelegenheid van de Frankfurtse jaarmarkt in maart 1623 te koop aangeboden werd, was een onmiddellijk succes. In enkele jaren tijd kende het drie herdrukken: 1624, 1625 en 1628. Dat succes zette Meisner en Kieser ertoe aan om tegen de jaarmarkt van het najaar 1623 al een tweede deeltje gereed te hebben. In 1624, 1625 en 1626 verschenen vervolgens telkens twee nieuwe delen van 52 prenten elk, wat het geheel op acht delen met in totaal 416 prenten bracht.

Ondertussen was Daniël Meisner in maart 1625 overleden. Dit weerhield Eberhard Kieser er niet van om de reeks, die op dat ogenblik vijf delen telde, verder te zetten. Hij beschikte immers nog over een voorraad teksten van Meisner, die hij bovendien kon aanvullen met werk van verschillende andere auteurs die ofwel spontaan, ofwel

7 Enige gegevens over Eberhard Kieser: EYMANN, p. 7-8.

op bestelling materiaal aanleverden. Het achtste deeltje, dat in de herfst van 1626 uitkwam, werd door Kieser in het 'woord vooraf' uitdrukkelijk als laatste in de reeks aangekondigd. De vraag vanuit het publiek bleef echter onverminderd aanhouden, zodat de uitgever vrij snel besloot om er toch mee door te gaan en meteen nog een tweede reeks van acht boekdeeltjes uit te brengen. Deze verschenen tussen het najaar van 1627 en het voorjaar van 1632. Met uitzondering van het derde boekdeel, waarin slechts vijftig afbeeldingen voorkwamen, bevatte elk deel weer 52 prenten. In totaal bevatten de beide reeksen dus niet minder dan 830 prenten.

Hiermee was de serie nu echt voltooid. Maar dat betekende geenszins het einde van de *Thesaurus Philopoliticus*. De belangstelling voor embleemboeken liep in de loop van de 17de eeuw weliswaar duidelijk terug, maar precies omwille van de stadsgezichten bleven de prenten van de *Thesaurus* populair. Na de dood van Kieser werden de drukplaten aangekocht door uitgever Paul Fürst uit Nurenberg, die het werk in 1637-1638 opnieuw uitgaf onder Daniël Meisners naam en met als titel *Sciographia Cosmica*. Deze uitgave bestond uit acht delen van honderd platen elk, wat betekent dat dertig prenten van de oorspronkelijke reeks niet meer gebruikt werden. Ook de volgorde van de prenten was anders, en ze werden hergenummerd met een letter per deel (van A tot H) en een doorlopende nummering van 1 tot 100 binnen elk deel. De tekstbladzijden met de verklaring van de verzen waren weggelaten: in de ogen van Fürst waren de *emblemata* bijkomstig en de stadsgezichten hoofdzaak geworden. Deze eveneens succesvolle uitgave kende een herdruk in 1678 door de weduwe Fürst, onder de titel *Sciagraphia Cosmica*. Tenslotte werden de platen in 1700 nogmaals herdrukt door de Nurenbergse boekhandelaar Rudolph Helters. Nu luidde de titel: *Politica politica / Statistisches Städte-Buch*. En nog steeds stond Meisner, die ondertussen al driekwart eeuw overleden was, als enige auteur op de titelpagina vermeld⁸.

8 Meer details over de verschillende drukken van de *Thesaurus*, alsmede de latere uitgaven: HERMANN & KRAFT, p. VI-XV.

De stadsgezichten in de *Thesaurus Philopoliticus*

Voor Meisner en Kieser waren de *emblemata* – d.w.z. de moraliserende verzen en hun zinnebeeldige voorstelling – de hoofdzaak. Het publiek dat de boeken toen op de Frankfurtse jaarmarkt kocht, was echter blijkbaar meer aangetrokken door de stadsgezichten die de achtergrond van de prenten vormden. Dat was eveneens het geval voor de latere uitgevers en dat is nog zo voor de meeste hedendaagse beschouwers⁹. Gedrukte stadsgezichten hebben vanaf de 16de eeuw op een groeiende belangstelling kunnen rekenen. Vooral toen in de tweede helft van die eeuw de houtsnede geleidelijk vervangen werd door de kopergravure – die heel wat meer mogelijkheden bood – werd het genre zeer populair. Sommige graveurs en uitgevers gingen er zich zelfs in specialiseren, en brachten reeksen stadsgezichten in boekvorm of als losse prenten op de markt. Een van de beroemdste en meest productieve onder hen was Matthias Merian de Oude (1593-1650). Hij werkte een tijd in zijn geboortestad Basel, en vestigde zich vanaf 1624 in Frankfurt, waar hij behalve als graveur ook als uitgever actief was.

Merian was dus een tijd- en stadsgenoot van Meisner en Kieser. Meer nog : hij heeft ook meegewerkt aan de *Thesaurus*. Aangenomen wordt, dat boek 2 van de eerste reeks volledig door hem gegraveerd werd, en dat hij een belangrijk aandeel had in de delen 3, 4 en 5¹⁰. Behalve op Merian, heeft uitgever Kieser nog op verschillende andere bekende en minder bekende graveurs een beroep gedaan, waaronder wellicht enkele medewerkers uit zijn eigen bedrijf. Vermoedelijk heeft hij zelf eveneens een aantal prenten gegraveerd¹¹.

Een belangrijke vraag is : waar haalden de graveurs hun informatie vandaan voor het afbeelden van al deze steden ? Het is evident dat het

9 HERMANN & KRAFT, p. XV-XVI. De jongste tijd valt er weliswaar aan diverse universiteiten een toenemende belangstelling voor de *emblemata* te noteren, met onder meer projecten in Utrecht en Dijon. De projectleider in Dijon publiceerde zelfs een bijdrage over Meisners werk : Paulette CHONÉ, “Les emblèmes topographiques de Daniel Meisner ou le spectateur à sa place”, in : P. Choné (ed.), *Le point de vue de l’emblème*, Dijon, 2001, p. 113-140.

10 EYMANN, p. 13-14.

11 Op de problemen bij de identificatie van de graveurs wordt uitvoerig ingegaan in de inleidingen op de facsimile uitgaven : HERMANN & KRAFT, p. XXXIII-XLII ; EYMANN, p. 10-17.

niet allemaal om gegevens uit de eerste hand ging. Vooreerst was dit praktisch onmogelijk te realiseren, noch betaalbaar : de afgebeelde steden liggen over geheel Europa verspreid – van Moscovië tot Groot-Brittannië en van Scandinavië tot de Middellandse Zee – terwijl enkele zich zelfs buiten het oude continent bevinden (Algiers, Cusco, Hormus, Jeruzalem, Le Kef, Macao, Mombassa, Tunis...). Ten tweede moet steeds voor ogen gehouden worden dat de stadsgezichten niet het hoofdonderwerp vormden, doch slechts als bijkomende achtergrondverluchting dienden. Er is ooit beweerd dat vrijwel alle stadsgezichten in de *Thesaurus* gekopieerd zouden zijn uit Braun en Hogenberg. Fritz Hermann en Leonhard Kraft, de uitgevers van de facsimile uitgave van 1927, hebben aangetoond dat dit niet klopt. Volgens hun opzoekingen werden slechts (of toch nog) 272 van de 830 beelden uit de *Civitates Orbis Terrarum* overgenomen, zijn er 167 op andere aantoonbare publicaties gebaseerd (waaronder de *Cosmographie* van Sebastian Münster uit 1614, maar bij voorbeeld niet de *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* van Guicciardini), terwijl de bron van de overige 391 niet meer te achterhalen is. Sommige van die bronnen waren ongetwijfeld losse prenten, die in het drukkerij-, uitgeverij- en boekhandelscentrum dat Frankfurt toentertijd was ruimschoots voorhanden moeten geweest zijn. Alleen voor een aantal Duitse steden, alsook enkele kleinere lokaliteiten en burchten in de omgeving van Frankfurt, ging het wel degelijk om nieuwe afbeeldingen die in opdracht van de uitgever ‘met tamelijke moeite en kosten’ vervaardigd werden¹². Een kleine steekproef op basis van de drie West-Vlaamse steden die in de *Thesaurus* voorkomen, zal hierna aantonen dat de cijfers van Hermann en Kraft voor verfijning vatbaar zijn.

Uit het huidige België zijn er in Meisners werk drieëntwintig steden opgenomen, gaande van eerder bescheiden plaatsen als Beaumont of Rekem tot de ‘groten’ Antwerpen, Brussel, Gent en Luik¹³. Mechelen komt zelfs twee keer voor¹⁴, met twee verschillende

12 HERMANN & KRAFT, p. XXXII-XXXIII. In hun alfabetisch plaatsnamenregister (p. XLV-LXXI) geven zij, voor zover hun bekend, voor elke stad de bron waarop de afbeelding gebaseerd is.

13 De volledige lijst : Aalst, Antwerpen, Beaumont, Brugge, Brussel, Chimay, Dinant, Doornik, Dormaal, Gent, Hoei, Ieper, Lier, Leuven, Luik, Mechelen, Bergen, Namen, Oostende, Philippeville, Rekem, Tienen, Walcourt.

14 Reeks I, boek 3, prent 27 en reeks II, boek 1, prent 32.

spreuken en afbeeldingen. Het is een eer die slechts weinige steden (ook Florence en Orléans) ten deel valt. Daarnaast zijn er dertien steden uit het huidige Noord-Frankrijk opgenomen, waarvan vijf (Broekburg, Dowai, Duinkerke, Grevelingen en Rijsel) overigens geheel correct gelokaliseerd worden ‘in Flandern’ – een aanduiding die enigszins verrassend ook bij Doornik staat.

Met slechts drie steden is West-Vlaanderen eerder bescheiden vertegenwoordigd : Brugge, Oostende en Ieper. De Meisner-prenten worden vermeld in de respectievelijke *Iconografiëen* van deze steden. Voor het overige zijn zij zelden gereproduceerd in historische werken, en worden zij nooit in hun ruimere context geplaatst. Enkel Ieper vormt hierop sinds kort een gunstige uitzondering. In het boek *Ieper à la Carte* besteedt Ann Vanrollegheem wel de gepaste aandacht aan Daniël Meisner¹⁵.

Van een schorpioen, een kat en Pietje de Dood

De prent van Brugge¹⁶ draagt als motto : *salutem ex inimicis* of ‘het heil komt van de vijanden’. In de Latijnse en Duitse verzen onderaan wordt uitgelegd dat het gif van de schorpioen dodelijk is voor de mens, maar dat schorpioenenolie verlichting en genezing brengt aan diegene die door zo’n dier gestoken werd. Schorpioenenolie, d.w.z. plantaardige olie waarin dode schorpioenen geweekt waren, was al in de oudheid een vrij verspreid middelje om diverse kwalen te verzorgen en is zelfs nu nog te vinden bij kwakzalvers in Azië en Latijns-Amerika. De spreuk wordt verbeeld door een rond tafeltje op de voorgrond, met daarop een schorpioen en een medicijnflesje.

15 A. VANROLLEGHEM, *Ieper à la Carte. De Ieperse vestingen in kaart gebracht*, Ieper, 2006, p. 77-79.

16 G. MICHIELS, *Iconografie der Stad Brugge. Eerste deel*, Brugge, 1964, p. 33, nr. 26 (met onvolledige uitgeversnaam). De prent verscheen als nummer 7 in boek 1 van de tweede reeks van de *Thesaurus Philopoliticus*. In de *Sciographia Cosmica* draagt zij het nummer E5 (zie afbeelding in : M. RYCKAERT, *Historische Stedenatlas van België. Brugge*, Brussel, 1991, p. 78).

Divitijs auroq; suo confidit avaris, *Pofse necis vincit quæis pital imperium.*
Der Reichthalls iſt ſehr nagemüht, *Dermeint, er könn des Todes Dornaldt,*
Verbrant ſein Reichthumb, Geld und Gült. *Darmit auch überwinden baldt.*

Boven : emblemaprent met gezicht op Ieper, uit de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Frankfurt, 1625).

Kopergravure. Uit de facsimile uitgave van K. Eymann, Nördlingen 1992, deel I.

Onder : gezicht op Ieper, kopergravure verschenen in de oblong-uitgaven van de *Beschrijving van de Nederlanden* van Lodovico Guicciardini, vanaf 1613.

Provinciale Bibliotheek, Brugge.

THRASONI CREDERE NOLI.
OSTENDEN IN FLAND.

E8

Facta rudi miles iactat miranda popello,

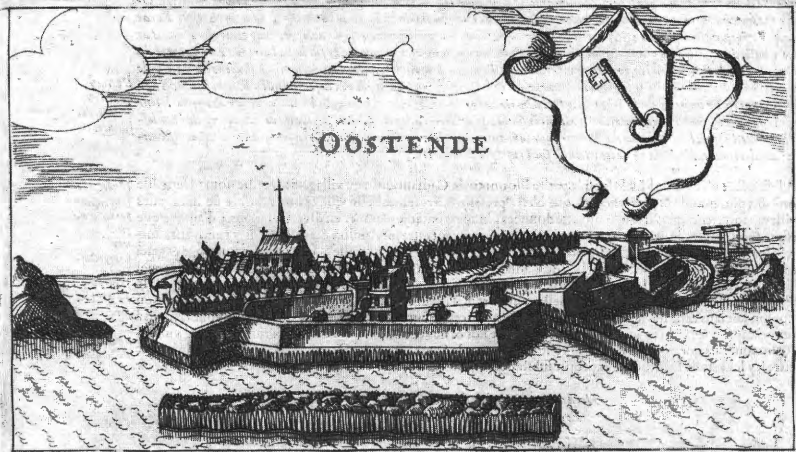
Cum miseram selem vix tamen ille fuget.

*Manch kriegsman niche grug rühnen kam,
Was er vor heldenstück gethan.*

*Wenn es zum treffen würde gehn,
Wird er auch kaum ein laez bestehn.*

456

OOSTENDE.

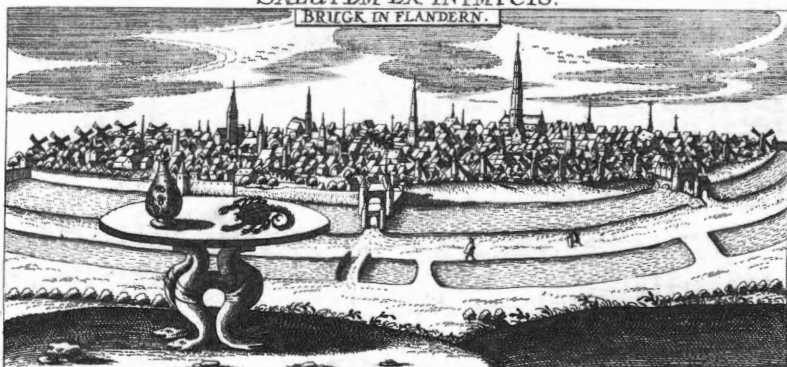

Boven : emblemarent met gezicht op Oostende, uit de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Frankfurt, 1629), heruitgegeven als nummer E8 in de *Sciographia Cosmica* (Nurenberg 1637-1638) (Verzameling auteur).

Onder : gezicht op Oostende, kopergravure van Pieter van den Keere, verschenen in de oblong-uitgaven van de *Beschrijving van de Nederlanden* van Lodovico Guicciardini, vanaf 1613 (Verzameling auteur).

SALUTEM EX INIMICIS.
BRUGG IN FLANDERN.

7

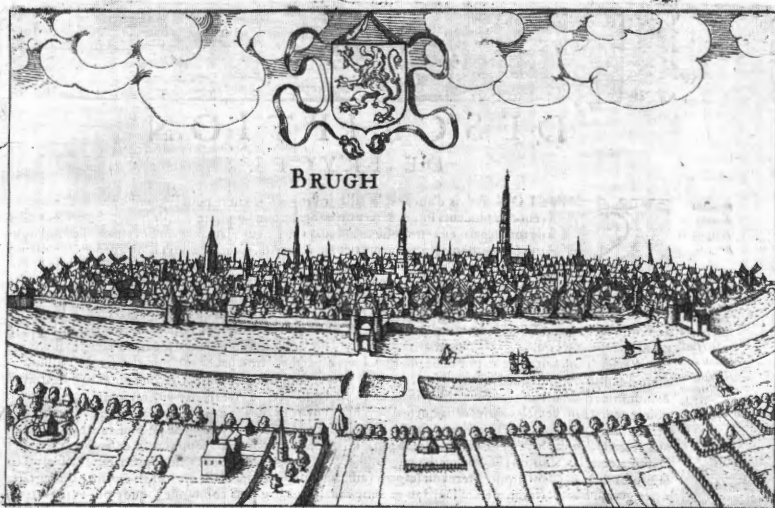

Quem Nepa virofa percussit verbere cauda,
Der Scorpion mit seinem Stiffe,
Ertödt den Menschen den er trifft.

Hunc sanat glauca permixta liquor Minerve.
Sein Del gefahr und schmerzen nimbt,
heil offtmahls von den feinden künbt.

BRUGES.

419

Boven : emblemaprent met gezicht op Brugge, uit de *Thesaurus Philopoliticus* van Daniël Meisner (Frankfurt, 1627) (Verzameling auteur).

Onder : gezicht op Brugge, kopergravure van Pieter van den Keere, verschenen in de oblong-uitgaven van de *Beschrijving van de Nederlanden* van Lodovico Guicciardini, vanaf 1613 (Verzameling auteur).

De spreuk boven de prent van Oostende¹⁷ luidt : *thrasoni credere noli* of ‘geloof de snoever niet’. Op de voorgrond staat bij een reusachtig wijnvat een soldaat die de aanval van een kat poogt af te weren. De commentaar in de verzen verduidelijkt dat veel krijgslieden niet genoeg kunnen opscheppen over hun heldendaden, maar als het werkelijk tot een treffen komt houden zij zich niet eens staande tegenover een ordinaire kat.

De prent van Ieper¹⁸ voert een rijke vrek ten tonele die vruchteloos beschutting zoekt achter zijn koffer vol met goudstukken, terwijl de dood – uitgebeeld door een skelet of Pietje de Dood – met een kruisboog een pijl op hem afschiet. De spreuk zegt : *nec divitiis, nec auro*, d.w.z. noch door rijkdommen, noch door goud [zal je tegen de dood beschermd worden]. In de verzen wordt dat nader verklaard : de gierigaard vertrouwt vrolijk op zijn rijkdom, geld en goed ; hij koestert zelfs de illusie dat hij er de dood mee zal overwinnen.

Men kan zich afvragen wat het verband is tussen de uitgebeelde wijsheden en de steden in kwestie. Dit is evenwel een niet ter zake doende vraag. Daniël Meisner zelf heeft er expliciet op gewezen dat naar dergelijke verbanden niet gezocht hoefde te worden¹⁹. Met andere woorden : het stadgezicht op de prent heeft louter een versierende waarde. De opmerking van A. Verbouwe over de prent van Ieper dat het gaat om “een zinnebeeldige voorstelling van de dood die de rijk geworden stad bedreigt”²⁰ is dus allicht te ver gezocht. Nochtans meent ook A. Vanrolleghem “een opvallende correlatie” te zien tussen Ieper en het uitgebeelde thema. Daarbij verwijst zij naar de Noord-Duitse uitdrukking ‘eruit zien als de dood van Ieper’, die een allusie zou zijn op de vele dodelijke pestepidemies die Ieper geteisterd hebben²¹.

17 A. VERBOUWE, *Iconografie van het arrondissement Oostende* (Iconografie der Gemeenten van West-Vlaanderen, Derde Deel), Brussel, z.d., p. 53, nr. 266. *Thesaurus*, reeks II, boek 4, prent 36 ; *Sciographia Cosmica*, nr. E8.

18 A. VERBOUWE, *Iconografie van het arrondissement Ieper* (Iconografie der Gemeenten van West-Vlaanderen, Tweede Deel), Brussel, z.d., p. 32, nr. 141. *Thesaurus*, reeks I, boek 6, prent 51 ; *Sciographia Cosmica*, nr. E35. Het exemplaar dat afgebeeld staat in VANROLLEGHEM, p. 79, is blijkens de nummering rechtsboven afkomstig uit de *Sciographia*.

19 HERMANN & KRAFT, p. XXX-XXXI.

20 VERBOUWE, *Iconografie Ieper*, p. 30.

21 VANROLLEGHEM, p. 78.

Voorts kan de vraag gesteld worden of het wel helemaal toevallig is dat er bij Oostende een soldaat afgebeeld is. Enkele decennia eerder had Oostende namelijk gedurende meerdere jaren in de Europese belangstelling gestaan, toen de stad als laatste calvinistische bolwerk in de Zuidelijke Nederlanden in 1601-1604 verbeten weerstand bood aan een belegering door katholieke legers. Talrijke pamfletten over, en afbeeldingen van het 'beleg van Oostende' zijn toen over het hele continent verspreid²². Het is niet ondenkbaar dat dit bewust of onbewust meegespeeld heeft bij de keuze van het thema.

Herkomst van de stadsgezichten

Op welke bron de stadsgezichten van de drie West-Vlaamse steden gebaseerd zijn, konden Hermann en Kraft niet achterhalen. De herkomst van de beelden van Ieper en Oostende is inmiddels bekend, namelijk een van de edities van Guicciardini. Voor Brugge is het onderzoek nooit gedaan, maar zoals hierna zal blijken stond ook in dat geval een plaat uit Guicciardini model.

Het gezicht op Ieper is vanuit het zuiden genomen. Op de voorgrond staan een paar gebouwen met strooien daken verscholen tussen bomen. Die zijn te identificeren als de oude herberg *De Katte*, die in 1578 tijdens de godsdiensttroebelen platgebrand werd en nadien niet meer heropgebouwd werd²³. In dat opzicht is de prent dus anachronistisch. Voorbij de herberg loopt een weg naar een stadspoort : de Mesenpoort, nu de Rijselpoort. De stad wordt gedomineerd door de hallen en het belfort, die goed herkenbaar zijn, met daarachter de Sint-Maartenskerk. Het gaat om een kopie van een gravure van Pieter van den Keere²⁴ uit de Franse uitgave van Guicciardini van 1613, die ook in de Latijnse uitgave van 1616, de Nederlandse van 1617 en de Franse van 1641 staat (die allemaal uitgaven in oblong-formaat zijn). Van den Keeres gravure was ook al niet origineel : zij was een hername van de anonieme houtsnede uit de eerste editie van

22 Een vrij ruime selectie is afgebeeld in : W. THOMAS, *De val van het nieuwe Troje. Het beleg van Oostende, 1601-1604*, Leuven/Oostende, 2004.

23 VANROLLEGHEM, p. 66-67.

24 VERBOUWE, *Iconografie Ieper*, p. 30, nr. 137. Over Pieter van den Keere of Petrus Kacrius (1571-1646), zie : BOSSU, p. 82-84.

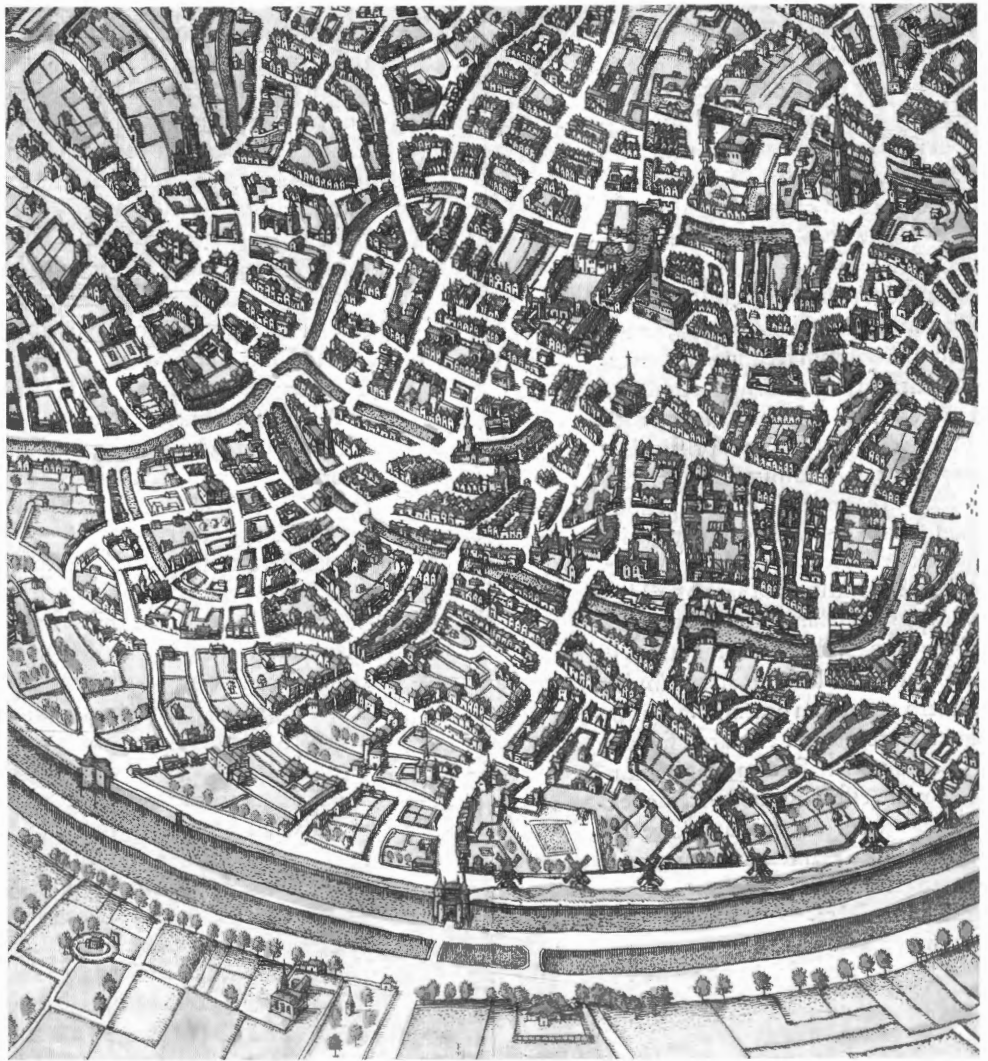
Guicciardini's *Descrittione* uit 1567, die op haar beurt terugging op een prent van Hiëronymus Cock uit 1562²⁵. Het verband tussen de gravure van Van den Keere en de prent in Meisner werd al door Verbouwe opgemerkt. De kopie in Meisner is niet alleen behoorlijk getrouw, maar er zijn ook allerhande kleine details van het origineel overgenomen : de wagen met twee paarden rechtsonder, de rook uit de schoorsteen van het huis op de voorgrond, de twee zwanen op de vestinggracht (die wel bij Van den Keere, maar niet bij Cock en de anonieme gravure voorkomen), de kantelen op een deel van de stadsmuur, de zwermen vogels rond de kerktorens... Het wapenschild van de stad is niet overgenomen.

Oostende is afgebeeld aan de zeezijde. Vóór de stad ligt een dwarsdam in zee, bestaande uit grote stenen die door houten palen op hun plaats gehouden worden. Daarachter ligt de stad, omgeven door gebastioneerde omwallingen en rijen houten palen. Men herkent de ruïne van de toren van de oude kerk, die na het beleg van 1601-1604 niet heropgebouwd werd. Ook hier gaat het om een kopie uit de bovengenoemde edities van Guicciardini, die zelf een aanpassing is van het gezicht op Oostende in de Franstalige Guicciardini-editie van 1609 en de Nederlandstalige van 1612²⁶. En ook nu weer was Verbouwe de eerste om op het verband tussen Guicciardini en Meisner te wijzen. Net zoals bij Ieper is de originele prent tot in de details overgenomen. Zie bij voorbeeld de twee windmolens links, de rijen palen in het water en de ophaalbrug rechts. Ook het stadswapen is gekopieerd.

Op de prent van Brugge is de stad niet echt herkenbaar. Op de voorgrond ligt een dubbele walgracht met een paar stadspoorten en een rij molens op de vestingen. Daarachter ziet men het dakenspel van de stad, waarboven een aantal torens uitsteken. Ook de torens zijn niet herkenbaar afgebeeld. Toch is het voorbeeld waarop de graveur van Meisners *Thesaurus* zich baseerde, snel gevonden. In de reeds genoemde Franstalige editie van Guicciardini uit 1613 is een stads-

25 VERBOUWE, *Iconografie Ieper*, p. 28, nr. 124; DEYS e.a., *Guicciardini Illustratus*, p. 250; VANROLLEGHEM, p. 60-61.

26 VERBOUWE, *Iconografie Oostende*, p. 52, nrs. 262 en 263; O. DEBAERE, *Stedenatlas : Oostende. Een topografisch overzicht van de ontwikkelingen van een fel begeerde havenstad* (Oostendse Historische Publicaties, 9), Oostende, 2002, p. [237]; DEYS e.a., *Guicciardini Illustratus*, p. 313-315.

Detail uit de stadsplattegrond van Brugge in de *Civitates Orbis Terrarum* van Georg Braun en Frans Hogenberg (Keulen, 1572 e.v.). De vorm van de vestingen en de stadstorens op de Meisnerprent is onrechtstreeks van deze plattegrond overgenomen (Verzameling auteur).

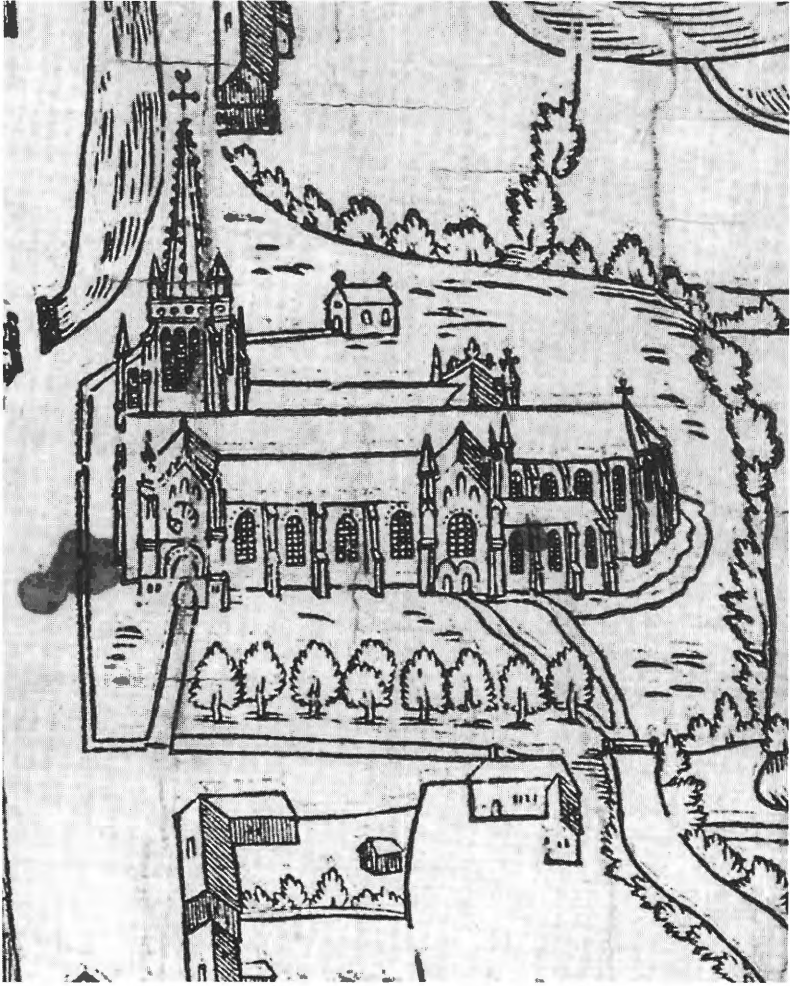
profiel van Brugge van de hand van Pieter van den Keere opgenomen²⁷, dat ontegensprekelijk model stond. Het algemene beeld is hetzelfde en ook de details corresponderen. Van den Keeres beeld is op zijn beurt afgeleid van de stadsplattegrond van Brugge die in de meeste eerdere uitgaven van Guicciardini voorkomt en een verkleinde kopie is uit Braun en Hogenberg. Deze laatste gaat dan weer terug op de bekende plattegrond van Marcus Gerards uit 1562²⁸. Het is ook mogelijk, dat Van den Keere onmiddellijk de plattegrond uit Braun en Hogenberg als voorbeeld genomen heeft. De stadswallen, de stadspoorten, de windmolens, het belfort, de kerktorens en het stadswapen gaan alleszins duidelijk op Braun en Hogenberg terug. Alleen gaat het bij Van den Keere dus niet om een plattegrond, maar om een profiel. De graveur heeft in gedachte een lager standpunt ingenomen en de stadsplattegrond tot een stadsprofiel 'platgedrukt'. Een aantal van de stadsprofielen van Noord-Nederlandse steden die Pieter van den Keere maakte voor de Guicciardini van 1613 kwam op dezelfde wijze tot stand²⁹. Een opvallend detail op de Meisnerprent van Brugge is de stadsnaam 'Brugk': deze ongewone schrijfwijze komt alleen hier en bij Braun en Hogenberg voor.

De afbeeldingen van de West-Vlaamse steden in de *Thesaurus Philopoliticus* zijn dus alledrie uit een van de oblong-uitgaven van Lodovico Guicciardini's *Beschrijving van de Nederlanden* van 1613-1317 gekopieerd. Verder onderzoek zal vermoedelijk aantonen dat dit ook nog voor andere steden uit Nederland, België en Noord-Frankrijk het geval is. Hiermee zal het aantal van 391 platen uit de *Thesaurus* waarvan de uitgevers van de facsimile-uitgave van 1927 de bron niet konden achterhalen, nog verder met enkele eenheden of zelfs een paar tientallen verminderen.

27 MICHIELS, p. 32, nr. 24.

28 MICHIELS, p. 25, nr. 12; DEYS e.a., *Guicciardini Illustratus*, p. 171-174.

29 J. AUGUSTEIJN, "De 52 stadsprofielen van Noord-Nederlandse steden in de oblong-uitgaven van Guicciardini", in: *Caert-Thresoor*, 22 (2003), p. 41-46.

De Brielenkerk, waar de O.L.V.- broederschap resideerde tijdens de middeleeuwen.
Detail uit : Jan Thevelin, en Jacob Destrée, *Stadsplan Ieper*, 1564.
(Ieper, Stedelijke Musea).

De grote sterfte van 1438-39 in Ieper. Nieuwe inzichten op basis van een rekening van de O.L.V.-broederschap van Parijse scholieren

Inleiding

Na de Zwarte Dood of Grote Pest van 1346-52 die niet alleen en niet in het bijzonder de Nederlanden (1349-50), maar wel heel Europa teisterde, verliepen de pestepidemieën en de daaraan verbonden grote sterfte meer regionaal of lokaal en grilliger.¹ Tijdens de eerste helft van de vijftiende eeuw kenden Vlaanderen en Henegouwen twee massale sterftepijken, namelijk in 1400-1 en 1438-40, toen maar dan zeer ruw geschat telkens een vierde tot een vijfde van de stedelijke populatie de dood vond.² De epidemie van 1438-39 ging ook gepaard met hongersnood door de hoge graanprijzen ; deze verzwakte sterk de weerstand tegen besmettelijke ziekten, waaronder de

1 Van de vele literatuur over de pest in het Ancien Régime beperken we ons tot de meest degelijke en recente artikels die specifiek gericht zijn op de Nederlanden met verwijzing naar en verwerking van de internationale literatuur : E. Thoen en I. Devos, "Pest in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Moderne Tijden. Een status quaestionis over de ziekte in haar sociaal-economische context", *De pest in de Nederlanden : medisch historische beschouwingen 650 jaar na de Zwarte Dood. Vierde symposium geschiedenis der Geneeskundige wetenschappen* (Academia Regia Belgica Medicinae - Dissertationes - Series historica DSH 7), Brussel, 1999, 19-43 ; W. P. Blockmans, "The Social and Economic Effects of Plague in the Low Countries", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 58 (1980) 833-863 ; W. P. Blockmans, e.a., "Tussen crisis en welvaart : sociale veranderingen, 1300-1500", *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, IV, Haarlem, 1980, 42-86, met heel veel aandacht voor Ieper vanwege de unieke overlevering van bevolkingsgegevens.

2 Ibidem.

inmiddels endemisch geworden pest. Te Brugge zou de bevolking met een vijfde of meer zijn verminderd. Ook armoede en werkloosheid zouden velen de stad doen verlaten. In Henegouwen lag de sterfte in de dorpen bij benadering op ca. 30 procent.³ Of Ieper even sterk of minder door ziekte en honger werd geveld, is tot hiertoe niet grondig bestudeerd. Alleen Octaaf Mus, de Ieperse historiograaf van de afgelopen decennia, brengt de sterftepiek van '1437-38' en de broederschapsrekening eventjes ter sprake.⁴ Zo maakt hij ons attent op de vermelding van deze crisis door een eigentijdse kroniekschrijver, die bekend staat als Olivier van Diksmuide.⁵ Voor het jaar 1437 (wellicht om te zetten in 1438 n.s.) verwijst de kroniekschrijver naar de hoge graanprijzen "zo datter wel storven in Vlaendre hondert duust menschen of meer, ende dat van der epidemie".⁶ Deze vermelding van deze toch doorgaans goed ingelichte kroniekschrijver(s) is

-
- 3 P. Stabel, *De kleine stad in Vlaanderen (14de-16de eeuw)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jaargang 57, 1995, nr. 156), Brussel, 1995, 31 en 64-67. Blockmans, "The Social", 856-60 en 862 (voor Brugge gebaseerd op het getuigenis van de chroniqueur Jan van Diksmuide) en vergelijk nog met J. Dumolyn, *De Brugse opstand van 1436-1438* (Standen en Landen, 101), Heule, 1997, 270-272; Thoen en Devos, "Pest", 26-32, die cijfers geven voor Pamele-Oudenaarde waarbij in 1401 het sterftecijfer (t.o.v. het negenjaarlijkse voortschrijdende gemiddelde) steeg tot 166,5% en in 1439 tot 58,3%. Het zijn in feite de enige cijfers uit een nabij gelegen stedelijke context waarmee we Ieper kunnen vergelijken.
 - 4 O. Mus, "Mutaties in de samenstelling van de Ieperse magistraat in de 15^e eeuw", *Getuigen in Polderklei. Huldeboek dr. Godgaf Dalle*, Beauvoorde, 1990, 78 en 80.
 - 5 Olivier van Diksmuide, *Merkwaardige gebeurtenissen, vooral in Vlaanderen en Brabant, en ook in de aengrenzende landstreken, van 1377 tot 1443, letterlijk gevolgd naer het oorspronkelijk onuitgegeven en titelloos handschrift van Olivier van Dixmude*, J.-J. Lambin (ed.), Ieper, 1835, 163. Omtrent het auteurschap, door de uitgever Lambin resoluut toegeschreven aan een lid van het bekende Ieperse patriciërs geslacht, is het laatste woord nog niet gezegd. Belangrijk om weten is dat de uitgave van Lambin voor herziening vatbaar is. Zo liet hij bepaalde passages (zoals deze hierna vermeld) achterwege, zie P. Trio, "The Chronicle Attributed to Olivier van Diksmuide (Oliver of Dixmude). An Unappreciated Town Chronicle of Ypres from Late Medieval Flanders", ter perse.
 - 6 In een afschrift van de "oorspronkelijke" kroniek leest men zeer concrete cijfers over de kostprijs van het graan te Ieper. Zo liep de prijs op tot het zevenvoudige van de graanprijs uit de periode daarvoor: Kortrijk, Stedelijke bibliotheek, *Fonds Goethals-Vercruyse*, nr. 303, 223-5. Men leest er voor de periode van Pasen 1439 m.b.t. Ieper: "... ende es te duchtenen datter viele storven van armoede ende van keytidigheye (=ellende), van quaden broode gemaect van diversche zaden, als van boonen, erweten of vitzen (=soort linzen)". Een nieuwe tekstuitgave van deze kroniek is door ons in voorbereiding.

een belangrijk getuigenis. Globaal genomen hadden middeleeuwse kroniekschrijvers voor sociaal-economische gebeurtenissen weinig aandacht. Dat een dergelijke beschrijving hier toch is opgenomen, is mijn inziens veelzeggend en wijst op de ernst van de situatie.⁷ In stadskronieken van Ieper die via redacties uit de zeventiende en achttiende eeuw zijn overgeleverd, en waarvan het waarheidsgehalte voor middeleeuwse gebeurtenissen nogal wisselend is, wordt eveneens naar deze demografische crisis verwezen.⁸ In de relatief betrouwbare kroniek uit de Stedelijke Bibliotheek van Brugge leest men ongeveer hetzelfde relaas, waarbij zowel hongersnood en pest als doodsoorzaken worden genoemd: “Op desen tijt wasser inde stadt groote aermoede ende ghebreck van graenen dat ghedeurde 16 maenden, waernaer datter seer veele uuijtlansche graenen arriveerden, die de arme menschen voor eenen cleenen prijs hebben ghecocht ende gheheeten, waervan datter een groote peste voortghecommen is soodat in de stadt binnen neghen maenden tijt boven de 7.000 menschen stierven”.⁹ Archivalische bronnen om deze sterfte beter in te schatten zijn er nauwelijks. Met de directe gegevens uit de stadsrekeningen die lopen over de jaren 1438-9 kan men weinig aanvangen. Blijkbaar liet

-
- 7 Volgens Mus, “Mutaties”, 80 en 89 n. 11, bleef de auteur laconiek omdat hij samen met veel andere gegoeden tijdens deze pestepidemie de wijk nam naar residenties op het platteland. Zonder dit laatste te bestrijden, kunnen we niet akkoord gaan met de eerste argumentatie.
- 8 Voor een eerste studie van deze kronieken, en hun talrijke versies, zie de verhandeling die onder onze leiding werd gemaakt: R. Moreels, *Een web van verhaaldraden. Een onderzoek van lokale Ieperse stadskronieken over de middeleeuwse stadsgeschiedenis: historiek, verwantschap en uitgave*, ongepubliceerde licentieverhandeling K.U.Leuven, Moderne Geschiedenis, 2000. De bedoeling is om na een grondig codicologisch en inhoudelijk onderzoek een alomvattende digitale uitgave van deze kronieken te maken. In elk geval is het duidelijk dat sommige tekstpassages teruggaan op “middeleeuwse” annotaties en daarom vrij uniek en betrouwbaar zijn. Sommige redacties leunen nauw bij elkaar aan. Het precieze stemma codicum van de meer dan twintig handschriften is op dit moment nog onduidelijk.
- 9 Brugge, Stedelijke Bibliotheek Bieckorf, *Handschriften*, nr. 601, 264. Min of meer verwante versies, wat wijst op onderlinge afhankelijkheid, zijn o.m. terug te vinden in: “Een oude Ieperse Kroniek. Geloofwaardighe kronyk beschryvinge van de bezonderste geschiedenissen sedert den oorsprong der stad Iper ten jaere vier honderd acht en zeventig tot den jaere 1731”, D. Masure (ed.), *Iepers kwartier*, 13 (1977) 17 (onder a° 1436); Ieper, Stadsarchief, *Aanwinsten*, nr. 93: Petrus Martinus Ramaut, *Historie ofte beschrijvinge van de doorluchtige, ende befaemde, derde litmaetige hoofdstad van IJpre...1768*, onder a° 1437 en 1438; “Petite chronique de la ville d’Ypres”, I. Diegerick (ed.), “Analectes Yprois ou recueil de documents inédits concernant la ville d’Ypres”, *HGGSEB*, 11 (1849) 185 (onder a° 1436).

de stad slechts enkele slachtoffers, zes in totaal, op haar kosten begraven, mogelijk omdat zij onmiddellijk besmettingsgevaar opleverden en niemand anders hun lot aantrok.¹⁰ Dankzij een min of meer bewaarde eenjarige rekening uit die periode van een O.L.V.-broederschap uit de stad is het mogelijk deze sterfte beter te vatten en enigszins met cijfers te ondersteunen.¹¹ Voor een periode waarvoor nog niet veel concreet cijfermateriaal voorhanden is om demografische ontwikkelingen te volgen, is het een welgekomen inlichtingsbron.

Het rekenjaar 1438-39

Naar aanleiding van ons onderzoek naar de O.L.V.-broederschap van scholieren van Parijs, nu meer dan twee decennia terug¹², stootten wij op de gedeeltelijke transcriptie van een rekening van de broederschap uit 1438-9. De broederschap, waarover reeds menig artikel verscheen, heeft wellicht haar oorsprong in de dertiende eeuw, toen ze werd opgericht om Ieperse studenten aan de universiteit, in het bijzonder die van Parijs, financieel te ondersteunen.¹³ Het betreft hier een vrij uniek fenomeen.¹⁴ Haar eerste impliciete vermelding in de

-
- 10 De paar voorbeelden (waaronder een dode op de vismarkt en 2 in een broodstal : dus bij voedsel) worden aangehaald in Mus, "Mutaties", 78 en 89 n. 10 en 11. In tegenstelling tot de hoofdtekst, waar verkeerdelijk 1437-8 wordt genoemd, worden hier in voetnoot wel degelijk de rekeningen van 1438 en 1439 aangehaald. De pest en (andere) vormen van pestbestrijding worden niet expliciet genoemd. Ook hier weer meent Octaaf Mus dat het gebrek aan gegevens in deze bron te maken heeft met een vlucht van de magistraat uit de stad, een redenering die we moeilijk kunnen volgen.
 - 11 Zoals gezegd komt deze rekening, na een tip van ons, kort ter sprake in Mus, "Mutaties", 80, waar het foutieve cijfer van 378 overleden personen wordt gegeven en de rekening verkeerdelijk wordt toegeschreven aan de Ieperse Sint-Niklaasbroederschap.
 - 12 P. Trio, *De O.L.V.-broederschap van de scholieren van Parijs te Ieper gedurende de late middeleeuwen (ca. 1330-1600)*, ongepubliceerde licentieverhandeling, promotor R. De Keyser, K.U.Leuven, *Moderne Geschiedenis*, 1981, 2 vols. De thans gevierde Jacques Mertens willen we langs deze weg nog eens hartelijk bedanken voor de faciliteiten die hij als conservator ons destijds toestond bij het raadplegen van de documenten i.v.m. de broederschap die in "zijn" Brugse Rijksarchief bewaard worden.
 - 13 P. Trio, "A Medieval Students Confraternity at Ypres: The Notre Dame Confraternity of Paris Students", *History of Universities*, 5 (1985) 15-53.
 - 14 Mogelijk bestond een vergelijkbare broederschap in Douai: P. Trio, "Financing of University Students in the Middle Ages: a New Orientation", *History of Universities*, 4 (1984) 11; Trio, "The Notre Dame", 33. Het Ieperse geval heeft

bronnen dateert van maart 1306.¹⁵ Op negen augustus 1331 werden haar statuten door de officiaal en de bisschop van Terwaan kerkelijk goedgekeurd. Dankzij een rond het midden van de veertiende eeuw herziene versie van deze oorspronkelijke reglementering (=Stat A)¹⁶, een opnieuw gewijzigde statutenversie die dateert van (kort) vóór 11 juni 1408 (=Stat B) en de verslagen van de algemene vergadering (jaren 1408-1526) zijn we redelijk goed ingelicht omtrent de organisatie en het bestuur van de broederschap, zij het vooral vanuit normatieve hoek.¹⁷ Gelukkig bezitten we ook enkele praktijkdocumenten van vóór 1580, waaronder een rentenboek, een obituarium en enkele cartularia, en zoals reeds aangekondigd het afschrift van het rekenjaar 1438-9.¹⁸ Ledenregisters en aanverwante ledenattestaties – een bron die zich uitstekend leent voor demografisch onderzoek¹⁹ – ontbreken helaas.²⁰ Voor zover dat nog na te gaan valt, bezat het Stadsarchief van Ieper, toentertijd één van de rijkste stadsarchieven van ons land, geen enkel exemplaar van dergelijk type archief-

vanwege zijn bijzondere karakter zijn neerslag gevonden in één van de meest recente en beste syntheses over middeleeuwse universiteitsgeschiedenis: *A History of the University in Europe, vol. I: Universities in the Middle Ages*, H. De Ridder-Symoens (red.), Cambridge, 1992, 212 en 285.

- 15 P. Trio, "Het testament van de Ieperling Pieter Paelding (1306). Een nieuw licht op de oorsprong van de Ieperse O.L.V.-broederschap van studenten van Parijs", *Wevend aan het verleden. Liber amicorum O. Mus*, J. van Acker (red.), Veurne, 1992, 233-246.
- 16 In elk geval na het jaar 1341.
- 17 Uitgave van de statuten in P. Trio (ed.), "De Statuten van de laat-middeleeuwse clericale O.L.V.-broederschap van de studenten van Parijs te Ieper", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 148 (1982) 91-142.
- 18 Voor een toelichting omtrent de andere bronnen, verwijzen we naast de hierboven geciteerde literatuur ook nog naar P. Trio, "Een handschrift van de klerikale O.L.V.-broederschap van studenten van Parijs te Ieper, bewaard in het Rijksarchief te Brugge (XIVde eeuw)", in *HGGSEB*, 122 (1985) 5-25.
- 19 Cf. C.I. Kruisheer, *De onze Lieve Vrouwe - broederschap te Doesburg, ca. 1397-1580. Godsdienstige broederschappen en hun achtergrond. Bloeiperiode van de O.L. Vrouwebroederschap, neergang door kentering in het geloofsleven. Het memorieboek als bron van genealogische gegevens*, Ellecom, 1976; P.C.M. Hoppenbrouwers, "De broederschap van Onze-Lieve-Vrouw te Heusden", *De Nederlanden in de Late Middeleeuwen*, D.E.H. De Boer en J.W. Marsilje (reds.), (Aula paperback 145), Utrecht, 1987, 199-235; P. Trio, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen* (Symbolae. Facultatis litterarum et philosophiae Lovaniensis, series B vol. 11), Leuven, 1993, 167-230.
- 20 Via de oorkonden en andere documenten kon wel een gedeeltelijke ledenlijst, vooral via de weergave van bestuurders, samengesteld worden, zie Trio, *De O.L.V.-broederschap*, vol. II, met schriftelijke aanvullingen.

stuk.²¹ De vooroorlogse stadsarchivaris Emiel de Sagher, die de belangrijke documenten uit de Koninklijke Bibliotheek van Brussel niet kende, noteerde dan ook : “Peu de documents existent sur cette ghilde religieuse”.²² Volgens het Ieperse gewoonterecht dat werd opgetekend in 1535 dienden de namen van de nieuwe broederschapsleden samen met de plaats en dag van inschrijving opgetekend te worden in het broederschapsregister (“bouc ende register”).²³ Het gebruik om de namen van inkomende (en eventueel uitgaande) broederschapsleden in aparte registers bij te houden, ging minstens tot het midden van de vijftiende eeuw terug.²⁴ Aangezien de ledenregistratie, zowel bij het in- als uitschrijven, doorgaans financiële implicaties had, kunnen echter ook rekeningen van broederschappen voor demografisch onderzoek aangewend worden.²⁵

Dat de O.L.V.-broederschap al in de middeleeuwen schriftelijke verslagen opstelde van haar inkomsten en uitgaven staat als een paal boven water. Deze “registri reddituum” of “ontfancboucen” werden in de vijftiende eeuw samen met de zegelmatrijs en andere documenten van de broederschap bewaard in een broederschapskoffer met drie sloten. De koffer stond destijds bij het hoofd van de broederschap, de

21 Betreffende de jaren 1573-1718, slechts drie documenten, waaronder “une liste de fondations” : E. De Sagher, *Notice sur les Archives communales d'Ypres et documents pour servir à l'histoire de Flandre du XIIIe au XVIIe siècle*, Ieper, 1898, 357. Het is ongetwijfeld naar één van deze stukken dat de voormalige stadsarchivaris Lambin († 1841) verwijst wanneer hij ons attent maakt op het “register van de confrerie der geestelijke scholieren en andere gebroeders van O.L.Vrouwe te St. Pieters” : Brussel, KB, *Fonds Mergheleynck (voortaan Fds M)*, hs. 41 (overzicht van grafchriften), dl. IV, nr. 1573.

22 De Sagher, *Notice*, 357.

23 Rubriek nr. 78 : “Trechte van Onser Vrouwe ende Ste-Nicolaes ghilden” : L. Gilliodts-Van Severen (ed.), “Coutumes de la ville d'Ypres”, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d'Ypres*, dl. I (Recueil des anciennes coutumes de la Belgique. Commission royale des anciennes lois et ordonnances de Belgique), Brussel, 1908, 506. De opname in de codificatie van het Ieperse gewoonterecht had te maken met de verplichte betaling aan de broederschap van een doodschuld door de erfgenamen van het overleden broederschapslid (zie hierna). Bij nalatigheid kon de broederschap met het inschrijvingsregister als bewijsstuk de erfgenamen voor de schepenbank dagen.

24 In een inventaris van de broederschap uit 1465/6 n.s. worden twee ledenregisters opgesomd. Enerzijds was er een “oud” boek en anderzijds een nieuw “zwart bouc” dat als datum “1450” meekreeg – wellicht gaat het hier om de aanvangsdatum – “mencioen makende van der lieder name ende wie de vader was” : Brugge, RA, *Oud kerkarchief*, nr. 499, 14 v°.

25 Zie b.v. Trio, *Volksreligie*, 167-230.

deken.²⁶ De bekende ‘Ieperse’ genealoog Arthur Merghelynck († 1908)²⁷ brengt ons op de hoogte van het – vermoedelijke – lot van de meeste van deze rekeningen in zijn onnavolgbare *Vade-mecum*.²⁸ Toen Merghelynck in 1887-8 allerlei documenten i.v.m. de broederschap van O.L.V. analyseerde – de resultaten werden opgenomen in zijn *Vade-mecum* onder nr. 88²⁹ – kreeg hij van zijn medewerker Jules Cordonnier de rekening ter inzage.³⁰ Deze laatste had het boekhoudkundige document in 1883 weten te redden uit een massa papieren afkomstig uit het Stadsarchief die tot de brandstapel waren veroordeeld. Ook al werden nadien talrijke documenten, waaronder ook oorkonden en andere originele stukken, door de nazaten van Jules Cordonnier aan Ieper (terug)geschonken, in het Stadsarchief van Ieper, dat thans deze schenking bewaart, zit deze rekening in elk geval niet.³¹ Daarom moeten we het stellen met de gegevens die via Merghelynck zijn overgeleverd.³²

De rekening loopt van 27 april 1438 tot 19 april 1439. Het rekenjaar, dat aldus van de ene tweede zondag na Pasen tot de volgende

26 Brugge, RA, *Oud Kerkarchief*, nr. 499, 14 r°-v^o; Statutenversie B art. 3, cf. Trio, “De Statuten”, 131-132.

27 Omtrent deze edelman en verzamelaar is al heel wat inkt gevloeid. Een vrij omvattende biografie, die ook peilt naar de maatschappelijk-culturele positie die Merghelynck innam bij de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw, met verdere bibliografie, biedt J. Tollebeek, “Het verleden in de negentiende eeuw. Arthur Merghelynck en het kasteel van Beauvoorde”, *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jg. 1999, afl. 1, 107-147.

28 A. Merghelynck, *Vade-mecum pratique et utile de connaissances historiques... ou catalogue répertoire analytique, méthodique et raisonné de 555 manuscrits formés pour la plupart au moyen des documents y inventoriés...*, Doornik, 1896-7, 63 en 346 n.1; Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, p. 107. Eveneens aangehaald bij: De Sagher, *Notice*, 135-136 (met verkeerde datum voor de rekening); Trio, “A medieval”, 36.

29 “Recueil de documents concernant les gildes de Notre-Dame, dite: “Des Ecoliers de Paris” et de Saint-Nicolas, dite “Calande des clercs de Saint-Nicolas”, florissant jadis à Ypres, tirés de plusieurs manuscrits entr’autres pour la première de ces confréries, du manuscrit n° 18436 de la Bibliothèque Royale à Bruxelles (ancien fonds), 1887-1888, in- folio, 190 p. = table des noms, 48 p.”. Zie Merghelynck, *Vade-mecum*, 274-5. Voor de bedoelde documenten uit Brussel, KB, naderhand overgebracht naar Brugge, RA, zie onze eerder vermelde publicaties.

30 Over Jules Cordonnier, eveneens verwoed genealoog, maar ook hulparchivaris, zie enige gegevens in [K. Papin], *Inventaris van het Fonds Cordonnier* (Stadsarchief Ieper, Toegangen 9), Ieper, 2000. Aan de daar aanwezige uiterst summiere biografische data voegen we nog toe dat hij zeker al in 1896 gestorven was: Merghelynck, *Vade-mecum*, 63 en 346 n. 1.

31 [Papin], *Inventaris*.

32 Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 85-107.

liep, viel aldus samen met het werkingsjaar en was ook statutair vastgelegd.³³ De oorspronkelijke rekening van 15 bladen was in het Latijn geredigeerd. Het gebruik van het Latijn als administratieve taal is niet verwonderlijk aangezien het hier om een klerikaal en universitair milieu ging. In de rubriek inkomsten staan alleen de gelden verkregen uit “doodschuld”, waarna enkele honderden personen doorgaans met voor- en familienaam staan opgetekend. Echter niet alle persoonsnamen worden gevolgd door een bepaald bedrag, wat betekent dat niet iedereen zijn doodschuld betaalde.³⁴ In de rubriek uitgaven komen min of meer al dezelfde personen terug en een bepaald bedrag, ditmaal voorafgegaan door de titel “payer pour l’obit”. Het ging m.a.w. om de uitgave voor een individuele memoriedienst in de vorm van een requiemmis.³⁵ Bij sommige personen staat nog een extra uitgave voor “obsèques”, wat omschreven kan worden als een bijkomende verzorging/uitrusting van de memoriedienst.³⁶ Voor ons demografisch onderzoek zijn deze uitgaven en hun desbetreffende diensten minder van belang.³⁷ De betekenis van de doodschulden en de daaraan gekoppelde namen is wel noodzakelijk in ons verhaal. Om de draagwijdte van deze gegevens te kennen, zullen we hierna de statutaire bepalingen omtrent het lidmaatschap en het beëindigen daarvan nader bekijken. Bij de uitgaven volgen in de rekening nog twee andere rubrieken. Eén heeft betrekking op de uitgaven voor de feestdagen, maar Merghelyncq vond het niet nodig de algemene en gedetailleer-

33 Stat A art. 24 en Stat B art. 4 : Trio, “Statuten”, 127 en 132 ; Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 204.

34 “Compte rendu par Jean d’Ypres, receveur de la Confrérie des Ecoliers de la Ste Vierge Marie (Ecoliers de Paris) des recettes faites principalement des données en “doodschuld” : Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 85. In de veronderstelling natuurlijk dat Merghelyncq systematisch alle bedragen die vermeld stonden, effectief heeft opgetekend. Zie hierna.

35 Een uitgave varieerde tussen de 2 en 3 lb. par. en stond min of meer los van de inkomsten uit de doodschuld. Zo kregen ook personen die geen doodschuld betaald hadden een memoriedienst. M.b.t. de 16de eeuw gold dat de broederschap verplicht was om een begrafenisdienst te houden voor broederschapsleden van wie het kleeft de 12 s. par. niet overschreed. Zie hierna.

36 Mogelijk een vertaling voor de Latijnse term “obsequiae”. We denken hier aan distributiegelden voor de aanwezige leden van de kernbroederschap, het leveren door de broederschap van bepaalde attributen zoals b.v. kaarsen, etc. De hoogte van de uitkeringen hier staan wel in relatie tot de betaalde doodschuld. Hoe hoger de doodschuld hoe meer de broederschap uittrok voor deze “obsèques”.

37 Zie voorlopig : Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 220-223 en passim. Meer algemeen in Gentse en andere broedersschappen : Trio, *Volksreligie*, 284 e.v.

de uitgaven daarvoor over te nemen aangezien ze geen genealogisch belang hadden³⁸. Vervolgens komt nog de rubriek varia of algemene uitgaven, waaruit Merghelynck slechts enkele zaken overnam.³⁹ Een overzicht van de eindafrekening met totale inkomsten en uitgaven en eventueel deficit of overschot ontbreekt in Merghelyncks notities.

Als gevolg van Merghelyncks bijna puur genealogische belangstelling en werkzaamheden,⁴⁰ bevatten zijn notities dan ook meestal geen volledig getrouwe transcriptie maar bieden ze slechts een gedeeltelijke en verfranste overname. Voor de hier bestudeerde rekening is dat ook het geval. Merghelynck had doorgaans weinig of geen aandacht voor boekhoudkundige uitgaven of inkomsten die niet direct een genealogische component hadden, al is ook dat criterium – gelukkig voor ons – hier en elders in zijn omvangrijke en onmisbare verzameling niet overal even consequent toegepast.⁴¹ Hij gaf dus wel op meer systematische wijze de namen van leden van de broederschap die zowel onder de rubriek ‘doodschuld’ van de inkomsten als onder de rubriek ‘obit & obsèques’ van de uitgaven stonden genoteerd. De vraag is of hij ook volledig is geweest bij de weergave van deze namenlijsten. Notities betreffende andere bronnen uit zijn verzameling laten immers zien dat zowel hij als zijn medewerkers niet altijd volledigheid hebben nagestreefd. De indruk bestaat dat er een zekere voorkeur bestond voor de registratie van voorname personen en families, m.a.w. voor hen die zich in bestuursfuncties op wereldlijk en kerkelijk vlak en als gegoeden konden manifesteren.⁴² Toch mogen we ervan uitgaan dat Merghelynck voor de twee hierboven vermelde rubrieken

38 “Suivent les dépenses faites pour la dite confrérie à différentes fêtes de l’année à commencer du Dimanche Misericordia, deux semaines après Pâques jusqu’à la Purification de la Ste Vierge”, waarna alleen nog volgt : “sans intérêt au point de vue généalogique” : Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 105.

39 “Suivent les dépenses faites par Jean d’Ypre, receveur pour cette année de la confrérie de la Sainte Vierge, sur ordre du doyen et procureurs” : Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 106. Hoop en al één bladzijde met disparate gegevens. Veel zinnen worden onderbroken met “etc.”

40 Zie Merghelynck, *Vade-mecum*, 3 : “... à dépouiller ce que les archives... pouvaient fournir d’utile à l’histoire et à la généalogie des familles”.

41 Zo nam hij bepaalde bronnen soms letterlijk over, cf. P. Boussemaere, “De Ieperse poorteregisters tussen 1350 en 1468 : reconstructie, analyse en bespreking”, *Westhoek. Tijdschrift voor geschiedenis & familiekunde in de Vlaamse & Franse Westhoek*, 15 (1999) 148, m.b.t. poorteregistratie in de stadsrekeningen.

42 Zie b.v. de optekening door Merghelynck van gemiddeld slechts 40 % namen uit de poorteregisters : Boussemaere, “De Ieperse”, 148.

volledig is geweest. De twee lijsten die we hebben, wijken immers naar aantal namen nauwelijks van elkaar af, en dit terwijl de volgorde van de namen bij Merghelynck – die hierbij ongetwijfeld telkens de rangschikking van de namen uit de rekening volgde – voor de twee lijsten niet dezelfde is.

Lidmaatschap en uittrede

De broederschap waarvan hier sprake is, en die wellicht vanaf het begin haar stek had in de O.L.V.-Brielenkerk tot ze ca. 1573 naar de Sint-Jacobskerk verhuisde⁴³, kan getypeerd worden als een klerikale broederschap met een sterke O.L.V.-devotie.⁴⁴ Grosso modo kon men in de vijftiende eeuw op twee manieren lid zijn van deze O.L.V.-broederschap.⁴⁵ Enerzijds was er een beperkt aantal personen dat op 'klerikale wijze' lid van de corporatie was. Deze groep van uitsluitend geestelijken, bestond enerzijds uit actuele en gewezen universiteitsstudenten en anderzijds uit gewone clerici (meer en meer met het statuut van priester). Zij vormden in feite de actieve kernbroederschap waaruit ook telkens de bestuurders werden gekozen. Alleen zij namen aan alle activiteiten van de broederschap deel. Voor hun aanwezigheid op de liturgische vieringen van de broederschap (o.a. memoriediensten) werden ze betaald. De presentiegelden die ze op die wijze mochten ontvangen, betekenden voor de meesten van deze clerici een

43 Trio, "De statuten", 95-6. De Brielenkerk werd in 1578 afgebroken. Zie afbeelding p. 226.

44 Op dat laatste, alsook op andere aspecten van de werking, gaan we hier niet verder in. Naast diverse gegevens daarover in de reeds genoemde publicaties, dient nog altijd gebruik gemaakt te worden van: Trio, *De O.L.V.-broederschap*, I, 208 e.v.

45 Zie hierover breedvoerig: Trio, "De Statuten", 113-115; Trio, "A Medieval", 18-21; Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 134-191 en 276-287. De ingewikkelde problematiek van het lidmaatschap van de O.L.V.-broederschap die hierna vereenvoudigd is weergegeven, zal nog het voorwerp worden van een afzonderlijk artikel. Hierbij dient gerefereerd te worden aan het lidmaatschap in de Ieperse Sint-Niklaasbroederschap die als klerikale broederschap naar organisatie, werking en ledenbestand grote gelijkenissen met de O.L.V.-broederschap vertoonde, cf. voorlopig: Trio, *De O.L.V.-broederschap*, I, 42-46; P. Trio en M. Carnier, "La confrérie nommée 'kalande': réminiscence d'une organisation à base décanale, dans le comté de Flandre au Moyen Âge", *Van Ieperse scholen en lenen, schilderijen en criminelen uit velerlei eeuwen*, R. Opsommer (red.), (Ieperse Historische Studies 3), Ieper, 1999, 291-300.

voornaam bron van inkomsten. Hun aantal bedroeg in de vijftiende eeuw wellicht niet veel meer dan twintig. Degenen die lid waren op 'lekenwijze', maar waartoe ook geestelijken – zelfs priesters – konden behoren, waren in feite een soort tweederangsleden of passieve leden, die op basis van hun inschrijvingsgeld deel hadden aan alle geestelijke weldaden (gebeden, missen, etc.) uitgaande van de broederschap, maar voor de rest niet echt actief betrokken waren bij het broederschapsgebeuren. Dergelijke tweedeling was er wellicht niet vanaf het begin, maar was langzaam gegroeid toen vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw de exclusieve band met de universiteit begon te verdwijnen en de kernbroederschap evolueerde tot een soort gemeenschap van priesters die om den brode de broederschapsdiensten en mogelijk ook de getijden in Brielenkerk met hun aanwezigheid en gezang opluisterden. Op die wijze ging de kernbroederschap veel gelijkenis vertonen met pseudo-kapittels zoals de Cotidiane in Gent of het Commun van de Zeven Getijden in Brugge, die als een soort ersatz-kapittel tegen betaling instonden voor de viering van de getijden en allerlei misdiensten in de parochiekerken, vooral in steden maar ook in grote plattelandskerken.⁴⁶

Wie vrijwillig uit de (kern)broederschap trad, gedwongen werd omdat zijn staat (b.v. intrede in klooster, huwelijk)⁴⁷ of levenshouding niet meer conform de voorwaarden voor lidmaatschap was of – en dat was het meest voorkomende geval – kwam te overlijden, werd ertoe gehouden een zgn. 'doodschuld' te (laten) betalen. Het betalen van een doodschuld bij het opheffen van het lidmaatschap in een broederschap was in het middeleeuwse corporatiewezen een vrij algemeen gebruik. Van de diverse betalingen die een broederschapslid eventueel moest opbrengen (intredegeld, jaargeld, etc.) behoorde in het Gentse broederschapswezen net zoals in de meeste broederschappen van de Lage Landen de doodschuld tot de meest voorkomende verplichte betaling.⁴⁸ Wel zien we dat in de Gentse broederschappen na

46 P. Declerck, "Commun en Zeven Getijden in de Brugse parochiekerken", *HGGSEB*, 108 (1971) 117-173. Meer landelijk voorbeeld: L. Van Acker, "De distributie van Koolskamp", *Biekerf*, 84 (1984) 348-361.

47 Zo vermeldt de rekening de doodschuld van 10 lb. van priester Frans Volmare (Volmaers) die intrad in de abdij van Lo. Hiervoor liet de broederschap geen requiemmis maar een mis van de H. Geest opdragen: Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 85, 95 en 106.

48 Trio, *Volksreligie*, 148-152, met verwijzing naar verdere literatuur.

1450 die verplichting soms uitbleef en de betaling ervan een vrijblijvend karakter kreeg. In ruil voor deze betaling liet de broederschap minimum een requiemdienst houden. In essentie was dit het laten opdragen van een gelezen requiemmis, maar bij grotere bedragen kon deze dienst ook gezongen worden en werden allerlei bijkomende ‘diensten’ geleverd, zoals ondermeer het ter beschikking stellen van het broederschapsvaandel. Voor Gent vinden we vaak de bedragen van 12 s. en 20 s. par. terug, wanneer de hoogte van het bedrag voor de doodschuld vooraf werd vastgelegd. Bij enkele van de oudste broedersschappen werd de betaling van de doodschuld statutair uitgedrukt in de vorm van de schenking van het ‘beste (over)kleed’ van het gewezen broederschaplid. Dergelijke politiek was heel verstandig aangezien op die manier de devaluatie van het doodgeld werd tegengegaan. Maar het moet ook met traditie te maken hebben gehad. Bij de Ieperse O.L.V.-broederschap komen deze gebruiken min of meer terug zoals we hierna nog zullen zien.

Belangrijk voor een juiste interpretatie van de identiteit van de genoemde broederschapsleden is de bepaling rond 1408 waardoor het lidmaatschap van de O.L.V.-broederschap alleen nog openstond voor personen die het Ieperse ‘poorterschap’ bezaten.⁴⁹ Het feit dat er in de rekening onder de doodschulden eenmaal ‘een vrouw uit Poperinge’ wordt vermeld, gaat daar in principe niet tegen in. Ofwel betrof het een uitzondering op de regel, meteen de reden waarom de opsteller van de rekening de herkomst van de vrouw expliciet heeft aangestipt. Ofwel ging het terdege om een poorteres van de stad Ieper, maar wist de opsteller van de rekening haar naam niet en typeerde hij haar met de omschrijving ‘afkomstig uit Poperinge’ wat voor de tijdgenoten als identificatie kon volstaan. Het is trouwens niet onmogelijk dat de betrokken vrouw als rechtmatig lid van de broederschap nog altijd in Poperinge woonde op het moment dat ze overleed. Via het systeem van de buitenpoorteriej, dat ook in Ieper in voege was, konden ook niet in Ieper residerende personen het statuut van

49 “... quod de cetro (sic) numquam aliquis nisi sit burgensis, in confratrem nostrum recipetur...” : Brugge, RA, *Oud Kerkarchief*, 498, 6 v°. Ze sloot daarmee aan bij eerdere bepalingen die stelden dat het lidmaatschap op klerikale wijze beperkt was tot Ieperlingen, zie Trio, “A Medieval”, 19. Voor de meeste familienamen uit de rekening kan een Iepers antecedent gevonden worden. Vgl. met W. Beele, *Studie van de Ieperse persoonsnamen, uit de stads- en baljuwsrekeningen (1250-1400)*, 2 vols. Handzame, 1975.

poorter hebben, met alle rechten en plichten van dien. Deze buitenpoorters noemde men te Ieper 'hagepoorters'.⁵⁰ Enkele keren wordt in de rekening een persoon geïdentificeerd door een verwijzing naar de straat waar hij/zij woonde. In die gevallen gaat het steeds om straten van de stad Ieper.⁵¹ Een beperking van het lidmaatschap van een broederschap tot inwoners van één stad of zelfs één parochie treffen we in de Nederlanden vooral aan bij de oudere mariale broedersschappen.⁵²

Even nuttig om weten is dat de Ieperse O.L.V.-broederschap alleen openstond voor 'meerderjarigen'. Het opgetekende gewoonterecht van de stad uit 1535 bepaalde immers voor zowel de O.L.V.- als de Sint-Niklaasbroederschap dat "Item, ende ne zullen in de selve ghilden niet moghen ontfanghen zyn onbeiaerde kynderen ofte andere wesende in subjectie ende gouvernement van vadere, moedere ende vooghden".⁵³ Meerderjarigheid startte volgens diezelfde codificatie te Ieper pas vanaf 25 jaar,⁵⁴ al is het best mogelijk dat die leeftijdsgrens in de vijftiende eeuw een stuk lager lag.⁵⁵ De rekening geeft ook geen aanwijzing dat er onder de afgestorven leden kinderen zaten.⁵⁶ Hiermee zat de Ieperse O.L.V.-broederschap op de lijn van de meeste andere broedersschappen in de Nederlanden.⁵⁷ Op het einde van de vijftiende eeuw, meer bepaald in de constitutionele vergadering van elf juni 1489, verbood men zonder toelating van het broedersschapsbestuur het lidmaatschap voor personen die leden aan een

50 Over de verwerving en betekenis van het Ieperse poorterschap, zie: J. De Smet, "Uit het Iepers stadsleven rond 1300", *Biekorf*, 52 (1951) 81-2; P. Boussemaere, "De Ieperse", 149-151.

51 B.v. "een vrouw die woonde in de Boterstraat": Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 86. Zie een uitvoerige lijst van Ieperse straten en pleinen uit de Middeleeuwen in: J.E. Cornillie, *Ieper door de eeuwen heen*, Langemark, [1950].

52 Trio, *Volksreligie*, 223.

53 Gilliodts-van Severen, "Coutumes de la ville", I, 506.

54 Gilliodts-van Severen, "Coutumes de la ville", I, 392. Door huwelijk of het uitoefenen van een beroep kon men eerder bevoegd worden.

55 P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle* (Académie royale de Belgique. Mémoires de la Classe des Lettres 14, 1), Brussel, 1987, 71-72.

56 Wel wordt enkele keren een persoon aangeduid in de zin van "une fille/un fils de", maar dat wil helemaal niet zeggen dat de betrokkene op dat moment minderjarig was. Het gaat vermoedelijk om een ongetrouwd iemand die misschien zelf nog bij de ouder(s) inwoonde. Misschien moeten we er niet meer achter zoeken dan een andere vorm van identificatie die voor de tijdgenoten verstaanbaar was.

57 Trio, *Volksreligie*, 223-3.

besmettelijke en gevaarlijke ziekte zoals b.v. de pest en de rode loop⁵⁸ De vrees voor de pest laat zich ook aflezen uit het stedelijke reglement voor de O.L.V.-Tuindagprocessie van enige jaren daarna, namelijk in 1495,⁵⁹ maar het toont tegelijkertijd aan dat het stadsbestuur en de inwoners het gevaar voor besmetting door menselijk contact onderkenden en daartegen ook de nodige hygiënische maatregelen troffen.⁶⁰ Voor het overige stonden er blijkbaar geen beperkingen op het lidmaatschap, althans niet voor hen die op ‘lekenwijze’ tot de broederschap wensten toe te treden.

Waren er misschien sociale beperkingen om lid te worden, dit ten gevolge van allerlei geldelijke verplichtingen? Het intredegeld lag niet vast – althans volgens de twee bewaarde statutenversies – maar stemde overeen met de financiële draagkracht van de kandidaat-leden.⁶¹ Inschrijvingsgelden zijn in de door Merghelynck overgeleverde rekening niet teruggevonden,⁶² zodat de praktijk daarvan – indien zij nog bestond – niet meer te achterhalen is. Het is niet helemaal ondenkbaar dat een vrijwillige intredecontributie via de betaling van de doodschuld werd geregeld. Volgens de twee bewaarde statutenversies, die dus in eerste instantie de situatie van vóór 1408 weerspie-

58 “... presumat, audeat aut cupiat recipere aliquam personam in nostrum confratrem aut sororem dicte kalende iacentem sive laborantem actualiter in infirmitate contagiosa et perniculosa (sic) quemadmodum pestis, fluxus sanguinis et sic de aliis, nisi de consensus...” : Brugge, RA, *Oud Kerkarchief*, nr. 498, 7 r°. In deze jaren heerste de pest in Vlaanderen: Blockmans, “The Social”, 854; Thoen en Devos, “Pest”, 30.

59 “Item dat achtervolghende den voorgheboden onlanx ghedaen niement wie hy zy en ontfanghe noch herberghe eenighe lieden het en zy dat hy wel gheinformeert ende verzekert zy dat die uut gheenen sterfhuusen ofte plaetsen en commen besmet ende gheinfecteert van der pestilentie up zes weken utter steden ghezonden te zyne” : Diegerick, *Analectes*, 92-3. Wijst dat er op dat er toen een pestepidemie door Ieper raasde? Blockmans, “The Social”, 854, geeft nochtans geen pestepidemie voor Vlaanderen in die jaren. Thoen en Devos, “Pest”, 31, geven er wel een voor 1492-94.

60 Vgl. nog met allerlei gelijkaardige maatregelen in 1490-1 toen de pest de stad opnieuw teisterde : Mus, “Mutaties”, 78. Of Ieper daarmee “revolutionair vroeg” handelde, zoals Octaaf Mus meent, laten we hier in het midden. Zie in dit verband al stedelijke ordonnanties vanaf 1469 : C. De Backer, “Maatregelen tegen de pest te Diest in de vijftiende en zestiende eeuw”, *De pest in de Nederlanden : medisch historische beschouwingen 650 jaar na de Zwarte Dood. Vierde symposium geschiedenis der Geneeskundige wetenschappen* (Academia Regia Belgica Medicinæ - Dissertationes - Series historica DSH 7), Brussel, 1999, 183-209.

61 Stat A art. 19 en Stat B art. 21 : Trio, “Statuten”, 124 en 138-9.

62 Wellicht ook omdat hiervan in de rekening niets te vinden was. Merghelynck geeft ook geen enkele rubriek in die zin aan.

gelen, bestond de doodschuld, die iedereen in principe moest vereffenen, uit de overdracht van het beste kleeid van het overleden lid.⁶³ Indien de erfgenamen van het overleden broederschapslid weigerden om deze schuld te vereffenen, dan kon de broederschap een beroep doen op de stedelijke overheid. Precies de sterk wisselende bedragen van de doodschuld laten vermoeden dat ook nog in 1438-9 de hoogte van de doodschuld overeenkwam met de waarde van het beste kleeid. Betalingen van de doodschuld onder deze vorm, die eigenlijk vrij goed eenieders welstand en financiële draagkracht reflecteerden, waren geen uitzondering in het middeleeuwse broederschapswezen van de Lage Landen.⁶⁴ Vele oudere broederschappen en broederschappen van klerikale oorsprong, gingen zo tewerk.⁶⁵ Het opgetekende Ieperse gewoonterecht van 1535 liet de nabestaanden toe in ruil hiervoor 12 lb. par. te betalen,⁶⁶ maar die mogelijkheid bestond blijkbaar ook al in 1438-9 zoals hierna zal blijken. De vervanging van een doodschuld in natura door de betaling van een min of meer overeenkomstige bedrag in speciën had in de broederschap echter al veel eerder zijn intrede gedaan.⁶⁷ Welk systeem in 1438-9 in voege was, is uit de rekening niet meteen op te maken. Bij de geïnde doodschulden staan alleen geldelijke bedragen. Ofwel is dit het bedrag dat door de nazaten van het overleden broederschapslid direct in speciën werd betaald, ofwel betreft het een bedrag dat bekomen werd door de broederschap nadat ze zelf eerst de verkoop van het ontvangen kledingstuk had geregeld.⁶⁸ Misschien gaat het gewoon om een eerste

63 Zoals reeds gezegd, geven we hier een vereenvoudigde voorstelling van zaken, die elders breedvoeriger zal uitgewerkt worden.

64 In de Illustere O.L.V.-broederschap van 's-Hertogenbosch moesten de nabestaanden van een afgestorvene (priester of clericus) een doodschuld betalen naargelang de "inkomsten" van de overledene. Het laagste tarief was daar minstens de waarde van diens beste overkleed of het overkleed zelf: G.C.M. Van Dijck, *De Bossche optimaten. Geschiedenis van de Illustere Lieve Vrouwebroederschap te 's-Hertogenbosch, 1318-1973* (Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland 27), Tilburg, 1973, 22.

65 Trio, *Volksreligie*, 148-152.

66 Gilliodts-Van Severen, "Coutumes de la ville", 506-508.

67 Het oudste voorbeeld dateert uit het jaar 1351: Brugge, RA, *Oud Kerkarchief*, nr. 500, 15 v°. Uit de daaropvolgende jaren dateren nog andere voorbeelden in de cartularia.

68 Dergelijke werkwijze werd gehanteerd in de studentenbroederschap van O.L.V. te Douai: Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 169 n. 28.

taxatie,⁶⁹ en moest het kledingstuk daarna nog effectief ten gelde worden gemaakt. De meeste bedragen situeren zich tussen de een à zes lb. par. In de categorie van zes tot twaalf lb. par. vallen er 79 individuele doodgelden of 19,1 % van het totaal. Voor zevenentwintig personen (7,4 %) werd het hoogste bedrag van twaalf lb. par. betaald.⁷⁰ In dat laatste geval maakten de erfgenamen mogelijk gebruik van een regeling tot betaling in speciën – pas als dusdanig bekend uit het jaar 1535 – omdat het kled van het afgestorven broederschapslid die waarde oversteeg. Voor sommige personen, eventueel familieleden, werd in de rekening geen individueel, maar een gezamenlijk bedrag van betaalde doodschuld opgegeven, zodat een volledige opsplitsing van alle doodgelden niet meer mogelijk is. Bij maar liefst 54 (14,9 %) personen staat geen enkel bedrag van doodschuld vermeld. Dat het hier gaat om (nog) niet betaalde doodschulden, is logisch. De statuten lieten immers toe dat voor personen die te veel schulden nalieten, de broederschap afzag van de inning van de doodschuld.⁷¹ Het is wel niet helemaal uitgesloten dat sommige niet betaalde doodschulden vooralsnog, eventueel in de jaren nadien, gerecupereerd werden, net zoals het evenmin is uitgesloten dat iedere geïnde doodschuld betrekking heeft op een overlijden tijdens het desbetreffende rekenjaar. Het feit dat voor bijna al de opgesomde personen tijdens het rekenjaar ook effectief een memoriedienst werd gehouden, laat toch vermoeden dat ze ook effectief in dat jaar overleden zijn. Uit deze vastgestelde diversificatie aan doodschuldbedragen leiden we af dat het sociale profiel van de broederschapsleden zeer divers was. Door de relatief ‘democratische’ toegangsgelden, met inbegrip van de doodschuld, bestond

69 Zie de betaling “payé chez Jacques Medem, notre appréciateur” : Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 106.

70 Ter vergelijking : een metser (= ongeschoold arbeider) verdiende in die tijd 6 s. in de winter en 8 s. par. in de zomer. Op jaarbasis bij volledige tewerkstelling kwam dat op 98 lb. 1 s. par. Zie voor de berekening op basis van de stadsrekening Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 163.

71 Dat de broederschap ook minder gegoeden telde, bewijst een clauseule in de opgetekende costuimen van de Kasselrij Ieper die bepaalde dat broederschapsleden van wie het kled de 12 s. par. niet overschreed, net zoals andere armen recht hadden op een begrafenisdienst van de broederschap : L. Gilliodts-Van Severen (ed.), “Coutumes de la Salle et Châtellenie d’Ypres”, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d’Ypres* (Recueil des anciennes coutumes de la Belgique. Commission royale des anciennes lois et ordonnances de Belgique)”, Brussel, vol. II, 1911, 153 (nr. XXIII). In Stat B art. 22 staat dat wie geen 12 s. kon betalen voor doodschuld als “arm” werd aanzien : Trio, “De Statuten”, 139.

er geen grote sociale belemmering om op lekenwijze tot deze broederschap toe te treden.⁷² Voor de 'klerikale' leden golden andere toelatingsvoorwaarden zodat hun sociaal profiel enigszins verschilde, maar gezien het beperkte ledental van deze groep (zie hierna), is hun impact op het in de rekening geregistreerde ledenbestand eerder verwaarloosbaar.

Aantal doden

Uit het voorgaande, mogen we concluderen dat min of meer alle in de doodschuldenlijst opgesomde personen in de periode van 27 april 1438-19 april 1439 of eventueel kort daarvoor overleden waren. Het gaat in totaal om 361 volwassen personen, namelijk 165 (ca. 46 %) mannen, 191 vrouwen en 5 waarvan het geslacht niet bekend is.⁷³ Het procentuele overwicht van vrouwen (ca. 53 %) is reëel maar niet overweldigend en liep dus enigszins parallel met het grotere aandeel van vrouwen onder de middeleeuwse bevolking.⁷⁴ Toch is een vrouwelijk overwicht onder het ledenbestand van laatmiddeleeuwse broederschappen in deze contreien meer uitzondering dan regel.⁷⁵ Precies de lage financiële drempel zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat zich in de Ieperse O.L.V.-broederschap relatief veel meer vrouwen in de broederschap lieten inschrijven.

Het bevolkingsaantal van de stad op dat moment is relatief goed gekend. Een telling van 1437 laat mits enige becijfering een totale populatie van ca. 9.500 Ieperlingen kennen.⁷⁶ Daar moeten nog zo'n

72 Omtrent de zeer uiteenlopende sociale differentiatie van broederschappen onderling en die van leden in een zelfde broederschap, zie Trio, *Volksreligie*, 225-230.

73 De Frans Volmare die een doodschuld betaalde omdat hij kloosterling werd, is hier niet meer opgenomen. Eén van de niet met naam genoemde personen was een "leproos": Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 94.

74 H. Pirenne, "Les dénombrements de la population d'Ypres au XVe siècle (1412-1506), Contribution à la statistique sociale du Moyen Âge", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1 (1903) 1-32. Hier is gebruik gemaakt van de herdruk in *Prisma van de geschiedenis van Ieper*, J.A. Van Houtte en O. Mus (reds.), Ieper, 1974, 369.

75 Trio, *Volksreligie*, 220-223.

76 9.687 om precies te zijn, cf. W. Prevenier, "La démographie des villes du comté de Flandre aux XIVe et XVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation", *Revue du Nord*, 65 (1983) 257-260, met verwerking van de eerder genoemde studie van Pirenne over de Ieperse bevolking in de middeleeuwen.

1.500 buitenpoorters worden bij opgeteld⁷⁷, aangezien ook zij lid van de broederschap konden worden. Dat brengt uitgaande van een maximale recrutering het totaal van mogelijke broederschapleden op ongeveer 11.000. Op het eerste gezicht zou dus de sterfte in die periode volgens de rekening slechts 3,3 % of 33 op 1000 zijn. Een gemiddelde normale jaarsterfte bedroeg in die tijd binnen de Vlaamse stedelijke context al 45 op 1000.⁷⁸ Ons cijfer is echter zo laag omdat uiteraard niet iedere Ieperling lid van de broederschap was. Des te meer omdat de broederschapsbevolking enkel uit meerderjarigen bestond (hierbij denken we aan een leeftijd boven de twintig). Nu is het bekend dat pestepidemieën vooral lelijk huishielden onder kinderen en adolescenten tussen vijf en negentien jaar.⁷⁹ Ruwe schattingen spreken hier zelfs van twee- tot driemaal zoveel slachtoffers binnen die leeftijdsgroep. Aangezien de helft van de stedelijke bevolking zich binnen deze leeftijdsklasse situeerde, lag het aantal pestdoden wellicht drie- tot viermaal hoger. Op die manier komt men al gemakkelijk tot een sterftcijfer van één op tien. Dat dit cijfer helemaal niet te hoog gegrepen is, laat zich afleiden uit het feit dat er van de kernbroederschap, die wellicht toen niet meer dan een vijftiengtal leden telde,⁸⁰ minimum zeven in het hier onderzochte jaar kwamen te sterven.⁸¹ Dit zou ruw geschat betekenen dat in het desastreuze rekenjaar 1438-9, waar naast pest ook hongersnood en wellicht nog andere infectieziekten met de sikkel van Piet Hein maaiden, ongeveer een derde van de Ieperse bevolking de dood vond. De leemte die deze overledenen achterlieten moet voor de stad en haar economie desas-

77 Voor dit laatste cijfer is er de telling van 1465 : G. Des Marez, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre*. (Recueil de travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Gand 20), Gent-Parijs, 1898, 216. Zie nog een cijfer van 1450 eenheden in een ongedateerde lijst : Mus, "Mutaties", 80.

78 Cijfers voor Ronse in Thoen en Devos, "Pest", 26-27.

79 Thoen en Devos, "Pest", 35 en 37 ; Blockmans, "The Social", 850; Stabel, *De kleine stad*, 62.

80 In 1526 werd het aantal leden van de kernbroederschap beperkt tot 24 zodat iedereen voldoende distributiegelden kon opstrijken : Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 181-2. Het vermoeden is gewettigd dat dit aantal in de eeuw daarvoor, toen het systeem van presentiegelden voor priesters al volop functioneerde, niet hoger was.

81 Aangezien we geen echte volledige ledenlijsten hebben (cf. supra) gaat het hier heel zeker om een minimum. De in de lijst van doodschulden opgenomen kernleden : Trio, *De O.L.V.-broederschap*, vol. II, nrs. 31, 45, 99, 115, 117, 125 en de deken van christenheid (misschien te vereenzelvigen met nr. 60).

treuze gevolgen gehad hebben. Het verklaart waarom het stadsbestuur in de daaropvolgende jaren (1440-7) nieuwe inwoners probeerde te lokken door lieden met een ambachtelijke opleiding het poorterschap gratis te verschaffen.⁸² De ordonnantie van de stadsmagistraat, die deze beslissing motiveert, noemt zonder verbloemen 'het herbevolken van de stad en het aanzwengelen van de industrie'.⁸³ Dat het wel degelijk in die jaren om een pestepidemie ging, bewijst ook de spreiding van de slachtofferaantallen over het jaar. De rattenvlo, als drager van de pestbaci, verspreidde zich immers het best in de zomermaanden, wanneer het warmer en vochtiger is, met topmaanden als augustus en september.⁸⁴ Het kan geen toeval zijn dat de meeste broederschapsleden stierven in die periode.⁸⁵ Indien men aanneemt dat te Ieper ook in de twaalf maanden voorafgaand aan het hier bestudeerde rekenjaar de pest en aanverwante 'dooddoeners' lelijk huis hielden, dan mag men zonder meer aannemen dat de periode 1438-1439 de Ieperse bevolking meer dan decimeerde. In een stad, die zich probeerde te herstellen van een slabakkende textielnijverheid en van het desastreuze beleg door de Engelsen en de Gentenaren uit 1383, kon men deze demografische aderlating missen als kiespijn.

82 Mus, "Mutaties", 80-81, en vooral Boussemaere, "De Ieperse", 154, met cijfers die wijzen op het effect van deze maatregel na een "zwarte" periode. De jaren 1438-39 laten immers een grote daling, met ongeveer de helft, van het aantal nieuwe poorterinschrijvingen zien. Dit is eveneens een indicatie voor de grote crisis die de stad toen doormaakte.

83 I.L.A. Diegerick, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux Archives de la ville d'Ypres*, III, Brugge, 1860, 254.

84 O.a. Thoen en Devos, "Pest", 35.

85 Tussen 27 april en 14 augustus vielen 111 doden en van 15 augustus tot 6 september 88. Voor de vier zomermaanden komt dat in vergelijking met het totaal neer op iets meer dan de helft (55,1 %). Dankzij de weergave van de uitgaven voor expliciet genoemde feestdagen, is het mogelijk om de uitgaven voor de memoriediensten voor individuele broederschapsleden – die snel na het overlijden plaatsvonden – chronologisch te faseren.

Pieter Pourbus, *Portret van een jonge edelman [Robert van Belle]*, 1565-66.
(Rijssel, Musée des Beaux-Arts, inv. P 844: olieverf op paneel).

Een opstandige edelman en zijn geschilderd portret: Robert van Belle, heer van Schonewalle (ca. 1540 - ca. 1572)

Inleiding

Op het einde van de 19de eeuw, in 1887, verwierf het Musée des Beaux-Arts in Rijsel een geschilderd paneeltje met het bekoorlijke portret van een jonge edelman. Het is niet meteen het meest opvallende schilderij in de rijke 16de-eeuwse collectie van het museum. Toch trok het steeds opnieuw de aandacht van kunsthistorici; in 1933 werd het portret toegevoegd aan het oeuvre van de renaissance-schilder Pieter Pourbus.¹

Wie zich hier pronkerig en zelfbewust laat portretteren lijkt voor altijd een raadsel te blijven. Het portret of de lijst bevat immers geen naam of lijfspreuk van de geportretteerde; ook een wapenschild ontbreekt. Enkel voegde Pourbus op het paneel de leeftijd van de geportretteerde – de afgebeelde edelman was 26 jaar – en het jaartal (1565) toe. Welke Vlaamse jonge edelman, geboren omstreeks 1540, liet zich door Pourbus portretteren tussen 22 april 1565 en 14 april 1566? Een rekening van inkomsten en uitgaven die de ontvanger van een Vlaamse edelman bijhield is mogelijk een sleutel tot de oplossing. Deze edelman is Robert III van Belle, heer van Schonewalle.² In dit

1 P. Wesscher, 'Pieter Jansz. Pourbus', in *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig, 1933, XXVII, 319-320. Zie recent D. M[artens], in: A. Tapié (ed.), *Maniéristes du Nord dans les collections du Musée des Beaux-Arts de Lille*, Rijsel, 2005, 36-37. Aanvankelijk, in 1893, toegeschreven aan Frans Pourbus, zoon van Pieter. Dit paneelschilderijtje (inv. nr. P. 844) meet 37 x 29 cm.

2 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, 19.155. In eigentijdse documenten en de latere literatuur treffen we enerzijds zowel de voornaam Robrecht

artikel maken we een “portret” van deze edelman, situeren hem in het adellijke netwerk van de 16de-eeuwse Nederlanden, en schuiven hem uiteindelijk naar voor als de jonge edelman op het niet-geïdentificeerde portret in het Rijksmuseum.

De adel in het verweer: de crisis van de aristocratie ?

In de 16de eeuw groeiden vorst en adel uit elkaar. De Bourgondische voorgangers hadden de adel tot medestanders gemaakt. Ze gaven de eerste stand zijn gevoel van eigenwaarde terug en bezorgden edellieden een plaats in het complexe staatsapparaat waarin er veel geld en status te verdienen was in ruil voor vorstelijke loyaliteit. In de 16de eeuw liep deze integratiepolitiek vast. Zonder zich grondig aan te passen en te heroriënteren was de adel niet langer in staat om de uitdrukkende moderne wereld verder vorm te geven. Dit bewustzijn speelde op de achtergrond toen in het midden van de 16de eeuw grote groepen van de Nederlandse adel meegingen in de opstand tegen hun wettige vorst, of minstens tegen de vorstelijke representatie in de Nederlanden.

Het optreden van de adel in de eerste opstand van de jaren 1560 is een complex gebeuren. De rol van de grote adel die aan de Brusselse hoven en raden zoveel mogelijk impact poogde te krijgen is vrij goed bekend.³ Maar de lagere echelons laten zich moeilijker vatten. Hier leefde nochtans hetzelfde oude adellijke levensgevoel, dat van de eerste stand met zijn prerogatieven, aanzien, gezag, en rijkdom. En het was precies deze veelkoppige status, dat wat de adel tot de eerste stand maakte, dat in de 16de eeuw werd bedreigd. Dit was een proces dat zich geleidelijk en over lange jaren voltrok. Het lijkt er

als Robert, anderzijds zowel de familienaam Bailleul als Belle aan. We opteren in dit artikel telkens voor de laatste vorm: Robert van Belle. De voornaam Robert kwam vaker voor in deze tak van de familie Belle. Waar over Robert van Belle wordt gesproken binnen het familiale netwerk, wordt het onderscheid tussen homoniemen aangegeven door het gebruik van Romeinse cijfers (Robert III van Belle). Zijn gelijknamige oom is dan Robert II, zijn grootvader Robert I.

3 Zie onder meer voor het begin van de 16de eeuw: H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)*, Zutphen, 2001, met een prosopografie van 268 edellieden die een mandaat vervulden binnen het staatsapparaat.

sterk op dat de sociaal-economische draagkracht van adel in de 16de-eeuwse Nederlanden behoorlijk stand hield.⁴ De betekenis van de eerste stand op politiek-bestuurlijk vlak kwam daarentegen wel onder hoge druk te staan. De vorst hanteerde in zijn streven naar bestuurlijke centralisatie een top-bottom model waarin voor de adel een plaats was voorzien. Van een wisselwerking kon evenwel niet langer sprake zijn, niet via “medebestuur” en ook niet op het niveau van de relatie tussen soeverein en vazal.⁵

Ook de lokale heer in zijn heerlijkheid kwam met de gevolgen van het groeiende moderne staatsapparaat in aanraking. Opeenvolgende

-
- 4 H. Van Nierop, 'The nobles and the revolt', in : G. Darby (ed.), *The origins and development of the Dutch Revolt*, Londen-New-York, 49. Een licht bewerkte versie van dit artikel verscheen als : 'The Nobility and the Revolt of the Netherlands: between Church and King, and Protestantism and Privileges', in : P. Benedict, G. Marnef, H. van Nierop en M. Venard (ed.), *Reformation, Revolt and Civil War in France and the Netherlands, 1555-1585*, Amsterdam, 1999, 83-98, 83: ... *the economic interpretation of the role of the nobility can no longer be sustained. Many nobles were extremely wealthy, ... constituted the social, political and military elite of the Habsburg Netherlands*. De terughoudendheid van Henk van Nierop om mee te stappen in het klassieke verhaal van 'het verval van de adel en de opkomst van de burgerij in de 16de-eeuwse Nederlanden' gaat terug op zijn grondige studie van de Hollandse adel in de 16de eeuw: Id., *Van ridders tot regenten: de Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw*, Den Haag, 1984 (*Hollandse Historische Reeks*, 1), in het bijzonder 107-153, waarbij de gegevens van de meer 'impressionistische' benadering door H.A. Enno van Gelder ('Baillleul, Bronkhorst, Brederode', in : *De Gids: algemeen cultureel maandblad*, 5 (1936), 204-220, 348-375) worden bevestigd. Deze appreciatie lijkt in eerste instantie op te gaan voor wie in de 16de eeuw op het platteland 'overleefde' door het erven en/of verwerven van heerlijkheden. Maar evenzeer – en daar was vooral het feudale erfrecht verantwoordelijk voor – liet elke generatie edellieden met lege handen achter, met weinig of geen grondbezit en heerlijke rechten. Door deze continue uitstoot werden edellieden binnen de eigen stand gemarginaliseerd. Hun overlevingsstrategie dreef hen naar de uitoefening van uiteenlopende overheidsambten. J. Dumolyn en F. Van Tricht, 'De sociaal-economische positie van de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel: enkele trends', in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 137 (2000) 3-46, leggen de vinger op deze mechanismen die spelen in de laatmiddeleeuwse crisis van de adel en op de continue "assimilatie" van nieuwe elementen binnen de Vlaamse adel. Het objectiveren van de economische positie en evolutie van de adel blijft een moeilijke zaak. Een bevoorrechte bron, de heerlijkheidsrekening, laat zich niet makkelijk interpreteren en in vergelijkend perspectief plaatsen; dat geldt ook voor de rekening die aan de basis van deze studie ligt. Zie hierover de kritische beschouwingen, weliswaar overwegend gericht op de late middeleeuwen, door J. Mertens, 'De economische leefbaarheid van de lekenheerlijkheid op grond van de heerlijke rekeningen (1300-1500)', in : *Economische geschiedenis van België: behandeling van de bronnen en problematiek: handelingen van het Colloquium te Brussel 17-19 nov. 1971*, Brussel, 1972, 473-489.
- 5 H. Van Nierop, 'The nobles', 52-53.

belastingen gingen niet langer uitsluitend richting het lokale kasteel maar werden via een netwerk van overheidsambtenaren naar de centrale staatskas gesluisd. De inburgering van gewestelijke en centrale rechtshoven nodigde burgers uit hun recht te zoeken, ook nadat de heerlijke vierschaar hun in het ongelijk had gesteld. En, op kerkelijk vlak, zorgde het implementeren van de conciliebesluiten van Trente al evenzeer voor ongerustheid achter de muren van vele slotgrachten. Onderlegde bisschoppen waren plots heel dichtbij en trokken het toezicht op de lokale zielzorg naar zich toe. De mate waarin dit alles het gezag van de lagere adel in de verdrukking bracht en de manier waarop de adel dit zelf aanvoelde, zijn nog niet onderzocht binnen de context van het 16de-eeuwse Vlaanderen.

De moderne wereld diende zich bedreigend aan en deze bedreiging was voldoende om grote groepen te mobiliseren en te winnen voor een toekomstbeeld van een land waarin de adel het opnieuw voor het zeggen had, van hoog tot laag. *Tlant te deelen ende hemlieden danof heere te maken*, was het discours dat circuleerde in kringen van opstandige, protestantse adel tijdens het Wonderjaar 1566.⁶ Het is niet gemakkelijk om de betekenis van de keuze voor de gereformeerde religie in dit opstandsgevoelen correct in te schatten. Was het een logische uitloper van de adellijke opstandigheid of vormde de godsdienstkeuze de kern van het conflict tussen vorst en onderdanen? In elk geval maakte de protestantse adel het kasteel – opnieuw – tot het centrum van het kerkelijk en religieus leven in hun gebied. Zo was het de kasteelvrouw Katharina van Boetzelaer die in 1566 in Aalter zelf predikanten aantrok, diensten in haar kasteel liet verzorgen, hagepreken op het getouw zette, en dit alles met vaste, dirigerende hand.⁷

Weerbarstige jonkers die het zwaard omgorden en tegen hun koning in het verweer traden: het sprak tot de verbeelding van de tijdgenoten die er uitvoerig hebben over gerapporteerd. Ook op moder-

6 L. Vandamme, 'Een Brugs edelman in de beginfase van de opstand: Jacob van Heule (1566-1571)', in : A. Jans, e.a. (ed.), *Liber Amicorum Dr. J. Scheerder: tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense universiteit en historiografie*, Leuven, 1987, 35.

7 J. Decavele, 'Katharina van Boetzelaer, een merkwaardig figuur in het protestants verzet tijdens het 'Wonderjaar' (1566)', in : *Bulletin [van de] Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme*, reeks 5, 2 (1969) 151-171, herwerkt in Id., *De eerste protestanten in de Lage Landen: geloof en heldenmoed*, Leuven, 2004, 159-171.

ne historici oefenen ze een vreemde aantrekkingskracht uit die uitnodigt om hun handel en wandel beter te leren kennen. Dit alles dreigt te doen vergeten dat op kwalitatief vlak de opstandige adel een minderheid was.⁸ Een zeer kleine minderheid, maar één die van zich liet spreken en de koning en alle loyale bestuursniveaus zwaar verontrustte. Ondanks de snel evoluerende wereld bleef de adel de bijna vanzelfsprekende, natuurlijke bondgenoot van de vorst. En in de Nederlanden stond dit bondgenootschap onder zware druk. Dit was een probleem van eerste orde die koning Filips II telkens opnieuw kreeg opgediend in de vorm van lijvige dossiers op zijn werktafel in het verre Spanje.

Robert van Belle en het familiale netwerk

Robert III van Belle was de zoon van Pieter van Belle en Philipotte de La Bricque. De jonge Robert groeide op in Zuidwest-Vlaanderen, op de grens van de kasselrijen Kassel en Belle, in het hart van het opstandige industriegebied tijdens het Wonderjaar. Daar, tussen Kasselberg en Catsberg, lag het voorouderlijke herenverblijf, midden in het territorium waar zijn vader, net als vele generaties voorouders, heerlijke rechten over uitoefende. De familie van Robert III van Belle kon haar geschiedenis terugvoeren tot het prestigieuze geslacht dat in de volle middeleeuwen burggraaf van de stad Belle was geweest. Een tak van deze familie had in de 14de eeuw de heerlijkheid Eecke verworven. De achtereenvolgende heren van Eecke beschikten in hun heerlijkheid over de volle rechtspraak, waarvoor een baljuw, en een leenhof en schepenbank instonden. Ook van de bloeiende textielnijverheid kon de heer zijn graantje meepikken. Eecke was één van de dorpen in Zuid-Vlaanderen met een bloeiende plattelandsnijverheid die zich toelegde op de productie van lichte lakens, bestemd voor de internationale markt.⁹

8 H. Van Nierop, 'The nobles', 56, raamt, op basis van de gegevens van Enno van Gelder het aantal edelen in de Nederlanden op 4.000. Het Compromis telde ongeveer 400 leden (10 %), waarvan de helft (5 %) omstreeks 1566 zich als protestant liet gelden.

9 H.E. De Sagher (ed.), *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre, deuxième partie: le sud-ouest de la Flandre depuis l'époque bourguignonne*, Brussel, 1961, II, 268, 270-272 (van 636 lakens in 1480/81 tot

Pieter van Belle, de vader van Robert, was omstreeks 1540 heer van Eecke geworden.¹⁰ In het midden van de 16de eeuw was hij dus de belangrijkste edelman in de familie. Hij huwde Philipotte de La Bricque, die, vrij onverwacht, de aanpalende heerlijkheid Steenvoorde in de schoot kreeg geworpen. De opvolger van Pieter van Belle mocht zich vervolgens heer van Eecke en Steenvoorde noemen. Deze opvolger was Hector van Belle, de oudste zoon van Pieter en Philipotte de La Bricque, die in 1566/67 zijn vader opvolgde.¹¹ Al die jaren vond

1.674 lakens in 1522/23). Zie ook M. Backhouse, 'Beeldenstorm en bosgeuzen in het Westkwartier. Bijdrage tot de geschiedenis van de godsdienststroeabelen der Zuidelijke Nederlanden in de XVI^{de} eeuw', in : *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, nicuwe reeks, 38 (1971), 39-40.

- 10 Over de genealogie van deze tak van de Van Belles is het laatste woord nog niet gezegd. Een eerste poging werd ondernomen door J.J. Gailliard, *Bruges et le Franc ou leur magistrature & leur noblesse: unique volume supplément*, Brugge, 1864, 188-213, met een aantal fout gereconstrueerde verwantschappen. Deze vonden via E. De Coussemaker (*Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre maritime, 1560-1570: documents originaux*, Brugge, 1876, 60-61) hun weg tot bij H.A. Enno van Gelder, 'Bailleul, Bronkhorst, Brederode', 352, en recent, H. Van Nierop, 'The nobles', 57. Deze historici gaan voorbij aan het pionierswerk van F. Bayley, *The Bailleuls of Flanders and the Bayleys of Willow Hall*, Londen, 1881 (facsimile-editie: Ieper, 1996 (*Ieperse Historische Studies*, 1)), een goed gedocumenteerde genealogie die duidelijk onderscheid maakt tussen de verschillende familietakken en bijzonder overtuigend de familietak ontleedt die in de 16de eeuw Eecke in bezit hadden. De Engelsman Francis Bayley ging in de tweede helft van de 19de eeuw op zoek naar zijn voorouders maar zijn onderzoek op het continent liep overal vast tot de Ieperse stadsarchivaris Isidore Diegerick hem in contact bracht met zijn stadsgenoot, de genealoog Jules Cordonnier. Cordonnier bracht vanuit zijn uitstekende kennis van het 16de-eeuwse bronnenmateriaal alle gegevens samen die in laatste instantie door Bayley werden verwerkt.

- 11 J. Th. De Smidt (ed.), *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen, VI: 1563-1580*, Brussel, 1988, 129 (nr. 3501); W. Van Hille, 'De heerlijkheden Eecke en Kemmelhof', in: *Vlaamse Stam*, 9 (1973), 445. Eecke bestond uit de heerlijkheid Eecke-Oostover (kasselrij Belle), met de parochiekerk en kasteel, en Eecke-Westover (kasselrij Kassel). De heerlijkheid Steenvoorde met kasteel had haar foncier in het dorp met het marktplein, en strekte zich verder uit binnen Steenvoorde en Terdegem: A. Vanhove, *Essai de statistique féodale de la Flandre maritime, première partie: châtellenie de Cassel, La Motte au Bois, Territoire de Merville*, Rijsel, 1932, 139 (Eecke), 305-306 (Stenvoorde; met opgave hoe de heerlijkheid in bezit kwam van Philipotte de La Bricque). F. Bayley, *The Bailleuls*, 231-232 publiceert het denombrement van de heerlijkheid Eecke (Oostover), met het foncier van 100 gemeten en het *château ou maison de plaisance, avec basse cour*, dat onder meer werd begrensd door *une seigneurie m'appartenante, nommée Westovere*. H. de Limburg Stirum, *Chanoine de Joigny, Manuscrit relatif aux Seigneuries de Flandre*, Oudenaarde, 1935, 234 geeft als opeenvolgende heren van Eecke in de 16de eeuw: Robert (†1500); Pieter, zoon van Robert; Hector, zoon van Pieter;

de ongehuwde Robert III van Belle op dit landgoed een vaste stek.¹²

Pieter van Belle was de op één na oudste zoon uit een groot gezin van minstens acht kinderen. Aanvankelijk, omstreeks 1500, had Robert II van Belle, de jong gestorven oudste zoon, het oude “kroondomein” Eecke geërfd. De jongere broers en zussen van Pieter – de ooms en tantes van Robert III van Belle – moesten het met veel minder stellen en konden enkel hopen hun status en aanzien hoog te houden door een uitgekende huwelijksstrategie. Dat sommigen daar behoorlijk in slaagden en invloedrijke allianties aangingen geeft aan dat de Van Belles in het midden van de 16de eeuw in Vlaanderen nog iets te betekenen hadden.

Van enkele jongere broers zoals Jan en Mahieu kennen we nauwelijks meer dan de naam; misschien bereikten ze zelfs de huwbare leeftijd niet.¹³ Dat was wel het geval voor Korneel van Belle. Korneel huwde Françoise van Grysperre, het enig wettelijk kind van de jong gestorven Antoon (†1521) en Martina van Moerkerke. De Van Grysperres waren een machtige familie in het Brugse Vrije; Antoons vader en oudste broer, Willem I en II van Grysperre, volgden elkaar op als heer van Egem, bezaten vele kleine heerlijkheden, en waren jaren burgemeester van het Brugse Vrije. Antoon was dus een jongere zoon die het zonder heerlijkheden diende te stellen. Een rol spelen in het bestuur van het Brugse Vrije kon nog net, maar dan enkel als schepen.¹⁴

Pieter van Belle had drie zussen. Johanna huwde Daniël van Heule en nam haar intrek op het prachtige omwald kasteel in Lichtervelde, zetel van een prestigieuze heerlijkheid. Haar man was vele malen burgemeester van het Brugse Vrije. Johanna's jongere zus huwde de jon-

Antoon, zoon van Hector; Maria de Valencia, dochter van Pedro en Marie de Bailleul; en (259) de opeenvolgende heren/vrouwen van Steenvoorde: Johanna de La Bricque (x Ferri de Davre); Jan de Davre, zoon van Ferri en Johanna, 1559, geen kinderen; Hector van Belle, neef van Jan de Davre.

- 12 De ontvanger van de confiscaties die de inkomsten uit het patrimonium van Robert III van Belle in het Brugse Vrije in rekening bracht, plaatste deze inkomensposten in de rubriek *personnes banniz ou executez ayans tenu leur residence boirs les mestier et district de ce recepveur* [Brugge, Oudenburg, Oostende, Nieuwpoort, Veurne, Hondschote, Tielt en de kasselrijen het Brugse Vrije en Veurne]: RIJSEL, Archives départementales du Nord, B 7020, 7r (table).
- 13 F. Bayley, *The Bailleuls*, 97 (Jan); GENT, Rijksarchief, Archief de Preudhomme d'Hailly, 239, f. 22r en 56r (Jan), f. 67v-69v (Mahieu).
- 14 V. Arickx, *Geschiedenis van Egem, I : een dorp vóór de Franse Revolutie*, Pittem, 1982, 98-105; J.J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, 1857, I, 294-295.

gere broer van Daniël, een per definitie meer bescheiden partij. De derde zus, Jossine, overleed reeds in 1522. Ze was gehuwd met Karel van Bryarde, met bezittingen in de kasselrijen van Zuidwest-Vlaanderen maar ook in het Brugse Vrije. Daniël van Heule en Karel van Bryarde (1525-1526) waren jarenlang burgemeester van het Brugse Vrije; Karel werd later nog hoogbaljuw van de stad en de kasselrij Kassel.¹⁵

De families uit het netwerk van de Van Belles behoorden tot kleine Vlaamse landadel die vooral lokaal veel gezag uitstraalden. Opvallend is dat de meeste families zich lieten vertegenwoordigen in de schepensbank van het Brugse Vrije. De appreciatie van het uitoefenen van vertegenwoordigende (bv. burgemeester) en overheids- (bv. baljuw) ambten is dubbel. Het worden bekleed met macht en gezag bracht prestige met zich mee. Evenzeer kan de jacht op dergelijke ambten (en hun financiële renumeratie) aangeven dat het aristocratisch leven de draagkracht van het adellijke domein oversteeg en dat aanvullende inkomsten noodzakelijk waren.

Op het heerlijk verblijf in Eecke stichtten Pieter van Belle en Philipotte de La Bricque een groot gezin, waarin omstreeks 1540, als één van de jongere kinderen, Robert III werd geboren. De oudste zoon Hector, was, zoals hoger gesteld, voorbestemd om de voorvaderlijke heerlijkheden in bezit te nemen; Pieter overleed in 1566 of 1567.¹⁶ Maar wat met de andere kinderen? Voor Robert was er niet zoveel weggelegd. Hij bleef uitgesloten van het oud familiepatrimonium in Eecke en omliggende dorpen maar verkreeg, wellicht via de *verderding* die binnen het feodale erfrecht speelde, het goed Schonewalle in Groede en andere feodale bezittingen in de omgeving.¹⁷ Veel indruk maakt Schonewalle niet; in eigentijdse documen-

15 A. Merghelynck, *Un page d'histoire de la féodalité au Pays de Furnes: le fief-manoir dit "le Château de Beauvoorde" à Wulveringham (1408-1900)*, Brugge, 1900-1901, II, 313-314. De vermeldingen als schepen en burgemeester van het Brugse Vrije: F. Priem (ed.), *Documents extraits du dépôt des archives de la Flandre-occidentale à Bruges, deuxième série*, Brugge, 1850, VII, 189-288 (1500-1566).

16 F. Bayley, *The Bailleuls*, 230, publiceert een denombrement van Hector van Belle uit 1566 voor een leen in de kasselrij Broekburg dat hem toekwam, *par le trespas de feu Pierre de Bailleux, en son vivant seigneur d'Eck, mon père, ...* Hector was in 1561 gehuwd met Katharina van Claerhout, uit een machtige adellijke familie in Vlaanderen. Haar oom Willem (†1529) was heer van Pittem, Koolskamp en Assebroek en in 1520/21 burgemeester van Brugge. Zie verder: V. Arickx, *Geschiedenis van Pittem*, Pittem, 1951, 65; J.J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, 241.

17 De Raad van Beroerten trof in Eecke en omgeving geen bezittingen van Robert

ten komt het voor dat hij niet als (heer van) Schonewalle wordt aangeduid maar gewoon als jonkheer Robert van Belle.¹⁸

Op basis van zijn onroerend patrimonium kon Robert III nauwelijks een hoge adellijke status voeren. Zijn zussen kregen nog minder mee en zochten onder meer via huwelijk hun weg in de aristocratische en mercantiele stadscultuur van Brugge. Françoise van Belle huwde Jacob Adornes – zijn eerste vrouw was vroegtijdig overleden – en kreeg van haar oudste broer een jaarlijkse rente mee. Daar kon worden van geleefd, maar het stak schril af tegen de rijkdom en weelde die haar man haar kon aanbieden.¹⁹ Jacob Adornes (1523-1573), uit een nieuw-adellijke familie met Genuese wortels die fortuin had opgebouwd in de internationale handel, bezat in Brugge het prestigieuze Jeruzalemcomplex met kapel en gebruikte er het Hof van Kleef.²⁰ In een wijde straal rond de stad beschikte Jacob over heerlijkheden, soms, zoals in Nieuwenhove (Oostkamp), met een verfijnd ingericht kasteel. Het grootgrondbezit in de polders ten noorden van Brugge, vooral in Cadsant, ging terug op de inspanningen van Jacobs vader en voorouders.²¹ Dit vermogenscomplex grensde aan het grondbezit dat ook de Van Belles in deze regio hadden opgebouwd.

-
- van Belle aan : E. De Coussemaker, *Troubles religieux*, I, 317-331 (samenvatting confiscatieregisters kasselrij Belle, 1566-1573), 329: *Robert van Belle, seigneur de Schoonwal, banni, néant*. Over zijn bezittingen in het Noordvrije: zie verder. Over de *verderding* die speelde binnen het feodale erfrecht in Vlaanderen: Ph. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, 336-337, 352. Zijn vader, Pieter van Belle, werd steeds aangeduid als heer van Eecke, soms ook als heer van Eecke én Schoonwalle: F. Bayley, *The Bailleuls*, 98.
- 18 I.L.A. Diegerick (ed.), *Documents du XVIe siècle, faisant suite à l'inventaire des chartes*, Brugge, 1874, I, 83: ... *es den heere van Venduylle ende van Zoeterstede, de heere van Biengne, broeder van de heere van Esquerdes, joncheer Robert van Belle ...* Evenzeer wordt hij genoemd de broer of de zoon van de heer van Eecke. *Ibid.*, I, 255: *Robert van Belle, escuyer, filz au feu seigneur d'Eecke; ibid.*, II, 136: *eene van de zonen vanden heere van Eecke int quartier van Belle; II 138: jocher Robrecht van Belle, broeder vanden heere van Eecke int westquartier.*
- 19 BRUGGE, Rijksarchief, Archief familie Adornes en Jeruzalemstichting, 130: staat van goed naar aanleiding van het overlijden van Jacob Adornes, 19 januari 1573. De rente (100 ponden tournois de penning 16, en nog eens 150 ponden de penning 20 na het overlijden van haar moeder (Philipotte de La Bricque) en oudste zuster (Johanna van Belle)), f. 3r-v.
- 20 A. Van den Abeele, 'Het Hof van Ravestein in Brugge', in : *Biekorf*, 98 (1998), 53-54: in bezit van de familie D'Oignies (door huwelijk van Margriet Metteneye met Boudewijn d'Oignies; vervolgens hun zoon Francois d'Oignies, burgemeester en overleden in 1549, en vervolgens opnieuw (via Metteneye) naar de Adornes.
- 21 A. Dewitte, 'Jehan Adourne, seigneur de Nieuwenhove et de Nieuwvliet, 1494-1537', in : *Biekorf*, 101 (2001), 158-165.

Een andere zus, Maria van Belle, kwam door haar huwelijk met de Spaanse koopman Pieter de Valencia eveneens in Brugge terecht. Nog meer dan bij de Adornes geeft dit aan hoe Brugse handelsfamilies zich via huwelijk een toegang verschafften tot de Vlaamse oud-adellijke geslachten. Nadat de troebelen van de late 16de eeuw achter de rug waren, was het precies Pieter de Valencia die er in slaagde om de heerlijkheid in Eecke, verweesd en onbeheerd achtergelaten, te verwerven.²²

Wat tenslotte met de vele neven en nichten van Robert van Belle? Het feodale erfrecht had hun ouders reeds fel gehavend de wereld ingestuurd. Voor de kinderen was het nog meer uitkijken naar overlevingstrategieën om de adellijke status te kunnen onderhouden. Dit gold ondermeer voor de drie kinderen van de hoger genoemde Korneel van Belle, de jongere broer van Pieter, en oom van Robert III van Belle. De oudste zoon en erfopvolger van Korneel overleed na een slepende ziekte kinderloos in 1566 en zijn bezit ging over op de beide zussen. Het betrof een versnipperd bezit aan gronden en renten in het Westkwartier van Vlaanderen (Blaeucapele bij Kassel, Duinkerke en omliggende dorpen), in het Noordvrije (Cadsant, Groede, Sint-Elooi) en verder in Wevelgem, Lichtervelde, Roeselare en Rumbekke en in het Noordvrije.²³ Het zijn precies deze neef en nichten, Jacob, Agnes en Philipotte van Belle, die een belangrijke rol speelden in de adellijke verzetsbeweging in 1566.

Adellijke netwerken en het Verbond der Edelen

De opstand van de adel concretiseerde zich einde 1565, begin 1566 binnen een verbond, dat zijn programma vastlegde in het "Smeekschrift der edelen". Dit was een offensieve tekst die appeleerde op de fierheid en de herwaardering van de eerste stand en inging

22 BRUGGE, Openbare Bibliotheek, ms. 449, III, p. 156; E. Dhondt-De Waepen-aert, *Quartiers généalogiques des familles flamandes*, Brugge, 1871, 340; V. Vermeersch, *Grafmonumenten te Brugge voor 1578*, Brugge, 1976, III, 596-599; J. Rotsaert, 'De koperen grafplaat van Pieter de Valencia en Marie de Bailleul, in : *Brugs Ommeland*, 11 (1971), 123-127; F. Bayley, *The Bailleuls*, 106-107.

23 RIJSEL, Archives départementales du Nord, B 7020, f. 113r-114r (Rutger van Boetzelaere x Agnes van Belle), 114r-116r (Filips van Marnix x Philipotte van Belle), f. 116v-119v (Jacob van Belle, verdeeld over zijn beide zussen).

tegen de eigenmachtige beslissingen van de vorst, vooral inzake geloofsvrijheid en de vervolging van andersdenkenden. Op 5 april 1566 werd dit smeekschrift aan de landvoogdes in Brussel aangeboden. Familiale netwerken vervulden een belangrijke rol in het verspreiden van dit adellijk programma. Daarenboven ging er een sterke wervende kracht van uit : er werden bijeenkomsten belegd, er werd getafeld en gedronken, de geldbeugel kwam op tafel, en dure eden werden gezworen. De familie Van Belle plaatste zich middenin deze oppositiebeweging.²⁴

Een belangrijke pleitbezorger was Filips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde, calvinistisch edelman die in 1562 was gehuwd met Philipotte van Belle, een hoger genoemde nicht van Robert van Belle. Marnix was een intellectueel, eerder dan een politieke activist. Als jonge knaap had hij, samen met zijn broer Jan, doorheen Europa gezworven, Franse en Italiaanse universiteiten gefrequentieerd en uiteindelijk zijn calvinistische overtuiging vaste vorm gegeven tijdens een langdurig verblijf in Genève. Marnix behoorde tot een oude adellijke familie uit de Savoye – zijn grootvader was samen met vele andere edelen in 1506/07 met Margaretha van Oostenrijk naar de Nederlanden gekomen – die zich als hofadel in het Brusselse had gevestigd²⁵ en allianties aanging met adellijke geslachten uit de Nederlanden. Filips van Marnix, die via zijn moeder heer van Sint-Aldegonde (Henegouwen) werd, doorbrak deze traditie door in 1562 te huwen met Philipotte, dus uit een bescheiden familie van Vlaamse landadel. Wellicht had Marnix via zijn moeder, Marie de Haméricourt uit Artesië, connecties in zuidelijk Vlaanderen.

Vele familieleden van Philipotte, loyale bestuurders in lokale besturen en toegewijd aan de katholieke kerk, zagen hoe zij meeging in de

24 In de eigentijdse verslaggeving van de aanbidding van het Smeekschrift aan de landvoogdes door leden van het Compromis op 5 april 2006 wordt vaak melding gemaakt van Filips de Bailleul, een bescheiden edelman die al mankend de stoet edellieden aanvoerde. Deze Filips maakte deel uit en was de laatste naamdrager van het Artesische geslacht Bailleul-aux-Corneilles, dat op geen enkele manier verwant is met de familie van Robert van Belle. F. Bayley, *The Bailleuls*, 126 maakt er kort melding van. G. Bonnevie-Noël, 'Liste critique des signataires du Compromis des Nobles', in : *Handelingen [van de] vereniging voor de geschiedenis van het Belgisch protestantisme*, reeks 5, afl. 3 (1968) 80 (nrs. 36 en 70).

25 Over zijn grootvader, Jan van Marnix, heer van Marnix (in Savoie) en Toulouse (in Bourgondië), als intimus van Margaretha van Oostenrijk: M. Bruchet, *Marguerite d'Autriche, duchesse de Savoie*, Rijsel, 1927, 60.

calvinistische overtuiging van haar man en hoe het jonge koppel vertrok naar Breda, waar ze hun adellijk paleis tot een centrum van de protestantse religie maakten.²⁶ En vooral, Filips en zijn broer Jan van Marnix ontpopten zich tot sleutelfiguren binnen het adellijke verzet en het Verbond.

De calvinistische overtuiging van Marnix beïnvloedde niet alleen Philipotte. Ook haar broer en zus, Karel en Agnes van Belle, en haar jonge neef Robert van Belle werden in de beginnende jaren zestig protestant. Agnes was gehuwd met de protestantse edelman Rutger van Boetzelaere uit Holland, van wie nagenoeg de ganse familie meeging in het Verbond.²⁷ Jacob van Heule, een andere protestantse neef van Robert van Belle, en dus ook van Agnes en Philipotte, plaatste eveneens zijn handtekening onder het Smeekschrift.²⁸ Op geen enkele van de bewaarde formulieren die circuleerden om leden te winnen werd de handtekening van Robert van Belle aangetroffen.

Het familiale netwerk Van Belle-Van Heule-Van Boetzelaere-Bronkhorst schakelde zich niet alleen gewillig in het breed oppositiefrent van het Compromis in, ze gaven mee vorm aan een militante calvinistische kern van deze adellijke oppositiebeweging.²⁹ Eén van de

26 Vonnis van Philipotte van Belle door de Raad van Beroerten, 1 juni 1570: Th. Juste, *Vie de Marnix de Sainte-Aldegonde (1538-1598), tirée des parties d'état et d'autres documents inédits*, Brusse-Parijs, 1858, 239-240: ...chargée d'avoir, au temps desdicts troubles, fréquenté les réprouvées presches des sectaires calvinistes, tant à chariot que à pied, mesmes esté en divers conventicles et illicites assablées desdicts sectaires, tennes tant en la maison d'ung Anthoine Bachelier qu'en la sienne propre, où se sont faictes presches et exhortations par leurs ministres, avecq lesquelz elle a conversé familièrement et les traicté à sa table, au grand scandale des bons catholiques...'. Later zette Marnix zich voluit in voor de zaak van Willem van Oranje en de Opstand. Een brief bleef bewaard van Oranje aan Philipotte, waarin hij haar een hart onder de riem steekt nadat Marnix werd gevangen genomen: A. Gerlo en R. De Smet (ed.), *Marnix epistulae: de briefwisseling van Marnix van Sint-Aldegonde, een kritische uitgave*, Brussel, 1990, *Pars II (1558-1576)*, 211 (nr. 36: 21 november 1573).

27 H. Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 272-273 vermeldt 8 leden (7 zeker en één (Otto) onzeker) van de Hollandse familie Van den Boetzelaer als lid van het Compromis. Rutger en zijn zwager Jacob van Belle hadden zich in 1566 lid gemaakt van de schuttersgilde van Sint-Joris in Brugge: A. Van Houtryve, *De Brugse kruisbooggilde van Sint-Joris: historische schets XIII^{de} eeuw-1872*, Brugge, 1975, 255-256.

28 L. Vandamme, 'Een Brugs edelman', 32-34.

29 H. Van Nierop, *Van ridders en regenten*, 192 (tabel)-193: Bronkhorst-Boetzelaer-Belle; H.A. Enno van Gelder, 'Bailleul', 63-64; S. Marshall Wyntjes, 'Family allegiance and religious persuasion: the lesser nobility and the Revolt of the

knooppunten waar vele lijnen samenkwamen was het luxueuze huis van Praet, het verblijf van Catharina van Boetzelaer in de dorpskern van Aalter. Ze was weduwe en genoot van het vruchtgebruik van haar domein en van bijzonder royale renteninkomsten.³⁰ Omstreeks kerstmis 1565 was het compromis er tijdens een familiereünie gepromoot door Jan van Marnix, heer van Toulouse.³¹ Het was bij deze gelegenheid dat Jacob van Belle zijn handtekening plaatste; in deze periode maakte Jacob trouwens heel wat onkosten daar hij in zijn gastverblijf in Brugge *brochte dicmaels ten gaste aldaer diveerssche edelmannen van zynen qualiteyte*.³²

Brugge: de aantrekkingskracht van een grote stad

Het Westkwartier van het graafschap Vlaanderen was ontegenzeggelijk het kerngebied van de familie Belle. Door huwelijksstrategie, het opnemen van overheidsambten en het uitbouwen van een onroerend patrimonium slaagde de familie er in deze beslotenheid te doorbreken en zich doorheen het graafschap te laten gelden. Zo werd, naast de voorouderlijke bezittingen in Eecke en omgeving, reeds in een vroege fase een tweede kerngebied uitgebouwd in het poldergebied ten noorden van Brugge.

Dit tweede vermogenscomplex van de Van Belles strekte zich uit in het ambacht Oostburg, met feodale goederen in de parochies Groede, Nieuwkerke (verdwenen) en Schoondijke (ligging voor 1580), die uitliepen tot in Aardenburg en Gaternesse. Het betrof oude polders, ten zuiden van de Yvendijk (ca. 1100), en jongere gronden in het later bedijkte land ten noorden van de dijk.³³ Deze

Netherlands', in : *The Sixteenth Century Journal*, 12 (1981) 2, 43-60 (47 Boetzelaer); J. Decavele, 'Katharina van Boetzelaer', 152-153 (geeft ook de verwantschap met de familie Bronkhorst/Batenburg aan).

30 RIJSEL, Archives départementales du Nord, B 7020, f. 9r.

31 J. Decavele, 'Katharina van Boetzelaer', 152-153.

32 BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, *Overleg* 1571-73, stuk 182 (apostille 6 maart 1572). Jacob woonde in bij Pieter Lammertyn, krikhouder van het Brugse Vrije en Jacqueline Laurin, een bastaarddochter uit de familie die de heerlijkheid Watervliet in bezit had. Jacob leed aan een kwalijke longhoest waaraan hij vervolgens, einde 1566, overleed. Van zijn aanwezigheid in Aalter getuigen verder de uitgaven voor zijn paard, dat hij in Oostburg *hadde in igars gaende* naar Aalter over te brengen: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, 19.154, f. 12v.

33 A. Verhulst, *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1995,

bezittingen gaan minstens terug tot het einde van de 14de of het begin van de 15de eeuw. Wellicht kreeg de familie via huwelijk hier voet aan de grond.³⁴

Een legger van hun feodale bezittingen die dateert van omstreeks 1523 laat zien hoe dit familiepatrimonium uit elkaar viel.³⁵ Robert II van Belle wordt er vermeld als houder van het feodaal hof van Zaamslacht, Groede en Harderzee.³⁶ Bij andere hoven en lenen zijn

68. M.K.E. Godtschalck, *Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, Assen, 1958, passim.

34 Pieter van Belle, de 'stichter' van de Eecke-tak van de familie Van Belle, was reeds schepen van het Brugse Vrije in het begin van de 15de eeuw (1405-1425; in deze periode ook tweemaal burgemeester: F. Bayley, *The Bailleuls*, 84-85, wat wijst op grondbezit op het Brugse platteland). M.K.E. Godtschalck, *Historische geografie*, 255, n. 2 geeft inderdaad aan hoe een oude ommeloper van de watering Groede (watering te noorden van de Yvendijk) uit 1415 reeds een 'Van Bellenpolder' vermeldt. Uitbreiding gebeurde door opnieuw een Pieter van Belle, de vader van Robert I, in het midden van de 15de eeuw: L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre, quartier de Bruges: coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, Brugge, 1891, 547: een leengoed van 39 gemeten in de parochie Schoondijke (ambacht Oostburg). Deze uitbreiding kreeg vorm in een huwelijk binnen de familie Boudens. De zopas genoemde Pieter van Belle, heer van Eecke, huwde met Katharina Boudens, dochter van Jacob. Zij overleed in 1488; hun zoon is Robert I. Zie F. Bayley, *The Bailleuls*, 85. De Boudens stonden bekend om hun sterke verankering als grootgrondbezitter in dit gebied. Zo behoorde onder meer van het hof van Groede hen toe, vooraleer het in de handen van de Van Belles kwam. Zie GENT, Rijksarchief, Archief de Preudhomme d'Hailly, 239, f. 71r, 75r: Jan van Belle houdt in het begin van de 16de eeuw een leen, naast het dorp van Groede, dat vroeger fungeerde als het hof van Groede en bewoond was door Jacop Boudins (*waar Jacop Boudins plachte wonen ende heet t'oude hof vander groe*), nu nog enkel een boomgaard bij het kerkhof. Jan hield dit leen van het nieuwe leenhof van Groede, in het dorp, in handen van de Belle-familie. De opeenvolgende bezitters kunnen als volgt worden gereconstrueerd: Jacob Boudens, zijn zoon Robert Boudens, vervolgens (per mortem fratris) Roberts zus Katharina, die gehuwd was met Pieter van Belle (L. Gilliodts-van Severen, *Coutumes*, 547, 553, 542, 546). Ook Schonewalle maakte wellicht deel uit van het grondbezit van de familie Boudens in Groede. Een 16de-eeuws wapenboek kent aan Schonewalle een wapen toe dat samenvalt met dat van de familie Boudens: P. Bergmans (ed.), *Armorial de Flandre du XVIe siècle*, Brussel, 1919, nr. 425.

35 GENT, Rijksarchief, *Archief de Preudhomme d'Hailly*, 239.

36 Zaamslacht: zie ook L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes*, 546 (verworven via de alliantie met de familie Boudens; het hof lag in de (nu verdwenen) parochie Nieuwkerke, ten zuidwesten van de kerk); Groede: GENT, Rijksarchief, *Archief de Preudhomme d'Hailly*, 239, f. 71r: (hof *ter groe* in Groede, groot 34 gemeten, met daarop het dorp en de Oostmolen, gehouden van het hof van Huesden); Harderzee (gelegen in de het straks te noemen Robert van Bellepoldertje (= Pieter Rathgheerspoldertje), ten noordoosten van Groede): M.K.E. Godtschalck, *Historische geografie*, 263, en GENT, Rijksarchief, *Archief de Preudhomme d'Hailly*, 239, f. 12v. Harderzee is zelf een leen van 31 gemeten 1 lijn in Groede, met huizen en bomen.

dat zijn jongere broers Pieter, Cornelis, Jan en Mahieu, en zijn zus Gheleine, gehuwd met Roeland van Heule.³⁷ De aanwezigheid van de Belle-familie in Groede omstreeks 1500 was zo manifest dat de familienaam zich leende tot toponiemen als de *Ruebrecht van Belledyc* en de *Ruebrecht van Belle poldre*.³⁸ Deze naamgeving kan verwijzen naar intiatieven van Robert I van Belle inzake bedijkingen en droogleggingen. Een overzicht van de bezittingen van de jonge Hector van Belle uit 1572 geeft aan hoe uitgebreid de bezittingen waren in het ambacht Oostburg.³⁹

Ook Robert III van Belle bezat een deel van dit noordelijk domein. Deze bescheiden feodale landgoederen lagen verspreid in Groede, alles samen ruim 60 gemeten groot. Het belangrijkste was het hof van Schonewalle, ruim 30 gemeten land met een pachthoeve. Een herenverblijf was er niet: Robert van Belle kon er wellicht wel terecht maar geen vast verblijf houden.⁴⁰ Schoonwalle hing af van het leenhof Zaamslacht en was zelf een leenhof met 50 achterlenen.⁴¹ Op deze manier kon Robert van Belle zich nog echt edelman voelen. De bezitters van deze achterlenen dienden leenhulde aan hem te betuigen, volgens de eeuwenoude rituelen en symboliek van de feodale leefwereld. Naast de bezittingen in Groede bezat hij nog een groot

37 GENT, Rijksarchief, *Archief de Preudhomme d'Hailly*, 239: Pieter (f. 11v, 49r, 68r), Jan (f. 22r, 56r), Cornelis (f. 98r: hof van Oostburgambacht, gehouden van hof van Guyse), Gheleine (f. 13v), Mahieu (f. 67v, 68v, 89r (hof van Barsant, afhankelijk van Burg van Brugge)). Mahieu van Belle is niet bekend aan F. Bayley, *The Bailleuls*.

38 GENT, Rijksarchief, *Archief de Preudhomme d'Hailly*, 239: dijk (f. 23r-v, 24r), polder (f. 23r). De Robert van Bellepolder werd ook aangeduid als de Pieter Raetgheerspolder en als de Blokspolder: M.K.E. Godtschalck, *De historische geografie*, 214 (aangeduid op schetsmatige kaart gebaseerd op de Kaart van het Brugse Vrije door Pieter Pourbus, 1571). De Roelant van Heuledyck in de parochie Schoondijke, maar ver noordwest van de kerk (in de omgeving van Groede) in het 12de begin van de watering Groede verwijst naar de man van Gheleine van Belle : GENT, Rijksarchief, *Archief de Preudhomme d'Hailly*, 239, f. 51v., 67r. Dit en ander bezit kwam hun zoon Jacob toe, wiens goederen (o.a. in Schoondijke en Groede) in 1568 werden geconfisqueerd: L. Vandamme, 'Jacob van Heule', 44 (bijlage).

39 GENT, Rijksarchief, *Familiearchief de Preudhomme d'Hailly*, 822.

40 H.A. Enno van Gelder, 'Bailleul, Bronkhorst, Brederode', 207, wijst op het gebruik in de vorm van herendiensten geleverd door de pachtboer.

41 GENT, Rijksarchief, *Archief de Preudhomme d'Hailly*, 239, f. 12r. Schonewalle situeerde zich ten zuidwesten van het dorp Groede en behoorde tot de grote hoeven binnen de Groedewatering: M.K.E. Godtschalck, *Historische geografie*, 260.

leen (61 gemeten) in Bassevelde. Alles samen bracht dit grondbezit in 1566 ruim 36 pond Vlaams op waarvan Robert de helft diende af te dragen aan zijn moeder-weduwe.⁴² Dat het bezit van Robert van Belle enkel uit feodale goederen bestond die daarenboven ver verwijderd lagen van het voorvaderlijke familiedomein in Zuidwest-Vlaanderen laat uitschijnen dat het principe van de *verderding* werd toegepast bij de verdeling van het patrimonium van zijn vader.⁴³

De uitgestrekte bezittingen in het noorden van het Brugse Vrije noodzaakten de familie tot het verwerven van een vaste voet in het laatmiddeleeuwse Brugge. Robert I van Belle bezat een huis in het bestuurlijk hart van de stad, tussen de Burg en de Reie, dat in 1508/9 werd geïncorporeerd in de uitbreiding en vernieuwbouw van het schepenhuis van het Brugse Vrije.⁴⁴ Latere generaties bleven zich aangesproken voelen tot de grootstad.

Ook op een jonge, ongehuwde edelman als Robert van Belle zal het bruisende en nog steeds kosmopolitische stadsleven in Brugge aantrekking hebben uitgeoefend.⁴⁵ Hier kwam hij om zijn zaken met zijn ontvanger Joost Blaeuvoet te regelen⁴⁶ en bestelde hij kledij en andere luxevoorwerpen zoals zilveren smukartikelen, sporen, borduursel en sierpluimen, zaken die hij aan zijn adellijke status verplicht was. Het is verleidelijk om in de *medaille de fin* or waarin hij liet *tail-*

42 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 19.155, f 1r-v. De ontvanger van de confiscaties kon in het rekenjaar Pasen 1568-Pasen 1569 reeds ruim 46 pond inboeken: RIJSEL, Archives départementales du Nord, 7020, f. 110r-v.

43 Zie hoger.

44 E. Vanden Bussche, *Inventaire des Archives de l'Etat à Bruges, section première, Franc de Bruges, Chartres*, Brugge, 1881, 214: regest van de oorkonde (4 juli 1509) waarbij Robert I van Belle en zijn vrouw Jossine vander Helle aan de magistraat van het Brugse Vrije hun huis bij de Burgpoort verkopen. Zie ook L. Devliegher, *De Keizer Karel-schouw van het Brugse Vrije*, Tielt, z.j. , 18.

45 Geen enkel eigentijdse bron verwijst naar een huwelijk of kinderen. Toch meent J.J. Gailliard, *Bruges et le Franc*, dat Robert van Belle gehuwd was, en vader van vijf kinderen. F. Bayley, *The Bailleuls*, 105 haalt Gailliard aan (... *is said to have five daughters* ...); eerder (p. 103) verwees hij enkel naar beide dochters die in de abdij van Broekburg intraden. Dit laatste wordt door E. De Coussemaker, *o.c.*, I, 61 overgenomen die twee kinderen vermeldt: Cornelia en Anna, beiden religieuzen in de abdij van Broekburg.

46 Wellicht werkte Joost Blaeuvoet in dienst van verschillende opdrachtgevers. Hij kwam in dienst midden 1566 en volgde een niet nader geïdentificeerde Aerbout op : BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, 19.155, f. 10r.

lie certaine devise een geuzenpenning te zien.⁴⁷ Wellicht huurde Robert van Belle een stadswoning.⁴⁸ Voor zijn vertier en dit van zijn gasten engageerde hij de Brugse stadsmuzikant Gillis Spillebeen en zijn gezellen en tussendoor vermaakte hij zich met een spelletje *jeu de paume*, wat zich ook best in gezelschap liet smaken. Een kaatsbaan kwam wel vaker voor bij adellijke verblijven terwijl de gewone man de open ruimten in de stad opzocht.⁴⁹ Wellicht kon hij zich moeiteloos in het Frans uitdrukken.⁵⁰

Daarnaast kon Robert van Belle in Brugge probleemloos terecht bij zijn 'Brugse' zussen Maria en Françoise. Eerder haalden we aan hoe Françoise van Belle het Jeruzalemcomplex, het voormalig stadspaleis van de hertogen van Kleef, of, net buiten de stad, het kasteel Nieuwenhove in Oostkamp in gebruik had. Zijn protestantse neef Jacob van Belle nodigde ook vaak gasten uit aan zijn tafel. Jacob verbleef op kamers in Brugge. Toen hij einde 1565/begin 1566 vanuit Bourgondië naar Vlaanderen terugkwam, vond hij een vast verblijf in het grote huis van Pieter Lammertyn. Zijn gastheer stelde alles in het werk om het zijn gast, vergezeld van zijn bastaardbroer en een palfrenier, naar de zin te maken. Van een andere protestantse neef, Jacob van Heule, lijkt het waarschijnlijk dat hij over een woonhuis in de Zilverstraat beschikte.⁵¹

Met de inkomsten uit zijn bezittingen in het Brugse Vrije kon Robert van Belle weinig aanvragen, zeker voor een jonge edelman die net zijn vleugels begon uit te strekken en zich een adellijke levenswijze

47 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 19.155, f. 10v (*medaille*), 9v (*4 boutons de fin or estoffé de perles, ensemble une petite verge dor, ...*) en passim.

48 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 19.155, f. 8v, *des despens faitz par mondit seigneur en sa maison*. Zijn oudere broer Hector was in 1565/66 burgemeester van het Brugse Vrije en zal zich eveneens vaak in Brugge hebben opgehouden.

49 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 19.155, f. 6r (*menestruel*), 8v (*jeu de paulme*). Spillebeen werd in 1564 als stadsspeelman aangesteld: L.Gilliodts-van Severen, *Les ménestrels de Bruges. Recueil de textes et analyses de documents inédits ou peu connus*, Brugge, 1912, 121). H. Deneweth, 'Kaatsen in Brugge', in: *Brugs Ommeland*, 44 (2004), 5-18, situeert het kaatsspel en de kaatsbanen in Brugge, 15de-16de eeuw.

50 Zie verder het relaas van zijn optreden in Ieper in september 1566 waarin hij met Franstalige edelen overlegde.

51 L. Vandamme, *Jacob van Heule*, 31. Dit huis in de Zilverstraat was reeds in 1541 in het bezit van de familie. Zie het pachtcontract door jonkheer Roeland van Heule, de vader van Jacob, opgemaakt voor meester Jan de Corte: BRUGGE, Stadsarchief, Klerken van de vierschaar 166, p. 5.

wilde aanmeten. Dit verklaart waarom zijn moeder-weduwe en, in maart 1567, zijn schoonzus, die het kasteel in Eecke bewoonde, hem aanzienlijke bedragen toeschoven.⁵² Daarnaast bezwaarde hij zijn landgoederen met renten, zoals in 1567, toen hij voor een kapitaal van 100 pond renten verkocht. Wellicht ondernam hij deze laatste transacties in functie van zijn nakende vlucht uit de Nederlanden.⁵³

Robert van Belle en de zomer van 1566

De doorbraak tijdens het voorjaar en de zomer 1566 van de nieuwe religie tot massabeweging en het consolideren van deze beweging na de Beeldenstorm kreeg op verschillende plaatsen de volle steun van de plaatselijke, lagere adel. Het meest in het oog springt het zogenaamde *protestantisme seigneurial*. Binnen de eigen territoria ging de lokale heer voor in het begunstigen van de nieuwe religie. Dit geldt ondermeer voor Aalter met Catharina van Boetzelaere, Zoeterstede in het Westkwartier met Jan d'Estourmel, en op vele tientallen andere plaatsen.⁵⁴ Evenzeer kwam het tegenovergestelde beeld voor, met lokale heren die alles in het werk stelden om elke aantasting van de oude kerk uit hun territoria te bannen.

Maar vele jonkers binnen de Vlaamse aristocratie waren niet in het bezit van heerlijkheden en oefenden geen heerlijke rechten uit. Veelal betreft het de jongere zonen die door het feodale erfrecht op een zijspoor waren beland, en een adellijke status voerden zonder veel inhoud.⁵⁵ Ook binnen deze groep – of precies omwille van hun deprivatie – vond het protestantisme talrijke begunstigers. Ze opereerden vanuit hun herenverblijf op het platteland of vanuit hun woning in de

52 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 19.155, f. 11r (*a madame philippotte de la bricque, douagière de monsr. Deecke*), 6r (*a demoiselle Catherine de Claerhout compaigne de monsr. Deecke*).

53 RIJSEL, Archives du département du Nord, B 7018.

54 S. Deyon en A. Lottin, *Les 'casseurs' de l'été 1566: l'iconoclasme dans le Nord*, Parijs, 1981, 153-162.

55 Aan het bezitten van een of meerdere heerlijkheden met het bewonen van een kasteel en andere prerogatieven ontleende adel niet alleen haar sociaal-economische draagkracht maar vooral ook haar sociaal prestige: J. Dumolyn, 'Adel en nobiliseringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 115 (2000), 218.

stad om de lokale gereformeerden te ondersteunen. Zo iemand was bijvoorbeeld Jacob van Heule die als calvinistische edelman het voortouw nam van de calvinistische gemeente in Brugge. Zo iemand was ook Robert van Belle.⁵⁶

Tijdens de zomer van 1566 was hij een spilfiguur van de gereformeerde gemeente in Eecke.⁵⁷ Hij trok er met de hervormde leiders van huis tot huis om mensen te winnen voor het protestantisme. Zijn optreden in september 1566 in Ieper is karakteristiek voor de rol die deze lagere adel zichzelf toemat.

Na de Beeldenstorm zag het er naar uit dat Ieper een calvinistische stad was geworden. Een protestantse minderheid immobiliseerde het stadsbestuur en de katholieke eredienst en zielzorg waren stilgevallen. Om deze machtspositie te consolideren en de rust te herstellen maakte op 5 september 1566 een vijfkoppige delegatie onder leiding van Jan d'Estourmel, heer van Vendeville⁵⁸, – vier edelen en een predikant – zijn opwachting in Ieper. De edelen traden als spreekbuis van de gereformeerden in onderhandeling met het stadsbestuur. De context waarbinnen zij onderhandelden was deze van het Compromis en van de toezegging die landvoogdes Margaretha van Parma aan het Verbond had gedaan. Enkele dagen later kwam de gouverneur van Vlaanderen, Lamoraal van Egmond, in Ieper aan. Hij finaliseerde deze onderhandelingen, wat leidde tot een beperkte erkenning van de protestantse religie in de stad.

De dagen dat Robert van Belle met zijn aristocratisch gezelschap in Ieper optrad, verbleef hij in de herberg *Het Zwaard* op de Markt, naast het schepenhuis. Deze symbolische plaats was de *piet a terre* voor de protestantse stadsbevolking, die zich niet meer door de

56 Een volledige reconstructie van zijn handel en wandel in 1566 is onmogelijk. Vele uitgaveposten in de rekening van zijn ontvanger hebben betrekking op reizen, zonder dat de beweegredenen bekend is. Zo begaf hij zich enkele malen naar Pittem. Wellicht moeten we daarin niet meer zien dan bezoeken aan de familie van zijn schoonzus, Katharina van Claerhout.

57 E. De Coussemaker, *Troubles religieux*, I, 253.

58 Jan d'Estourmel was in 1566, naast heer van Vendeville, ook heer van Zoeterstede en Steenwerck. In beide plaatsen, in de omgeving van Belle, werkte de calvinistische agitatie in 1566 diep in, sterk ondersteund door Estourmel als lokale heer. Beide dorpsheerlijkheden waren hem toegekomen via zijn moeder Anna van Belle. Anna van Belle was de laatste vertegenwoordiger van de hoofdtak van de familie Belle. Zoals eerder betoogd vormden de Van Belles, verbonden aan de heerlijkheid Eecke, vanaf ca. 1400 een zijtak: F. Bayley, *The Bailleuls*, 23-82.

bestaande schepenbank vertegenwoordigd achtte. Er werd druk in en uit gewandeld, een massa schaarde zich voor de herberg en hun psalmgezang werd met wedergezang beantwoord door de edellieden en hun genodigden. Toen de edellieden zich op de Markt begaven wisselden ze "Vive le geux"-kreten uit met de omstaanders.⁵⁹ De rol van Robert van Belle in dit alles was niet prominent. Ook hier was hij de kleine edelman, die in Vendeville zijn woordvoerder en meerdere bekende. Maar het was hoe dan ook een optreden waarbij de adel zich opnieuw als leider en als verdediger van het volksbelang liet gelden.

Waar Robert van Belle in de volgende weken en maanden verder opereerde is niet bekend. De nieuwgezinde beweging werd in het verweer geduwd, verschrompelde opnieuw tot een ondergrondse beweging of organiseerde zich in de diaspora, in Duitse en Engelse vluchtelingengemeenten. Telkens Robert van Belle in Brugge kwam deed hij de herberg *De Blinde Ezel* aan; de laatste keer was dit op 15 september 1567.⁶⁰ Op het moment dat de Raad van Beroerten een onderzoek naar hem opende verbleef hij reeds in het buitenland. Op 2 juni 1568 volgde het vonnis dat hem voor eeuwig verbande uit de gewesten van de Spaanse koning en zijn goederen verbeurd verklaarde.⁶¹

Voor de jonge edelman was het wonderjaar 1566 een bijzonder intense tijd geweest. Toch vond hij tussendoor nog de tijd om zich te

59 De ontvanger van Robert van Belle betaalde 6 pond (8sch. 10 pen) voor zijn *logis* aan Franchois Baelde, *hoste à Lespée*: BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, 19.155, f. 11r.

Dit gebeuren liet op tijdgenoten een diepe indruk na. De kroniekschrijver van *Een cort verhael* (F. Van de Putte (ed.), 'Cort verhael van 't ghone binnen de stad van Ypre en daer omtrent ghepasseert is de religie aengaende tzijdert Juny 1566 tot omtrent half Ougst 1567', in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 6 (1844), 208-260) maakt er melding van. De kijk van het Ieperse stadsbestuur op dit gebeuren vindt men in zijn *Mémoire justificatif*, een document opgesteld in het kader van het onderzoek van Alva's Raad van Beroerten en waarin de stadsbestuurders hun optreden tijdens het Wonderjaar verantwoorden : I.L.A. Diegerick (ed.), *Documents*, I, 83-84 en II, 136-147. Zie ook F. Bayley, *The Bailleuls*, 101; E. De Coussemaker, *Troubles religieux*, I, 60-61; S. Deyon en A. Lottin, *Les 'cas-seurs'*, 159.

60 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 19.155, f. 9r.

61 E. De Coussemaker, *Troubles religieux*, I, 252-254; A. L.E. Verheyden, *Le Conseil des Troubles: liste des condamnés (1567-1573)*, Brussel, 1961, 396 (nr. 10.112); D. Laureys, 'Robrecht van Belle, een calvinistisch edelman betrokken bij de gebeurtenissen van het wonderjaar', in : *Westhoek-Info: mededelingen van Westhoek, Kring voor geschied- en familiekundig onderzoek in de Westhoek*, 9 (1994), 168-169.

laten portretteren. Of misschien precies daarom. Want een geschilderd portret beantwoorde aan de herwonnen fierheid van de lagere adel om zich op te smukken, om de adellijke symboliek ten volle uit te spelen, en om dit zelfbewustzijn ook op paneel te laten vastleggen.

Een portret bestellen in Brugge

Joos Blaeuvoet betaalde twee schilders in Brugge die een portret van Robert van Belle hadden geschilderd, *pour avoir contrefaict et peinture mon seigneur de soonwalle*.⁶² Daartoe maakte de ontvanger één pond drie schellingen en vier denieren over aan Pieter Pourbus en aan de schilder die in de Pottenmakersstraat woonde; de kwitantie was opgemaakt door Pourbus. De rekening waarin Joos Blaeuvoet, de ontvanger van Robert van Belle, deze uitgave schreef, loopt van 11 november 1566 en 11 november 1567.

De identificatie van deze schilders stelt in het geval van Pourbus geen probleem. Pieter Pourbus (1523/24-1584) vestigde zich omstreeks 1543 als jongeman in Brugge waar hij zich als kunstenaar ontwikkelde en vanaf de jaren vijftig een bloeiend atelier leidde. Deze werkplaats stond bekend om zijn hoge artistieke kwaliteit en de uiteenlopende disciplines die er werden beoefend.⁶³ Onder meer inzake portretschilderkunst genoot het atelier van Pourbus hoog aanzien en had het in Brugge tijdens de tweede helft van de 16de eeuw nauwelijks concurrentie te dulden. Adel, kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, bestuurders en kooplui vonden moeiteloos de weg naar het atelier van Pourbus. Inwoners van Brugge vormden zijn belangrijkste klantenkring.

Wie achter de kwalificatie *le painctre demourant en la rue appelle le potmakerstraete* schuil gaat is minder evident. Bijna zeker gaat het om Jan de Francke, een schilder die in 1566 deel uitmaakte van de

62 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamer* 19.155, f. 7v; F. Bayley, *The Bailleuls*, 104-105, 227.

63 P. Huvenne, *Pieter Pourbus meester schilder 1524-1584*, Brugge, 1984 blijft het referentiewerk. Deze tentoonstellingscatalogus (Brugge, Memlingmuseum, 29 juni-30 september 1984) is de bewerking van een doctoraatsverhandeling. P. Huvenne, 'Pieter Pourbus', in: M. Martens (ed.), *Brugge en de Renaissance: van Memling tot Pourbus*, Oostkamp-Gent, 1998, 189-190 is een recente synthese.

protestantse gemeente in Brugge. Hij woonde met zijn gezin in zijn huis De Helm in de Pottenmakersstraat, en bezat in dezelfde straat nog twee huisjes.⁶⁴ De Francke werd op 9 december 1568 door de Raad van Beroerten voor eeuwig verbannen en zijn goederen werden geconfisqueerd. Intussen had de schilder reeds een veilig onderkomen gevonden in Londen, waar hij deel uitmaakte van de Nederlandstalige vluchtelingengemeente.⁶⁵ Ook Robert van Belle verbleef in die jaren in het Vlaamse migrantenmilieu in Londen. Het is niet uitgesloten dat Jan de Francke verwant was aan Marcus Gheeraerts, eveneens een protestantse Brugse kunstenaar die in 1567 een onderkomen vond in de Londense vluchtelingenkerk. Van Gheeraerts is niet bekend welk huis hij in 1566 bewoonde.⁶⁶

Jan de Francke trad als schilder in de voetsporen van zijn vader en werd in 1560 meester in het Brugse schildersambacht.⁶⁷ Werk is van hem niet bekend; het is zeer wel mogelijk dat hij geen zelfstandig ate-

64 BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief 139, Belasting zestendelen, St-Niklaas 1569, f. 33v. RIJSEL, Archives départementales du Nord, B 7018, f. 50v; B 7020, f. 25v; BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 18.802, f. 25v-26r; 18.803, f. 25v. Jan de Francke huwde kort voor 1567 Marie van Everwyn, de weduwe van de kleermaker Andries Gerards. Andries en Marie hadden in 1561 het huis 'De Helm' in de Pottenmakerstraat gekocht (BRUGGE, Stadsarchief, Klerken van de vierschaar, 790, f. 620r-622r). Andere schilders zijn niet bekend in de Pottenmakersstraat. Met dank aan Kathleen Leenders, met wie we hopen het familiale netwerk van Jan de Francke en Marcus Gheeraerts verder in kaart te brengen.

65 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Raad van Beroerten, 64, f. 377v.; RIJSEL, Archives départementales du Nord, 7017 (los stuk, ongenummerd): vonnis Jan de Francke door de Raad van Beroerten (26.2.1568); A.L.E. Verheyden, *Le Conseil des Troubles*, 197 (nr. 4.616).

66 Van het geconfisqueerde woonhuis van Marcus Gheeraerts is een boedelbeschrijving (1568) beschikbaar (BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Beroerten, 249, f. 36r-38v) maar we slaagden er nog niet in dit huis te lokaliseren. De weduwe Marie van Everwyn had op het ogenblik van haar huwelijk met Jan de Francke drie kinderen uit haar eerste huwelijk. De oudste zoon was de goudsmid Maarten Gheeraerts. Ook Maarten werd, wellicht onder impuls van zijn stiefvader, protestant. Vanaf 1576 dook Maarten Gheeraerts op in het milieu van de Vlaamse geloofsvluchtelingen in Londen (J. Briels, 'Zuidnederlandse goud- en zilversmeden in Noordnederland omstreeks 1576-1625', in : *Bijdragen tot de geschiedenis*, (1971), 98). Het is niet uitgesloten dat Andries Gheeraerts, de eerste man van Marie van Everwyn en de vader van Maarten, en Marcus Gheeraerts neven waren.

67 D. Van de Castele (ed.), *Keuren (1441-1774). Livres d'admission (1453-1574) et autres documents concernant la ghilde de St.-Luc à Bruges, suivis des Keuren de la corporation des peintres, sculpteurs et verriers de Gand*, Brugge, 1867, 311; BRUGGE, Stadsarchief, Oud Archief, Schouwboek 1554-1584, f. 201v (13.9.1564: aan het werk als schilder).

lier runde, maar was tewerkgesteld in een grote schilderswerkplaats zoals deze van Pieter Pourbus.⁶⁸ Wellicht vormde De Francke voor Robert van Belle en zijn ontvanger hun introductie tot de Brugse kunstenaarswereld. De Francke was de tussenpersoon maar de opdracht werd door Pourbus (en zijn atelier) uitgevoerd; ook de rekening was door Pourbus opgesteld. Het valt op dat Robert van Belle (of zijn ontvanger) ook voor andere aankopen de voorkeur gaven aan protestantse ambachtslui. Zo liet Blaeuvoet een aantal zilveren pijltjes, te bevestigen op de mantel van de edelman, bestellen bij de zilversmid Thomas Edelijncq, spilfiguur van de bescheiden protestantse gemeente in Brugge omstreeks 1566. En Adriaen Slabbaert was tussenpersoon in een bestelling van (geuzen)kousen bij een kousenmaker in Kassel. Ook de Slabbaerts stonden in Brugge in de frontlijn van de nieuwe religie.⁶⁹

Het portret geïdentificeerd?

Paul Huvenne stelde een oevrecatalogus van Pieter Pourbus samen. Veel van zijn werk wordt door eigentijdse documenten gedocumenteerd. De portretten vormen hierop een uitzondering. Het gaat om particuliere bestellingen door privé-personen, waarvan geen of nauwelijks familiearchief bewaard bleef. Geen enkel portret dat vandaag aan Pourbus wordt toegeschreven is eigentijds gedocumenteerd. Ze worden aan Pourbus toegeschreven op basis van stijlkritiek en de opdrachtgevers worden geïdentificeerd, voor zover hun naam al

68 Over de werkverdeling en de organisatie in de schilderswerkplaatsen in het 16de-eeuwse Brugge: J.P. Sosson, 'Une approche des structures économiques d'un métier d'art: la corporation des peintres et selliers de Bruges (XVe-XVIe siècles)', in : *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, 3 (1970), 91-92; M. Martens, 'De dialoog tussen artistieke traditie en vernieuwing', in : Id. (ed.), *Brugge en de Renaissance*, 58-62.

69 BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamer* 19.155, f. 6r, 7r. Over de protestantse goudsmid Thomas Edelyncq: L. Vandamme, *De socio-professionele recrutering van de reformatie te Brugge, 1566-1567*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Leuven, 1982, 156-157. Over de protestantse familie Slabbaert: L. Vandamme, 'Calvinisme in het Brugse koopmansmilieu: het consistorieelid Godefroot Slabbaert', in : D. van der Bauwhede en M. Goetinck (ed.), *Brugge in de geuzentijd: bijdragen tot de geschiedenis van de hervorming te Brugge en in het Brugse Vrije tijdens de 16de eeuw*, Brugge, 1982, p. 123-134.

niet is vermeld, op basis van een combinatie van de opgegeven leeftijd, het jaar waarin de opdracht werd uitgevoerd, en, vooral, de heraldische emblemen.⁷⁰

Er valt veel voor te zeggen om in het Rijkselse portretschilderij de opdracht te zien van Robert van Belle bij Pieter Pourbus en Jan de Francke. Dit schilderij is niet gesigeneerd maar werd door Paul Huvenne als werk van de Brugse schilder geïdentificeerd.⁷¹ Deze toeschrijving blijft tot op vandaag – alhoewel niet onomstreden – gehandhaafd.⁷² Daarbij komt dat Pourbus vaak zijn portretten documenteerde met de leeftijd en het jaar, op de wijze van het Rijksels paneeltje.⁷³

Pourbus leverde dit werk af in 1565. Rekening houdend met de paasstijl is dit van 22 april 1565 tot 14 april 1566. Enkele maanden later gebeurde de (gedeeltelijke) betaling van het schilderij door Robert van Belles ontvanger. In deze maanden van het portret manifesteerde het adellijk verzet zich volop en het portret straalt dit aristocratische zelfbewustzijn uit. Van het gereconstrueerde oeuvre van Pourbus zijn voor 1565/66, en zelfs de jaren daar omheen, verder geen andere adellijke portretten bekend.

De zoektocht naar andere aanknopingspunten om deze identificatie te onderbouwen levert weinig op. Een concreet gegeven biedt de leeftijd van de geportretteerde. De aanduiding *AETATIS SUE 26* geeft aan dat de geportretteerde geboren werd in 1539 of 1540. Het geboortjaar van Robert van Belle is niet bekend, maar de opgegeven

70 P. Huvenne, *Pieter Pourbus*, 231-233: het 'Portret van Jacob Reyvaert', eveneens uit 1565, is tot nu toe het enige portret zonder wapenschild dat, weliswaar onzeker, werd geïdentificeerd. Dit gebeurde op basis van de gelijkende fysionomie op een (latere) prent.

71 P. Huvenne, *Pieter Pourbus*, 46.

72 Recent stelde J. Foucart een nieuwe toeschrijving voor, met name de Hollandse schilder Cornelisz Gerrit (Rijsel, Musée des Beaux-Arts de Lille, dossier van inventaris nr. P 844; met dank aan Marie-Françoise Bouttemy, documentaliste van het Rijksels museum). Foucart wordt daarin niet gevolgd door Arnauld Brejon de Lavergnée en Annie de Wambrechies (*Catalogue sommaire illustré des peintures du Musée des Beaux-Arts de Lille, I: Ecoles étrangères: Pays-Bas du Nord et du Sud, Allemagne, Angleterre, Espagne, Italie et autres*, 1999, 73: *L'attribution récente à Pierre Pourbus est plus plausible*), evenmin door Didier Martens (in: *Maniéristes*, 36). Met dank aan Didier Martens, docent kunstgeschiedenis, ULB.

73 AN° DNI 1565 – *AETATIS SUE 26*. Zie bijvoorbeeld het eveneens uit 1565 daterende 'Portret van een zesentwintigjarige vrouw' (Edinburgh, National Gallery of Scotland): P. Huvenne, *Pieter Pourbus*, 229-230.

leeftijd is in het licht van de leefdata van zijn broers en zussen plausibel.

Robert van Belle droeg ongetwijfeld het bekende wapen van de familie Belle, eventueel voorzien van een breuk. Het familiewapen kwam eigentijds voor op de zegelstempel van Hector van Belle, de oudste broer van Robert.⁷⁴ Er mag worden van uitgegaan dat het portret oorspronkelijk van dit wapen was voorzien. Dat het nu niet meer te zien is laat toe te veronderstellen dat het zich bevond op de niet bewaarde, oorspronkelijke lijst of dat een latere bezitter het liet overschilderen. De donkere partijen op de achtergrond boden daartoe alle mogelijkheid.

De provenance levert nauwelijks een argument op. Het paneel werd in 1887 door het Rijks museum aangekocht bij een privé-persoon, van wie verder niets bekend is. Het is wel aannemelijk dat het paneeltje zich op dat ogenblik in (nog steeds) Noord-Frankrijk bevond.⁷⁵

Achter de aankopen van luxeproducten die Robert van Belle deed in Brugge blijkt een modebewuste jonker schuil te gaan. De geportretteerde volgde nauwgezet de adellijke mode, waar de invloed van de Spaanse hofkledij nooit ver weg is. De edelman draagt een fijne wambuis – de stof is in ruitjes geweven – gevoerd met witte stof, met daaronder een wit hemd, waarvan de kraag en de mouwen afgezet zijn met gelubde strookjes. Op de zwaar ingesnoerde lendenen draag hij een fijne riem waaraan een dolk en een sierdegen zijn bevestigd. De aanzet van een pofbroek met opgenaaide verticale passementsstroken is nog te zien.⁷⁶

Alles samen genomen blijft de identificatie vooral schatplichtig aan de link tussen enerzijds het kunsthistorisch onderzoek dat dit portret toeschrijft aan Pieter Pourbus, en anderzijds de vermelding van het portret in een gedateerde rekening. Aanvullende gegevens (leeftijd van de geportretteerde, provenance, kostuum) spreken dit niet tegen maar dragen ook niet echt bij om deze identificatie meer overtuigingskracht te geven.

74 F. Bayley, *The Bayleys*, (tussen p. 124 en 125) geeft een afbeelding (nr. 10) van een zegel, met het wapen van Hector van Belle, aan een oorkonde van 12 september 1566.

75 De aankoop is gedateerd op 21 mei 1887; Martin Defordt was de verkoper.

76 Met dank aan mevrouw Mireille Madou die ons een uitvoerige beschrijving en analyse van het kostuum bezorgde.

In de diaspora

Wat is er tenslotte van Robert van Belle geworden? Ook vanuit zijn vluchtelingenverblijf in Engeland bleef hij de opstand tegen Spanje ondersteunen. Daartoe liet hij zich in de zomer 1569 door de Artesische, protestantse edelman Adriaan de Bergues, heer van Dolhain, overhalen om als kapitein dienst te nemen op de watergeuzenvloot. Met zijn kaperschip opereerde hij tot maart 1570 overwegend in de Friese wateren. Enkele maanden later, op 15 juni 1570, was Robert van Belle al opnieuw in Londen. Hij schoof aan tafel ten huize van Charles Vasquez waar enkele edellieden en kooplui uit Vlaanderen en Brabant samen de dag doorbrachten. De edellieden, Vasquez en zijn neef Jacob van Heule, waren échte zielsgenoten van Belle. Vasquez was in alles een lotgenoot: een kleine calvinistische edelman, eveneens uit de streek van Belle, verbannen door de Raad van Beroerten, en die al evenzeer in de Engelse migrantenmilieus plannen smeedde om het moederland van het Spaanse juk te bevrijden. Een maand later verhuisde Vasquez van Londen naar Dover, en het is Robert van Belle die ondersteuning gaf. In januari 1572 was hij weer ter zee want hij kaapte een Spaans schip nabij het eiland Wight. Dan wordt het stil en verdwijnt de naam Robert van Belle uit de bronnen.⁷⁷ Wellicht eindigde zijn leven roemloos, als kapitein van een watergeuzenschip dat door de Spaanse vijand naar de bodem van de Noordzee werd verwezen. Met de persoon van Robert van Belle raakte ook het geschilderd portret vergeten.

77 Vogels, 'Belle (jonker Robert de)', in : *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, VI (1924), kol. 97-98; L. Vandamme, 'Een edelman uit het Westkwartier in Engeland: Charles Vasquez (1568-1578)', in : *Het beloofde land: acht opstellen over werken, geloven en vluchten tijdens de 16de en 17de eeuw*, Dikkebus, 1992, 147; J.C.A. Demey, *De watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572*, Amsterdam-Londen, 1972, 313.

Bijlage: genealogie

- I **Robert I van Belle** (zoon van Pieter) (-1500)
 x Jossine van der Helle (-1510)
 Vijf zonen en drie dochters : 1. Robert ; 2. Pieter ;
 3. Korneel ; 4. Jan ; 5. Johanna ; 6. Jossine ; 7. Gheleine ;
 8. Mahieu

- II 1. **Robert II van Belle** x ?
 2. **Pieter van Belle**
 x Philipotte de La Bricque (dochter van Jan)
 Vijf zonen en vijf dochters : 1. Hector ; 2. Pieter ;
 3. Niclaes ; 4. Antoon ; 5. Robert ; 6. Barbe ;
 7. Apolinne ; 8. Françoise ; 9. Péronne ;
 10. Marie [andere bron: oudste dochter is Johanna]
 3. **Korneel van Belle**
 x Françoise van Grysperre (dochter van Antoon)
 Een zoon en twee dochters : 1. Jacob ; 2. Agnes ;
 3. Philipotte
 [Een bastaardzoon : 4. Olivier]
 4. **Jan van Belle** x ?
 5. Daniël van Heule x **Johanna van Belle**
 6. Karel van Bryarde
 1 x 1517 1 **Jossine van Belle** (-1522)
 2 x 1532 2 Jacqueline de la Kethulle
 Vier zonen en twee dochters : 1. Andries; 2. Joost ;
 3. Hendrik ; 4. Antoon ; 5. Anna ; 6. Johanna
 [Een bastaardzoon : 7. Jacob]
 7. Roeland van Heule x **Gheleine van Belle**
 Minstens een zoon en een dochter:
 1. Jacob; 2. Johanna
 8. **Mahieu van Belle** x ?

- III 2.1. **Hector van Belle** x 1561 Katherina van Claerhout
(dochter van Joris en Katharina van Schyngen)
Minstens twee kinderen : 1. Jacob ; 2. Antoon
[Gailliard : 3. Jan ; 4. Joos ; 5. François ;
6. François]
- 2.5. **ROBERT III VAN BELLE**
- 2.6. **Barbe van Belle** (ca. 1547-1603),
religieuze, abdis in Broekburg
- 2.8. Jacob Adornes (1523-1572)
2 x 1 **Françoise van Belle**
- 2.9. (schoolmeester) x **Péronne van Belle**
- 2.10. Pieter de Valencia (-1615)
x **Marie van Belle** (-1599)
- 3.1. **Jacob van Belle** (-1566) : ongehuwd
- 3.2. Rutger van Boetzelaer x **Agnes van Belle**
- 3.3. Filips van Marnix Sint-Aldegonde (1540-1598)
1 x **Philipotte van Belle**
2 x 2 Katherina van Eeckeren
3 x 2 Jossine van Lannoy
Uit eerste huwelijk minstens een zoon en drie
dochters : 1. Jacob ; 2. Marie ; 3. Amelie ;
4. Elisabeth
- 3.4. **Olivier van Belle**, bastaard
- 6.1. Andries van Bryarde (1518-1567)
x 1555 Jeanne de Lannoy (ca. 1529-1606)
- 7.1. Jacob van Heule, ongehuwd
- 7.2. Johanna van Heule
1 x 2 Jan van Haveskercke (-1577)

Marie Dominique Berlamont (1799-1871), abdis van de Arme Claren Coletienen in Brugge.
(Bidprentje, verzameling Andries Vanden Abeele)

Wonderen bij de Arme Claren Coletienen in Brugge, 16de-19de eeuw

In de voetsporen van de heilige Coleta

In het klooster van de Arme Claren in Brugge, gesticht in 1479, leefden de zusters Coletienen permanent in de wonderde wereld van de mirakels. Hun vast geloof in het hiernamaals zorgde ervoor dat niets hen onmogelijk leek op het vlak van buitenaardse, met name hemelse contacten. Integendeel, in hun leefwereld waren die heel gewoon. In dit opzicht waren ze natuurlijk niet uitzonderlijk maar in overeenstemming met de gehele samenleving.

De levensverhalen van hun stichteres en idool, de heilige Coleta (1381-1447), net zoals die van de heilige Franciscus van Assisi (1182-1226) en van de heilige Clara (1194-1253), die ze allen goed kenden, stonden bol van de mirakels. Wat Coleta betrof, begon het al tijdens haar kinder- en jeugdijaren. Bijzondere gebeurtenissen kleurden het jonge leven van dit meisje, wiens ouders, naar men zegde, bij haar geboorte de zeventig voorbij waren. Vervolgens gaven haar kloosterstichtingen aanleiding tot talrijke wonderlijke voorvallen. Enkele voorbeelden : in Hesdin kwam vijfhonderd gouden ecu uit de hemel gevallen ; in Poligny, Puy en Hesdin werd drinkbaar water gevonden waar voordien geen grondwater te bespeuren was ; in Auxonne bleef de graanvoorraad ongewijzigd, ook al werd er van afgenomen om aan anderen te geven ; tijdens een periode van hongersnood in de Languedoc kwam een in het wit geklede onbekende man een zak met broden afgeven bij de Coletienen ; een wijnvat die een zuster per ongeluk had laten leeglopen, werd weer helemaal gevuld bevonden ; in Auxonne en in Hesdin was een stuk stof te kort om er een mantel van te maken en na gebeden van Coleta vond men dat het aanzienlijk verlengd was. Coleta bewerkstelligde talrijke genezingen en in het proces voor haar heiligverklaring werden vijf gevallen weerhouden van doden die door haar weer tot leven waren gewekt. Daarbij kwam nog

dat ze vaak in extase geraakte, soms dagen na elkaar, terwijl zich ook paramystieke fenomenen voordeden zoals levitatie, welriekende uitwasemingen, helderziendheid en profetische gaven. Na haar dood werden tientallen mirakels en genezingen aan haar toegeschreven. Alles werd zorgvuldig opgetekend door haar biechtvader, Pieter de Vault, genaamd Petrus à Vallibus¹. In de zeventiende eeuw werd zijn verhaal in één van de eerste volumes van de *Acta Sanctorum* van de Bollandisten gepubliceerd.

Men hoefde zich maar hieraan en aan veel gelijkaardige verhalen te spiegelen om het normaal te vinden dat ook in eigen midden wonderen gebeurden. Telkens zich een ongewoon of bovennatuurlijk voorval voordeed, werd het opgetekend in het *Memoriaalboek* dat de bijzondere gebeurtenissen binnen het klooster registreerde. De hierbij gebruikte woordenschat was er één die enthousiast geloof uitdrukte in wat gebeurd was. Er is slechts af en toe een zeker scepticisme te bespeuren bij de religieuze die een voorval optekende. Zo werd soms vermeld dat men niet zelf het wonderlijke feit had meegemaakt, maar dat men steunde op de mededelingen van wijze en oude zusters die vroegere verhalen overleverden. Voor het wonder vermeld onder L, dat in Engeland zuster Mattheeuws overkwam, begon de schrijfster het relaas met de woorden 'On raconte que' en plaatste ze op het einde van het verhaal een uitroepingsteken en drie puntjes. Toen was men al midden de negentiende eeuw en het blinde geloof was niet meer wat het geweest was.

De wonderde gebeurtenissen, voornamelijk visioenen, verschijningen en levitatie kwamen vooral voor bij kloosterzusters van wie de strenge naleving van de regel, de zelfkastijding en verstervingen, evenals de uiterst grote godsvrucht, nederigheid, naastenliefde, enz., werden geprezen. Een niet onbelangrijk aantal onder hen was abdis en werd derhalve verondersteld een voorbeeld te zijn voor de medezusters².

De wonderen waren in de hier behandelde eeuwen natuurlijk niet weg te denken als element in het dagelijkse leven van de gelovigen,

1 Petrus DE VAULX, *Leven van de heilige Coleta, hervormster van het orden der heilige Clare*, Gent, 1808 ; P.-B. DE MEYER, *De heilige Coleta van Corbie, van Bourgondië naar Vlaanderen*, Mechelen, 1947.

2 A. VAN DEN ABEELE, "De abdisen van de Arme Claren Coletienen in Brugge", in : *Biekorf*, 103 (2003), p. 362-380.

meer bepaald binnen (vrouwelijke) kloostergemeenschappen. Men beschouwde ze als de normaalste zaak van de wereld en ze werden – behalve dan door de kerkelijke overheid – weinig of niet in twijfel getrokken. Het zou interessant zijn, voor Brugge alleen al, te kunnen nagaan hoeveel en welke gelijkaardige gebeurtenissen in andere kloosters – zowel van mannen als van vrouwen – werden opgetekend en of hieruit binnen de Brugse context conclusies kunnen worden gehaald over de aard van de vroomheid en godsdienstbeleving, over het niveau van ontwikkeling en eventueel van scepticisme bij de kloosterbevolking, over het kolenbrandersgeloof of de relativering, over de invloed die de verhalen hadden zowel binnen de kloostergemeenschap als in de bredere omgeving.

Hierna volgt de inventaris van de als wonderen ervaren gebeurtenissen, zoals ze door de zusters Coletienen werden genoteerd. We hebben telkens vooraf identificatiegegevens vermeld, voor zoveel ze beschikbaar waren, betreffende de betrokken kloosterzuster, namelijk :

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

(1) volgnummer van intreden - (2) naam, voornaam en eventueel kloosternaam - (3) geboorteplaats en -datum - (4) datum van intrede - (5) datum van geloften - (6) overlijdensdatum - (7) eventuele bijkomende informatie³.

In de niet concreet aan een met name genoemde persoon toe te schrijven gevallen hebben we onder (7) gewoon datum of tijdstip van de gebeurtenis gemeld.

De verhalen komen allen uit het *Memoriaalboek* van het klooster⁴ en werden nooit eerder bestudeerd noch gepubliceerd. Uitzondering hierop, althans voor wat publicatie betreft, vormen de verhalen onder de nummers XXXI tot en met L hierna, die vermeld staan in de publicaties gewijd aan de abdisen Berlamont en Liebaert, anoniem uitgegeven maar geschreven door kanunnik Adolphe Duclos. Ook enkele van de oudere verhalen werden in die publicaties vermeld, evenwel

3 De volledige, ongepubliceerde lijst van kloosterzusters (1498 tot heden) is te vinden op www.andriescvandenabeele.cjb.net

4 ANTWERPEN, Archief Kapucijnen Vlaamse provincie.

niet altijd precies weergegeven zoals ze in het *Memoriaalboek* staan opgetekend⁵.

Vijftig wonderen bij de Clarissen in Brugge

I-II

49	Anna Wachters				04/05/1598	
----	---------------	--	--	--	------------	--

Anna Wachters had de gave van de profetie. Op een dag kwam men haar vragen te willen bidden voor een jongetje die een heelkundige bewerking moest ondergaan om van een niersteen te worden verlost. De zuster gebod de tussenkomst uit te stellen omdat de steen 's anderendaags vanzelf zou afbreken. Inderdaad loste het kind 's anderendaags pijnloos een grote steen.

Een andere keer zag ze, net als andere zusters, de Maagd Maria, vergezeld door een schare heilige maagden, langs de kloostermuur schrijden, om de ziel te komen halen van een zuster die aan de pest leed en in het pesthuisje op sterven lag.

III

						Gebeurd in 1575
--	--	--	--	--	--	-----------------

Op 1 maart 1575, zondag van halfvasten, brak brand uit in een huizenblok naast het klooster. De vlammen hadden kunnen overslaan, was het niet dat de H. Anna op het dak zat in een blauwe mantel, en de vlammen afweerde.

IV

58	Catherine Croquet				16e eeuw	abdis
----	-------------------	--	--	--	----------	-------

Catherine Croquet had vaak een levitatie. Soms zat de duivel op de balken in het koor om haar te storen tijdens haar gebed : ze deed

5 *Vie de la Mère Marie-Dominique, dans le monde Julie Berlamont, abbesse des Pauvres-Clares-Colettines de Bruges suivie de ses lettres et de notices sur les couvents qu'elle a fondés et sur la vie de la Mère Marie-Bernardine (Rose Liebaert)*, Brugge, 1873, 390 p. *Het leven van de Eerweerde Moeder Maria-Dominica in de wereld Julie Berlamont, Abdesse der Arme-Claren Colettinen te Brugge*, Brugge, 1875, 382 p. *Vie de la Mère Marie-Dominique, dans le monde Julie Berlamont, abbesse des Pauvres-Clares-Colettines de Bruges suivie de ses lettres et de notices sur les couvents qu'elle a fondés et sur la vie de la Mère Marie-Bernardine, dans le monde Rose Liebaert*, Brugge, 1888, XXVIII-416 p.

hem onderdanig zijn en vertrekken. Eens achtervolgde ze de duivel tot in het achterste pand van het klooster. Haar medezusters hoorden haar met hem vechten en hoorden hem zeggen dat hij haar nederigheid niet kon verdragen. Ze verjoeg hem.

V

78	Isabeau de Hoorne		1574	1575	1625	51 jaar kloosterlinge - abdis
----	-------------------	--	------	------	------	----------------------------------

Vaak was Isabeau van Hoorne volledig verzonken in gebed, zonder te beseffen wat met haar of rondom haar gebeurde. Tijdens haar doodstrijd ontwaakte ze en bezwoer ze haar medezusters de Heer trouw te dienen, omwille van de vele mooie dingen die ze in een visioen gehoord en gezien had.

VI

82	Claire De Meester				Ca 1630	
----	-------------------	--	--	--	---------	--

Zuster Clara De Meester had een grote devotie voor een Christus aan het kruis, die in een kleine kapel stond. Op een dag werd ze door de Christus aangesproken, die haar allerhande geheimen openbaarde. Het hoofd was gemaakt met gesloten mond en ogen, maar na deze verschijning bleven mond en ogen half geopend⁶.

VII

84	Isabeau (Elisabeth) van den Broucke		1585	1586	1643	59 jaar kloosterlinge
----	--	--	------	------	------	-----------------------

Zuster Elisabeth van den Broucke had een verschijning van de Zaligmaker, die haar beloofde dat ze voortaan alles zou bekomen wat zij vroeg. Anderzijds had ze herhaaldelijk levitatie. Dit gebeurde vaak in de keuken, terwijl ze aan de afwas bezig was. Engelen kwamen haar dan bij de afwas helpen.

6 Het kruisbeeld (lengte Christus 19 cm, totale hoogte 51,7 cm) dateert van omstreeks 1300. In 1970 werd het door het klooster, samen met andere voorwerpen, aan de Stedelijke musea van Brugge verkocht. In 1981 vroeg en kreeg abdis Anna Backx het kruisbeeld terug, in verwisseling met een ander kunstwerk, geschonken door een Brugse dame. Het kruisbeeld bevindt zich thans bij de laatste zusters Clarissen van het voormalig Brugs klooster, die in de vroegere pastorie van Wezeren-Walshoutem wonen. Zie : M. GOETINCK (red.), *Een venster op het leven. 1381-1981 Eeuwfeest van de H. Coleta*, Brugge, 1981, p. 21 ; A. JANSSENS DE BISTHOVEN (red.), *Schatten voor Brugge, Stedelijke Musea Brugge, aanwinsten 1966-1972*, Brugge, 1972, p. 58-60.

VIII

90	Marie Butge		1586	1587	04/02/1624	38 jaar kloosterlinge
----	-------------	--	------	------	------------	-----------------------

Toen zuster Butge overleed, hoorden haar medezusters engelen zingen, die kwamen om haar ziel te begeleiden naar de hemelse glorie. Na haar dood bleef haar lichaam bewaard alsof ze nog leefde.

IX

95	Anne Reinaert		1591	1592	14/12/1642	51 jaar kloosterlinge - abdis
----	---------------	--	------	------	------------	----------------------------------

Tijdens het uitreiken van de Communie was een hostie op de grond gevallen. Niemand had het bemerkt. Anna Reinaert was toen kosteres en een engel verscheen haar en wees haar naar de hostie op de grond.

X

103	Martina de Crits		1605	1606	12/02/1647	42 jaar kloosterlinge - abdis
-----	------------------	--	------	------	------------	----------------------------------

Toen zuster Martina portierster was, moest ze eens tijdens een sermoeen de kerk verlaten omdat aan de poort was gebeld. Toen ze terugkeerde had ze een beeldschoon kindje naast zich. Later gevraagd wie dit was, antwoordde ze dat het heilig kind Jezus haar had vergezeld.

XI

						Gebeurd in 1649
--	--	--	--	--	--	-----------------

Op 1 mei 1649 ontstond een hevige brand op de kolenzolder. De burens kwamen spontaan aangelopen om te blussen, zonder dat men een noodsignaal had uitgegald. Ze deden de waterput open in de tuin, en die liep plots overvloedig vol water, bleef tot aan de rand gevuld zolang de bluswerken duurden en zakte achteraf weer tot op zijn gewoon peil.

XII

120	Marie Le Gillon		1623	1624	17/05/1658	35 jaar kloosterlinge
-----	-----------------	--	------	------	------------	-----------------------

Marie le Gillon had een visioen van de Zaligmaker, vastgebonden aan een kolom, die haar moed insprak in haar lijden. Op een dag zagen haar medezusters haar met het hoofd omgeven door zonnestralen terwijl ze in gebed verzonken was. Vanuit de hemel werd ze drie dagen voordien verwittigd over dag en uur van haar overlijden.

XIII

126	Marie Cobryse	Brugge 20/10/1610	1627	1628	1661	34 jaar kloosterlinge
-----	---------------	----------------------	------	------	------	-----------------------

Marie Cobryse had visioenen waarin ze de Zaligmaker geketend zag staan voor Pilatus, alsook op de verschillende andere plaatsen waarop het Passieverhaal zich had voltrokken.

XIV

138	Catherine Wauckier		1648	1649	09/11/1679	32 jaar kloosterlinge -abdis
-----	--------------------	--	------	------	------------	---------------------------------

Catherine Françoise Wauckier bracht op een nacht een uur in gebed door voor de Metten en vroeg aan God haar los te trekken van alle aardse dingen. Toen de biechtvader, pater Fulgentius, een paar dagen later naar het klooster kwam, deelde hij haar mee dat hij op zelfde dag en uur in gebed was geweest en God hem had meegedeeld waar zuster Wauckier op dat zelfde ogenblik voor aan het bidden was.

XV

141	Françoise Areselle		1657	1658	16/05/1672	14 jaar kloosterlinge
-----	--------------------	--	------	------	------------	-----------------------

Op haar sterfbed verklaarde zuster Areselle dat een proces dat de kloostergemeenschap had aangespannen in Rome, gewonnen was. Een paar dagen later kwam de wereldlijke vader Cobryse⁷ melden dat het proces gewonnen was, en was hij hoogst verwonderd dat iets wat hij dacht alleen en nog maar pas vernomen te hebben, al dagen voordien aan een kloosterzuster bekend was.

XVI

?	?					Gebeurd in 1674
---	---	--	--	--	--	-----------------

Een oude zuster die last had aan de knieën en meestal bleef rechtstaan tijdens de Vespers, zag plots uit een onlangs geplaatst schilderij met het Ecce Homo, dat boven in de kapel hing⁸, evenveel stralen komen als er religieuzen aanwezig waren. Die stralen werden verlengd door rode draden die tot aan de mond van elke zuster liepen. Sommige draden waren strak gespannen bij wie aandachtig aan het

7 A. VAN DEN ABEELE, "De "geestelijke vaders en moeders" van het klooster der Arme Claren Coletienen in Brugge", in : *Biekorf*, 103 (2003), p. 110-130.

8 M. GOETINCK, *o.c.*, p. 73.

bidden waren maar waren slap bij wie minder vurig was. Vooral de draad naar de verstrooide novice Martina Fervacque of Vervaeke hing slap. Na de dienst werd ze door de oude religieuze berispt en beterde ze haar leven. Later werd ze abdis en tot in haar oude dag vertelde ze zelf het verhaal, totdat ze stierf op 11 augustus 1731.

XVII

							Gebeurd in 1700
--	--	--	--	--	--	--	-----------------

Onder abdis Anna van Vyve waren de zusters zo arm dat ze zich geen was voor de kaarsen meer konden aanschaffen. In een andere stad was er een onbekende man die in zijn testament een som geld had gelegateerd voor het armste klooster van Brugge om daarmee was te kopen. Een Bruggeling was testamentuitvoerder en hij wees de Clarissen aan als begunstigden.

XVIII

							Gebeurd in 1709
--	--	--	--	--	--	--	-----------------

In een periode van hongersnood vielen de zusters zonder brood en de buitenzusters slaagden er niet in er al bedelend op te halen. Plots stond een onbekende fijn uitgedoste edelman voor de deur en zijn knecht droeg een grote korf met versgebakken broden. Nadat beiden vertrokken waren en nooit meer terugkwamen, veronderstelden de zusters dat ze hemelse gezanten waren geweest. Nadien hadden de zusters nooit meer brood tekort⁹.

XIX

							Gebeurd in 1713
--	--	--	--	--	--	--	-----------------

Een grote droogte teisterde de streek sedert maanden. Gebeden en bedevaarten hielpen niet. De Brugse heer de Schietere de Lophem¹⁰, die weinig sympathie had voor de Arme Claren, verloor zijn geduld en koelde zijn woede op hen. Hij beval de zusters – beter

9 Zie hetzelfde verhaal bij de heilige Coleta. Het wordt ook verteld over de heilige Pater Pio. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden de paters in zijn klooster zoveel brood aan de armen weggegeven, dat ze er geen meer overhielden. Toen ze zonder brood aan tafel gingen, bracht pater Pio een grote hoeveelheid stokbrood binnen, gekregen zo zegde hij, van een onbekende dame. De medebroeders waren overtuigd dat het om een wonderbare gift ging.

10 Dit moet normaal Philippe-Charles de Schietere geweest zijn (Brugge 1686-1755), raadslid van de stad in 1713, schepen in 1717, schout in 1719.

bekend door hun gebeden voor zonnig weer dan voor het afsmecken van regen – dat ze maar eens zeer hard en overtuigend moesten gaan bidden. Als het niet vlug begon te regenen zou hij overal rondvertellen dat het hun schuld was ! Abdis de Tollenaere trok toen met alle zusters naar de kapel om vurig en devoot om regen te bidden. Over de middag overtrok plots de heldere hemel en viel de regen bij bakken. Edelman de Lophem was onder de indruk. Hij ging dit overal rondbazuinen en werd voortaan weldoener van de Arme Claren.

XX

						Gebeurd in 1723
--	--	--	--	--	--	-----------------

Het grote dak van het dormitorium moest dringend hersteld worden. Terwijl de werken aan gang waren, regende het niet. Na een paar maanden begon de droogte erg zwaar te wegen. De bisschop schreef gebeden voor teneinde regen te bekomen. Maar sommige van zijn priesters maanden hem aan de dakwerken bij de zusters te ondersteunen en te bespoedigen, want zolang die niet klaar waren zou het niet regenen, lachten ze. De bisschop hielp, het dak was weldra volledig hersteld, en direct begonnen de regenvlagen.

XXI

203	Pieternele van Maele (Bernardine)	19/05 /1737	20/05 /1738	02/07 /1751		
-----	--------------------------------------	----------------	----------------	----------------	--	--

Zuster Bernardine onderging gedurende een tweetal jaren (1738-1739) talrijke convulsies, wellicht ook epilepsie. Ze had ook veel last met haar benen, wat haar het lopen erg bemoeilijkte. Daarbij werd ze om de zoveel weken zo hees dat ze geen woord kon uiten. Door de aanhoudende en hevige convulsies werd ze lam vanaf de heupen. Toen geneesheer en chirurgijn zegden dat ze niets meer voor haar konden doen, begon ze een octave van gebeden gericht tot de heilige Coleta : vanaf de vierde dag was de kwaal van stuiptrekkingen volledig verdwenen ; toen begon ze aan een tweede octaaf en de derde dag waren ook haar benen genezen.

XXII

						Ongedateerd 17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
--	--	--	--	--	--	--

Het wonder met de zakdoek

Een zuster lag in stervensnood in de infirmerie. Ze zocht de zakdoek die ze in bed bij zich had en toen ze die niet vond, vroeg ze aan de zuster verpleegster die te gaan halen in de tuin voor het Mariabeeld waar ze zoveel devotie voor had en waar ze zich had naar begeven. De verpleegster dacht dat de zuster aan het ijlen was, omdat ze veel te ziek was om het bed te hebben kunnen verlaten. Toch vond ze die zakdoek bij het Mariabeeld.

XXIII

						Ongedateerd 17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
--	--	--	--	--	--	--

Het wonder van de olievlek

Een zuster lag dodelijk ziek in de infirmerie. Ze had een olievlek op haar habijt en dat kwam, zegde ze, omdat ze in het kloosterpand had gewandeld met Jezus, en daarbij tegen een kan met olie gestoten was. Dit kon niet juist zijn, gezien ze het bed niet had verlaten. Toch bleek een oliekan per abuis te zijn achtergelaten precies op de plek die ze vermeld had.

XXIV

						Ongedateerd 17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
--	--	--	--	--	--	--

Het wonder met de vogel

Een zuster had aan haar engelbewaarder gevraagd of die haar kon verwittigen wanneer het uur van de dood was gekomen, door bemiddeling van een vogel die dicht bij haar een gezang zou aanheffen. Toen ze op haar sterfbed lag kwam een grote vogel met prachtige pluimen op de vensterbank van haar kamer zitten en gedurende drie dagen en drie nachten zong hij onophoudelijk. Toen stierf de zuster en verdween de vogel om nooit meer terug te komen. De overige zusters waren overtuigd dat die vogel de engelbewaarder zelf was.

XXV

							Ongedateerd 17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
--	--	--	--	--	--	--	--

Het wonder met de twee paters

Een zuster was overleden en werd opgebaard in het koor. Enkele zusters die bij het dode lichaam waakten, zagen twee onbekende monniken binnenkomen, die het lichaam bewierookten en daarop weer verdwenen. De zusters waren overtuigd de heiligen Franciscus en Antonius van Padua te hebben herkend, twee heiligen die de overleden zuster haar hele leven had aanroepen.

XXVI-XXVII

							Ongedateerd 17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
--	--	--	--	--	--	--	--

Het wonder met Sint Adriaan

De novicemeesteres lag op sterven. Een novice ging bidden voor het beeld van de heilige Adriaan en bedreigde hem dat zij, met het zwaard dat hij in de hand had, zijn hoofd zou afslaan als de religieuze niet beterde. Adriaan begreep de boodschap en verscheen aan de novicemeesteres, haar lachend het verhaal doende en zeggend dat hij wel niet anders kon dan het passende gevolg te geven. 's Anderendaags was zij weer volledig gezond.

Een tijd later werd een nieuw beeld van Sint Adriaan besteld, omdat het oude volledig vermolmd was. Het oude houten beeld werd verbrand, maar bij wonder bleef het hoofd midden de vlammen ongeschonden. Het werd dan, als herinnering aan dit wonder, ingewerkt in een holte in de rug van het nieuwe beeld¹¹.

XXVIII

							Ongedateerd 17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
--	--	--	--	--	--	--	--

Het wonder van de vijver

Een zuster was in de vijver gesukkeld en dreigde te verdrinken. Ze aanriep de heilige Ontkommere of Wilgefortis die haar de hand reikte en haar uit het water trok¹².

11 Het beeld werd door abdis Lutgart Bogaert in de jaren 1970 verkocht.

12 Een houten beeld van deze heilige werd onder abdis Lutgart Bogaert verbrand.

XXIX

						Ongedateerd 17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
--	--	--	--	--	--	--

Het wonder met het kind Jezus

Een zuster kreeg het voorrecht om vaak, wanneer ze de Communie ontving, het levende kindje Jezus te zien. Toen beging ze enkele menselijke fouten en het kindje Jezus verscheen niet meer. Totdat ze zich gebeterd had en penitentie had gedaan.

XXX

						Ongedateerd 17 ^{de} -18 ^{de} eeuw
--	--	--	--	--	--	--

De apotheker

Apotheker Claesman op de Vismarkt, 'In de Wijsopper' had gedurende vele jaren gratis geneesmiddelen verstrekt aan de Arme Claren. Zijn opvolgers beslisten dit niet meer verder te doen. Daarop moesten ze vaststellen dat hun klanten, vooral de landslieden die op marktdag van buiten de stad kwamen en ook veel winkelwaren bij Claesman kochten, wegbleven. De uitbaters vreesden dat dit een straf Gods was en besloten opnieuw gratis geneesmiddelen te bezorgen aan de Clarissen. Aanstonds kwamen alle vroegere klanten terug¹³.

XXXI-XLIV

265	Julie Berlamont (Maria Dominica)	Izegem 14/03/1799	1825	1826	31/08/1871	abdis 1831 - stichtte 14 kloosters in België, Engeland en Frankrijk
-----	-------------------------------------	----------------------	------	------	------------	--

Op een nacht verscheen Maria aan de jonge zuster Maria Dominica. De H. Maagd stond boven op een altaar, riep de zuster bij haar en zegde haar dat ze door God was uitverkoren om nieuw leven in het klooster te blazen. Een paar zusters waren hiervan getuige, maar later zette zuster Maria Dominica dit visioen van zich af, zeggende dat het maar een droom was geweest, wat haar medezusters niet geloofden.

Deze heilige, waarvan de legende in de 15de eeuw ontstond, werd na het Tweede Vaticaans Concilie als legendarisch van de heiligenkalender afgevoerd.

13 A. VAN DEN ABEELE, "Een wonder bij de apotheker", in : *Brugge die Scone*, 2004.

De jonge zuster Maria Dominica werd bij herhaling aangevallen door duivels. Op een avond, toen ze uit haar cel kwam om naar de kapel te gaan, versperde een brandend vuurtje haar de weg. Ze wilde er langsheen lopen maar het verplaatste zich telkens mee. Toen ze boven het vuurtje heen sprong, kreeg ze een harde klap in de rug en werd tegen de deur van de tegenoverliggende cel gesmakt.

Toen ze op een dag in haar cel kwam, zat een grote rat haar aan te staren. Ze poogde hem weg te jagen, maar vergeefs. Hij bleef haar fixeren. Dan ging ze maar naar de kapel om te bidden. Toen ze terugkwam was de rat verdwenen. Ze was overtuigd dat het de incarnatie van de duivel was.

Op O.-L.-Vrouw-Hemelvaart 1831 kreeg ze vier volle uren een extase en zag de Maagd Maria in volle glorie.

Begin 1833, zwaar ziek, omringd door haar medezusters, kreeg ze plots een visioen, waarbij ze Maria in volle glorie mocht aanschouwen.

Op 22 mei 1833 was de ziekte nog verder gevorderd en hadden de geneesheren (o.m. de bekende dokter en historicus De Mersseman) alle hoop opgegeven. De zusters droegen hun abdis tot bij het beeld van O. L. Vrouw in de tuin. Daar zongen ze samen het Regina Coeli, verschillende keren na elkaar. Tijdens de derde herhaling stond Maria Dominica plots recht en verklaarde dat ze genezen was. Men riep 'mirakel', en het beeld dragend, trok de abdis naar de kapel waar het Te Deum werd gezongen.

De hierna volgende wonderen situeren zich na de dood van de abdis en werden aan haar voorspraak toegeschreven. Een huismoeder kreeg een borstvliesontsteking en werd door de geneesheren als ongeneeslijk beschouwd. Ze begon een novene voor Moeder Maria Dominica, en was de derde dag al weer te been.

Een zuster Clarisse had een bronchitis, die maar niet genas. Ze begon een novene voor Moeder Maria Dominica en was op de vijfde dag al helemaal genezen.

In Januari 1883 werd de overste van de zusters Jozefiënen gevat door hevige hoofdpijn en moest ze bestendig overgeven. Ze verzwakte zodanig dat men haar het H. Oliesel toediende. De geneesheer verklaarde dat ze een hersenvliesontsteking had, veroorzaakt door een totale verzwakking van het gestel. De zuster bracht op haar voorhoofd een doek aan die aan zuster Maria Dominica had behoord,

en de zelfde dag was een ommekeer in de ziekte merkbaar. Enkele dagen later was ze volledig genezen.

Een meisje in een Vlaams dorp kreeg de kroep en was ten dode opgeschreven. De ouders legden een stukje linnen, dat aan zuster Maria Dominica had behoord, op de borst van het meisje. Onmiddellijk viel ze in een diepe slaap. Toen ze wakker werd was de ziekte geweken en weldra was ze volledig genezen.

Voor een jonge man in Antwerpen die een slijmvliesontsteking had, vroeg zijn moeder een stuk linnen dat aan zuster Maria Dominica had behoord. Ze legde het op hem en ondertussen begonnen de kloosterzusters aan een novene. Op de laatste dag ervan was de jonge man volledig genezen.

Dezelfde Antwerpse dame kreeg een etterende wonde aan een been en niets kon beterschap brengen. De kloosterzusters begonnen opnieuw aan een novene en stuurden een stukje serge die aan zuster Maria Dominica had behoord. Ze legde het op haar been en op de laatste dag van de novene was ze volledig genezen.

Een vriendin van haar, die nog nauwelijks kon op haar benen staan, vroeg het stukje serge en begon aan een novene. Tegen het einde ervan kon ze weer normaal gaan.

In 1885 lag Sophie De Sopper zwaar ziek in het Sint-Janshospitaal en de dokters gaven haar geen hoop op genezing. Een nicht van zuster Maria Dominica riep de tussenkomst van de abdis in en op een paar dagen was de zieke genezen en was de klier die haar verhinderd had te slikken, verdwenen.

XLV-XLVI

289	Johanna Vercruysse (Marie Joséphe)	Uitkerke 6/04/1816	1838	1839	30/03/1872	in 1857 naar Londen voor stichting klooster en daar overleden
-----	---------------------------------------	-----------------------	------	------	------------	---

Op een dag, toen ze het H. Sacrament aan het aanbidden was, zag ze op het altaar scènes van grove beledigingen die aan de hostie werden toegebracht. Ze verdubbelde nadien in religieuze ijver en in aanbidding van het Sacrament. Tijdens haar laatste ziekte werd ze belaagd door duivels en haar medezusters moesten constant bij haar blijven om haar te beschermen. Op Witte Donderdag was ze heel zwak en zegde de abdis haar dat ze waarschijnlijk op Goede Vrijdag zou sterven. Neen, antwoordde ze, het zal de dag daarop zijn. En zo gebeurde.

XLVII

299	Marie van Daele (Margaretha)	Izegem	1832	1833	10/03/1842	
-----	---------------------------------	--------	------	------	------------	--

Deze jonge en levenslustige religieuze bad zeer hevig opdat een jonge Bruggeling van zijn vader, die weigerde, toelating zou krijgen om jezuïet te worden. Op een nacht bad ze met grote hartstocht, waarna ze naar bed ging. Plots liet ze een schreeuw en stierf schielijk. De hiervoor vernoemde zuster Vercruysse ging 's nachts bidden in de kapel en vroeg aan God haar een teken te geven dat haar medezuster, hoewel onverwacht zonder de H. Sacramenten te hebben ontvangen, toch in staat van genade was overleden. Plots zag ze een schitterende H. Maagd die met de ziel van zuster Margaretha ten hemel klom. Nog was zuster Vercruysse niet helemaal overtuigd en vreesde ze te hallucineren. Wanneer ze de kapel buiten kwam, leek haar evenwel het ganse klooster te schitteren als op een zonovergoten middag. Toen twijfelde ze niet meer. 's Anderendaags kwam de jonge man mededelen dat hij eindelijk de toestemming van zijn vader had bekomen. Niemand twijfelde eraan dat zuster Margaretha voor dit resultaat haar leven had opgeofferd.

XLVIII

307	Marie Vervaeke (Pacifique)	Tielt	1841	1842	02/04/1843	
-----	-------------------------------	-------	------	------	------------	--

Nadat ze in geur van heiligheid was overleden, trad bij deze zuster de rigor mortis in. Een zuster greep haar hand vast en vroeg dat ze een teken zou geven dat ze in de hemel was aangekomen. Toen ontvouwden zich haar handen, ze werden weer flexibel en haar aangezicht werd zacht en fris.

XLIX

312	Rosalie Cannaert (Marie Delphine)	Hulste	1842	1843	02/01/1848 04/12/1841	naar klooster leper (Leuven ?) en daar overleden
-----	--------------------------------------	--------	------	------	--------------------------	--

Toen de plaatselijke abdis bij de stervende zuster Delphine waakte, zag ze door het venster in de donkere hemel een schitterende zon omringd door even schitterende sterren. De stervende keek eveneens naar buiten alsof ze hetzelfde schouwspel zag en overleed. De zusters waren overtuigd dat ze gezanten van God had gezien, die haar kwamen halen.

315	Colette Mattheeuws (Catharina)	Maria -loop	1843	1844	1897	naar klooster Baddes- ley en daar overleden
-----	-----------------------------------	----------------	------	------	------	--

Toen ze zich op een dag in de tuin bevond, vond ze de deuren die toegang gaven tot de kapel gesloten op het uur van de godsdienstige oefeningen. Ze wilde niemand storen en bleef in de tuin, ook al begon het te regenen. Ze bad tot haar Engelbewaarder, vragende dat hij in haar plaats naar het Lof zou gaan. De andere zusters zagen inderdaad hun medezuster in de kapel, maar in een zo mooie kledij dat ze er over verwonderd waren. Ze verdween zodra de dienst ten einde was. Onmiddellijk daarop werd aangebeld en voor de deur stond zuster Catharina, doornat. Toen men haar om uitleg vroeg, antwoordde ze : ‘Ik heb mijn Engelbewaarder gestuurd’.

Een hedendaagse kijk op de wonderen van toen

De besloten wereld van een kloostergemeenschap, zoals ze eeuwen heeft bestaan, doet voor ons tamelijk vreemd aan. Ook als gelovige, zelfs als kloosterling vermoed ik, heeft men thans nog nauwelijks voeling met deze wereld van talrijke signalen uit het hiernamaals, die we als een geschiedkundig gegeven uit het verleden bekijken en bestuderen. Men kan zich afvragen of zelfs in de tijden toen de hier vermelde wonderen als normaal werden beschouwd, iedereen wel helemaal overtuigd was van hun bovennatuurlijk karakter. Een aantal van de geschetste ‘wonderen’ waren immers eerder te klasseren onder de noemer bakerpraatjes, autosuggestie of inbeelding, dan dat het ging om ernstige tussenkomsten vanuit de hemel. Het is niet uitgesloten dat de kennis die men had opgedaan bij de lectuur aangaande elders voorgekomen wonderen, als inspiratiebron diende.

De vaststelling is te maken dat het eerste geregistreerde ‘wonder’ in het klooster Sinäi van de Coletienen in Brugge op het einde van de zestiende eeuw is voorgevallen, meer dan honderd jaar na de stichting. Mirakels waren niet ver af, want men wist dat de heilige Coleta veel mirakels had gedaan en dat haar lichaam na 45 jaar ongeschonden was toen het werd opgegraven. Het is dus niet helemaal uitgesloten dat bijzondere gebeurtenissen over de eerste honderd jaar in een afzonderlijk en verloren gegaan schrift werden opgetekend. De

mogelijkheid hiervan is evenwel niet groot, want het *Memoriaalboek* bevat in meer dan honderd paragrafen vele gegevens over het klooster tijdens de eerste decennia, zodat wonderen er ook wel hun plaats zouden in gevonden hebben. Het is alvast voldoende bekend dat de hoogdagen van de mirakels zich situeren in de Contrareformatische periode, zeventiende en achttiende eeuw¹⁴.

Sommige van de aangehaalde feiten, meer bepaald van de visioenen, werden toegeschreven aan kloosterzusters die uitzonderlijk ascetisch leefden en in wiens verhaal hedendaagse geneesheren wellicht elementen van angstvalligheid, hysterie, onevenwichtigheid, exhibitionisme, nymfomanie of zelfverminking zouden herkennen. Er waren geen verhalen bij met enige seksuele connotatie, zoals dit in andere gepubliceerde kloosterverhalen soms het geval is. Ook het H. Sacrament en de hostie kwamen praktisch niet aan bod, hoewel de lijfelijke aanwezigheid van God zelf in het tabernakel, voorwerp van permanente verering en aanbidding, een voor de hand liggende mogelijkheid tot mirakelen bood. Anderzijds was er nauwelijks verwijzing naar negatieve 'wonderen', zoals bezetenheid en duiveluitdrijving, wat vaak voorkwam, vooral in de zeventiende eeuw (de Ursulinen van Loudun in 1634 en van Auxonne in 1658 bvb.¹⁵). In een paar gevallen werd alleen maar de aanwezigheid van de duivel vermeld. Meer algemeen moesten de tot voorbeeld gestelde religieuzen ongetwijfeld de medezusters aanmoedigen tot vervolmaking. Ook een zekere concurrentie in de betrachtning van de heiligheid was, binnen de kloostergemeenschap, wellicht niet denkbeeldig.

Vijftig als wonderen geboekstaafde feiten kunnen, als ze zo op een rijtje gezet worden, talrijk lijken. Men mag hierbij evenwel niet uit het oog verliezen dat ze gespreid waren over méér dan drie eeuwen. Dit betekende dus niet méér dan gemiddeld één wonder om de zes jaar. Lag dit in de lijn van wat in andere kloosters of bedevaartsoorden in Brugge of in het Bisdome Brugge zou kunnen worden vastgesteld, indien hierover gegevens bekend waren?¹⁶ Er waren alleszins streken

14 W. GIRALDO, *Duizend jaar mirakels in Vlaanderen*, Brugge, 1995 ; G. HARLINE, *De wonderen van Jezus-eik. Mirakelverhalen uit de zeventiende eeuw*, Amsterdam, 2003.

15 B. GARNOT, *Le diable au couvent*, Paris, 1995 ; R. MANDROU, *Possession et sorcellerie au XVIIe siècle*, Paris, 1997.

16 Een begin van antwoord in : M. THERRY, *De religieuze beleving bij de leken in*

waar het aantal wonderen aanzienlijk hoger lag. We hebben het dan nog niet over meer exuberante landen zoals Italië en het Iberisch schiereiland, maar bijvoorbeeld over Beieren, waar tijdens de zeventiende en achttiende eeuw alleen al in het heiligdom van Neukirchen beim Heiligen Blut 12.000 mirakels plaats vonden en in de Salvatorskerk in Bettbrunn zelfs 16.500 (hetzij respectievelijk 50 en 60 per jaar)¹⁷. In vergelijking hiermee komen onze Brugse Coletienen als bescheiden en nuchter naar voor !

Verschijningen uit de hemel waren in het geheel van de vermelde wonderen bij de Brugse Coletienen niet talrijk. Acht maal werd een visioen van de Zaligmaker vermeld, ofwel Christus aan het kruis of op zijn lijdensweg, ofwel het Kind Jezus. Vijfmaal werd een verschijning van de Maagd Maria gemeld. Voor het overige had men éénmaal de heiligen Anna, Ontkommere, Franciscus, Antonius van Padua en Adriaan gezien, alsook een paar maal Engelbewaarders. Het valt op dat geen enkele keer een verschijning van de heilige Coleta werd gemeld, niettegenstaande de grote verering die men had voor de stichteres, van wie men verschillende relikwieën bezat¹⁸.

De overgrote meerderheid van de wonderen had betrekking op de kloosterzusters zelf en op gebeurtenissen binnen het kloosterslot. Het bleef dus binnen de leefwereld waarin de zusters zich exclusief bewogen. Wat buiten de muren van hun klooster gebeurde, inspireerde hen niet. Grote epidemieën, oorlogen of andere rampen gaven geen aanleiding tot wonderen binnen het klooster of als gevolg van een tussenkomst vanuit het klooster. Eén uitzondering hierop was het voorval in verband met de aanhoudende droogte. Uiterst weinig dus. Wat de wonderen binnen het klooster betrof, werden tot op het einde van het Ancien Regime slechts twee gevallen gemeld van wonderbaarlijke genezing van een medezuster. Daarentegen hadden dertien voorvallen te maken met tekens of wonderen naar aanleiding van de ziekte, doodstrijd of overlijden van één van hen.

het 17de eeuwse bisdom Brugge (1609-1706) (Verhandelingen KAWLSK, Letteren), Brussel, 1988.

17 P. SOERGEL, *Wondrous in His Saints*, Counter-Reformation Propaganda In Bavaria, Berkeley, 1993, p. 103.

18 De als relikwie bewaarde arm en rib van Coleta, zijn door de laatste zusters van het Brugse klooster geschonken aan hun medezusters in Gent.

De wonderlijke gebeurtenissen die dateerden uit de negentiende eeuw, lagen nog voor een deel in de lijn van de vroegere. Zo werden in hoofde van abdis Julie Berlamont (1799-1871) gevallen vermeld van extase, verschijningen en genezing, – méér wonderlijke gebeurtenissen dan mirakels. Voor een ander deel ging het om feiten die echt als mirakel konden worden bestempeld, met name onverklaarbare genezingen, bekomen nadat men de inmiddels overleden abdis had aangeroepen. Julie Berlamont was zonder twijfel een aanzienlijke en krachtdadige vrouw. Vanuit het convent in Brugge, dat ze gedurende veertig jaar met vaste hand leidde, stichtte ze niet minder dan veertien nieuwe kloosters, in België, Frankrijk en Engeland. Haar medezusters hadden voor haar groot ontzag en eerbied en ze verhieven ze tot een legendarische figuur. Tijdens haar leven al werd ze als een heilige beschouwd en na haar dood werden inspanningen geleverd om voor haar de weg naar de officiële heiligheid te effenen. Daarom werden relikwieën van haar geproduceerd en werd nauwgezet nota genomen van alle wonderen of verkregen gunsten die aan haar konden worden toegeschreven. Publicaties die aan haar werden gewijd, wezen in de zelfde richting. De geleverde inspanningen zijn evenwel onvoldoende gebleken en zijn ook niet volgehouden, zodat van een verheffing op de altaren niets is in huis gekomen. De Coletienen waren te gering in aantal en te weinig invloedrijk om de moeizame en dure procedure van zaligverklaring tot een goed einde te brengen.

Over de ganse beschouwde periode heeft geen van de vermelde wonderen aanleiding gegeven tot het tot stand komen van bijzondere devoties en werd het klooster van de Coletienen geen bedevaartsoord. Het mirakelkruis, het mirakelbeeld van Adriaan en het miraculeuze Ecce Homo werden niet het voorwerp van uitgebreide verering. De relikwieën waarover het klooster beschikte, vooral die van Coleta, gaven aanleiding tot een eerder bescheiden volksverering. De Brugse Coletienen genoten voor twee devoties bekendheid. De eerste was de oplegging bij zwangere vrouwen van een sluier die behoord had aan Coleta. Het doel was een voorspoedige bevalling te bekomen¹⁹. De tweede was, niet in Brugge alleen trouwens, dat men gebeden aan de

19 W. GIRALDO, *Volksdevotie in West-Vlaanderen*, Brugge, 1989, p. 43. De sluier is nog altijd in het bezit van de laatste abdis van het voormalige klooster en er komen nog steeds zwangere vrouwen langs om de sluieroplegging te bekomen.

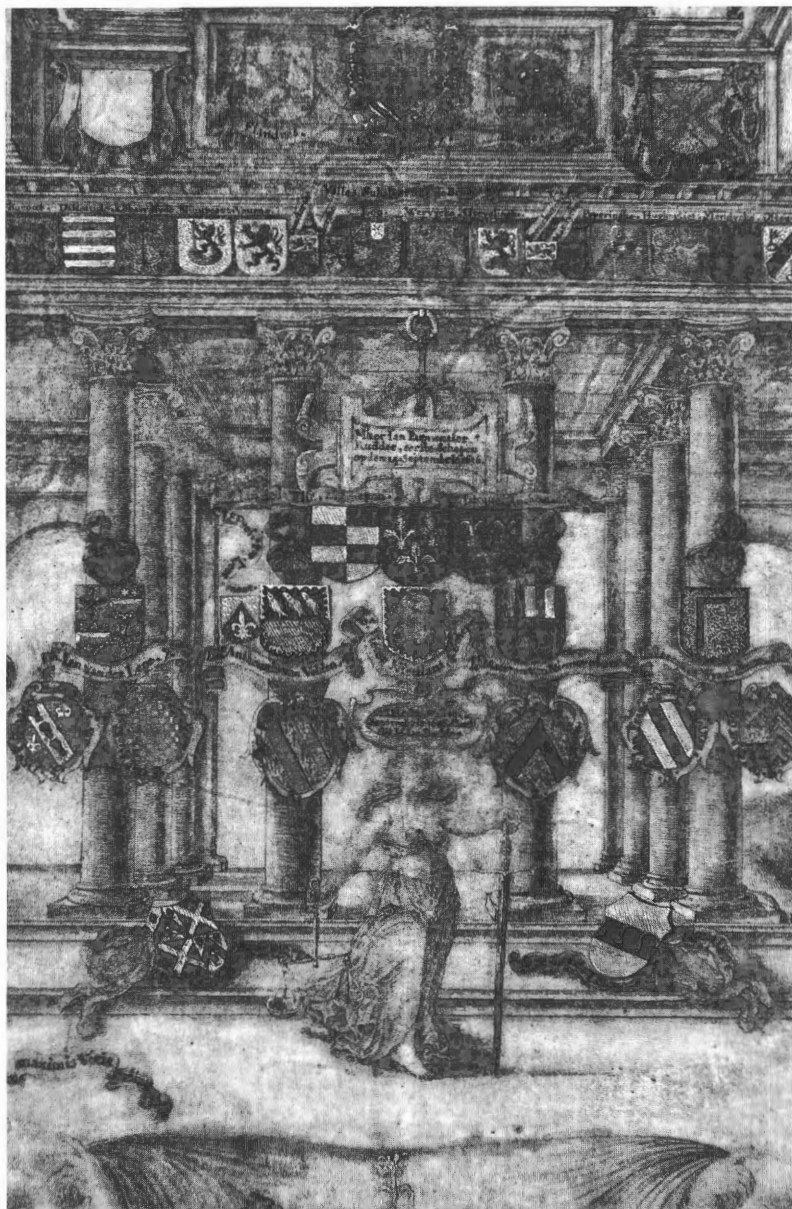
Coletienen vroeg teneinde bij een of andere gelegenheid mooi weer te bekomen. De aanvragers zetten hun vraag kracht bij door het bezorgen van een hoeveelheid eieren die aan de heilige Clara werden opgedragen²⁰.

Pas na 1850 kwam in het klooster Sinai een begin van aanzienlijker activiteit voor bedevaarders en godvruchtige zielen tot stand, door de oprichting – de eerste in België – van een Genootschap van Onze-Lieve-Vrouw van La Salette, devotie die toen in trek kwam. De oprichting had niets met een mirakel in het klooster te maken, maar met het privé-initiatief van een weldoenster, gravin de Robiano, die een schilderij had geschonken met een afbeelding van de in 1846 in La Salette verschenen Maagd Maria. Eén wonder wordt evenwel in die context vermeld. Tijdens de H. Mis in de kapel van de Arme Claren, opgedragen op 22 september 1897, de vierde dag van een novene ter ere van Onze-Lieve-Vrouw van La Salette, werd het jongetje Gustaaf Decraene van volledige verlamming genezen. Zijn karretje werd in de kapel achtergelaten²¹.

In deze bijdrage was het niet onze bedoeling tot uitgebreide bespreking van de vermelde wonderen te komen, noch tot vergelijking met andere verhalen. Voor dit laatste bestaat, zeker in het kader van Brugge, te weinig gepubliceerde materie. Het zou de moeite lonen na te gaan of gelijkaardige wonderen werden opgetekend in de vele andere Brugse kloosters, zowel van vrouwen als van mannen en in welke mate ze eventueel buiten de kloostermuren bekendheid kregen en invloed uitoefenden.

20 J. GELDHOF, *Dagklapper*, Parochieblad Brugge, 10 november tot 1 december 1963.

21 H. STALPAERT, *Brugse devotieprenten van Onze-Lieve-Vrouw*, Brugge, 1976, p. 234.

Michiel Janssens, *Triptiek met de wethouders*, 1637 (detail uit middenpaneel).
Brugge, Stadsarchief.

Een triptiek met de wethouders van Brugge door Michiel Janssens, 1637

Inleiding

In het bestuur van de stad spelen de wethouders – een in België in onbruik geraakte maar in Nederland nog gangbare term – van oudsher een eersterangsrol. In het Ancien Regime werden er bij ons de burgemeesters, de schepenen en de raadsleden onder verstaan. In Brugge werd de *wet* of stadsmagistraat in principe jaarlijks vernieuwd. De reeks *wetsvernieuwingen*, die opklimt tot 1363, is dan ook een van de belangrijkste reeksen van het Brugse Stadsarchief¹. De nog oudere wethouders zijn voor een deel bekend uit de stadsrekeningen en andere bronnen.

Over de samenstelling en de benoemingsprocedure van de *wetten* of stadsmagistraten is al heel wat onderzoek gedaan. In het bijzonder de 14de eeuw, met haar “democratische” vernieuwingen in de besturen van de Vlaamse steden, heeft daarbij veel aandacht genoten. In dit debat heeft Jacques Mertens door de publicatie van enkele bijdragen een gezaghebbende stem laten horen². De nu volgende bijdrage wil dit debat niet heropenen of aanvullen³ doch enkel de aandacht vesti-

1 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 114. Zie ook A. Vandewalle, *Beknopte Inventaris van het Stadsarchief van Brugge*, Brugge, 1979, p. 68-69 ; Id., *Brugse Ambachten in documenten. De schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers (14de-18de eeuw)*, Brugge, 1985, p. 14-18.

2 J. Mertens, “De XIVde-eeuwse voornaamste Brugse schepenfamilies”, in : *Onze Stam*, 14 (1960), p. 233-236 ; Id., “De verdeling van de Brugse schepenzetels op sociaal gebied (XIVde eeuw)”, in : *Wetenschappelijke Tijdingen*, 21 (1961), kol. 451-466 ; Id., “De woelingen te Brugge tussen 1359 en 1361”, in : *Album Carlos Wyffels*, Brussel, 1987, p. 325-330.

3 Dit deden we reeds met onze bijdrage : A. Vandewalle, “De Brugse stadsmagistraat en de declname van de ambachten aan het bestuur, 14de-15de eeuw”, in :

gen op een onbekend 17de-eeuws pronkstuk uit stedelijk bezit en er de inhoud en de maker van kenbaar maken⁴.

Sinds jaar en dag wordt in het Stadsarchief van Brugge een houten meubel bewaard, bestaande uit drie luiken waarvan de twee buitenste met scharnieren aan het middenste zijn bevestigd en dichtklappen als een triptiek. Op de binnenzijden van de luiken zijn perkamenten vellen gekleefd, met tekst beschreven en met figuratieve tekeningen en gekleurde wapenschilden versierd. De tekst biedt een opsomming van wethouders, maar tot hiertoe was deze nooit het voorwerp van onderzoek. Ongetwijfeld omwille van zijn in een archiefomgeving ongewone vorm werd het triptiek afzonderlijk – en niet altijd in optimale omstandigheden – bewaard en eerder als een curiosum beschouwd⁵.

Beschrijving van het triptiek

De centrale afbeelding, uiteraard op het middenste vel, stelt een barokke triomfpoort voor met de wet van 1637: deze datum is aangebracht onder het bovenaan afgebeelde wapen van Spanje. Dit laatste is zelf geflankeerd door links het wapen van Vlaanderen en rechts dat van Brugge. Eronder prijken nog de wapens van de subalterne steden. De poort is behangen met de gekleurde wapenschilden van de burgemeesters, schepenen en raadsleden, telkens vergezeld van hun naam. Het geheel is versierd met diverse gotische gekroonde b's.

Boven de triomfpoort troont een madonna met kind, omgeven door engelen en Latijnse opschriften. Eronder is een doek afgebeeld waarop een stadswapen en een stadsgezicht met torens, het geheel gehouden door drie vrouwenfiguren op een sokkel. De afgebeelde

W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De Vlaamse instellingen tijdens het Ancien Régime: recent onderzoek in nieuw perspectief. Symposium georganiseerd te Brugge op 18 mei 1998*, Brussel, 1999 (*Miscellanea Archivistica Studia*, 111), p. 27-40.

4 Op de decoratieve elementen kan hier niet in detail worden ingegaan.

5 Eind 2005 werd het stuk na restauratie opgenomen in de permanente tentoonstelling "Burger en bestuur" in de vernieuwde Historische Zaal van het stadhuis in Brugge. Zie K. Vertongen, "Bruggemuseum-Stadhuis: Burger en Bestuur", in: *Museumbulletin*, jg. 25 nr. 4 (2005), p. 4-11; en *Archiefleven*, jg. 13 nr. 1, p. 1 en 8.

magistraat is deze aangetreden op 14 september 1636 en vervangen op 23 september 1637⁶.

Links van de triomfpoort zijn op een verticale rij de wapenschilden en namen afgebeeld van de wethouders van 1633-34. Rechts ervan zijn die van 1634-35 (gecontinueerd voor 1635-36) aangebracht. Onder het voorgaande en op een minder prominente manier zijn de wapens en namen weergegeven van de *wet* van 1637-38, links het schepencollege en rechts de raad.

Links van de *wet* van 1633 bevindt zich nog een kolom medaillons met de namen van de hoogbaljuws van 1637 tot 1506. Rechts van de wet van 1634 vindt men hetzelfde voor de schouten van 1637 tot 1491.

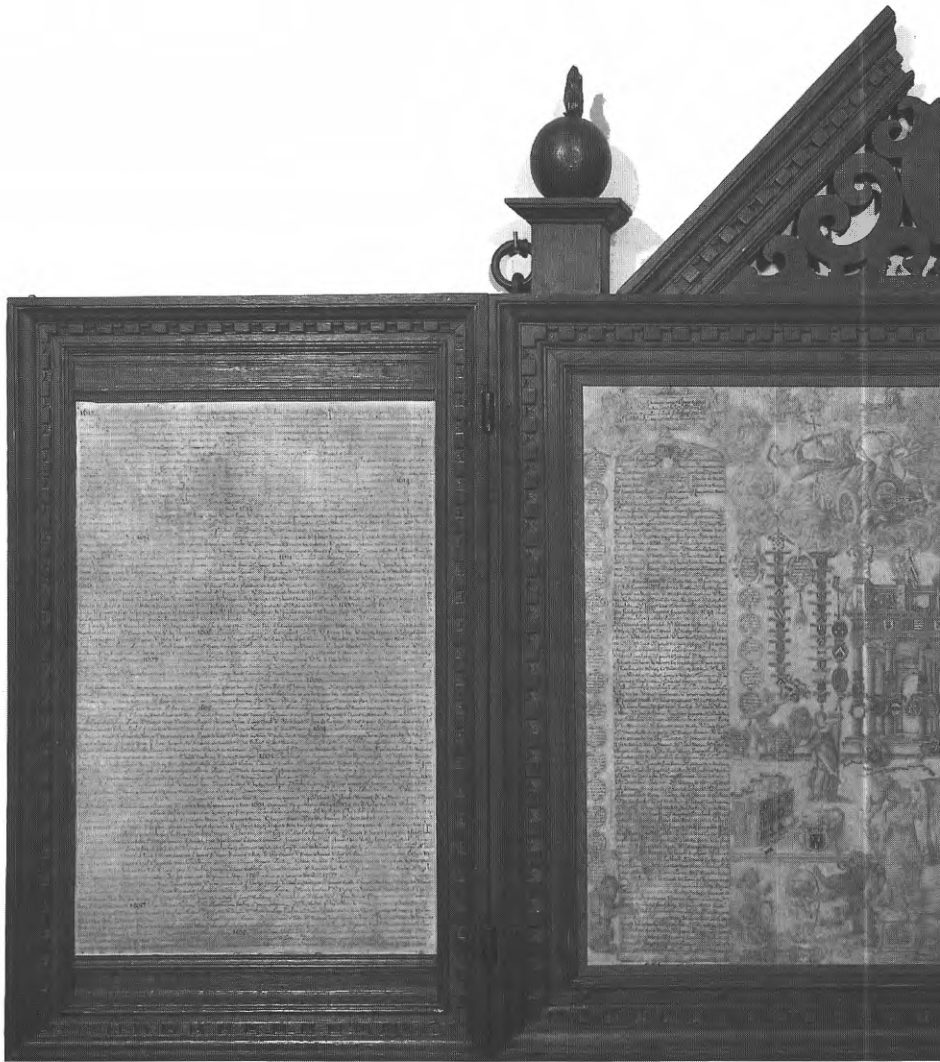
Tussen de beschreven tafereelen door zijn als achtergrondversiering getekende vrouwenfiguren, putti, leeuwen en beren te zien. Onderaan in het midden staat een nog slechts gedeeltelijk leesbaar Latijns opschrift: 'Brug... pictor *Janssins* ... / Numquid perplacet hac tibi tabella, certe perplacet ...' (onzekere lezing).

Het centrale stuk wordt vervolledigd door links een kolom met de wetten van 1632 tot 1625 (in chronologisch achteruitgaande volgorde) en rechts die van 1624 tot 1617. Het betreft telkens de namen van de burgemeesters, schepenen, raadsleden en thesauriers. Bovenaan de linkerkolom herinnert een Franse tekst aan de instelling van de jaarlijkse wetsvernieuwing door gravin Johanna van Constantinopel in 1240. Boven de rechtse opsomming wordt in een eveneens Franse tekst verwezen naar de verplaatsing van de jaarlijkse wetsvernieuwing van februari naar september door Lodewijk van Male in 1383.

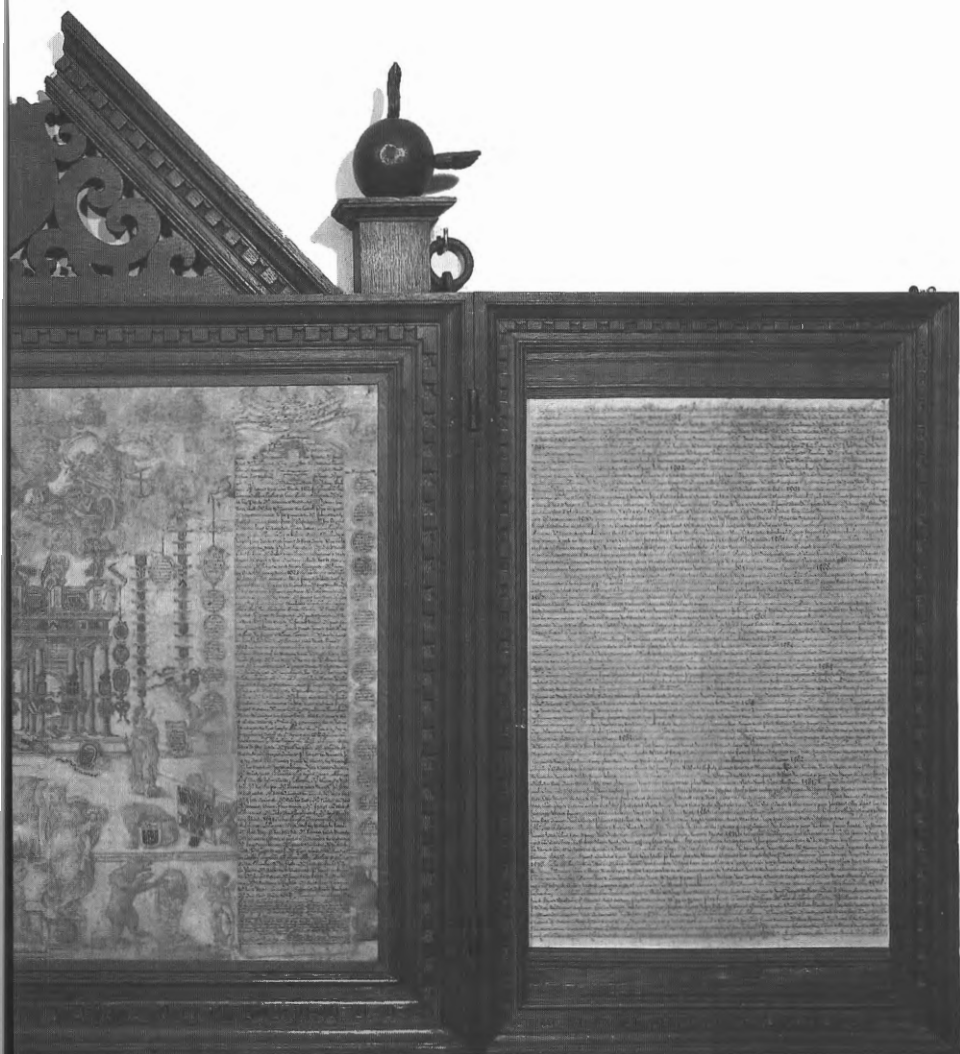
In de uiterst linkse rand worden in verticaal opeenvolgende medaillons de namen van de pensionarissen en griffiers van de stad opgesomd, van 1541 af. Deze opsomming gaat door tot 1637 in de uiterst rechtse rand.

Op de twee zijluiken van het triptiek gaat de opsomming van de wetten gewoon door. Het linkerluik bevat de wetten van 1617 tot 1595, het rechterluik van 1595 tot 1576.

6 Vergelijk BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 114 : Wetsvernieuwingen 1634-1667, f° 18v-19 en 28.

De omlijsting van het triptiek is nog oorspronkelijk en is sober renaissancestisch. Rond elk luik is een met kleine blokjes versierd latwerk aangebracht. Het middenluik is bekroond met een fronton in hetzelfde soort latwerk, opgevuld met een vaas omgeven door decoratieve krullen. Het bovenstuk van dit fronton is verloren gegaan. Links en rechts is het fronton geflankeerd door een bol op een sokkel. De bollen zijn versierd met gekrulde uitsteeksels, waarvan er vier afgekraakt zijn. Het geheel hangt op aan twee ijzeren ringen achter de bollen.

Een *schoon stuck werck* van Michiel Janssens

Uit deze beschrijving blijkt duidelijk dat het hier gaat om een werk dat qua inhoud en uitwerking als een pronkstuk is bedoeld. De Brugse stadsmagistraat wenste zich hiermee voor te stellen als een goed uitgebouwde en prestigieuze instelling die kon bogen op een lange traditie. De stad betaalde dan ook de niet geringe som van 40 pond groten voor dit *schoon stuck werck*, zoals het in de betreffende post van de stadsrekening 1637-1638 is omschreven. De betaling

gebeurde aan *Meester Michiel Janssenius* voor het *schoon stuck werck by hem ghemaect metter penne, behelsende de wethouderen, hoochbaillius, schoutteetin ende die vanden buffette van over eenighe hondert jaeren*⁷.

Een paar decennia later werd het pronkstuk nog in ere gehouden in het stadhuis, want het staat vermeld in een inventaris van *meublen ende cateilen de stat toebehoorende* daterend van 10 mei 1654. Het hing toen in de *vertreck camer nevens t'collegie boven* en werd omschreven als *een tafereel ghesloten mette wethouders ghemaect by meester Michiel Janssens*⁸.

Michiel Janssens is een weinig bekende schoolmeester en tekenaar, geboren in Aalst maar werkzaam in Brugge en er in 1643 overleden⁹. De bekende eind 18de-eeuwse schilder en biograaf Pieter Le Doulx heeft deze figuur van de vergetelheid gered en noemt hem een *konstigen* tekenaar. Zelf was Janssens ook van zijn artistieke kwaliteiten overtuigd, gezien hij zich als *pictor* (schilder) op het triptiek kenbaar maakte. Nog twee andere werken van hem zijn bekend. Hij bracht pentekeningen en teksten aan in het boek van de sodaliteit van de jezuïeten te Brugge, onder meer sierlijke zinspelingen op de naam van de heilige Maagd Maria¹⁰. Michiel Janssens is ook de tekenaar van het frontispice van de in 1619 gedrukte rechtsregels van het Brugse Vrije¹¹.

Betreffende het triptiek van Janssens is wel onduidelijk of hij ook het houten raamwerk heeft ontworpen en/of vervaardigd. Een aparte betaling hiervoor is in de stadsrekening niet te vinden. Het is echter weinig waarschijnlijk dat Janssens zelf voor de uitvoering van het

7 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 216 : Stadsrekeningen, 1637-1638, f° 80, in de rubriek "Uutgheven van ghemeene saecken". Dankzij deze vermelding kon ook de naam van de auteur in het gedeeltelijk onleesbare opschrift onderaan het middentaferaal worden ontcijferd. Zie hierboven.

8 L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux de Bruges*, II, Brugge, 1920, p. 239.

9 F. Bonneure, B. Demeester, J. Fontier en W. Le Loup (red.), *Lexicon van West-Vlaamse kunstenaars*, dl. 3, Kortrijk, 1994, p. 85. Met dank aan Willy Le Loup.

10 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 539: *Handschriften*, 81 : P. Le Doulx, *Levens der konst-schilders, konstenaers en konstenaeressen*, f° 42 en 227. Ook zijn vader Gabriël en zijn zoon Carolus zijn er vermeld.

11 A. Vandewalle (ed.), *Te Wapen ! Heraldiek, teken van gezag en identiteit*, Brugge, 2004, p. 57, cat. nr. 10, en p. 12, afbeelding. Naar de tekening van Janssens werd de gravure uitgevoerd door Peter de Jode. De stijl en de keuze van ornamenten vertonen opvallende gelijkenissen met die van het triptiek.

Tekst met opdracht van de auteur, onderaan het middenpaneel.

houtwerk zou hebben ingestaan. Dit laat veronderstellen dat hij hiervoor met een schrijnwerker heeft samengewerkt en deze zelf heeft betaald.

Datering en aanleiding

De betaling van het kunstwerk in het rekenjaar 1637-1638 geeft aanleiding tot enkele beschouwingen omtrent de datering. Zoals hierboven aangehaald is het triptiek in het centrale gedeelte voorzien van een datum 1637 en stelt het op de meest prominente plaats de wet van 1636-1637 voor. Er mag dus worden aangenomen dat deze laatste de opdrachtgever is van het kunstwerk. Toch wordt de kunstenaar pas door de opvolgers van het jaar 1637-38 uitbetaald. Bovendien komt deze magistraat van 1637-1638 eveneens op het kunstwerk voor, weliswaar niet op de ereplaats maar eronder en minder opvallend. Deze gegevens leiden tot de conclusie dat het werk, waarvoor in elk geval minstens enkele maanden tijd nodig is om het uit te voeren, wellicht wel door de stadsmagistraat van 1636-1637 is besteld maar dat het niet was afgewerkt in september 1637. Zo kreeg de nieuwe magistraat van 1637-1638, die het stuk zou moeten betalen, er in extremis nog een plaatsje op.

Jammer dat in de hierboven aangehaalde rekeningpost geen doel of aanleiding voor het geven van de opdracht is vermeld. Waarom de wethouders in 1637 het tafereel lieten maken is niet bekend. Er zijn ook geen andere voorbeelden van dergelijk tafereel bewaard, zodat geen parallel kan worden getrokken. Toch mag er worden vanuit gegaan, gelet op het plechtstatige karakter van het stuk, dat het is ontstaan met het oog op een bijzondere gelegenheid waarbij de stad zich

als instelling van zijn beste kant moest laten zien. Zo'n gelegenheid zou bijvoorbeeld de blijde intrede van een nieuwe vorst kunnen zijn geweest. De gouverneur-generaal van de Nederlanden Ferdinand van Oostenrijk (1609-1641), ook genoemd de Kardinaal-infant of Prins-Kardinaal¹², had zijn blijde intrede in Brugge echter reeds in januari 1635 gedaan¹³. Hij was in 1633 tot dit ambt benoemd maar nam het pas op in november 1634. Ongetwijfeld ter herinnering aan zijn intocht in Brugge is het nog steeds aanwezige groot ruiterportret van don Ferdinand in het Brugse stadhuis opgehangen¹⁴.

Weliswaar is dezelfde Ferdinand ook later nog in Brugge op bezoek geweest. Dit was het geval op 9 november 1637, een datum die wel zou passen in het hierboven geschetste tijdschema van het ontstaan van het triptiek. Het bezoek was echter niet meer dan een doortocht door Brugge op weg van Grevelingen naar Brussel. Zijne Koninklijke Hoogheid kwam met zijn gevolg aan in Brugge tussen 17 en 18 uur, overnachtte in het Prinsenhof en reisde 's anderendaags om 10 uur al weer af naar Gent. Er was geen bezoek aan het stadhuis. De stadsmagistraat was ook pas twee dagen voordien per brief op de hoogte gesteld van de geplande doortocht¹⁵. Het triptiek met de wethouders kan niet voor deze vluchtige gelegenheid zijn gemaakt.

12 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 216 : Stadsrekeningen, 1637-1638, f° 83.

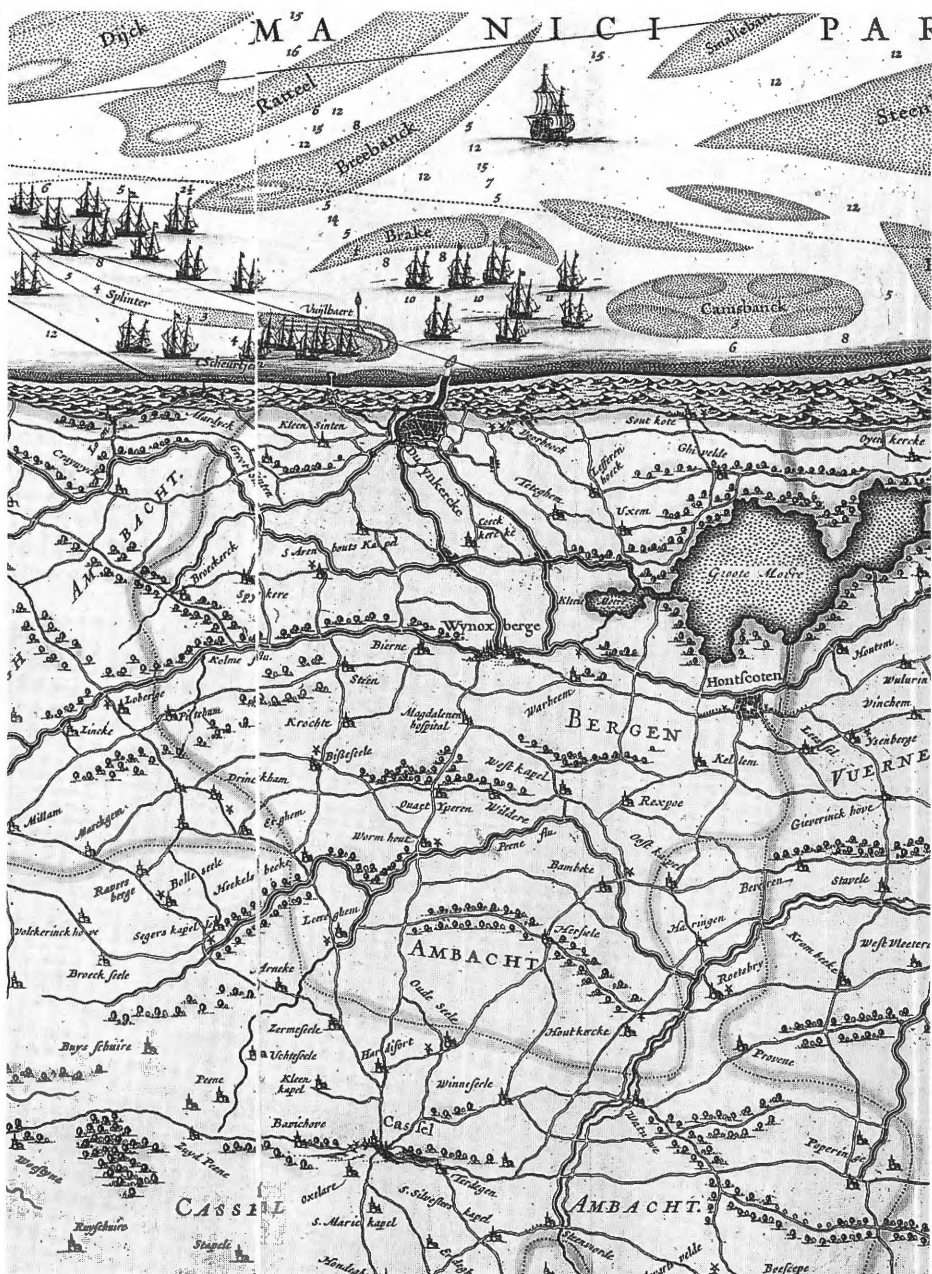
13 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 118 : Resolutieboeken, 1632-1641, f° 107v, 113 en 115-116 ; L. Gilliodts-van Severen, "Trois dossiers judiciaires", in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 67 (1907), p. 165 n. 1 en 169-170 n. 2.

14 H. Vlieghe, *Stedelijke Musea Brugge. Catalogus schilderijen 17de en 18de eeuw*, Brugge, 1994, p. 90.

15 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 118 : Resolutieboeken, 1632-1641, f° 213-214.

Besluit

De aanleiding tot het maken van het triptiek met de wethouders van Brugge in 1637 blijft voorlopig onbekend. Niettemin mag het werk beschouwd worden als een pronkstuk waarmee de stadsmagistraat uitpakte om de goede werking en de historische grondslag van het Brugse bestuursapparaat in de kijker te plaatsen. Na zijn verwijdering uit het Stadhuis, op een voor ons onbekend tijdstip, bleef dit stuk al te lang verwaarloosd. Daardoor bleef ook de verdienste van de auteur en kunstenaar Michiel Janssens al die tijd onderbelicht.

De kasselrij Sint-Winnoksbergen in de eerste helft van de 17de eeuw.
 Uit : Willem en Joannes Blaeu, *Theatrum orbis terrarum*, Amsterdam, 1635.

De prijsevolutie van de landbouwgrond in de kasselrij Sint-Winnoksbergen vóór en na de crisis op het einde van de 16de eeuw

Inleiding

Er is geen landbouw mogelijk zonder grond. Het bezit van deze grond, zij het nu akkerland of weide, speelt een grote rol in het landbouwleven. Het is dan ook logisch dat iedere studie van de landbouw een hoofdstuk over de grondprijs zal bevatten. Tweemaal hadden wij de gelegenheid in een studie aangaande de evolutie van de landbouw stil te staan bij de evolutie van de grondprijs¹. In die studies werd gewerkt met steekproeven, in deze studie willen wij werken met alle beschikbare gegevens. Enkele jaren geleden kregen wij de gelegenheid om regesten te kunnen opstellen van de registers van vrijwillige rechtspraak, beter gekend als wettelijke passeringen, van de kasselrij Sint-Winnoksbergen². De regesten beslaan de periode 1553-1578 en 1600-1624 en bevatten nauwelijks hiaten. De registers bevatten alle grondtransacties, waarbij telkens de namen van verkoper en koper worden opgenomen, met vermelding van het onroerend goed, de grootte en de prijs. Het was onze bedoeling om alle transacties te kunnen opnemen maar toch waren een aantal transacties onbruikbaar om volgende redenen : niet vermelden van de oppervlakte of de prijs,

1 P. Vandewalle, *Geschiedenis van de landbouw in de Kasselrij Veurne (1550-1645)*, Brussel, 1986. P. Vandewalle, *Quatre siècles d'agriculture dans la région de Dunkerque 1590-1990. Une étude statistique*, Oostende, 1994.

2 P. Vandewalle, *Regesten op de wettelijke passeringen van de Stad en Kasselrij Sint-Winnoksbergen*.

beschadiging van het register³, openbare verkopeningen⁴. Al bij al denken wij dat wij over 97 à 98 % van de gegevens kunnen beschikken.

De toestand in de Kasselrij Sint-Winnoksbergen

Het eerste kwarteeuw waarover wij gegevens hebben werd gekenmerkt door verschillende gebeurtenissen : eerst was er de inval van de Fransen in 1558 waarbij de stad Sint-Winnoksbergen gedeeltelijk verwoest werd. In 1566 brak de Beeldenstorm los en de daarop volgende jaren kunnen bezwaarlijk rustig genoemd worden. Het tweede kwarteeuw daarentegen werd gekenmerkt door een grote politieke stabiliteit.

Het berekende bevolkingsaantal voor de kasselrij (de stad niet meegerekend) zou er als volgt uitzien⁵ :

Jaar	Aantal
1569	21108
1576	22163
1596	6120
1615	18048

Het is duidelijk dat het bevolkingsaantal tijdens het tweede kwarteeuw merkkelijk lager lag dan tijdens het eerste kwarteeuw.

Werkwijze

Het verwerken van de duizenden verkopeningen kon alleen maar gebeuren door gebruik te maken van de computer. Wij schreven een computerprogramma om alle gegevens te kunnen registreren en te verwerken⁶. Uit bijgaande afbeelding kan onze werkwijze gevolgd

3 De oorspronkelijke registers bevinden zich in : BERGUES, Archives Communales (afgekort ACB), serie FF. Vooral de registers uit het begin van de 17de eeuw hebben geleden onder papierrot. Toch zijn er maar weinig gegevens verloren gegaan.

4 Het aantal openbare verkopeningen is uiterst miniem.

5 P. Vandewalle, *Quatre siècles*, p. 109.

6 Het basisprogramma is Microsoft Visual FoxPro 6.0.

Invalscherf

Gegevens Verkoper	Gegevens Koper	Aard:	Landstreek
☐ Adel ☐ Instellingen ☐ Kerk ☐ Burgerij ☒ Boeren	☐ Adel ☐ Instellingen ☐ Kerk ☐ Burgerij ☒ Boeren	☐ Hove ☐ Land ☐ Vetteweide ☐ Hooigras ☐ Elst ☐ Meers ☐ Huis met Land ☐ Molen	☐ Polders ☐ Zandleem Referentie: <input type="text"/>
Grootte: <input type="text" value="1200"/>			
Parochie: <input type="text" value="Brouckercke"/>			
Prijs: <input type="text" value="684.00"/>		Kaartnummer: 13182	
Datum: <input type="text" value="23.12.1824"/>		Vul een nummer in: <input type="text"/>	
		<input type="button" value="Nieuwe Kaart"/>	

worden. Zowel de verkopers als de kopers deelden wij in 5 groepen in : adel, instellingen, Kerk, burgerij, boeren. Uiteindelijk is maar één groep representatief: de boeren; instellingen en de Kerk komen nauwelijks aan bod, terwijl adel en burgerij samen nauwelijks enige betekenis hebben.

De meeste transacties betreffen landbouwgrond en hoeven met bijhorende landerijen, maar ook molens, huizen met of zonder grond, elsten, meersen, hooiweiden en vette weiden. Daar de kasselrij Sint-Winnoksbergen twee soorten grond kent was het logisch een onderscheid te maken tussen polders en zandleemgebied⁷. De oppervlakte van de verkochte stukken grond werd herleid tot de kleinste oppervlaktemaal: de roede⁸. De naam van de parochie en de datum van de akte werden eveneens genoteerd. De prijs, meestal uitgedrukt in ponden groten Vlaams, ponden parisis of guldens, werd herleid tot ponden parisis. Uiteindelijk werden 13182 akten in het programma ingevoerd.

In het kader van dit artikel willen wij ons in eerste instantie beperken tot de hoeven en de landbouwgronden. Omdat het landbouwleven nogal seizoensgebonden verloopt, wilden wij onderzoeken of het aantal transacties en de prijzen een seizoensschommeling vertoonden.

7 De totale oppervlakte bedraagt 33822 ha, waarvan 10456 ha polders en 23376 ha zandleemgebied.

8 De roede van Sint-Winnoksbergen meet 0,0014666 ha. Zie P. Vandewalle, *Oude maten, gewichten en munitstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Gent, 1984.

Evolutie van het aantal transacties

Uit de vele duizenden gegevens konden volgende gegevens gepeurd worden aangaande het aantal transacties :

Tabel 1. Aantal transacties, zandleemgebied, losse gronden⁹

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Oppervl.
1553-58	216	388	421	214	1239	496077
1558-63	153	279	357	236	1025	464981
1563-68	216	332	337	246	1131	460011
1568-73	214	317	340	272	1143	470269
1573-78	258	335	363	217	1173	486027
	1057	1651	1818	1185	5711	2377365
1599-04	73	184	165	106	528	349465
1604-09	75	126	119	119	439	358287
1609-14	88	149	131	131	499	381588
1614-19	85	145	159	98	487	342941
1619-25	128	187	160	145	620	368016
	449	791	734	599	2573	1800297

Het is duidelijk dat de inval van de Fransen in 1558 een weerslag heeft gehad op het aantal transacties, ook tijdens de jaren na de Beeldenstorm is het aantal transacties duidelijk verminderd, blijft daarna redelijk stabiel maar stijgt beduidend tijdens de periode 1619-25. Voor alle perioden moet vastgesteld worden dat de meeste transacties tijdens de winter en de lente worden gesloten, zowel voor als na de crisis.

Tabel 2 : Aantal transacties, polders, losse gronden

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Oppervl.
1553-58	59	121	119	81	380	375467
1558-63	72	88	87	60	307	302097
1563-68	78	119	127	77	401	416506
1568-73	81	99	103	81	364	314532
1573-78	81	99	103	81	364	314532
	358	526	439	380	1816	1723134

⁹ De totale oppervlakte in deze en andere grafieken wordt uitgedrukt in vierkante roeden. Ieder vierkante roede is 0,0014666 ha groot.

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Oppervl,
1599-04	16	45	57	26	144	166448
1604-09	25	36	31	38	130	229530
1609-14	45	44	50	58	197	307423
1614-19	43	62	61	41	207	273078
1619-25	46	39	59	47	191	245070
	175	226	258	210	869	1221549

Ook hier kan de invloed van de Franse inval van 1558 vastgesteld worden, buiten deze periode is het aantal transacties vrij stabiel. Na de crisis valt op dat vanaf 1609-14 het aantal transacties toeneemt. Voor beide perioden mag vastgesteld worden dat tijdens de winter en de lente de meeste transacties gebeuren, wat ook in het zandleemgebied het geval was.

Tabel 3. Transacties, zandleemgebied, hoeven¹⁰

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Oppervl,
1553-58	12	29	34	9	84	129361
1558-63	20	37	28	24	109	217022
1563-68	25	25	35	18	103	183047
1568-73	28	44	34	34	140	174259
1573-78	37	58	38	28	161	240629
	122	193	169	113	597	944318
1599-04	25	31	33	20	109	256448
1604-09	19	10	27	28	84	260177
1609-14	21	23	34	27	105	239021
1614-19	20	27	26	24	97	279780
1619-25	19	26	21	23	89	175940
	104	117	141	122	484	1211366

In tegenstelling met de losse gronden daalt het aantal transacties tijdens de periode van de inval van de Fransen niet, naar het einde van de eerste periode toe stijgt zelfs het aantal transacties. Tijdens de tweede periode ligt het aantal transacties van hoeven beduidend lager.

¹⁰ In de registers worden hoeven steeds aangeduid met de term "behuusde hofstede".

In de eerste periode worden de meeste hoeven verkocht tijdens de winter en de lente, tijdens de tweede periode zien wij een verschuiving naar lente en zomer.

Tabel 4. Transacties, polders, hoeven

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Oppervl.
1553-58	9	12	13	9	43	157486
1558-63	8	14	14	8	44	218748
1563-68	17	20	30	12	79	428393
1568-73	18	20	21	14	73	256686
1573-78	20	26	22	10	78	437358
	72	92	100	53	317	1498671
1599-04	9	11	11	13	44	253944
1604-09	7	7	14	14	42	332400
1609-14	18	19	10	11	58	477817
1614-19	14	9	14	12	49	355426
1619-25	13	17	17	14	61	267018
	61	63	66	64	254	1186605

De inval van de Fransen in 1558 heeft in de polders schijnbaar minder effect gehad op de transacties dan in het zandleemgebied. Feit is wel dat na 1568-63 het aantal transacties bijna verdubbeld is. Tijdens de tweede periode ligt het aantal verkopen aanvankelijk lager maar later stijgt het aantal transacties. Tijdens de eerste periode werden de meeste hoeven verkocht tijdens de winter en de lente, tijdens de tweede periode is dit onderscheid veel minder duidelijk te merken.

Tabel 5. Vergelijking zandleemgebied-polders

	Zandleemgebied		Polders	
	1553-1578	1599-1625	1553-1578	1599-1625
Gronden, ha :	3487	2640	2527	1792
Grootte/transactie	0,61 ha	1,02 ha	1,39 ha	2,06 ha
Hoeven	1385	1777	2198	1740
Grootte/transactie	2,31 ha	3,67 ha	6,93 ha	6,85 ha

Bij de losse gronden moet genoteerd worden dat de verkochte percelen tijdens de eerste periode beduiden kleiner waren dan tijdens

de tweede periode, dit zowel voor het zandleemgebied als voor de polders. Voor de hoeven geldt deze vaststelling alleen voor het zandleemgebied, in de polders zien wij een omgekeerde situatie.

Tabel 6 : Percentages zandleemgebied-polders

	Zandleemgebied		Polders	
	1553-1578	1599-1625	1553-78	1599-1625
Oppervlakte	4852	4417	4725	3532
Percentage	20,8	18,9	45,2	33,8

Gezien de grotere oppervlakte van de verkochte percelen en hoeven in de polders is het logisch dat het percentage verkochte goederen tegenover de totale oppervlakte in de polders beduidend hoger ligt dan in het zandleemgebied.

De prijsevolutie van de landbouwgronden

Over de prijsvorming van de landbouwgronden en hoeven hebben de tijdgenoten weinig nagelaten, op één uitzondering na : Cornelis Uphoghe, schepen, 50 jaar, Matthys Verdonck fs Jacob, 68 jaar oud, Michiel Morand fs Jan, 24 jaar, alle drie wonend te Leffrinckoucke, attesteren op vraag van Sieur Alonso de Palma Carillo, dat de gronden in de kasselrij in tijden van vrede veel duurder zijn dan nu, en ook als gronden uit de hand verkocht worden zij meer waard zijn dan in openbare verkoping...¹¹.

Bij het berekenen van de prijzen hadden wij de keuze ofwel een gewoon gemiddelde berekenen ofwel de mediaan van de prijzenreeks bepalen. Het feit dat soms extreem hoge en lage prijzen werden genoteerd, opteerden wij voor de berekening van de mediaan van de beschikbare prijzenreeks.

¹¹ ACB FF 469, f° 188v°. Datum : maandag 22 oktober 1607.

Tabel 7 : Evolutie van de prijzen, zandleemgebied, losse gronden¹²

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Gem.
1553-58	141	134	137	132	135	142
1558-63	100	96	105	99	100	125
1563-68	108	108	108	109	108	115
1568-73	120	120	120	120	120	133
1573-78	154	150	160	155	156	161
	124	120	120	120	120	135
1599-04	114	115	100	106	108	128
1604-09	120	120	120	132	120	127
1609-14	157	160	156	156	156	165
1614-19	200	204	200	192	200	204
1619-25	231	240	240	236	240	251
	168	162	166	156	165	175

Tijdens de eerste periode is er nauwelijks sprake van seizoenschommelingen van de grondprijs, wel moet vastgesteld worden dat de Franse inval de prijs van de grond sterk deed dalen. Deze inzinking wordt maar langzaam ongedaan gemaakt tijdens de volgende perioden, het duurt tot 1573-78 om een notoire stijging te kunnen vaststellen. Na de crisis ligt de prijs gedurende de twee eerste perioden een stuk lager dan voor de crisis, maar vanaf 1609-14 moet een sterke prijsstijging vastgesteld worden.

Tabel 8 : : Evolutie van de prijzen : Zandleemgebied, Hoeven

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Gem.
1553-58	197	204	209	180	204	192
1558-63	192	156	192	150	180	145
1563-68	180	120	144	168	156	147
1568-73	174	184	177	215	192	182
1573-78	267	262	223	269	260	211
	215	192	192	200	194	175

12 De prijzen zijn uitgedrukt in ponden parisis per gemet van 0,44 ha. De seizoensprijzen en de prijzen per jaar zijn medianen, de kolom "Gem." bevat het gewoon gemiddelde.

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Gem.
1599-04	136	144	144	123	144	141
1604-09	156	126	180	144	144	153
1609-14	200	216	205	183	200	186
1614-19	240	240	282	249	258	233
1619-25	300	306	303	271	289	276
	194	214	210	192	200	193

De prijs van de hoeven kreeg met de inval van de Fransen in 1558 rake klappen en het duurt 15 jaar vooraleer de prijs het niveau van 1553-58 kan bereiken en overstijgen. Na de crisis ligt de prijs van de hoeven op een zeer laag niveau en het duurt tot 1614 vooraleer de waarden genoteerd tijdens de eerste periode bereiken en overschrijden.

Wat de seizoensschommelingen aangaat, stellen wij wel beduidende verschillen vast. Tijdens de eerste periode zijn de hoeven het goedkoopst tijdens de winter en de lente, tijdens de tweede periode zijn de hoeven juist het duurst in de winter en de lente.

Tabel 9. Evolutie van de prijzen : polders, losse gronden

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Gem.,
1553-58	82	96	90	96	96	100
1558-63	69	64	69	68	67	68
1563-68	69	60	66	72	66	71
1568-73	92	72	72	72	73	77
1573-78	92	72	72	72	73	77
	80	78	76	78	78	84
1599-04	91	84	84	99	89	85
1604-09	96	84	96	82	89	101
1609-14	144	108	117	121	120	114
1614-19	120	129	156	150	133	154
1619-25	165	157	159	160	161	181
	120	110	120	120	120	130

De losse gronden in de polders krijgen een ernstige klap met de Franse invasie van 1558, en de prijs kan zich nauwelijks herstellen. Na de crisis gaat de prijs sterk stijgen.

Van seizoensschommelingen is hier nauwelijks sprake, alleen tijdens de tweede periode is de prijs tijdens de winter een stuk lager.

Tabel 10. Evolutie van de prijzen, polders, hoeven

Periode	Herfst	Winter	Lente	Zomer	Totaal	Gem.
1553-58	168	144	141	122	144	130
1558-63	93	71	114	55	88	151
1563-68	66	84	75	97	84	98
1568-73	94	70	120	102	102	106
1573-78	96	96	111	124	102	110
	96	95	104	109	100	114
1599-04	144	120	114	114	117	111
1604-09	89	108	108	74	102	97
1609-14	125	178	125	163	147	152
1614-19	132	300	168	187	192	174
1619-25	204	168	240	185	189	182
	132	168	143	135	144	144

Tijdens de eerste periode moeten wij vaststellen dat de prijzen van de hoeven in de Polders helemaal niet te lijden hadden van de Franse inval van 1558, het is pas vanaf 1563-69 dat de prijzen sterk dalen om gevolgd te worden door een licht herstel. Het niveau van 1558-63 wordt echter niet meer bereikt. Ook na de crisis blijft de prijs van de hoeven aan de lage kant, het is maar vanaf 1609 dat de prijs spectaculair gaat stijgen.

Tijdens de eerste periode zijn wel seizoensschommelingen vast te stellen : de hoeven zijn tijdens de lente en de zomer iets duurder, na de crisis zijn de hoeven het duurst tijdens de winter en de lente.

Tabel 11 : Prijsvergelijking zandleemgebied-polders

	zandleemgebied		polders	
	1553-1578	1599-1625	1553-1578	1599-1625
Gronden	120	165	78	120
Hoeven	194	200	100	144

Met uitzondering van de periode 1553-1578 in het Zandleemgebied, waar de hoeven 60% duurder zijn, ligt het verschil tussen 20 en 30 %.

Tot nu toe werd de prijs van de grond in geld bestudeerd. Het is meer dan gewettigd zich af te vragen hoeveel hectoliter tarwe er nodig waren om een gemet land aan te kopen

Tabel 12 : Grondprijs in hectoliter tarwe¹³

Periode	Prijs	Prijs tarwe ¹⁴	Hl tarwe/gemet	Index
1553-58	135	5,10	26,5	100
1558-63	100	4,13	24,2	91
1563-68	108	5,18	20,8	78
1569-73	120	5,14	23,3	88
1573-78	156	7,77	20,1	76
1600-04	108	9,57	11,3	43
1604-09	120	9,08	13,3	50
1609-14	156	8,53	18,3	69
1614-19	200	10,99	18,2	69
1619-25	240	11,31	21,2	80

Wanneer wij de evolutie van de grondprijs benaderen vanuit het aantal hectoliter tarwe dat nodig is om een gemet land te kopen, moeten wij vaststellen dat de grond het duurst was in de periode 1553-58, nadien gaat de prijs dalen – met uitzondering van de periode 1569-73 – tot een absoluut dieptepunt in 1600-04. Daarna begint de prijs opnieuw te stijgen maar bereikt nooit meer het niveau van 1553-68.

Prijsevolutie vette weiden

In het zandleemgebied werden geen vette weiden verkocht, alleen in de polders. Het gaat hier om heel bescheiden aantallen. Tijdens de eerste periode waren er drie transacties : de mediaan van de prijs bedroeg 337 pond parisis (gemiddelde : 338 lb pars). Tijdens de tweede periode waren er 9 transacties, de mediaan bedroeg 286

13 Wij nemen hier de losse gronden in het zandleemgebied.

14 Voor de tarweprijs te Sint-Winnoksbergen, zie : P. Vandewalle, "De evolutie van de graanprijzen in West- en Zuid-Vlaanderen, 14de-19de eeuw", in : J. Craeybeckx en F. Daelemans (eds.), *Bijdragen tot de Geschiedenis van Vlaanderen en Brabant*, III, pp. 69-70.

(gemiddelde : 234 lb pars). Hier is duidelijk dat de weinige transacties van vette weiden een waardevermindering aantonen.

Prijsevolutie van de meersen¹⁵

Tijdens de eerste periode werden er 53 transacties van meersen genoteerd. De mediaan van de prijs bedroeg 220 lb pars, het gemiddelde 219 lb pars. Tijdens de tweede periode waren er 17 verkopen met als mediaan 240, het gemiddelde bedroeg 274. Uit de weinige gegevens mag besloten worden dat de meersen duurder waren dan de andere gronden en ook een bescheidener waardevermeerdering toonden.

Prijsevolutie van de elsten¹⁶

Tijdens de eerste periode werden 26 transacties genoteerd, de mediaan bedroeg 79. Tijdens de tweede periode waren er 10 verkopen met als mediaan 104. Ook hier lag de prijs hoger tijdens de tweede periode.

Prijsevolutie van hooigras¹⁷

Periode	Polders		Zandleemgebied	
	Aantal	Prijs	Aantal	Prijs
1553-78	73	84	8	128
1600-25	84	87	5	100

De gegevens voor het zandleemgebied zijn te schaars om er ernstige besluiten uit te trekken. Voor de polders mag een heel kleine prijsstijging vastgesteld worden in de tweede periode.

15 Uit de bron mogen wij afleiden dat meersen laaggelegen, vochtige weiden zijn. Zij komen bijna uitsluitend in het zandleemgebied voor. In de Polders werden over de twee perioden slechts 3 transacties van meersen opgetekend.

16 Elsten zijn kleine partijen begroeid met takhout dat om de 7 of 10 jaar gekapt werd. Zij komen alleen voor in het zandleemgebied.

17 Hooiweiden zijn zeer typisch voor de polders, toch komen er enkele voor in het zandleemgebied.

Prijsevolutie van de molens

De bronnen vermelden geregeld transacties van molens of gedeelten ervan :

Periode	polders		zandleemgebied	
	Aantal	Prijs	Aantal	Prijs
1553-78	29	1200	24	1512
1600-25	10	2363	17	2400

In de polders verdubbelden de molens bijna in prijs, in het zandleemgebied was de stijging ook aanzienlijk. Uiteindelijk stellen wij vast dat de molens tijdens de tweede periode bijna evenveel waard waren¹⁸.

Klassering volgens waarde

Het is mogelijk een klassement op te stellen van de verkochte goederen. Eerst komt de eerste periode aan bod.

Soort	Prijs
Vette weiden polders	337
Meers zandleemgebied	220
Hoeven zandleemgebied	194
Losse gronden zandleemgebied	120
Hoeven polders	100
Hooigras polders	84
Elsten zandleemgebied	79
Losse gronden polders	78

¹⁸ Er moet terdege rekening gehouden worden met het feit dat de ene molen de andere niet is, sommige molens konden dubbel zoveel graan malen dan de andere. Dit onderscheid kan helaas niet uit de bronnen worden opgemaakt.

Voor de tweede periode ziet de tabel er als volgt uit :

Soort	Prijs
Vette weiden polders	286
Meers zandleemgebied	240
Hoeven zandleemgebied	200
Losse gronden zandleemgebied	165
Hoeven polders	144
Losse gronden polders	120
Elsten zandleemgebied	104
Hooigras polders	87

Besluit

Wij konden bijna alle grondtransacties volgen tijdens twee periodes in de kasselrij Sint-Winnoksbergen. Daarbij werden meer poldergronden verhandeld dan zandleemgronden, wat logisch is gezien de verkochte stukken poldergrond en hoeven groter zijn.

Bij het beschouwen van de prijsevolutie moesten wij vaststellen dat er weinig seizoensschommelingen in de prijzen moeten vastgesteld worden. Wel werden de meeste gronden verkocht tijdens de lente. Uiteraard was er een groot verschil tussen de verschillende soorten percelen die verkocht werden. Koplopers waren de vette weiden in de polders en de meersen in het zandleemgebied. De gronden en de hoeven in het zandleemgebied zijn ook duurder dan de percelen in de polders.

Wanneer wij de prijsevolutie in hl tarwe per gemet benaderen moeten wij vaststellen dat de prijs een dalende tendens vertoont naar het einde van de 16de eeuw toe, en in het begin van de 17de eeuw er lang over doet om uit het dal te raken en een niveau te bereiken dat reeds op het einde van de 16de eeuw was bereikt.

der
te
ig-
den
wee
ter
erd.
den
sten
naer
ide:
er
met
huis
lai-
en;
de
eelt
la-
ooit
e.
naer
e on-
was
in de
en in
hikte
zeft
beter
dat
rzel.
en 16
naer
sou
zelfs-
tegen
men.
innen
reven
illerie
lagen;
at de
ra, ik
proer
hoord.
kemen

van
verre het 1.° deel.

Hierby moet gevoegd worden de getuigenis van den heer Dubois,
instructie-regter by de regtbank van eersten aenleg te Ryssel, die
wy in ons nummer van den 23 augustus medegedeeld hebben.

BRUGGE, 25 augustus.

In de kiezingen die alhier voor den Gemeente Raed plaats
hebben gehad, hebben 883 kiezers deel genomen. De vol-
strekke meerderheid was dus 442.

Ziet hier den uitslag derzelve met het getal stemmen die
elk een der gekozen leden heeft bekomen :

MM. De Pelichy-Van Huerno met	794	stemmen.
L. De Lescluse,	626	"
Van de Walle-Vermeulen,	604	"
Jules Roels,	587	"
B. Jooris,	579	"
P. Sinave,	576	"
Verhulst-Van de Poele,	506	"
Bauwens, rechter,	505	"
Van der Hofstalt-Goddy,	484	"
Van Caloen-Van Ockerhout,	449	"

Zyn gekozen by ballotagie :

MM. Boyaval-Du Jardin. met	460	stemmen.
Van Zuylen-Van Moerkerke,	448	"
De Clercq, ingenieur,	441	"
De Penaranda, Charles,	402	"
Devaux, Paul,	387	"
Van Severen, vice-president,	388	"
Herrens, Pieter, chef de bureau,	331	"
Serweytens, Charles, koopm.	341	"
De Buscher, notaris,	339	"
Jonekheere, Hypolite,	326	"
Marlier, Ernest,	306	"
Goethals, vrederegter,	297	"
Lemaire-de Clercq,	293	"
Coppieters-T'Wallant,	294	"
Chantrell-Stappens,	287	"

Gisteren was het gerucht algemeen verspreid dat den heer
B. De Pelichy-Van Huerno tot raad zoude

De Gazette van Brugge (25.8.1848, p. 2) brengt de uitslag van de gemeenteraadsver-
kiezingen van 22 augustus 1848.

Brugge, Openbare Bibliotheek

Verlaging van de kiescijns en verkiezingen te Brugge, 1848

De revolutionaire bewegingen van 1848 vertrokken vanuit Parijs en zetten Europa in rep en roer. In februari werd koning Louis-Philippe tot troonsafstand gedwongen, werd de republiek uitgeroepen en een voorlopige regering ingesteld. De schrik voor een inval en voor een zelfde sociale omwenteling maakte zich meester van brede kringen in België¹. Ook Brugge reageerde geschokt. Men wist dat er een politieke vereniging van radicalen ageerde onder de naam *Jan Breydel en Pieter de Coninc*' maar dat die niet zoveel voorstelde. De 20.000 armen in de stad joegen meer vrees aan. De jaren 1815, 1830 en 1847² hadden geleerd dat die massa gevoelig reageerde op economische recessies en met een blinde woede tot ontlasting kon komen.

Een klimaat van onzekerheid en onrust

Van zodra de eerste geruchten over de gebeurtenissen in Parijs bekend geraakten, zetten de politieke strekkingen alle vetes opzij en zochten ze toenadering tot elkaar. *Le Nouvelliste*, – even later opgevolgd door *La Patrie* –, *De Standaerd van Vlaenderen*, de *Nyverheid*, *le Journal de Bruges* en de *Gazette van Brugge* legden een gezamenlijke eed van trouw af aan de koning, de grondwet en de regering en

-
- 1 Dhondt (J.). *Men schreef 1848*, Nieuw Vlaams Tijdschrift, 1949, pp. 428-444 ; De Vroede (M.). *De Vlaamse reacties op de Februari-omwenteling van 1848*, ibid. 1946, pp ; 912-627 ; Vermeersch (A.J.). *L'opinion belge devant la révolution Française de 1848*, Revue du Nord, 1967, pp. 483-508. Gooch (B.D.), *Belgium and the February Revolution*, Den Haag, 1963.
 - 2 Van den Abeele (A.). *Een episode uit de geschiedenis van de Brugse Burgerwacht*. Het Brugs Ommeland, 1981, 135-153. id. *Hongeroproer te Brugge 2 en 3 maart 1847. Een breekpunt tijdens de "Ellende der Vlaanders"*. Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, 1982, pp. 131-192.

beloofden alle partijtwisten op te schorten. De drijfveer was duidelijk : het bezit moest veilig gesteld en alle socialistische theorieën moesten het ontgelden³. De slogans die furore maakten als : geen recht op eigendom, algemeen stemrecht, organisatie van de arbeid, nationale werkhuizen, recht op arbeid, werden toegeschreven aan het troebel brein van gelukzoekers, dweepers, demagogen en arrivisten, in één woord van “des utopistes insensés”⁴. De slogan : België heeft geen behoefte aan een revolutie, werd voortdurend herhaald. Slechts drie bladen weken van die lijn af af : *L’Impartial de Bruges*, *de Hoop van Brugge* en het *Brugsche Vrye*. Jan Perneel, redacteur van *l’Impartial* behoorde tot de groep van ontevredenen van 1830. Priester Beeckman, die eerst redacteur van de *Hoop van Brugge* was vooraleer zijn eigen blad uit te geven, had contacten met de kring ‘*Jan Breydel en Pieter de Coninc*’. Vandaar dat het parket eerst aan hem dacht toen er op 25 maart te Brugge brandschriften tegen de gouverneur werden verspreid⁵. Het

- 3 *Nouvelliste*, verder Nouv. 28.2.1848, p.3 ; 3.3.1848, p. 1 ; 1-3-6-8.4.1848, p. 1 ; *La Patrie*, verder Pat. : 18.5.1848, p. 2 ; 21.6.1848, p. 1 ; 1.5.1848, p. 2 : “Belges avant d’être flamand ou Brugeois” ; *Standaerd van Vlaenderen*, verder St.v.Vl. 29.2.1848, p. 1 ; 27.6.1848, p. 2 ; *De Nyverheid* verder Nyv. 1.3.1848, p. 1 ; 29.3.1848, p. 1 : “God zal België behouden” ; 29.3.1848, p. 1 : “De Vlamingen leggen met de Walen de handen ter verbroedering ineen” ; 24.5.1848, p. 1 : “... Eendracht rond koning en grondwet. België niet prijsgeven aan het ‘kommunismus’” ; *Le Journal de Bruges* verder Jr. de Br. : 29.2.1848, p. 1 ; 25.2.1848, p. 1 ; *De Gazette van Brugge* verder Gaz.v.Br. : 1-6-10.3.1848 ; 7.2.1848, p. 1 : “Aen de Waelen [...] luister niet naer hen die met democratie, fourrierismus, republiek en andere schoone woorden meer, bij u komen huichelen [...] en gij wil ook immers aen Frankrijk niet zyn ; gij ook haet immers dat zuidsich ras dat ons van de kaert der volken zou willen wegvagen ? [...] Laet de Vlaenderen Vlaemsch zyn en gij waelsch, – en toch een volk...” Ibid. 18.2.1848, p. 2 : “... Dat eenieder zich de broederhand reike, meer of ooit moeten wy vereenigd blyven, want onze nationaliteit kan in korte dagen opnieu in de weegschael gelegd worden...”
- 4 Nouv. 29.3.1848, p. 1 ; 5-24.4.1848, p. 1 ; St.v.Vl. : 28.9.1848, p.1 ; 9.11.1848, p. 1. Nyv. 19.4.1848, p. 1 ; 21-25.5.1848, p. 1 ; Gaz.v.Br. : 3.4.1848, p. 2 : “logens en onwaerheden : sommige spreuken die te Parys verspreid worden : het volk is souverain. De bazen hebben lang genoeg de wet gesteld aen het werkvolk. Thans mag het werkvolk aen de bazen de wet stellen. Den werkmann heeft lang genoeg gewerkt, het is tyd dat hij rustte, en den rijke hem een deel zijner goederen geve. Het werkvolk heeft regt om in de winsten te deelen...” Tegen de republikeinen van de Gentse ‘Broedermin’ : 25.10.1848, p.1 ; 3.11.1848, p. 1. Pat. : 1-17.5.1848, p. 1 ; 1-4-8-11-18.7.1848, p. 1 ; 18.5.1848, p.1 A : een groep uit de wijze van typering van de revolutionairen : “... la lie du peuple ... les éléments les plus infimes et les plus impurs ... la boue mise en fermentation par les niveleurs ... souveraineté de la populace... la barbarie avait triomphé...”
- 5 Van den Abeele (A.). *De Hoop van Brugge 1846-1848. Politiek blad en roddel-*

was even veelbetekend dat het eerste openlijke incident te Brugge uitgelokt werd door een boekbinder die werkte bij Alphonse Bogaert die de druk van beide bladen verzorgde. De man werd opgeleid toen hij op de Grote Markt bedronken "Vive la République" begon te schreeuwen⁶. *L'Impartial* en het *Brugsche Vrye* stelden zich nochtans niet op als revolutionairen, wel konden ze er niet toe besluiten vertrouwen te geven aan een regering die geen oplossing bracht aan de economische crisis van Vlaanderen⁷. *L'Impartial* was geen voorstander van de organisatie van de arbeid en priester Beeckman liet zich zeer laatdunkend uit over de communisten en de socialisten. Hij beweerde dat zijn optreden geïnspireerd was door de leer van Lamennais. Het bleef echter opvallen dat hij alle te progressieve artikelen niet ondertekende met zijn gewone initialen A.B. maar wel met 'medegedeeld'⁸. Alleen de *Hoop van Brugge* nam openlijk stelling voor de Franse republiek⁹.

Iedereen was het erover eens dat er hervormingen noodzakelijk waren. Unaniem sprak men zich uit voor uitbreiding van het kiezerskorps, de afschaffing van de zegelbelasting op de bladen en tegen de cumul van volksvertegenwoordiger-ambtenaar. Hetzelfde gold voor de besparingen, allerlei voorstellen circuleerden. De vervoering over de eerste hervormingen sloeg vlug van zodra de verhoging van de belastingen ter sprake kwam. Geen enkel blad nam de verdediging op van 'les gens fortunés'. Men was het er algemeen over eens dat de kleine handelaars, nijveraars en ambachtsslieden het dieptepunt had-

krantje. Het Brugs Ommeland, 1982, 4, pp. 306-307, 310. Wouters (H.), *Dokumenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging, 1831-1853*. Leuven-Parijs, 1964, I, p. 514. Br. Vrye : 1-19-27.9.1848, p.1 ; 29.9.1848, p. 1 ; 14.10.1848, p. 1 ; 6.12.1848, p. 3.

6 Rijksarchief Brugge/ M.A. 1848/26. Police. Burgemeester aan gouverneur 6.3.1848.

7 Br. Vrye : 17.6.1848, p. 1 ; Imp. 4-8-11-30.3.1848, p. 1 ; 4-5.4.1848, p. 1. *L'Impartial* was het enige blad dat op 11.3.1848, p.2.B de verwijdering uit Brussel van "la famille Marx" aanklaagt.

8 Imp. : 8.3.1848, p. 1 ; 22.3.1848, p. 1 ; Br. Vrye : op 27.5.1848, p. 3 : voor kosteloos staatsonderwijs, algemeen stemrecht, absolute scheiding van kerk en staat, organisatie van de arbeid, klimmende belastingen ; 31.5.1848, p. 3 : tegen het leger, voor wet op het onderwijs, tegen een zeemacht ; 8.7.1848, p. 1 : voor recht op arbeid, pensioenen voor ouderlingen, kosteloos lager onderwijs, een vrijwilligersleger, vermindering van legeruitgaven...

9 Van den Abele (A.). *De Hoop...*, pp. 315-316.

den bereikt en niet meer verder konden noch mochten uitgerperst worden¹⁰.

De arbeiders zelf keken vrij apathisch tegen deze revolutionaire psychose aan. Hun ontevredenheid had geen uitstaans met de thema's die Parijs deden zinderen. Het stadsbestuur nam wel maatregelen om een uitbarsting te voorkomen. Toch deden er zich samenscholingen voor. Die op 14, 15 en 16 maart verliepen in een rustige sfeer. Het werkgebrek vormde het hoofdthema. De politie had geen moeite om de betogers van de markt te verwijderen. Geen enkele aanwijzing duidde op het bestaan van een vooraf bepaald plan, van leiders, van een organisatie. Dat onschuldige voorval volstond echter om de sluimerende vrees voor onlusten aan te wakkeren. De gemeenteraad vaardigde een verbod van samenschooling uit, richtte een brief naar alle burgers en burgerkringen om hen aan te zetten gedeeltelijk op eigen kosten voetpaden aan te leggen en gelastte de wijkmeesters met de ordehandhaving¹¹. Ook de burgerwacht en de Jagers-Verkenneren gespten hun uniform aan¹².

Alle kranten, zonder uitzondering, noteerden met voldoening de kalmte waarvan de arbeiders blijk gaven¹³. Een bijeenkomst van arbeiders, voorzien op 15 juni, met het doel om gezamenlijk werk te vragen aan de burgemeester en de gouverneur, ging niet door. Een 200-tal arbeiders troeften bijeen aan de Bloedput maar gaven gewillig gehoor aan het verzoek van een commissaris om uiteen te gaan. Verder meldde men nog zeer sporadisch vijandige kreten en het bestaan van een paar pamfletten met revolutionaire inslag. Op 1 mei riepen twee dronken kerels 'Vive la république'. Midden mei drongen een 220 arbeiders aan op de uitbetaling van hun loon. Op 30 juni en 1 juli werd aan het huis van Pecsteen een pamflet aangetroffen met als titel : 'Weg met de rij-

10 Vrijwel dagelijks in alle bladen.

11 Wouters (H.) : op. cit. I. pp. 451, 452, 457.
R.A.B./ M.A.1848/26. Police. Burgemeester aan gouverneur, brieven van 27.2, 4-14-15-16-17.3.1848. Stadsarchief Brugge. Résolutions du conseil, 20. Zitting van 23.3.1848, p. 114. Jr.de Br. : 5-9-15-23.3.1848, p. 1 ; St. v. Vl. : 7-9-11-16.3.1848, p. 1 ; Nouv. 8.3.1848, p. 1 ; 18.4.1848, p. 2 ; Imp. 9-15.3.1848, p.1 ; 4-18.4.1848, p. 1.

12 R.A.B./M.A. Affiche n° 3029 van 10.3.1848.

13 Alle kranten, vrijwel dagelijks. Imp. : 6.6.1848, p.1.A : "Au nom de Dieu, du travail pour les ouvriers..." ; 30.6.1848, p. 1.B : "Du travail, s'il vous plait, pour nos ouvriers..."

ken'. Vanaf augustus tot december heerste er een volstrekte kalmte. In november werden twee vlugschriften in de Naaldenstraat en aan de Leeuwenbrug gevonden waarin geprotesteerd werd tegen de uitvoer van levensmiddelen naar Engeland¹⁴. Dat alles betekende echter te weinig om van een gestructureerde actie te kunnen spreken.

De weerslag op het politieke vlak

De liberale regering van Charles Rogier hield het hoofd koel en trof maatregelen om de radicale beweging de wind uit de zeilen te nemen. Ze verlaagde op 12 maart de kiescijns tot het grondwettelijke minimum (20 gulden), ze schafte op 26 mei het dagbladzegel af, vaardigde de wet op de onverenigbaarheden uit waardoor staatsambtenaren geen parlementair mandaat meer mochten uitoefenen en schreef nieuwe verkiezingen uit.

De vraag was wat er zou gebeuren tijdens de geplande verkiezingen. Er bestonden te Brugge nog geen gestructureerde partijen, maar wel politieke tendensen. Een embryo van een liberale partij had naar aanleiding van het Liberaal Congres van 1846 vorm gekregen maar was achteraf zachtjes ingedommeld¹⁵. De vrees voor een inval van Franse revolutionairen was vooral aan katholieke zijde zeer levendig. Daarom besloten ze hun wantrouwen ten aanzien van de liberalen tijdelijk van zich af te zetten en toenadering tot hen te zoeken. De liberalen reageerden op dat initiatief niet afwijzend maar ook niet onverdeeld positief of enthousiast. Beide spraken zich eendrachtig en zeer expliciet uit voor het behoud van de Belgische natie en verwierpen elke afhankelijkheid van Frankrijk, de republiek en de sociale omwenteling. Een tijdlang verdwenen woorden als 'liberaal' en 'katholiek' uit de lokale pers¹⁶. Daarmee waren de problemen natuurlijk niet

14 R.A.B./M.A. 1848/29. Periodiek rapport van de politie ; Brief van burgemeester aan gouverneur van 1.5.1848 ; M 1849/41. Police. Burgemeester aan gouverneur, 2.11.1848 en 30.12.1848. Wouters (H.) : op cit. I. p. 657. St.v.Vl. : 13-16.5.1848, p. 2 ; Pa. 16.5.1848, p. 2.

15 Van Eenoo R., *Het ontstaan van de Liberale Partij te Brugge*. In : Hannes J. (red), *De charme van de rede. Huldeboek Albert Claes*. Brugge en Gent, 2004, pp. 33-65.

16 Pat. 30.5.1848, p. 1. : "Entre tous les partis, la menace d'un grand danger a opéré un grand rapprochement. Les partis ont désarmé en concluant une longue trêve, ou, pour mieux dire, il n'y a plus de parties...".

opgelost. Men kon zich vragen stellen omtrent de duurzaamheid van die eendracht. Zouden de tendensen voldoende zelfdiscipline kunnen opbrengen ? Wie en hoe zouden de kandidatenlijsten opgesteld worden en welk aandeel zou elke tendens krijgen ? Kreeg Brugge ook af te rekenen met een radicale beweging ?

De bisschop gaf alvast aan de geestelijkheid van zijn diocees het uitdrukkelijke verbod om zich met de verkiezingen in te laten¹⁷. Tijdens de campagnes die de verkiezingen voorafgingen, besteedden de lokale dag- en weekbladen geen woorden aan het gevoerde beleid of aan de toekomstplannen van de regering, van de provincieraad of van de gemeenteraad. Ogenschijnlijk ging de stad een periode van godsvrede tegemoet en was de unionistische geest van 1830 helemaal hersteld. Toch deed er zich een grondverschuiving voor.

De liberale partij neemt uitbreiding¹⁸

Bij de eerste gelegenheid die zich voordeed bleek dat de liberale vleugel geconfronteerd werd met een toevloed van nieuwe leden en dat er intern geen eensgezindheid heerste. De 'Association libérale', de enige politieke vereniging die Brugge rijk was, besloot naar aanleiding van een parlementair debat een vergadering te beleggen over een steunadres aan de Kamer. De opkomst van nieuwe leden was op zijn minst merkwaardig¹⁹. Op de eerste vergadering van 28 maart werden 54 nieuwe leden ingeschreven, op de tweede van 30 maart een tachtigtal. Het viel op dat nogal wat bekende katholieken wel van kamp maar niet van opinie waren veranderd. Zowel gematigde katholieken als liberalen voelden zich geroepen om kritiek op het ontwerp van dat steunadres te formuleren. Eerst struikelde men over de zin : "la réorganisation de l'armée sur des bases restreintes...". Prominente liberalen als Florimond Roels, Louis Boyaval en Auguste Goethals opperden dat daaruit niet mocht afgeleid worden dat de liberalen een wij-

17 Bisschoppelijk Archief Brugge. Reeks B. n° 200-201. Fonds Duclos, farde 95. Opinion des doyens sur l'opportunité de l'intervention du clergé dans les élections. Mai 1848.

18 In het verder verloop werden biografische gegevens slechts in uitzonderlijke gevallen weergegeven.

19 Gaz.v.Br. : 29.3.1848, 2.

ziging aan de bestaande militaire kaders voorstonden terwijl de liberalen Charles Meynne en Seresia een ingrijpende vermindering van de legereffectieven bepleitten. Slotsom was dat de bewuste passus op voorstel van J.-B. Coppieters geschrapt werd. Dat was meteen de eerste nederlaag van de meer radicalen.

Andere punten van minder principiële aard werden in alle sereniteit opgelost. Anders verliep het met de slotformule. Die wees op de economische ellende in Vlaanderen en drong aan op het afsluiten van een douane-unie met Frankrijk, Nederland of Duitsland. De eindzin klonk eerder sibillijns : "...les richesses de l'agriculture sont injustement réparties". De katholieken die alle hens aan dek hadden geroepen, protesteerden tegen die zin en eisten dat die van zijn 'communistisch' karakter zou ontdaan worden. De jonge historicus Joseph Kervyn droeg daarop een amendement voor waarin hij aandrong op een verlaging van de personele- en de verbruiksbelasting en een wijziging van de handelspolitiek. Hij eindigde met... "*elle [la Frandre] réclame aujourd'hui le développement des libertés comme base de l'industrie et la protection de l'industrie comme première condition de la liberté*". Die zin klonk fraai, bevatte alles en verbond niemand tot iets.

Die tussenkomst was echter niet naar de zin van de meer radicale fractie en in naam van het bureau maakte advocaat Eugène De Witte het voortbestaan van de 'Liberale Associatie' afhankelijk van het behoud van de slotzin die het bureau had voorgesteld. De meerderheid liet zich niet bepraten en een geheime stemming keurde het amendement van Kervyn met 72 tegen 70 stemmen goed. Daarop brak tumult uit en het bureau – zonder de voorzitter William Chantrell en Charles Fraeys –, op de voet gevolgd door 'libéraux de la veille', verliet de zaal en richtte 's anderendaags een nieuwe vereniging op onder de naam 'Union Libérale'. Ze wijzigden de statuten van 'l'Association Libérale' in die zin dat de toetredingsvoorwaarden voor staatsambtenaren bemoeilijkt werden en beloofden in een manifest zich in te zetten voor de materiële belangen van Vlaanderen en voor het lot van de arbeiders. Een snelle interventie belette dat beide kringen uit elkaar zouden groeien. Onderhandelaar Charles Devaux bewaakte dat het oorspronkelijke manifest van 'l'Association Libérale' gehandhaafd bleef mits weglating van de gewraakte passus en dat men in ruil zou instemmen met de gewijzigde statuten. 'l'Association Libérale' kwam bijeen in de 'Gouden Sleutel' en aanvaardde de schik-

king met 28 stemmen voor en 26 tegen, 'l'Union Libérale' vergaderde in het 'Keirske' en stemde voor met 30 tegen 11. Dat betekende echter het einde van 'L'Association libérale' want men besloot voortaan verder samen te werken onder de naam 'Union Libérale'. De katholieken hadden hun slag thuisgehaald maar de poging om de leiding van de kring in andere handen te doen overgaan, mislukte : het bureau bleef liberaal en William Chantrell nam opnieuw plaats in de voorzitterszetel.

De parlementaire verkiezing van 13 juni zet de toon

De verlaging voor Brugge van de kiescijns van 60 naar 20 gulden had voor effect dat het kiezerskorps vrijwel verdubbelde van 1.010 ingeschrevenen in 1845 tot 1.998. Het mandaat van de Brugse parlementaire afvaardiging liep af en moest dus vernieuwd worden. Dat gold voor advocaat Paul Devaux, rechter Charles Coppieters-Stochove en procureur des Konings Jean Maertens als Kamerleden en Jean de Pélichy van Huerne als senator. De nieuwe wet op de onverenigbaarheden maakte de herverkiezing van Coppieters en Maertens onmogelijk, zodat alleen Devaux en de Pélichy herkiesbaar waren.

Het lag voor de hand dat 'l'Union Libérale' de leiding van de campagne op zich zou nemen. Maar dat was duidelijk niet naar de zin van enkele stichters. Zowel de uitbreiding van 'l'Union Libérale' als de gestegen invloed van de katholieken zaten hen dwars. Ze vreesden overweldigd te worden door de nieuwe kiezers. Om de besprekingen in 'l'Union Libérale' te counteren, beraadde een klein en niet gestructureerd gezelschap zich vooraf in 'La Vieille Bourse'. Het stond bekend als radicaal liberaal, *La Patrie* bestempelde het als "le refuge ultra-démocratique". Het stelde een lijst samen die bestond uit advocaat Charles Meynne, advocaat-fabrikant Jules Roels, eigenaar Hector Le Bailly voor de Kamer en graaf Jean Marie Visart de Bocarmé²⁰ voor de senaat.²¹ P. Devaux was opvallend afwezig in dat kwartet.

20 Jean Marie Visart de Bocarmé. Geboren te Doornik : 29.1.1794 en overleden te Sint-Kruis : 30.10.1855. Zoon van Marie, Dieudonné en Marie-Claire, markiezin du Chasteler. Gehuwd met Marie-Thérèse de Man. *Annales de la Noblesse*, 1864, p. 262 ; 1898, II, p. 2486.

21 Imp. : 19.5.1848, p. 1. ; Jr.de Br. : 19.5.1848, p. 1. In verband met de nieuwe

De klerikalen lieten zich evenmin onbetuigd en beraamden in stilte een ander plan. Het lot van 'l'Union Libérale' was dus vooraf zo goed als bezegeld. Op 23 mei kwam dan 'l'Union Libérale' bijeen. De meerderheid van de leden bestond volgens *La Patrie* uit "libéraux sages et modérés" en werd omschreven door priester Beeckman van *het Brugsche Vrye* als een : "mengelmoes-coterie van domper en myter, van edelmans en ambtenaren". Artikel 12 van de nieuwe statuten voorzag volgende procedure : eerst stelde het bestuur een eigen lijst op bestaande uit drie namen ; daarop mochten de aanwezigen ook zes kandidaten voordragen, uit die groep moesten de definitieve kandidaten geselecteerd worden. De kandidaten van het bestuur voor de senaat waren – ongeraadpleegd – Jean Marie Visart de Bocarmé en voor de Kamer : P. Devaux, H. de Brouckère en J. B. Coppieters 't Wallant. Een duidelijk verschil dus met de visie van 'La Vieille Bourse'. De algemene vergadering gaf daarop de voorkeur aan de Pélichy (25 stemmen) voor de senaat, en voor de Kamer : J. Roels (56), H. Le Bailly (44), P. Devaux (42) en Ch. Meynne (30). Daarop trok C. Meynne zich terug. De lijst van 'La Vieille Bourse' had het dus gehaald, op één naam na : P. Devaux verving op het nippertje C. Meynne. Bij de definitieve stemronde zag het resultaat er als volgt uit : voor de senaat kreeg Jean Marie Visart de Bocarmé 56 en de Pélichy 35 stemmen. Er gingen 83 stemmen naar P. Devaux, 62 naar J. Roels, 53 naar H. Le Bailly, 35 naar J. Coppieters en 18 naar H. de Brouckère. De bekendmaking van de einduitslag verwekte consternatie : het bestuur voelde zich bekocht omdat de leden geen rekening hadden gehouden met zijn voorkeur, een groep liberalen onder leiding van vrederechter Hermans verliet luid protesterend de zaal, de katholieken keken sip omdat er geen enkele kandidaat uit hun rangen stamde en de handelsmiddens eisten een sterkere vertegenwoordiging. Slechts op één punt bereikte men een vergelijk : Visart de Bocarme die buiten zijn wil om was voorgedragen, liet weten dat hij bedankte voor de eer. De Pélichy schoof daardoor op naar de eerste

kiezers schreef C. Meynne in een uitnodiging tot een vergadering : "c'est sur cette classe d'électeurs que compte le parti déchu pour ramener ses hommes aux affaires" ; 20.5.1848, p. 1 was het niet eens met het radikaal etiket : "L'on devait plutôt reprocher aux membres de la réunion de 'La Vieille Bourse' trop de modération". 31.5.1848, p. 1 ; Pat. 30.5.1848, p. 1 ; 2.6.1848, p. 1 ; 5.6.1848, p. 1.

plaats en werd in het verdere verloop niet meer betwist²². Dat betekende ook de enige tegemoetkoming aan de katholieken.

Het bestuur van 'l'Union Libérale' bleek dus niet in staat om zijn wil op te leggen, zijn statuten te doen naleven en de uitspraak van de algemene vergadering te doen aanvaarden. Van dan af aan ging het erom de beslissing van de kiesvereniging ongedaan te maken. Meteen nam de werkelijke kiesstrijd een aanvang en na korte tijd geelk Brugge aan Parijs, in miniatuur uiteraard.

Het katholieke dagblad *La Patrie*, waarvan Pierre Lebrocquy nu de hoofdredactie waarnam, trad op als gangmaker van de misnoegden. Hij onthield zich zorgvuldig van kritiek op 'l'Union Libérale' doch speelde ondertussen handig in op de verzuchtingen van de nieuwe kiezers. Bijgetreden door de *Standaerd van Vlaenderen*, de *Gazette van Brugge* en de *Nyverheid*, hamerde hij voortdurend op het belang van politieke actie en spoorde hij alle verenigingen aan om eigen lijsten voor te dragen. Het was er hem zichtbaar om te doen de lijst van 'l'Union Libérale' onopvallend te torpederen. Deze oproep druiste volledig in tegen de statuten van 'l'Union Libérale' die de strikte naleving van de beslissing van de algemene vergadering oplegde²³.

'Burgerwelzijn'²⁴, een vereniging die vooral nieuwe kiezers telde, gaf gevolg aan die oproep en kwam bijeen op 1 juni. Nochtans verbood art. 5 van zijn statuten zich met politiek in te laten. Het bestuur stelde Jules Roels (14 stemmen), Antoine Sinave (13), Paul Devaux (10), C. Van Lede (8) en L. Delescluze (3) voor terwijl de leden van hun kant hun bestuurslid Jules Roels wipten en tipten op Charles van Lede, de grote beschermeling van de liberale *l'Observateur* van Brussel. Daarop barstte ook hier een scherp conflict tussen bestuur en leden uit²⁵.

22 Imp. : 24.5.1848, p. 1 ; 26.5.1818, p. 1 ; Gaz. v. Br. : 26.5.1848, p. 2 ; Jr. de Br. 24.5.1848, p. 1 ; 25.5.1848, p. 1 ; 8.6.1848, p. 1 ; St. v. Vl. 25.5.1848, p. 1, 2 ; Pat. 29.5.1848, p. 2 ; 30.5.1848, p. 1 ; Br. Vrye : 20.5.1848, p. 2.

23 Pat. 2.6.1848, p. 1 ; 26.5.1848, p. 1 ; 31.5.1848, p. 1 ; Jr. de Br. 3.6.1848, p. 1 ; 7.6.1848, p. 1.

24 Demarest (H.) *De Brugse Sayehalle*. Het Brugs Ommeland, 1974, p. 85. 'Burgerwelzijn' was gesticht op 9 april 1843 en was samengesteld uit 'werkbaezen'.

25 Pat. 3-5.6.1848, p.1 ; St. v. Vl. : 3-6.6.1848, p. 1 ; Gaz. v. Br. : 7.6.1848, p. 1 ; Nyv. 7.6.1848, p. 1 ; Jr. de Br. : 6.6.1848, p. 1.

De oproep van *La Patrie* richtte zich echter minder tot 'Burgerwelzyn' dan tot 'Le Cercle de Commerce'. Het bezwaar dat de kring in zijn statutaire vergadering van acht maanden tevoren uitdrukkelijk had bepaald dat hij zich van elke politieke inmenging moest onthouden, werd weggewuifd met de verwijzing naar de uitzonderlijke buitenlandse en binnenlandse toestanden. Het blad rekende stiltejes op de invloed van Charles Serweytens, ondervoorzitter van de vereniging en vertrouwensman van de katholieken. Dat manoeuvre was echter te doorzichtig en het blad had de oprichting van de kring te negatief onthaald, om nog geloofwaardig over te komen. De liberale *Journal de Bruges, Impartial de Bruges* en *Brugsche Vrye* waarschuwden dan ook hun lezers voor de intrige in 'het priesterlijk kiesnest'. De 'Cercle de Commerce' ging niettemin op de wenk in en organiseerde een kiesvergadering op 2 juni. Ook hier brak de verdeeldheid door. De liberaal Seresia, zelf bestuurslid van 'l'Union Libérale', beriep zich op de statuten om een deliberatie te verbieden, terwijl Ernest Marlier, medestichter van 'l'Association Libérale' en secretaris van de 'Cercle de Commerce' hem terechtwees. De raadpleging ging finaal door in twee stembeurten. Bij de eerste stemronde waren er 210 kiezers betrokken, bij de tweede 195. De stemmen waren als volgt verdeeld : de Pélichy : 185, P. Devaux : 148 en 123, H. de Brouckère : 119 en 114, J. Roels : 112 en 121, A. Sinave : 83 en 77, C. Van Lede : 53 en 29, E. Delescluze : 28 en 5, J. Coppieters : 7. De voorkeur ging hier eerder uit naar H. de Brouckère dan naar H. Le Bailly. Het bestuur van 'L'Union Libérale' mocht zich gelukkig achten : één van haar kandidaten werd opgevist²⁶.

Een volgende vereniging die zich geroepen voelde om haar stem in het kapittel te laten klinken was 'La Concorde'. Haar lokaal was gevestigd in 'De Gouden Sleutel' en ze telde vooral "burgers, notarissen, advocaten, bedienden, handelaars, reders, eigenaars en edellieden" onder haar leden. De stemronden gingen door op 7 en 12 juni. De pers publiceerde uitsluitend zeer summiere verslagen van de verichtingen : de uitslag op 7 juni luidde : Antoine Sinave : 40 stem-

26 Jr. de Br. : 25.5.1848, p. 1 ; 3.6.1848, p. 1 ; Gaz.v.Br. 26.5.1848, p. 2 ; 5-7.6.1848, p. 1 ; Imp. :27-31.5.1848, p. 2 ; 6.6.1848, p. 1 ; Br. Vrye : 20-27.5.1848, p. 3 ; Pat. 26.5.1848, p. 1 ; 5-6.6.1848, p. 1 ; St. v. Vl. : 1- 6.6.1848, p. 2.

men, Edouard Delescluze 26, Charles Van Lede : 24 ; de uitslag op 12 juni verschilde van de vorige : A. Sinave : 62 stemmen, C. Van Lede : 41 en P. Devaux : 32. Aangezien notaris Lebrun, venerabele van de loge, de vergadering voorzait, is het niet uitgesloten dat deze keus overeenstemde met de wensen van de Brugse loge²⁷.

Op 9 juni dan was het de beurt aan de 'Maetschappy der Vereenigde Grondeigenaeren' (Café de Arend). Hier bekwam A. Sinave 23 stemmen, Charles Van Lede 22, Henri de Brouckère 15, Paul Devaux 14 en Coppieters 9 stemmen²⁸.

Tussendoor werden hier en daar nog onaangekondigde vergaderingen gehouden.

Pierre Lebrocquy had de sluizen geopend maar was niet in staat om de vloedgolf in te dijken of te kanaliseren, want elke krant begon nu op eigen houtje met beschermelingen uit te pakken. *La Patrie* ontweek elke polemiek, zinspeelde niet op haar klerikale overtuiging, droeg geen eigen kandidaten voor, maar wraakte wel Hector Le Bailly en de werking van 'La Vieille Bourse'²⁹. De *Standaerd van Vlaenderen* stak haar hierbij een handje toe. Het heette dat advocaten, ambtenaren en edellieden strikt moesten geweerd worden. Deze afwijzing gold blijkbaar niet voor zijn eigen kandidaten : advocaat Paul Devaux en edelman J. Kervyn. Verder beantwoordden A. Sinave en C. Van Lede wel aan zijn ideaal³⁰. De *Gazette van Brugge* stelde haar hoop in Paul Devaux, Jules Roels en Henri de Brouckère. De uitslag van de verkiezing in de 'Cercle de Commerce' beviel haar het best. Ze brak onbarmhartig de andere kandidaten en vooral de advocaten af, met uitzondering van Paul Devaux³¹. *Le Journal de Bruges* leefde zo lang mogelijk de statuten van de 'Union Libérale' na en prees Roels en Le Bailly, maar bezweek uiteindelijk voor de algemene druk en suggereerde verontschuldiging de naam van Antoine Sinave in plaats van Hector Le Bailly³². *De Nyverheid* bepleitte in sterk patriottisch gezwol-

27 St. v. Vl. : 10-13.6.1848, p. 1 ; Gaz. v. Br. 9.6.1848, p. 1 ; Jr. de Br. : 9.6.1848, p. 1 ; Imp. 9.6.1848, p. 1 ; 10.6.1848, p.1 ; Br. Vryc : 10.6.1848, 2° supplém. ; Pat. :8.6.1848, p. 1.

28 St. v. Vl. : 8.6.1848, p. 2 ; 10.6.1848, p. 1 ; Imp. 10.6.1848, p. 1 ; Pat. :10.6.1848, p. 1.

29 Pat. 30.5.1848, p. 1.

30 St. v. Vl. : 27-30-31.5.1848, p. 1 ; 10.6.1848, p. 1 en 2.

31 Gaz. v. Br. : 24-26.5.1848, p. 2 ; 3.6.1848, p. 1.

32 Jr. de Br. : 19-25-27.5.1848, p. 1 ; 3-6-8-10-11-16.6.1848, p. 1.

len volzinnen voor een vertegenwoordiging van handel- en nijveraars en sloot advocaten en edellieden uit. Niettemin nam ze de verdediging op van de advocaten Paul Devaux en J.-B. Coppieters. Alleen haar derde kandidaat Jules Roels beantwoordde aan het vooropgestelde profiel³³. Het gerucht deed de ronde dat de drukker-uitgever van *l'Impartial de Bruges*, niet ongevoelig was voor steekpenningen. Zijn journalistieke kronkels tijdens de campagne waren niet van aard om het geroddel te ontcrachten. Aanvankelijk had hij geen goed woord over voor Henri de Brouckère, na de vergadering van 'l'Union Libérale' legde hij zich bij de uitspraak neer. Kort daarop deed zich weer een ommekeer voor : het blad liet Jules Roels en H. Le Bailly vallen en hemelde de verdiensten van Henri de Brouckère en Charles Van Lede op³⁴. Het dreef ook de spot met de systematische afwijzing van advocaten : "*A Bruges, ce mot fait horreur pour le moment, un avocat fait aux électeurs l'effet d'un épouvantail ; à Bruges, plutôt un marchand d'allumettes phosphoriques qu'un avocat ! Un docteur en droit, soit, mais un avocat ! Jamais un avocat ne siègera plus sur les bancs de maroquin vert du Palais de la Nation. Il y faut des représentants de toutes les industries*". Priester Beeckman, uitgever van het *Brugsche Vrye*, die ingewijd was in de keukengeheimen van zijn drukker, beweerde dat de drukker bezweten was voor Brusselse invloeden. Zelf ontketende hij een felle campagne tegen 'coterie' en 'camarilla' en riep de kleine burgerij op zich te scharen achter A. Sinave en E. Delescluze³⁵.

Aldus werden een tiental kandidaten in allerlei combinaties aangeboden. Alle strekkingen doorkruisten elkaar en voerden onderling strijd. Niemand kon vooraf voorspellen aan wie de kiezers de voorrang zouden geven. Opmerkelijk is dat Hector Le Bailly de Tillegem, de enige kandidaat met een wazige republikeinse reputatie, overal systematisch geweerd werd. Op de valreep richtte *la Patrie* nog een vertwijfelde oproep om een algemene vergadering te beleggen en beroep te doen op de buitenkiezers om wat klaarte in de warboel te scheppen. De bezinning kwam te laat of de stunt was te doorzichtig : de geplande vergadering in het 'Keirske' ging niet door³⁶.

33 Nyv. 23-24-28.5.1848, p. 1 ; 4.6.1848, p. 1.

34 Imp. 26-28.5.1848, p.1.

35 Br. Vrye : 20.5.1848, p. 1 ; 3-7.6.1848, p. 1 ; Imp. 5-8-9-12.6.1848, p. 1 ; Jr. de Br. 10-11.6.1848, p. 1 ;

36 Pat. 6-8-9-10-12.6.1848, p. 1 ; St. v. Vl. : 8.6.1848, p. 1.

De uitslag : Jean de Pélichy behaalde bij de senaatsverkiezing van 13 juni 1365 stemmen of 70,7 % van de geldige stemmen maar slechts 40 % van de ingeschreven kiezers was opgedaagd³⁷.

De uitslag van de Kamerverkiezing zag er veel complexer uit³⁸. De eerste stemronde :

	stad	buiten stad	totaal
Ingeschreven	1.159	839	1.998
geldige	859	563	1.458
1. Devaux, Paul	525	387	912
2. de Brouckère, Henri	387	291	678
3. Sinave, Antoine	395	113	508
4. Peers, Ernest	114	328	442
5. Van Lede, Charles	314	108	422
6. Roels, Jules	239	85	324
7. Kervyn, Joseph	145	79	224
8. Le Bailly, Hector	84	64	148
9. Coppieters J.B.	94	16	110
10. Delescluze, Edouard	70	11	81

Alleen Paul Devaux behaalde bij de eerste ronde de volstrekte meerderheid. Zijn twee kompanen werden onderworpen aan een ballotage. Een herstemming op dezelfde dag moest de twee andere volksvertegenwoordigers aanwijzen. De uitslag van de ballotage zag er uit als volgt :

1. Sinave, A.	455	180	635
2. Peers-Ducpetiaux, E.	206	317	523
3. Van Lede, C.	370	142	512
4. de Bouckère, H.	313	124	437

Sinave A. en Peers E. werden verkozen³⁹.

- Advocaat **Paul Devaux** was het onderpand van het unionisme en werd zonder tegenkanting verkozen. Van zodra de onzekerheid

37 Stadsarchief Brugge. 39. Elections 1848. Proces-verbaal

38 Ibid. 29. Elections 1848. Proces-verbaal.

39 Naast het biografisch materiaal over politici dat in tal van genealogische en familiale studies voorkomt, willen we ook wijzen op : Synaevé (A.). *De Edèle Confrérie*

- over zijn gezondheidstoestand was weggenomen, werd hij door alle bladen, behoudens het *Brugsche Vrye* als eerste kandidaat vermeld. De *Standaerd van Vlaenderen* liet hem ongenoemd. Alle verenigingen van de stad, ook de niet politieke, gaven hem de voorrang⁴⁰.
- Groothandelaar **Antoine Sinave** was geen homo novus in de politiek. Zijn broer Pierre maakte deel uit van de gemeenteraad vanaf 1830. Zelf was hij lid geweest van de Staten-Provinciaal en later van het College der Gedeputeerde Staten onder Willem I. Hij had het aangedurfd om bij een bezoek van koning Willem I de achteruitstelling van Brugge aan de kaak te stellen. Om zijn rederij in leven te houden was hij na 1830 uitgeweken naar Nederland. Hij kwam niet aan bod in de verenigingen met een politiek karakter, maar won wel de gunst van de 'Cercle de Commerce', 'Burgerwelzyn', de 'Vereenigde Grondeigenaeren' en 'La Concorde'. De pers nam geen unanieme houding aan: *l'Impartial* liet hem met rust, de *Journal de Bruges*, het *Brugsche Vrye* en de *Gazette van Brugge* schaarden zich aan zijn zijde, de liberale *Nyverheid* aarzelde een tijdje en liet hem dan vallen, de klerikale *Standaerd van Vlaenderen* koos partij voor hem⁴¹.
 - De verkiezing van **Ernest Peers** was de sensatie van de dag. Voortgestuwd door de kiezers van Torhout en omstreken scoorde hij uitstekend in de twee verkiezingsrondes. In de voorbereidingen werd hij nauwelijks vermeld. Het viel niet uit te maken of *le Journal*

van het H. Bloed te Brugge in de 19de eeuw. Gent, 1979, onuitgegeven licentiaatsverhandeling; Schepens (L.). *De provincieraad van West-Vlaenderen 1836-1921. Socio-politieke studie van een instelling en haar leden met 501 biografieën van west-vlaamse notabelen*. Tielt, 1976; Gerard (E.), Witte (E.), Gubin (E.), Nandrin (J.-P.) *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830-2002*, Brussel, 2003; De Paepe (J.), Raindorf-Gerard (C.). *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*. Brussel, 1996.

- 40 Gaz. v. Br. : 29.5.1848, p. 1. Pat. : 6.5.1848, p. 2 : "... l'honorable représentant pourra de nouveau utiliser son beau talent et sa longue expérience dans l'intérêt du pays...". De St.v.VI. : 26.3.1853, p. 2 en 3 onthulde op het proces van priester Beeckman in 1853 een pittig detail. Tijdens de verkiezingscampagne van 1848 deed het gerucht de ronde dat Devaux zwaar ziek was en niet bekwaam een mandaat op te nemen. Toen zou Albert Verstraete-Yserbyt, een vertrouweling van de bisschop en stiefzoon van Rombout Boeteman, eigenaar van de krant van het bisdom, naar Devaux geschreven hebben met het verzoek zo snel mogelijk naar Brugge te komen "om die geruchten te loochenstraffen".
- 41 Gaz. v. Br. : 31.5.1848, p. 1; 5-7.6.1848, p. 1; Br. Vrye : 31.5.1848, p. 2; 3-7-10.6.1848, p. 1; Jr. de Br. 7-10-11-16.6.1848, p. 1; St. v. VI. 7-10.6.1848, p. 1.

de Bruges voor hem gewonnen was. Alleen *l'Impartial* kon hem waarden. Feitelijk werden de Brugse kiezers helemaal onverwachts door de buitenkiezers een hak gezet⁴².

De grote verliezers van de dag waren : J. Roels, H. de Brouckère en C. Van Lede.

- **Jules Roels** was de zoon van de provinciale griffier Olivier Roels. Naast zijn studie als advocaat bezat hij een textiel fabriek. Hij kreeg de steun toegezegd van de leden van 'La Vieille Bourse', van 'l'Union Libérale' en van het bestuur van de 'Cercle de Commerce' en 'Burgerwelzyn', maar werd niet aanvaard door de leden van 'Burgerwelzyn'. *L'Impartial de Bruges* en het *Brugsche Vrye* schilderden hem af als een ambitieuze arrivist die de pers en de verenigingen omkocht. Ze namen het hem vooral kwalijk dat hij aasde op een benoeming tot arrondissementscommissaris. *Le Journal de Bruges* en de *Gazette van Brugge* vonden hem wel een geschikte kandidaat en stelden vooral zijn dubbele activiteit op prijs. De *Nyverheid* nam hem op maar verspilde er geen woorden aan. *La Patrie* verleende hem een onbepaalbare vorm van steun. Men beweerde dat de *Standaerd van Vlaenderen* hem bekampte⁴³.
- Secretaris van het Nationaal Congres, oud-gouverneur van Antwerpen en Luik en raadsheer bij het hof van beroep **Henri de Brouckère**, was kandidaat van het bestuur van 'l'Union Libérale', maar niet van de leden. De 'Cercle de Commerce' riep hem uit tot derde kandidaat. *L'Impartial de Bruges* en de *Gazette van Brugge* beweerden dat zijn vele relaties voordelig konden worden voor de stad. De andere liberale bladen als *Le Journal de Bruges*, de *Nyverheid* en het *Brugsche Vrye* konden hem niet luchten. Zijn hoge ouderdom was wel zijn voornaamste handicap⁴⁴.

42 Jr. de Br. 7-10.6.1848, p. 1 aan een actie van de landbouwers van Torhout werd nauwelijks aandacht besteed ; Pat. : 6-8-9-10.6.1848, p. 2 ; Imp. 24.5.1848, p. 1 ; 10.6.1848, p. 1.

43 Gaz. v. Br. : 29.5.1848, p. 1 ; 5-7-9.6.1848, p. 1 ; Br. Vrye. : 31.5.1848, p. 2 ; 3.6.1848, p.2 ; Imp. 6.6.1848, p. 1 ; 8.6.1848, p. 1 ; Jr. de Br. 6-8-9-10-11.6.1848, p.1 ; Nyv. 7.6.1848, p. 1 ; Pat. : 27.5.1848, p. 1.

44 Jr.de Br. 21.5.1848, p. 1 ; Gaz. v. Br. : 28.5.1848, p. 1 ; 2-5-9.6.1848, p. 1 ; Imp. 31.5.1848, p. 1 ; 8.6.1848, p. 1 : merkte sarcastisch op : "*il est ni épicier, ni marchand de guano, il faut l'écartier sans pitié*" ; 10-15. 6.1848, p. 1 ; Nyv. 28.5.1848, p. 1 ; 7.6.1848, p. 1 ; Br. Vrye : 20-23.5.1848, p. 2 ; 7..6.1848, p. 1.

- Ingenieur **Charles Van Lede** werd niet besproken in de politieke verenigingen. Hij nam de laatste plaats in op de lijst van de 'Cercle de Commerce' en de tweede plaats in 'Burgerwelzyn' en de 'Verenigde Grondeigenaers'. *De Nyverheid* en de *Gazette van Brugge* wezen hem af terwijl het liberale Brussels dagblad *l'Observateur* en de klerikale *Standaerd van Vlaenderen* hem de hemel in prezen. *Le Journal de Bruges* en het *Brugsche Vrye* waren tegen hem gekant omwille van zijn kolonisatiepogingen in Chili en Brazilië en de mislukte onderneming in Guatemala. *L'Impartial de Bruges* daarentegen verheerlijkte hem als de nieuwe Columbus en hemelde zijn bijdragen voor handel en nijverheid op. C. Van Lede had wellicht een flink deel van die steun te danken aan zijn broer Louis die samen met W. Chantrell aan het hoofd stond van de N.V. Société de Commerce en aan zijn financiële steun aan *l'Impartial de Bruges*⁴⁵.

De overige vier kandidaten waren out-siders.

- **Hector Le Bailly**⁴⁶ was kandidaat van de politieke maar niet van de a-politieke verenigingen. *Le Journal de Bruges* en *l'Impartial de Bruges* namen zijn verdediging zonder begeestering op. De *Nyverheid* hekelde het feit dat hij geen nederlands kende en samen met *La Patrie* verdachten ze hem van communistische sympathien. De *Gazette van Brugge* vond het ongehoord dat een kandidaat die de burgerij voor 'canaille' had uitgekreten en bovendien de zoon was van Madame Mortier – een gevreesde eigenares van uitgestrekte gronden in het Noorden van Brugge – ooit volksvertegenwoordiger zou worden. Priester Beeckman nam in zijn *Brugsche Vrye* een afwachtende houding aan en *l'Impartial de Bruges* een afwijzende⁴⁷.

45 Burgerl. Stand. Brugge. Van Lede Charles, Maximilien. Geboren te Brugge op 20.5.1801, overleden te Brugge op 19.7.1875. Hij was de zoon van Maximilien, lijnwaadhandelaar en Brunone Heinekens. Ongehuwd. - Gaz.v.Br. 2-7-10-14.6.1848, p. 1 ; Jr. de Br. 31.5.1848, p. 1 ; 6-7-11.6.1848, p. 1 en 2 ; Br. Vrye : 3-7-10-13.6.1848, p. 3 ; St. v. Vl. : 10.6.1848, p. 1 ; Imp. 5-8-9-10-12.6.1848, p. 1 ; Nyv. :31.5.1848, p.2 ;

46 Hector Edouard Lebaillly de Tilleghem. Geboren te Brugge op 4.1.1822 en overleden te Brugge op 13.7.1877. Zoon van Charles, Joseph en Emilie Mortier-Gaillard, Bruges et le Franc, IV, p. 124. -

47 Jr.de Br. : 27-28-30.5.1848, p. 1 ; 6.6.1848, p. 1 ; Gaz.v.Br. 26-29.5.1848, p. 1 ; 2-5-14.6.1848, p. 1 ; Nyv. 28-31.5.1848, p. 1, 3 ; Br. Vrye : 27.5.1848, p. 1 ; Imp. 26.5.1848, p. 1.

- **Edouard Delescluze**⁴⁸, zoon van de grote reder-handelaar Jean Baptiste en broer van Louis, schepen van financiën en zelf belangrijke invoerder van guano, werd uit alle kringen, behalve de ‘Vereenigde grondeigenaeren’, geweerd ; Het *Brugsche Vrye* aanbad hem, *le Journal de Bruges* weigerde zijn naam op te nemen, de *Gazette van Brugge* en *l’Impartial de Bruges* dreven graag met hem de spot⁴⁹.
- De laattijdige kandidatuur van de historicus **Joseph Kervyn** wekte argwaan op. De *Standaerd van Vlaenderen* nam zijn verdediging op, *L’Impartial de Bruges*, *le Journal de Bruges*, het *Brugsche Vrye* en de *Gazette van Brugge* wezen hem af⁵⁰.
- **J.B.A. Coppieters** telde weinig sympathisanten. Het bestuur van ‘l’Union Libérale’ droeg zijn kandidatuur voor maar het werd niet gevolgd door de leden. Geen enkele vereniging nam zijn verdediging op. De voornaamste kranten vermeldden hem niet. De *Gazette van Brugge* uitte kritiek op zijn ambitie, het *Brugsche Vrye* ridiculiseerde zijn oppositie in de gemeenteraad, alleen de *Nyverheid* koos partij voor hem⁵¹.

Het resultaat van die eerste verkiezing was verbijsterend. De eerste liberale kiesvereniging ‘l’Association Libérale’ doorstond de vuurproef niet. ‘l’Union Libérale’ deed het al niet veel beter : de statuten bleken dode letter en de bestuursleden sprongen willekeurig met de partijtucht om. Meteen was de weg vrij voor opkomende groepen die *in politicis* ervaring en traditie misten. De ‘Société Littéraire’, tot dan toe de grootste en meest invloedrijke lees- en debatclub van de stad hield zich afzijdig. Bij gebrek aan interne cohesie slaagden de drie andere verenigingen er niet in om de taak van een volwaardige kiesvereniging over te nemen. De zes politieke kranten zochten elk een

48 Burgerl. St. Brugge. Edouard, Leon Delescluze. Geboren te Brugge op 14.5.11817 en overleden op 26.10.1872. Hij huwde met Teulinck. Necrologie in ‘t Jaer 30 : 2.11.1872, p. 1 ; St. v. Vl. 29.10.1848, p. 3.

49 Gaz. v. Br. : 31.5.1848, p. 1 ; 7.6.1848, p. 1 ; Imp. 17.3.1848, p. 1 ; Br. Vrye : 13-20.5.1848, p. 2 ; 3-7-10.6.1848, p. 1.

50 Pat. 6.6.1848, p.1 ; Imp. : 6-8.6.1848, p. 1 ; Jr. de Br. 6.6.1848, p. 1 ; St. v. Vl. 10.6.04848, p. 1 ; Br. Vrye : 20.5.1848, p.1 ; Gaz. v. Br. : 31.5.1848, p. 1 : was niet vleierend : “... die zich iet of wat met schryven bezig houdt.” Nyv. : 11.6.1848, p. 2.

51 Gaz.v.Br. 29.4.1848, p 1 ; Br. Vrye : 20.5.1848, p. 1 ; Nyv. 31.5.1848, p. 1.

eigen weg die – met uitzondering van de *Journal de Bruges* – zelden samenviel met de houding van de maatschappijen. De kerk hield zich afzijdig. Met de buitenkiezers hield men geen rekening. Het platteland herinnerde aan zijn bestaan en maakte duidelijk dat ook daar het politieke virus had huisgehouden.

De tweede test : de provinciale verkiezingen van 12 juli

Provinciale verkiezingen hadden in het verleden nooit aanleiding gegeven tot verhitte politieke debatten. Dat was ook nu niet het geval, ondanks het feit dat door de verlaging van de kiescijns, ook voor deze verkiezingen, het kiezerskorps quasi verdubbeld was.

Er waren zes nieuwe plaatsen te begeven : Charles Van Severen en Ernest Peers werden getroffen door de wet op de onverenigbaarheden en verdwenen uit de Raad, Aloïs de Vrière en Théodore Vande Walle waren overleden en Charles Van Steenkiste en Edouard de Niculant weigerden nog langer te zetelen. Blevten verkiesbaar : Charles Pecsteen de Lampreel, Charles de Croeser en Forimond Roels.

Na hun ontgoochelend optreden bij de gemeenteverkiezing, verging het de verenigingen steeds slechter. 'l'Union Libérale' stierf een stille dood. *Le Journal de Bruges* meende dat de kring geen vertrouwen meer inboezemde "aux vrais libéraux", "que l'Association doit être dissoute" en dat "le libéralisme brugeois a besoin d'être reconstitué sur des bases plus solides..."⁵². De opkomst voor de vergadering op 7 juli was ondermaats. Het bestuur stelde voor burggraaf C. de Croeser, ingenieur Charles Van Lede, advocaat Charles Fraeys, eigenaar Eugène de Peellaert-Steenmaere, eigenaar Alexandre Jullien, eigenaar De Ridder-Dujardin, pleitbezorger Charles Van Renterghem en brouwer Charles Jooris-Borre. Het voltallige bestuur bood daarop zijn ontslag aan en ging op 10 juli over tot de liquidatie van de vereniging⁵³. De resterende gelden werden aan het bureel van weldadigheid geschonken. De *Journal de Bruges* schreef haar verdwijnen toe

52 Jr. de Br. 6.7.1848, p. 1.

53 Jr. de Br. 8.8.1848, p. 1 ; Imp. 7.7.1848, p. 1 ; Pat. : 12.7.1848, p. 2

aan : ... “l’apathie, l’extrême indifférence des membres”⁵⁴. ‘Burgerwelzyn’ deed het niet beter. Ook daar slaagde men er slechts met veel moeite om in een lijst samen te stellen. Slechts 16 personen daagden op en gaven hun stem aan : de uittredende leden aangevuld met van Zuylen van Nyevelt-de Moerkerke, C. Jooris, advocaat J. Vande Walle-Vermeulen, eigenaar Eugène de Peellaert en Joseph-Désiré de Thibault de Boesinghe-Van Hamme⁵⁵. Een tweede oproep, nu ook gericht tot de overige verenigingen, bleef onbeantwoord.

Meteen ging het monopolie voor het opstellen en verspreiden van kandidatenlijsten alweer over op de pers. Alle bladen drongen aan om geen rekening te houden met de partijpolitieke kleur van de kandidaten maar vooral te letten op hun bekwaamheid. *L’Impartial de Bruges* was het enige blad dat onmiddellijk met een eigen lijst uitpakte en er zich aan hield. Het blad droeg de kandidatuur voor van C. Pecsteen, C. De Croeser, F. Roels, C. Van Steenkiste en Ed. de Nieulant, – hoewel de Croeser en Van Steenkiste hadden geweigerd – en als nieuwe mogelijkheden : C. Jooris, handelaar Louis Delescluze, bankier Félix Dujardin, A. Jullien, François Van Hamme-Van Tieghem, oud-burgemeester Joseph de Thibault de Boesinghe en François Hatze, notaris in Zedelgem⁵⁶. De katholieke *La Patrie*, de *Standaerd van Vlaenderen* en de liberale *Journal de Bruges, Gazette van Brugge* en het *Brugsche Vrye* vermeden aanvankelijk elke zweem van partijdigheid. Ze pakten eerst uit met een beperkte lijst en vulden die regelmatig aan zonder veel rekening te houden met het aantal te begeven plaatsen. *La Patrie* sprak zich positief uit over J. de Thibault de Boesinghe⁵⁷. De *Standaerd van Vlaenderen* gaf de voorkeur aan de drie uittredende leden met daarbij A. Dujardin, C. Van Lede, J. de Thibault de Boesinghe, F. Hatze, J. Vande Walle-Vermeulen, eigenaar Charles de Schietere de Lophem en L. Delescluze⁵⁸. *Le Journal de Bruges* publiceerde wel een lijst maar voegde er aan toe : “*nous ne publierons pas*

54 Jr. de Br. 11.7.1848, p. 1 ; Imp. de Br. 11.7.1848, p. 1.

55 Jr. de Br. 7.7.1848, p. 1 ; Gaz. v. Br. : 9.7.1848, p. 1 ; Imp. 10.7.1848, p. 1 : de oproep was ondertekend door : E. Hermans, J. Roels, C. Serweytens, De Roo-Colette, Ant. Mazeman, Sioen-Van Steenkiste, Van Hecke, Noorbeeck, Van Renterghem, De Ruyter, Reynaert, D’hont, Recourt, Callewaert, Van Houcke, Verschelde en De Coninck.

56 Imp. 3-4-5-6-10.11.7.1878, p. 1. F. Dujardin wees het aanbod van de hand.

57 Pat. 6.7.1848, p.1.

58 St.v.Vl. : 4.7.1848, p. 2 ; 8.7.1848, p. 1 ; 11-7-1848, p. 2

une liste qui soit propre à notre journal...”. Het blad was voorstander van het behoud van de drie uitredende leden samen met met C. Jooris, Adolphe Goupy de Beauvolers, A. Jullien, F. Hatze, advocaat C. Meynne, L. Delescluze, Edmond de Tillegem-de Man, oud-arrondissementscommissaris Auguste Dujardin, J. de Thibault de Boesinghe en Jules de Serret⁵⁹. De *Gazette van Brugge* hield het bij de uitredende leden – “want wij willen zoo min cottery in de provincie als in de regering.” – en voegde daaraan toe : A. Dujardin, A. Jullien, J. de Serret, C. Jooris, L. Delescluze, A. Goupy de Beauvolers, F. Van Hamme de Stampaertshoeke, Louis De Ridder-Dujardin en F. Hatze⁶⁰. *Het Brugsche Vrye* hield het bij het uitredende lid C. Pecsteen en verder : E. Delescluze, Hector Lebailly, C. Jooris, scheepsbouwer Pieter van Gheluwe, notaris Charles Lebrun, pleitbezorger Charles Van Renterghem, C. Meynne en A. Jullien⁶¹. *La Patrie* meende dat de voorkeur van “l’opinion publique” uitging naar : de drie uittrekkenden plus : A. Dujardin, F. Hatze, J. de Serret, C. Jooris, L. Delescluze en A. Jullien. De *Nyverheid* reageerde niet.

Er waren 1.896 ingeschrevenen, daarvan daagden in de eerste stemronde 1.015 kiezers op (53,5 %)⁶². Werden bij de eerste ronde rechtstreeks verkozen : C. Pecsteen 752 stemmen, C. Jooris 700, C. de Croeser 630 en L. Delescluze 537. Werden naar een ballotage verwezen : F. Roels : 503, J. Van de Walle 491, A. Dujardin 480, C. van Lede 475, F. Hatze 422, A. Jullien 413, E. Le Bailly 286, L. De Ridder 246, J. de Thibault 208 en A. Goupy 202 stemmen.

Bij de ballotage lag het aantal kiezers lager. Werden verkozen : J. Van de Walle : 462 stemmen, C. Van Lede : 438, A. Dujardin 421, F. Roels 380, A. Jullien 375.

Een verkiezing die op dergelijke wijze was ingeleid, kende geen overwinnaars of verliezers. Zowel de liberale als de katholieke kranten uitten achteraf hun tevredenheid over het a-politiek karakter van het

59 Jr.de Br. :4-5-8.11. 7.1848, p. 1. De krant stelde op 8 juli haar kandidaat C. Meynne als volgt voor : “Libéral pur sang et dévoué. On lui doit l’organisation du libéralisme brugeois auquel il est resté fidèle ; sa conduite à l’association libérale a toujours été des plus digne et des plus convenable...”. Dat was een persoonlijk initiatief van de krant, Meynne stelde zich niet kandidaat.

60 Gaz. v. Br. 7.7.1848, p. 1 ; 10.7.1848, p. 2

61 Br.Vrye : 5.7.1848, p. 2.

62 Stadsarchief Brugge. 28 Elections. Proces-verbaal van een centraal bureel. Imp. 12.8.1848, p. 1.

verloop⁶³. Het was niet uit te maken in welke richting de balans was doorgeslagen. ‘Oud’-katholiek Louis Delescluze nam steeds een neutrale houding in, Charles Van Lede, de gebuisde kandidaat-volksvertegenwoordiger, bleek nu het prototype van de partijloze, Charles Jooris-Borre hield alle partijen te vriend, alleen advocaat en gemeenteraadslid Jean vande Walle kon een lichte en Alexandre Jullien een uitgesproken liberale overtuiging toegeschreven worden.

Het commentaar van *La Patrie* was wel relevant : “On a pu remarquer hier [...] l’usage intelligent qu’ont fait de leur droits, les électeurs à vingt florins. La société du ‘Burgerwelzyn’ se compose presque exclusivement de censitaires nouvellement appelés à prendre part aux travaux du scrutin”. Acht van haar kandidaten waren verkozen⁶⁴. De verlaging van de kiescijns bleek dus wel een belangrijk gegeven.

De gemeenteverkiezing : chaotisch verloop met heldere uitspraak

Door de nieuwe wetgeving werd het aantal gemeenteraadsleden uitgebreid tot 25 leden. Waren overleden of trokken zich terug : Aloïs de Vrière, Charles Doudan, M. de Peellaert, Philippe Versafel, Pierre Vander Ghote. Een aantal oudleden stelden zich opnieuw kandidaat : eigenaar Jean de Pélichy, nijveraar Louis Delescluze, advocaat Jean Van de Walle, blauwverver Bernard Jooris, handelaar-reder Pierre Sinave, eigenaar Philippe Verhulst, rechter Pierre Bauwens, zeepzieder Jean Vanderhofstadt, rechter Charles van Caloen, eigenaar-ambtenaar Jules Boyaval, eigenaar Charles de Penaranda, blauwverver Philippe Lemaire, advocaat Paul Devaux, eigenaar Eugène van Outryve, eigenaar J.B.A. Coppieters, lijnwaadhandelaar Ernest Marlier, zeepzieder Georges Chantrell, rechter August Goethals, ambtenaar Leopold Thomas.

Wanneer de *Standaard van Vlaenderen* op 3 augustus met enkele beschouwingen over het belang van gemeenteverkiezingen, de campagne op het journalistieke vlak meende te moeten inzetten, hinkte ze de beweging mijlenver achterna⁶⁵. In de herbergen, op de straat en op

63 Pat. 14.7.1848, p. 1. Jr. de Br. : 14.7.1848, p. 1.

64 Pat. 13.7.1848, p. 1

65 St.v. Vl. : 3.8.1848, p. 1.

alle denkbare bijeenkomsten waren de gemoederen hevig in beweging. In zeer korte tijd werden voor de 25 beschikbare mandaten meer dan 30 verschillende lijsten en meer dan tweehonderd kandidaten in omloop gebracht. Eén op zes stemgerechtigden achtte zich dus geroepen om een politiek mandaat uit te oefenen. De kranten keken met verbazing toe op die ontketende passies en stortvloed van namen en gebruikten vertwijfeld termen als ‘chaos’, ‘toren van babel’, en ‘anarchie’. Nergens scheen nog een sturende instantie actief: de pers miste elk perspectief en de verenigingen slaagden er evenmin in om enig gewicht in de schaal te werpen. Twee maanden tevoren keek men met spanning en ontzag uit naar het verdict in de schoot van de voor-aanstaande maatschappijen. Ze waren nu van geen tel meer: ‘l’Union Libérale’ had de geest gegeven en ‘Burgerwelzyn’ en de ‘Cercle de Commerce’ predikten in het ijle.

De eerste bijeenkomst van ‘Burgerwelzyn’ kreeg alleen in *l’Impartial de Bruges* een summier verslag. Het aanwijzen van de kandidaten ging in de grootste onverschilligheid door. De *Standaerd van Vlaenderen* telde het gering aantal aanwezigen, de *Gazette van Brugge* en *l’Impartial de Bruges* vermeldden alleen de uitslag⁶⁶. Geen enkel blad onderschreef de lijst.

In de vergadering van de ‘Cercle de Commerce’ ontbraken de leden en de bezieling⁶⁷.

Het stilzwijgende pact tussen de leidinggevende politieke kranten om zich afzijdig te houden, werd alleen verbroken door *l’Impartial de Bruges* en de *Gazette van Brugge*⁶⁸. *L’Impartial* had een eigen lijst

66 St. v. Vl. : 14.8.1848, p. 2. ; Imp. 21.8.1848, p. 1 ; Gaz. v. Br. 11.8.1848, p. 2 : Jean de Pelichy, Jean Van de Walle, Bernard Jooris, Jules Roels, Jean van Zuylen-van Moerkerke, Louis Delescluze, Charles Serweytens, J.B.A. Coppieters, Pierre Bauwens, Van Noorbeeck-St. Martin, Ant. Mazeman, J. Vanderhofstadt, Georges Chantrell, Louis Van Lede, Philippe Lemaire, Louis Grossé, Pierre Sinave, Jean Valckenaere, E. van Outryve-d’Ydewalle, Jan De Groote, oliesslager J.B. Wielmaecker, C. de Penaranda, Franciscus De Hondt, Charles Vermoete, De Wulf-Anthierens.

67 Imp. 21.8.1848, p. 1 : vond dat de uitslag van de ‘Cercle de Commerce’: “pas l’expression de la majorité des électeurs...”

68 Gaz. v. Br. 16-18-21.8.1848, p. 2. “Namen met succes bij het publiek”: J. Roels, Louis Bidart, C. Serweytens, L. Grossé, E. Le Bailly de Tillegem, Isaac De Meyer, Auguste de Busschere, De Meulemeester-Marlier, Louis Van Lede, Karel Steyaert, L. Van Nieuwenhuysse, Hyppolite Jonckheere, Charles Vermoete, Jacques Laureyns, Van Mullem-Torreborre, Roels-Vroome. - Eigen kandidaten

met beschermelingen en publiceerde daarnaast alle lijsten waar ze de hand kon op leggen⁶⁹. De *Journal de Bruges* bleef treuren over het verdwijnen van een centraliserende kiesvereniging en gaf ‘Burgerwelzyn’ en de ‘Cercle de Commerce’ geen krediet meer. Overall bespeurde ze gekonkel en intriges. Ze maakte een aantal namen bekend evenwel zonder haar officiële steun⁷⁰. De *Nyverheid* gaf de voorkeur aan de uittredende leden en onthield zich van verder commentaar⁷¹. Zelfs Priester Beeckman, de rebel van het *Brugsche*

-
- waren : J. de Pelichy, J. Roels, L. Bidart, P. Verhulst, J. Vanderhofstadt, J. Boyaval, L. Grosse, Louis Delescluze, J. Van de Walle, C. de Penaranda, P. Devaux, P. Sinave, B. Jooris, C. van Caloen, E. Marlier, P. Herrens, E. Lebailly de Tillegheem, I. De Meyer, A. De Busschere, De Meulemeester-Marlier, Karel Steyaert, L. Van Nieuwenhuysse, H. Jonckheere, Van Mullem-Torrebore, Roels-Vroome. Tegen : P. Lemaire (onbekend), E. van Outryve (liever een handelaar), C. Serweytens (grootprater), J.B.A. Coppieters (vijand van burgemeester), P. Bauwens (onbekend), J. Vanderlinden (lid van cotterie, een fat), G. Chantrell (niet ijverig genoeg), A. Goethals (judas), L. Thomas (onbekwaam)
- 69 Imp. 12-16-18.8.1848, p. 1 ; eigen kandidaten : J. de Pelichy, P. Devaux, J. Roels, J. Vanderlinden, J. Boyaval, P. Herrens, C. Van Renterghem, C. Serweytens, L. Bidart, A. De Busschere, E. Le Bailly, J. Van Zuylen.
16.8.1848 p.1 Medegedeelde lijst 1 : J. de Pélichy, J. Roels, J. Vanderhofstadt, J. Boyaval, P. Devaux, J. Vanderlinden, L. Van Lede.
Meegedeelde lijst 2 (herkomst niet bekend) : J. de Pelichy, J. Vanderhofstadt, L. Delescluze, P. Devaux, J. Boyaval, B. Jooris, P. Sinave, C. de Penaranda, G. Chantrell, Louis Van Lede, J. Vander Linden, J. Roels, (?) de Tillegheem-de Man, J. de Thibault de Boesinghe, J. van Zuylen-van Moerkerke, P. Herrens, A. De Foor, C. van Caloen, Alex Beaucourt, J. Van de Walle, J.B. Coppieters-t Wallant, P. Bauwens, Vanderheyden-Vignerone, C. Van Renterghem, A. De Busschere.
17.8.1848, p. 1 Meegedeelde lijst n° 3 : C. Van Lede, (?) dokter Buys, (?) Van der Elst, C. Van Severen, Van Sielegheem-Questier, Verheyden-Vignerone ; lijst 4 : Verheyden-Vignerone, De Meulemeester-Marlier, aannemer Plasschaert, handelaar Delacenserioe, kruidenier De Rychere, C. Van Lede, handelaar Avanzo-Torrebore, handelaar Laviolette-demoor, wijnhandelaar Willems, fabrikant Van der Elst, apotheker Cailliau, dokter Buys, brouwer Ivo Van Damme.
- 70 Jr. de Br. 1708.1848, p. 1. I.v.m. de ‘Cercle de Commerce’ : “Puis, dans l’ombre, s’agite un parti qui n’abdiquera jamais”. 17-18-19.8.1848, p. 1 : tegen E. van Outryve en L. Tomas ; 20.8.1848, p. 1 brengt synthese van de interessantste namen maar weigert hen als eigen lijst voor te stellen : J. de Pélichy, P. Devaux, L. Delescluze, J. Vanderhofstadt, P. Sinave, C. de Penaranda, G. Chantrell, B. Jooris, A. Goethals, J. Vanderlinden, J.B.A. Coppieters, P. Bauwens, C. Van Caloen, J. Van de Walle, J. Roels, P. De Clercq, C. Meyne, J. Boyaval, A. De Busschere, Jean Claerhoudt, Herrebaut, Plasschaert, I. De Meyer, A. Mazeman, Verheyden-Vignerone, de Thibault de Boesinghe, Félix van Zuylen. Verder nog een vijftal lijsten met een reeks bekende namen bevatten maar ook een tiental nieuwe.
- 71 Nyv. 20.8.1848, p. 2.

Vrye, sloeg een opvallend gematigde toon aan⁷². De *Gazette van Brugge* en het *Brugsche Vrye* richtten hun pijlen op de 'coterie' in de gemeenteraad. *La Patrie* wachtte tot aan de vooravond van de verkiezingsdag om haar prikkelend stilzwijgen te doorbreken⁷³. Samen met de *Standaerd van Vlaenderen* beloofden ze zich te onthouden om de verdeeldheid niet te vergroten. Al bij al oefende de pers een remmende werking uit, geen enkel blad waagde een avontuur met een totaal vernieuwde gemeenteraad.

Er vielen wel interessante overwegingen te lezen betreffende de ideale sociale samenstelling van de gemeenteraad. Iedereen was het erover eens dat de handel en de nijverheid moest vertegenwoordigd worden. De *Standaerd van Vlaenderen* was van mening dat alle stie-len en ambachten een gelijke vertegenwoordiging moesten krijgen⁷⁴. *Het Brugsche Vrye* was ook voor dat idee gewonnen en nam twee edel-lieden op zijn lijst⁷⁵. *L'Impartial de Bruges* trad Beeckman bij en steunde eveneens twee edellieden : "...représentants nécessaires de la propriété et de la noblesse de notre ville..."⁷⁶. De *Journal de Bruges* vond dergelijke afgemeten porties onverantwoord en meende niet dat elke sector een eigen vertegenwoordiger nodig had⁷⁷. De *Gazette van Brugge* droeg de adel niet in het hart en schreef vergoelijkend in ver-band met haar eigen kandidaat Le Bailly de Tillegem : "...ofschoon hy zyne adelytels niet verzaekt..."⁷⁸. *La Patrie* meende de verwarring als volgt te kunnen verklaren : "*Si parmi les électeurs, il y a eu antagonisme il était d'une autre nature ; d'une part, ainsi que nous l'avons déjà dit, la lutte s'est livrée entre les adhérents de la majorité du conseil communal et ceux de la minorité de ce collège ; d'autre part, il a commencé à se dessiner ici un parti soi-disant bourgeois opposé à un parti prétendument aristocrate. Voilà les éléments entre lesquels le combat a eu lieu exclusivement...*"⁷⁹

72 Br. Vrye : 19.8.1848, p. 1.

73 Pat. 19.8.1848, p. 1 : sympathie voor : P. Sinave, I. De Meyer, P. Herrens, De Wulf-Versafel, Van Mullem-Torrebore ; 21.8.1848, p. 1.

74 St.v.Vl. : 10.8.1848, p. 1. Dacht met weemoed terug aan de tijd voor 1789 toen de gemeenteraad uitsluitend (!) samengesteld was uit vertegenwoordigers van de ambachten. ; 14.8.1848, p. 1 "...De volksmacht wil en zal eenen trap hooger klimmen" [...] "... algemeen belang der burgerij en der geringe werklieden..."

75 Br. Vr. : 12-19.8.1848, p. 1

76 Imp. 18.8.1848, p. 1.

77 Jr. de Br. 18.8.1848, p. 1.

78 Gaz. v. Br. ; 11.8.1848, p. 2

79 Pat. : 25.8.1848, p. 1.

Bij nader toezien blijkt die analyse niet op te gaan. Vijf leden van de generatie van 1830 moesten vervangen worden : C.A. Doudan, Ph. Versafel, M. de Peellaert, P. Vander Ghote en A. de Vrière ; welnu de vijf overige leden van de generatie van 1830 en burgemeester de Pélichy zelf, werden nergens aangevallen. Een zekere animositeit ontspan zich rond de jongere leden.

	Burgerwelz.	GvB	Imp.	JdB	Br.Vrye
1835 Verhulst	–	pro	contra	pro	contra
1836 van Outryve	pro	contra	–	contra	contra
Devaux (lib)	–	contra	pro	pro	pro
Chantrell G. (lib)	pro	contra	pro	pro	pro
1839 Delescluze L.	pro	pro	pro	pro	pro
1842 Bauwens	pro	contra	pro	pro	–
Coppieters (lib)	pro	contra	pro	pro	contra
1845 van Caloen (lib)	–	–	pro	pro	pro
Goethals (lib)	–	contra	?	pro	–
Thomas (lib)	–	contra	–	contra	contra
1846 Boyaval (lib)	–	pro	pro	pro	contra
Marlier (lib)	–	pro	?	pro	contra
Vander Linden lib)	–	contra	pro	pro	contra

Het kiezerskorps dat met de helft was vergroot, legde een voorbeeldige ijver aan de dag. Drie vierde van de ingeschreven kiezers boden zich aan en deponeerden in de urne een eigenhandig geschreven stuk papier met de namen van hun kandidaten. Voorgedrukte stembiljetten bestonden nog niet.

De uitslag : ingeschreven kiezers : 1.184 ; geldige stemmen : 883

1. de Pélichy Jean,	eigenaar	uittred.	794
2. Delescluze, Louis	nijveraar	uittred.	636
3. Van de Walle, Jean	advocaat	uittred.	604
4. Roels, Jules	advokaat, nijveraar		587
5. Jooris, Bernard	blauwverver	uittred.	579
6. Sinave Pierre	handel. - reder	uittred.	576
7. Verhulst, Philippe	eigenaar	uittred.	506
8. Bauwens, Pierre	rechter	uittred.	503

9. Vanderhofstadt, Jean	zeepzieder	uittred.	484
10. van Caloen, Charles	rechter	uittred.	449
11. Boyaval, Jules	eigenaar, ambten.	uittred.	437
12. van Zuylen, Jean	eigenaar		432
13. de Penaranda, Charles	eigenaar	uittred.	431
14. Lemaire, Philippe	blauwverver	uittred.	425
15. Serweytens, Charles	handel. - reder		411
16. Devaux, Paul	advocaat	uittred.	371
17. Herrens, Pierre	ambten.		365
18. Van Severen, Charles	rechter		362
19. Jonckheere, Hyp.	leerlooiër		346
20. van Outryve, Eugène	eigenaar	uittred.	341
21. Coppieters J.B.A.	eigenaar	uittred.	336
22. De Busschere, Auguste	notaris		333
23. Le Bailly, Edmond	eigenaar		322
24. Marlier, Ernest	lijnwaadhand.	uittred.	321
25. Chantrell, Georges	zeepzieder	uittred.	315
26. Vermoete, Charles	handelaar		296
27. De Clercq, Philippe	ingenieur		289
28. Vander Beke, Pierre	eigenaar		284
29. Goethals, Aguste	rechter	uittred.	271
30. Van Mullem, Dominique	stoker		250
31. Claerhoudt, Jean	notaris		244
32. De Meyer, Isaac	geneesheer		231
33. Grossé, Louis	goudborduuder		201
34. Vander Linden, Jos.	ambtenaar	uittred.	176
35. De Wulf	loodgieter		159
36. Van Renterghem, Charles	advocaat		151
37. de Thibault, Jos	eigenaar		134
38. Bidart, Louis	zoutzieder		128
39. Van Lede, Louis	lijnwaadhandelaar		117
40. Thomas, Léopold	ambtenaar	uittred.	105
41. Roels, Boud.	wijnhandelaar		103
42. Herrebaudt, Ant.	geneesheer		93
43. Valckenaere, Jean	handelaar		85
44. Mazeman, A.	meubelmaker		83
45. Van Lede, Charles	ingenieur		78
46. De Meerseman, Jacques	chirurg		75

47. Meynne, Charles	advocaat	74
48. Beaucourt, Julien	advoc. - eigenaar	62

Tien kandidaten behaalden de volstrekte meerderheid en werden dus rechtstreeks verkozen. De 30 andere werden aan een ballotage of herverkiezing onderworpen. Die leverde volgend resultaat op :

1. Boyaval, Jules	uittred.	460
2. van Zuylen, Jean		448
3. De Clercq, Philippe		411
4. de Penaranda, Charles	uittred.	402
5. Devaux, Paul	uittred.	387
6. Van Severen, Charles		358
7. Herrens, Pierre		351
8. Serweytens, Charles		341
9. De Busschere, Auguste		339
10. Jonckheere, Hyp.		326
11. Marlier, Ernest	uittred.	306
12. Goethals, Auguste	uittred.	297
13. Lemaire, Philippe	uittred.	295
14. Coppieters 't Wallant	uittred.	294
15. Chantrell, Georges	uittred.	287

Burgemeester de Pélichy was duidelijk enorm populair, hij kwam als eerste uit de stembus met 90 % van de stemmen. De overblijvende groep van vijf raadsleden die vanaf 1830 ononderbroken zetelden, deed het schitterend : Jean Van de Walle (3e), Bernard Jooris (5e), Jean Vanderhofstadt (9e), Charles de Penaranda (13e) en Philippe Lemaire (14e). Er rezen geen problemen voor P. Sinave (6e). De figuren die in de gemeenteraad oppositie hadden gevoerd werden via de ballotage opgevestigd. De oude gemeenteraad, die zich geplaatst had gezien voor één der allerswaarste economische crisissen die de stad ooit had meegemaakt, werd niet afgewezen of afgestraft, integendeel.

Drie oud-raadsleden verdwenen : Eugène van Outryve trok zich vrijwillig terug om de verkiezing van een familielid mogelijk te maken en dat ondanks een bijna zekere herverkiezing, de ontvanger van belastingen Leopold Thomas had het ongeveer bij iedereen verkorven en de directeur van de schatkist Joseph Vander Linden, geraakte te

Brugge niet ingeburgerd, hij miste duidelijk bekendheid.

Alle beweringen van de pers ten spijt, was de populariteit een belangrijke factor bij de keuze van de nieuwe leden. De onervaren kiezers hadden geen andere houvast : er fungeerde geen kiesvereniging met autoriteit of overtuigingskracht, de pers liet het afweten en het bisdom hield zich afzijdig.

Kandidaten die goede betrekkingen onderhielden met uiteenlopende sociale middens hadden een voetje voor op de andere. Van de zes nieuwe gemeenteraadsleden waren er vijf zeer actief in het verenigingsleven.

- **Pierre Herrens**⁸⁰, afdelingshoofd in de Provincie, was bedrijvig in culturele middens. Hij was van 1836 af eerst deken en later ondervoorzitter van de rederijderskamer 'Rhetorika'. Onder zijn beleid brak een nieuwe bloeiperiode aan. Hij zat ook de zangvereniging 'Sint-Cecilia' voor en trad op als penningmeester van de 'Société du Concert de Réunion', de meest mondaine muziekvereniging van de stad⁸¹.
- **Charles Serweytens** was handelaar-commissionnair en kerkmeester van de Sint-Gillisparochie. In drie vorige verkiezingen was hij mislukt. Hij organiseerde in 1841 samen met priester de Foere de campagne van Louis Delescluze tegen Paul Devaux. De Serweytens hadden van oudsher een familielid in de gemeenteraad. Zijn familie bezat het uitgestrekte duinencomplex van het huidige Knokke dat later het Zoute en Albert-Plage zal worden⁸². Hij was rechter aan de rechtbank van Koophandel, hij zetelde in de beurscommissie, in de Brugse afdeling van de commissie van de vlasnijverheid en was ondervoorzitter van de 'Cercle de Commerce'⁸³. Zijn mecenaat was wellicht nog belangrijker : hij spaarde geld noch moeite om de toneelvereniging voor kleinburgers 'Kunstliefde' die zich in 1841 had losgescheurd van 'Yver en Broedermin' tot bloei brengen⁸⁴. Hij

80 Burgerlijke stand Brugge. Geboren te Brugge : 15.9.1784, overleden : 16.9.1865. Zoon van Bruno en Isabelle Lemaistre. Hij huwde met Anne-Marie van Sassenbrouck.

81 Kiezerslijst en Wegwijzer van de Stad Brugge... 1830-1848, passim. Nyverheid : 4.1.1846, p. 2.

82 Serweytens de Mercx (C.A.) : Généalogie Serweytens de Mercx, Tablettes des Flandres, VIII, 1960, pp. 213-214 ; Jr. de Br. 6.5.1841, p. 2 ; *Wegwijzer...1835-1848*, passim ; Gaz. v. Br. 10.4.1839, p. 2, C ; Nouv. : 10.4.1848, p. 3 A.

83 St. v. Vl. : 7.6.1842, p. 2

84 Gaz. v. Br. : 10.4.1844, p. 3.

voorzag hen van een lokaal en financierde een toneel- en een muziekschool⁸⁵. Hij stichtte naast de aloude Sint-Sebastiaansgilde een nieuwe maatschappij van boogschutters die hij onderbracht in 'Le Jambon', het lokaal van 'Kunstliefde'⁸⁶. Hij zou later, bij zijn eerste optreden in de gemeenteraad, het bewijs leveren dat hij voortgestuwd werd door de Fransonkundige burgerij en beloven uitsluitend nederlands te spreken. Hij hield dat gedurende een paar zittingen vol⁸⁷. Dat was het eerste experiment in die zin in de Brugse gemeenteraad.

- **Hyppolite Jonckheere** behoorde tot de stichters van de Jagers Verkenners van 1830⁸⁸. Hij zetelde ook in de syndicale kamer van de beurs en in de rechtbank van Koophandel⁸⁹. Hij was leerlooier doch kocht of charterde schepen samen met William Chantrell of alleen, voor handel op het buitenland. Hij was wisselagent op de beurs en lokaal vertegenwoordiger van de verzekeringsmaatschappij 'Assurances Vie et Incendie'. Hij beheerde het geld van de 'Société Philharmonique' tot op het moment dat de meer liberaliserenden het overwicht kregen⁹⁰.
- **Jean-Jacques van Zuylen de Moerkerke**, zoon van André, Algemeen Ontvanger van Vlaanderen, was gehuwd met Marie d'Hanins de Moerkerke, dochter van Honoré, burgemeester van Moerkerke, oud-gemeenteraadslid van Brugge en voorzitter van tal van verenigingen. Hijzelf was van 1846 af penningmeester van de Academie, bestuurslid van de 'Koormaatschappij', en ondervoorzitter van de harmonie 'La Renaissance' waar hij de fine-fleur van de maatschappij ontmoette⁹¹.

85 Gaz. v. Br. 13.4.1846, p. 2 B ; Jr. de Br. 16.7.1846, p. 1 ; 3.7.1847, p. 1. Nouvel. : 15.10.1846, p. 2. Malfeyt (A.) *Het muziekconservatorium te Brugge. Geschiedenis en herinneringen 1847-1897 ; bijvoegsel 1898-1922*. Brugge, 1923, p. 2. Het muziekconservatorium werd opgericht in 1847 met de steun van gegocden uit alle partijen.

86 Gaz. v. Br. 16.6.1845, p. 1 C ; 'Jong en eendrachtig' en samengesteld uit : "jongelingen en wel der voornaemste van de stad". 17.4.1846, p. 2.

87 St. v. Vl. 7.10.1848, p. 1 ; Pat. 6.10.1848, p. 3.

88 Deleu (A.). *Les chasseurs-éclairateurs de Bruges, Historique*. Brugge, 1948, p. 20.

89 Nouv. 10.4.1839, p ; 3 A ; St.v.VL. : 24.12.1841, p.2 ; Jr. de Br. 14.12.1845, p. 1 B.

90 Kon. Besluit van 19.1.1840 ; *Wegwijzers ... 1830-1848*, passim.

91 Coppitiers 't Wallant (R.). *Notices généalogiques et historiques sur quelques familles brugeoises*, Brugge, 1944, pp. 288-289. ; St. v. Vl. : 1.12.1846, p. 2 ; Gaz. v. Br. 27.1.1851, p.2 ; Imp. 2.8.1849, p. 1 A ; *Wegwijzers ... 1830-1848*, passim.

- Advocaat-nijveraar **Jules Roels** was evenmin een onbekende. Hij was de broer van provincieraadslid Florimond en zoon van Olivier, oud-provinciaal griffier en suppleant voor het Nationaal Congres. Hij was verder medestichter van de 'Jagers-Verkenners', bestuurslid van de eerste Liberale Associatie, afgevaardigde op het Liberaal Congres van 1846, suppleant-rechter aan de Rechtbank van Koophandel, secretaris van de beheerraad van de 'Société du Concert de Réunion' – de meest exclusieve muziekmaatschappij van de stad – en bestuurslid van 'Burgerwelzyn'⁹².
- Notaris **Auguste De Busschere** nam deel aan de stichting van de 'Liberale Associatie' en was vertegenwoordiger van Brugge op het stichtingscongres van de partij te Brussel. Hij werd in 1945 aangesteld tot secretaris van de 'Société Philharmonique' die de 'Société du Concert de Réunion' in sociaal aanzien op de voet volgde⁹³.
- De verkiezing van oud-provincieraadslid **Charles Van Severen** was een administratieve fout : als voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg mocht hij volgens de wet op de onverenigbaarheden niet verkozen worden.
- De verkiezing van **Philippe De Clercq** is moeilijk te verklaren. Hij vervulde geen opvallende taak in het verenigingsleven⁹⁴. De zes politieke bladen zochten elk een eigen weg die zelden samenviel met de richting die de verenigingen wensten in te slaan.

Het verdict na drie verkiezingscampagnes die op een uiterst chaotische wijze verliepen, was merkwaardig. De nieuwe en onvoorbereide kiezers stemden niet als een nieuwe gesloten sociale formatie, maar

92 Burgerl. Stand Brugge : °6.1.1766 - †Brugge : 7.2.1840. Zoon van Joseph, handelaar en Thérèse Cuelaere. Hij huwde met Françoise Van Severen. Necrologie : Jr. de Br. 9.2.1840, p. 1 A ; 16.2.1840, p. 1 BC. Deleu : *Les Chasseurs éclairés*, p. 20 ; *Wegwijzers ... 1830-1848*, passim ; Gaz. v. Br. 9.11.1846, p. 2.

93 Coppieters 't Wallant (R.). *Notices généalogiques et historiques sur quelques familles en Flandre occidentale*. Brugge, 1942, p. 492. *Wegwijzers ... 1830-1848*, passim ; Imp. 30.3.1859, p. 1 B. Later werd hij ondervoorzitter van de 'Société philharmonique'. Dat belette hem niet om tezelfdertijd deel uit te maken van de beheerraad van de 'Société du Concert de Réunion'.

94 Burgerl. Stand Bredene en Brugge : Geboren te Bredene °1.9.1800 - †Brugge 5.4.1859. Zoon van Jean, 'ouvrier' en Catherine De Brock. Hij huwde met Marie Surmont.

gewoon op de wijze van hun voorgangers⁹⁵. Ze gaven het vertrouwen aan een edelman-eigenaar, een paar ambtenaren, een notaris, een rechter, een advocaat-nijveraar, een leerlooier-makelaar en een hout-handelaar. Van de nieuwe leden stonden alleen Serweytens en Jonckheere bekend als klerikalen, toevallig de enigen die met handel en nijverheid vertrouwd waren. De sociale samenstelling van de gemeenteraad zag er voortaan als volgt uit : 5 eigenaars-edellieden, 4 grootgrondeigenaars, 7 industriëlen of handelaars, 6 advocaten, 1 ingenieur, 1 notaris en 1 hogere ambtenaar. De liberalen hadden een lichte overwinning behaald. Door de aanstelling van Jules Boyaval tot schepen in vervanging van C.A. Doudan, bezette 'le parti soi-disant bourgeois' tot ergernis van *La Patrie*, de *Gazette van Brugge* en de *Standaard van Vlaenderen* een bruggenhoofd van betekenis⁹⁶.

Besluit

Van zodra de omvang en vooral de inzet van de revolutie te Parijs duidelijk werd zochten de strekkingen en kranten voeling met elkaar. De meningsverschillen werden niet bijgelegd maar naar het tweede plan verwezen. Er manifesteerden zich geen radicalen die in contact stonden met Gent, Brussel of Luik. Niemand kon voorspellen in welke richting de vele nieuwe kiezers zouden stemmen. Van enig politiek apparaat was nauwelijks sprake. De zwakke 'Liberale Associatie' kon de schok niet aan. Ze was niet in staat om leiding te geven en de divergerende krachten onder controle te houden. Een tweede poging faalde evenzeer.

Meteen lag de weg open voor groepen die politieke neofieten waren. De 'Société Littéraire' die tot 1845 de grootste en de meest invloedrijke lees- en debatclub was, hield zich afzijdig. De 'Commissie van de Beurs' die zich vroeger politiek had geëngageerd, was ondertussen roemloos ter ziele gegaan. Het initiatief werd overgenomen door nieuwe kringen als 'Burgerwelzyn', 'Le Cercle de Commerce' en

95 Voor de sociale samenstelling van het kiezerskorps in 1848, zie : Rotsaert (K.). *Kiezers en verkiezingen te Brugge. Naar aanleiding van 100 jaar "Algemeen Stemrecht"*. Brugs Ommeland, 1993, 1-2, p. 111.

96 Pat : 24.8.1848, p. 1 ; 26.8.1848, p. 1 ; St. v. VI : 24.8.1848, p. 1 A.B. ; 29.8.1848, p. 1 ; Gaz. V. Br. 3.8.1848, p. 2 ; Imp. 24.8.1848, p. 1.

de 'Maetschappij van Vereenigde Grondeigenaeren'. 'Burgerwelzyn' telde vooral nieuwe kiezers, 'Le Cercle de Commerce' recruteerde haar leden in de middens van handelaars en nijveraars, de derde 'De Vereenigde Grondeigenaeren' hield zich eerder gedeisd. Het is niet uit te maken of de vrijmetselaarsloge tot de medespelers behoorde. Eind 1847, begin 1848 had het Groot-Oosten de stichtingstoelating gegeven en de aansluiting aanvaard van een nieuw atelier 'De Ware Vereenigde Vrienden'. Geen enkele vereniging slaagde erin de rol van een kiesvereniging behoorlijk over te nemen.

De kiezers bevestigden dus de positie van personen uit de hoogste sociale klasse die ze als bekwame beheerders hadden leren waarderen. Ze zochten niet naar een 'kleinburger' of een vertegenwoordiger uit de rangen van de nieuwe kiezers. Vooruitstrevende kandidaten kregen geen schijn van kans. Het besef van hun politieke macht zou jaren later opduiken.

Marc Nelissen (VVBAD-werkgroep Automatisering), Peter Horsman, Erika Hokke, Willem Vanneste (secretaris VVBAD-werkgroep Automatisering) en Peter Heyrman (VVBAD-werkgroep Automatisering) op de studiedag ISAAR(CPF), Antwerpen, AMVC-Letterenhuis, 28 april 2006. Deze personen stonden in voor een Nederlandse vertaling van de internationale norm voor archivalische beschrijvingen van organisaties, personen en families - ISAAR(CPF).

(Foto Bruno Vermeeren, VVBAD-secretariaat)

Archivarissen en documenten- beheerders in een veranderend Vlaams archievenlandschap. De sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer van de VVBAD, 1998-2006

Inleiding

Misschien een minder bekend facet dat zich afspeelde in de marge van de professionele loopbaan van Jacques Mertens was zijn engagement in de sectie Archief van de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen (VVBAD) vzw. Jacques werd tijdens de Algemene Ledenvergadering van de VVBAD van oktober 1983 tot tweede sectievoorzitter verkozen ; een functie die hij gedurende twee jaar, van begin 1984 tot eind 1985 uitoefende in opvolging van Gustaaf Asaert. Nog tijdens zijn voorzitterschap nam Jacques ook de leiding over de werkgroep Archiefbeleid. De werkgroep spitste zich vooral toe op de archiefwetgeving en meer concreet op de realisatie van een nieuwe Belgische Archiefwet. De werkzaamheden leidden tot de publicatie – in samenwerking met Juul Verhelst – van ‘Voor een nieuwe Archiefwet. Advies van de werkgroep Archiefbeleid’ (*Archiefkunde. Verhandelingen aansluitend bij Bibliotheek- & archiefgids*, 2), Antwerpen, 1987.¹ Actualisering van de werkgroep- en sectiestandpunten in deze aangelegenheid volgden :

1 Berchem, Archief van VVBAD - verslagen van de sectie Archief ; zie ook de uitgeschreven tekst van het interview van Jacques Mertens door G. Kwanten, “Het aantal professionele archivarissen in Vlaanderen is te klein voor een zelfstandige beroepsvereniging”, in : *Bibliotheek- & archiefgids*, 72 (1996) nr. 5, 182-186.

nogmaals in samenwerking met Juul Verhelst in *Een Archiefwet voor het federale België. Bijdrage tot de discussie*, Antwerpen, VVBAD, 1993 en alleen in *Bibliotheek- & archiefgids* 73 (1997) nr. 3, 87-91 en 74 (1998), nr. 5, 195-197.

Ondergetekende nam – jaren na Jacques – in januari 1998 het voorzitterschap op van de sectie Archief (sinds de VVBAD-Algemene Ledenvergadering van 5 oktober 2000 sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer genoemd). Hierna volgt een impressie na twee termijnen en één jaar verlengd voorzitterschap gedurende de periode 1998-2006, geprojecteerd tegen de algemene ontwikkelingen binnen de Vlaamse archievenwereld. De navolgende tekst wil voor een deel ook aansluiting zoeken bij de vroegste geschiedenis van de sectie geschetst door Gustaaf Asaert in *”Nu van hooger hand...”. Vijfenzeventig jaar Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen*, Antwerpen, VVBAD, 1996.

De laatste jaren is het archievenlandschap in Vlaanderen² zeer sterk veranderd. Niet alleen hebben veel openbare besturen zelf archiefdiensten ingericht om hun archief- en documentenbeheer structureel te organiseren ; daarnaast heeft de Vlaamse overheid gepoogd de archieven decretaal uit te bouwen.

Archiefdecreetgeving en -wetgeving

Het *decreet houdende de privaatrechtelijke culturele archiefwerking - (privaatrechtelijk) Archiefdecreet* van 19 juli 2002 erkent en subsidieert vier maatschappelijk-filosofisch geïnspireerde archief- en documentatiecentra : het Amsab - Instituut voor Sociale Geschiedenis (met bijhuis in Antwerpen), het Archief- en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme - ADVN, het Kadoc - Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving, en het Liberaal Archief. De vier instellingen worden geacht het archivalisch en historisch erfgoed van de grote maatschappelijk-filosofische bewe-

2 R. Dillemans en A. Schramme (red.), *Wegwijs cultuur*, Leuven, Davidsfonds, 2005, passim ; *Vlaamse archief-, bibliotheek- en documentatiegids 2005*, Antwerpen, VVBAD, 2004 ; J. Vannieuwenhuysse, “Het Vlaamse archievenland-schap”, in : *Gids sociaal-cultureel en educatief werk*, Wolters Kluwer (ter perse).

gingen in Vlaanderen vanaf de tweede helft van de 18de eeuw te bewaren en te ontsluiten. Aan de vier archief- en documentatiecentra is ook de ontwikkeling en het beheer van 'Archiefbank Vlaanderen' toevertrouwd. Het betreft een geautomatiseerd register waarin het privaat archivalisch erfgoed geregistreerd wordt, dat zich zowel in privaatrechtelijke als in publiekrechtelijke instellingen kan bevinden of bij privé-personen. De registratie heeft tot doel deze bestanden te beschermen en te valoriseren.

Daarnaast erkent en subsidieert het decreet per beleidsperiode archief- en documentatiecentra van landelijk belang op basis van culturele thema's. Voor de beleidsperiode 2004-2007 is gekozen voor archiefwerking in verband met literair erfgoed, muzikaal erfgoed, architecturaal erfgoed, deportatie en verzet, kerkelijk erfgoed en bedrijven. Voor vier van de vijf thema's zijn instellingen aangeduid of gecreëerd: respectievelijk het AMVC - Letterenhuis, Resonant - Centrum voor Vlaams Muzikaal Erfgoed, het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven (CVAa), het Joods Museum van Deportatie en Verzet (JMDV), en het Forum Kerkelijke Archieven Vlaanderen (FoKAV). De culturele thema-archiefdiensten hebben tot taak het hun toegewezen actieveld in Vlaanderen te organiseren en te coördineren.

Als overgangsmaatregel voorziet het decreet nog in subsidiëring van drie Brusselse archief- en documentatiecentra: het Archief- en Documentatiecentrum van de Communistische Beweging (DACOB), het Archief en Museum van het Vlaams Leven te Brussel (AMVB) en het Vrijzinnig Studie-, Archief- en Documentatiecentrum 'Karel Cuypers'.

Ten slotte wordt er ook nog projectsubsiëring aangeboden voor privaatrechtelijke archieven. Een dertigtal projecten voor culturele publieksgerichte ontsluiting of voor archivalische ontsluiting door middel van informatie- en communicatietechnologie kon op basis hiervan opgezet worden

Naast de voormelde decretaal voorziene subsidiëring is er sinds 1999 – en nu helaas stilaan uitdovend – het Max-Wildiersfonds van het FWO (Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek) - Vlaanderen dat gedurende maximaal 4 jaar projecten financieel

ondersteunt, waarbij wetenschappelijk onderzoek gekoppeld wordt aan ontsluiting van archivalisch primair bronnenmateriaal. In de voorbije jaren zijn door het Max-Wildiersfonds 24 dergelijke projecten gehonoreerd en werd het archief van Louis Paul Boon aangekocht (en ondergebracht in het AMVC - Letterenhuis).

Het *decreet houdende de bescherming van het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang - Topstukkendecreet* van 24 januari 2003 wil het belangrijkste roerend cultureel erfgoed in Vlaanderen beschermen en dat omwille van zijn bijzondere archeologische, historische, cultuurhistorische, artistieke of wetenschappelijke betekenis voor de Vlaamse Gemeenschap. Daartoe wordt een lijst opgesteld van zeldzame en onmisbare voorwerpen, bestanden en verzamelingen. Ter voorbereiding van de eindlijst worden zogenaamde proeflijsten opge maakt. Zo is er onder meer reeds een proeflijst ter beschikking voor het archivalisch en documentair erfgoed.

Het *decreet houdende de organisatie en subsidiëring van een cultureel-erfgoedbeleid - Erfgoeddecreet* van 7 mei 2004 regelt de subsidiëring ter uitvoering van de erfgoedconvenants. Erfgoedconvenants zijn overeenkomsten tussen de Vlaamse Gemeenschap en individuele gemeenten of samenwerkingsverbanden van gemeenten met de bedoeling een duurzaam en integraal beleid uit te werken voor het lokaal cultureel erfgoed. Thans zijn er erfgoedconvenants afgesloten (in chronologische volgorde) met Antwerpen, Gent, Brugge, Tongeren, Leuven, Mechelen, de Vlaamse Gemeenschapscommissie in Brussel, Ieper, Kortrijk, Hasselt, Land van Waas en Comeet (= cultureel samenwerkingsverband Meetjesland). Erfgoedcellen in de betrokken gemeenten of samenwerkingsverbanden sturen de werking ter zake aan en trachten onder meer archieven in het erfgoedbeleid te integreren. In die zin ontstond bv. een Archievenoverleg in Brugge – waar de betrokken archieven zich gezamenlijk willen presenteren door middel van een digitale ‘Archiefwijzer’ op het internet – en in Gent.

Het decreet subsidieert verder cultureel-erfgoedpublicaties, cultuurhistorische tentoonstellingen, ontwikkelingsgerichte en internationale projecten, waar ook archieven kunnen aan deelnemen. Verder wordt de subsidiëring van het steunpunt Musea, Archiefinstellingen,

Bewaarbibliotheken, Documentatiecentra en Erfgoedconvenantswerking geregeld. Het steunpunt, Culturele Biografie Vlaanderen vzw genoemd, moet de werking van de voormelde sectoren schragen en de ontwikkeling van het cultureel erfgoed coördineren en stimuleren, zodat het beter zichtbaar wordt.

Ten slotte organiseert het decreet de advisering inzake het beleidsveld cultureel erfgoed. Daartoe worden een overkoepelende adviescommissie opgericht voor de kwaliteitsbeoordeling en beoordelingscommissies per onderdeel van het beleidsveld voor de erkennings- en subsidieaanvragen. Zo is er een commissie Archiefinstellingen, Bewaarbibliotheken en Documentatiecentra.

Culturele Biografie Vlaanderen vzw is stuwende kracht achter 'Open Archievendag/Erfgoedweekend/nu Erfgoeddag' (georganiseerd onder meer in samenwerking met de VVBAD vzw sinds 2001). Dit jaarlijks terugkerend evenement mobiliseert archieven, bewaarbibliotheken, documentatiecentra, musea en erfgoedcellen om gezamenlijk allerlei publiekswervende acties en open deuractiviteiten op te zetten. Bedoeling is het roerend erfgoed in het algemeen en de instellingen die het bewaren, ontsluiten en ter beschikking stellen bij een breed publiek kenbaar te maken.

Het *organieke decreet betreffende de materiële organisatie en werking van de erkende erediensten* (7 mei 2004) belast de secretarissen van de kerk- en bestuursraden van de erediensten met de opmaak van de notulen, de bundeling van de notulen en de bewaring van het archief.

Het *organieke Gemeentedecreet* (6 juli 2005) en het *organieke Provinciedecreet* (30 november 2005) leggen het inzagerecht vast, vertrouwen de archiefzorg toe aan het College van Burgemeester en Schepenen of de Deputatie en het documenten- en archiefbeheer aan de Gemeentesecretaris of de Provinciegriffier.

De *organieke wet betreffende de Wateringen* van 5 juli 1956 en de *organieke wet betreffende de Polders* van 3 juni 1957 zijn nog niet door decreten of een decreet vervangen, maar werden voor bepaalde onderdelen intussen reeds decretaal aangepast, gewijzigd of aangevuld, bv. op het vlak van de openbaarheid (decreet van 26 maart

2004). Inzake archief bevatten de beide gelijk lopende wetten vrijwel identieke bepalingen: het inzagerecht wordt vastgelegd; de Ontvanger-Griffier van de Polder of Watering wordt belast met de opmaak van de notulen van de Algemene Vergadering en van de Bestuursvergadering; de Ontvanger-Griffier is verantwoordelijk voor de bewaring van de boeken, de stukken van comptabiliteit en beheer, alsook van het archief.

Ook de *organieke wet betreffende de Openbare Centra voor Maatschappelijk Werk* van 8 juli 1976 is nog niet door een decreet vervangen, maar werd reeds aangepast, gewijzigd of aangevuld, bv. op het vlak van de openbaarheid (decreet van 26 maart 2004) en op het vlak van het administratief toezicht (decreet van 7 mei 2004). Inzake archief bevat deze federale wet uiterst minimale voorschriften: het inzagerecht wordt vastgelegd; de secretaris van het OCMW wordt belast met de opmaak van de notulen van de Raad en het Vast Bureau, met het overbrengen van de notulen in de daartoe bestemde registers en met de bewaring van het archief.

De federale *Archiefwet* van 24 juni 1955 en het uitvoeringsbesluit van 12 december 1957 vertrouwen de bewaring van de statische archieven van rechtbanken, van de Raad van State, de Rijksbesturen en de Provincies – tenzij vrijstelling verleend wordt – toe aan het Rijksarchief. Vrijstelling van neerlegging werd tot hertoe verleend aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, het ministerie van Landsverdediging en het ministerie van Koloniën (= opgeheven in 1960 en sindsdien ressorterend onder Buitenlandse Zaken).

Ook gemeenten, andere openbare instellingen en private personen of organisaties kunnen hun statische archieven van meer dan 100 jaar oud neerleggen. Documenten van minder dan 100 jaar oud kunnen eveneens neergelegd worden, wanneer zij niet langer administratief nuttig zijn. De neergelegde archieven van meer dan honderd jaar oud zijn openbaar.

Het Rijksarchief mag geen documenten vernietigen zonder toestemming van de archiefvormer en de archiefvormers mogen geen stukken vernietigen zonder toestemming van de Algemeen Rijksarchivaris of diens gemachtigde, die toezicht houdt op de bewaring van het archief bij de publiekrechtelijke archiefvormers.

Buiten de wettelijk en decretaal voorziene en beschreven archiefdiensten zijn er in de privaatrechtelijke en publiekrechtelijke sfeer nog instellingen bedrijvig. Privaatrechtelijk zijn : bedrijfsarchiefdiensten, bisschoppelijke en andere kerkelijke archiefdiensten, archiefdiensten van vrije scholen of archiefdiensten van verenigingen ; publiekrechtelijk : archiefdiensten van allerlei openbare instellingen (zoals De Munt, Kind en Gezin, de Nationale Bank van België, het Openbaar Psychiatrisch Ziekenhuis Geel, het Universitair Verplegingscentrum Brugmann, de Universiteit Antwerpen, de Universiteit Gent).

Publiekrechtelijke archiefniveaus

Federaal

Ingevolge de Archiefwet van 1955 ontplooidde het Rijksarchief activiteiten op het vlak van bewaring en ontsluiting van de federale archieven en hun rechtsvoorlopers, en van de besturen vermeld in artikel 1 van de Archiefwet. Daarnaast vulde het Rijksarchief het toezicht op de bewaring van publiekrechtelijke archieven in door een archiefinspectie uit te bouwen.

Thans zijn er : een Centrale Directie in Brussel en een Rijksarchief in Anderlecht, een Rijksarchief in elke provinciehoofdplaats, arrondissementale Rijksarchieven in Kortrijk en Ronse en een hulpbewaarplaats in Beveren, die uitgegroeid is tot een regionale archiefbewaarplaats.

Het Soma - Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Heden - daagse Maatschappij heeft op dit ogenblik een nog onduidelijk statuut. Het zou ingevolge de wet van 24 december 2002 een gespecialiseerd departement worden van het Rijksarchief, maar tot hiertoe verscheen daaromtrent nog geen uitvoeringsbesluit.

De archieven van de wetgevende machten vallen buiten de Archiefwet. Kamer en Senaat ontwikkelden eigen archiefdiensten.

Ook de Federale Overheidsdienst (FOD) Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en het ministerie van Defensie beschikken ingevolge de bekomen vrijstelling van de neerleggingsplicht uit de Archiefwet over eigen archiefdiensten.

Archieven betreffende de operationele handelingen van het leger zijn ondergebracht in het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (tot en met de Tweede Wereldoorlog) en in de sectie Archiven van de Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid (vanaf de Tweede Wereldoorlog).

Gewestelijk en Gemeenschappelijk

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en het Vlaams Parlement beschikken over toegankelijke archiefdiensten. Voor de administratieve afdelingen van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap zijn nog steeds geen sluitende oplossingen voorhanden. Het IAVA-project (Instellingenstudie en Archiefbeheer Vlaamse Administratie) van het Rijksarchief bracht de documentenvorming wel in kaart en verschaftte richtlijnen om het dynamisch en semi-statisch archiefbeheer door middel van archiefbeheerplannen en selectielijsten efficiënter te laten verlopen, maar voor de documenten in de statische fase blijft alles vooralsnog onduidelijk.

Provinciaal

Alle Vlaamse provincies beschikken over uitgebouwde archiefdiensten. Sommige provincies opteren, in afwachting dat de archiefstukken neergelegd worden in het Rijksarchief, voor het creëren van een tussenarchief. Andere verkiezen een echte archiefdienst uit te bouwen, waarbij zij zowel het semi-dynamisch als het statisch archief willen beheren en valoriseren.

Verschillende provincies spelen een essentiële rol in de ontwikkeling van het archiefbeheer en de archiefzorg bij de lokale besturen. Zij organiseren basisarchiefopleidingen voor lokale ambtenaren en archiefverantwoordelijken of subsidiëren tijdelijk beginnende (boven)lokale archiefdiensten. In West-Vlaanderen begeleidt een archiefconsulente de gesubsidieerde lokale archiefdiensten.

Gemeentelijk

De gemeentebesturen hebben in de laatste jaren bijzondere inspanningen geleverd om hun archief- en documentenbeheer dege-

lijk uit te bouwen. De toename van het aantal nieuwe gemeentearchieven en jonge opgeleide gemeentearchivarissen is frappant. De Provinciale tijdelijke subsidiëringen van het lokale archiefbeheer en de daarbij aansluitende opleidingen zijn daar zeker niet vreemd aan ; maar ook de decentralisering vanuit het Rijksarchief waarbij de eerder neergelegde gemeentelijke documenten teruggegeven worden aan gemeentelijke archiefdiensten, speelt daarbij een belangrijke rol.

In erfgoedsteden en erfgoedregio's krijgen de archiefdiensten dank zij de convenanten meer mogelijkheden en meer armslag, vooral op het vlak van de publieksontsluiting en van de archiefvalorisering. Deze beide laatste worden niet steeds door iedereen als basistaken van archiefdiensten beschouwd. Ze zijn wel alleszins belangrijk om de beeldvorming rond archief te moderniseren en bij een brede bevolking ingang te doen vinden.

Tabel 1 : raming van het aantal structureel georganiseerde gemeentearchieven per provincie³

Provincie	Aantal gemeenten	Aantal archiefdiensten	Verhouding archiefdiensten/gemeenten, in %
Antwerpen	70	12	17,14
Limburg	44	8	18,18
Oost-Vlaanderen	65	15	23,08
Vlaams-Brabant	65	9	13,85
West-Vlaanderen	64	26	40,63

Overige lokale niveaus

Op de overige lokale niveaus zijn weinig of geen echt gestructureerde archiefdiensten bedrijvig. Enkele OCMW-besturen in grote steden beschikken wel over volwaardige archiefdiensten : Aalst, Brugge, Brussel en Gent.

3 Deze raming is gebaseerd op de lijst van archiefdiensten weergegeven door J. Vannieuwenhuysse, "Het Vlaamse archievenlandschap", in : *Gids sociaal-cultureel en educatief werk*, Wolters Kluwer (ter perse). Weerhouden aldaar zijn de georganiseerde diensten met een eigen archivaris of archiefverantwoordelijke, die gemakkelijk toegankelijk en raadpleegbaar zijn.

De oplossing die het Rijksarchief voor de overige lokale niveaus voorstaat – met name neerlegging in de federale rijksarchiefdepots van archieven van OCMW's, kerkfabrieken, polders en wateringen – strookt eigenlijk niet meer met de realiteit en de geest van de staats-hervorming (federale instellingen kunnen niet zomaar Vlaams archi- valisch erfgoed overnemen). Een alternatief zou kunnen zijn : con- tractuele opname van lokale archieven – al dan niet tegen betaling – in gemeentelijke of intergemeentelijke bewaarplaatsen. Voor kerkfa- brieken is er in Diksmuide een interessant experiment lopend. In een decanale archiefbewaarplaats worden de archieven van de Diksmuidse kerkfabrieken gecentraliseerd. Het voordeel van de twee laatste oplos- singen is dat de documenten er dicht bij de archiefvormers blijven en dichtbij de geïnteresseerde lokale bevolking. Zij kunnen er maximaal en veel sterker gevaloriseerd worden.

Archiefopleidingen

Sinds 1992 organiseren de VUBrussel, de UGent en de KULeuven samen een archiefopleiding op academische niveau. Thans leidt deze opleiding naar het 'master-na-master'-diploma van Gespecialiseerde Master Archivistiek : Erfgoedbeheer en Hedendaags Documentbeheer.

Het Centrum voor Volwassenenonderwijs - Vormingsleergang voor Sociaal en Pedagogisch Werk (VSPW) - Gent vzw (Bibliotheekschool Gent) biedt een modulaire opleiding Bibliotheek-, Documentatie- en Informatiekunde : groep Archiefkunde aan van 200 lesuren. De opleiding levert het certificaat af van uitvoerend archief- medewerker.

Verschillende Provinciebesturen richten geregeld binnen hun bestuursscholen basiscursussen in voor ambtenaren die met archief- en documentenbeheer bezig zijn.

Het Kadoc organiseert een basiscursus Archief en Erfgoedzorg voor kerkelijk en religieuze instellingen ; het Contactforum voor Erfgoedverenigingen (VCM) een archiefopleiding voor erfgoedver- enigingen.

Voor permanente beroepsvorming en vervolmaking zorgen het steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen (CBV) vzw, het Forum

Afgestudeerden Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer (FAAD), het Rijksarchief en – niet in het minst – de sectie Archief- en Hedendaags Documentbeheer van de VVBAD vzw. De VVBAD richtte bv. eenmalig, in samenwerking met de Openbare Bibliotheek Brugge, een cursus Preservering van 14 dagen in gedurende de maanden februari-mei 2000.

Samenwerkingsverbanden van archivariissen

BRAK (Koepel van Vlaams-Brabantse en Brusselse Archieven), KAPA (Kring van Archivariissen in de Provincie Antwerpen) en WAP (West-Vlaams Archieven Platform) zijn informele overlegorganen die zich beraden over praktische problemen in het vakgebied en de mogelijke samenwerking errond.

Het Brugs en het Gents Archievenoverleg ontstonden naar aanleiding van de organisatie van de eerste Open Archiefvondag in 2001. Het zijn overlegorganen die nauw verbonden zijn met de erfgoedconvenanten en de werking van de erfgoedcellen.

Het Brabantse Archivariissenoverleg en het Vlaams-Zeeuwse Archivariissenoverleg zijn grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden waar Vlaamse en Nederlandse vakgenoten studie- en ontmoetingsmogelijkheden aangereikt krijgen.

FAAD (Forum Afgestudeerden Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer) wil de contacten tussen de afgestudeerden van de interuniversitaire opleiding bevorderen, uitwisseling van vakkennis en praktijkervaring opgedaan in de eerste werkkring van de leden organiseren en instaan voor permanente bijscholing.

En natuurlijk is hier ook opnieuw de beroepsvereniging van archivariissen en documentenbeheerders, de sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer van de VVBAD vzw te vermelden.

De sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer (AHD) van de VVBAD vzw⁴

De sectie AHD van de VVBAD is de enige beroepsvereniging van archivariissen en documentenbeheerders in Vlaanderen. Zij groepeert zowel archivariissen en documentenbeheerders in overheidsdienst als vakgenoten uit de private sector. Zij bevordert de deskundigheid en behartigt de beroepsbelangen van haar leden, biedt publicatiemogelijkheden, draagt bij tot de promotie en de waardering van het archiefwezen, en werkt aan de kwaliteitsverbetering van de archief- en registratordiensten.

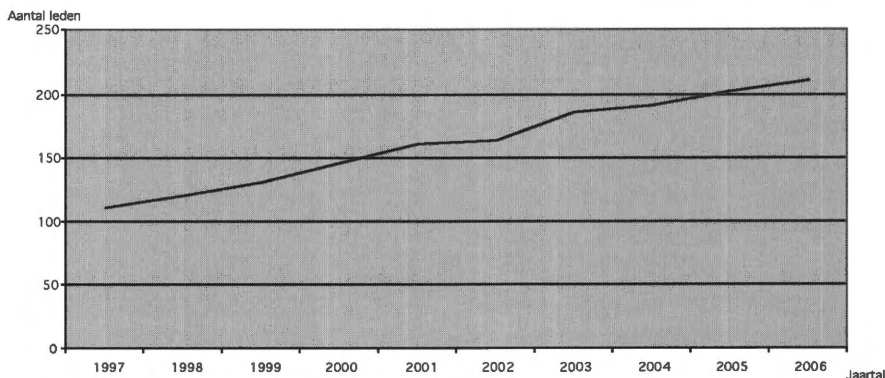
Tabel 2 : absolute ledencijfers van de sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer (AHD) en van VVBAD vzw, 1997-2006.

Jaartal	Aantal leden sectie AHD	Totaal aantal leden VVBAD vzw	Verhouding leden van de sectie AHD en van de VVBAD vzw in %
1997	110	1180	9,32
1998	120	1180	10,17
1999	131	1176	11,14
2000	146	1201	12,16
2001	161	1188	13,55
2002	164	1186	13,83
2003	186	1204	15,45
2004	191	1200	15,92
2005	202	1171	17,25
2006	210	1124 ⁵	18,68

4 Berchem, Archief van VVBAD en <http://vvsbad.be>

5 Cijfer van eind april 2006, nog niet volledig afgesloten door het VVBAD-secretariaat.

Grafiek van de ledencijfers van de sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer - VVBAD vzw, 1997-2006

Het bestuur is verantwoordelijk voor de goede werking binnen de sectie AHD. De samenstelling van het sectiebestuur wordt traditioneel vastgelegd tijdens de Algemene Ledenvergadering, die jaarlijks statutair samenkomt. Alle werkende en toetredende leden die ten minste één jaar de VVBAD-ledenbijdrage betaald hebben, kunnen zich kandidaat stellen voor een bestuursmandaat.

Werkende leden zijn natuurlijke personen, rechtspersonen of feitelijke verenigingen die door de Raad van Bestuur van de VVBAD vzw aanvaard zijn (concreet : de leden die een bestuursmandaat uitoefenen of een mandaat in de redactieraad of in de werkgroepen vervullen). Toetredende leden zijn eveneens natuurlijke personen, rechtspersonen of feitelijke verenigingen die wel het jaarlijkse lidgeld betalen, maar niet actief bij de vereniging betrokken zijn (lees : geen mandaat opnemen) ; zij zijn geen lid in de zin van de wet op de vzw's en hebben dan ook geen stemrecht op de Algemene Vergadering. Elke rechtspersoon kan slechts één natuurlijke persoon afvaardigen.

Een bestuursmandaat duurt in principe vier jaar en is hernieuwbaar. De mandaathoudende bestuursleden bepalen onder elkaar wie sectievoorzitter en sectiesecretaris worden en wie het sectiebestuur vertegenwoordigt in de Raad van Bestuur (2 zetels voor de sectie AHD), de Redactieraad van *Bibliotheek- & archiefgids* (3 zetels), de

jury voor de Ger Schmookprijs (3 zetels) en de ad hoc sectie overschrijdende werkgroepen.

Tabel 3 : voorzitters en secretarissen van de sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer - VVBAD vzw

<u>Voorzitters</u>	
1994-1997	Gustaaf Janssens
1998-2006	Johan Vannieuwenhuysse
<u>Secretarissen</u>	
1994-1998	Karin Vandermeersch
1999-	Annie Meiresonne

Tijdens de Algemene Ledenvergadering wordt steeds gepeild naar de wensen en de opmerkingen van de leden. Leden die noodgedwongen afwezig zijn, kunnen hun reacties via e-mail vóór de Algemene Ledenvergadering aan de voorzitter bekend maken. In 2005 besloot het sectiebestuur daarnaast nog een algemene enquête te organiseren bij de leden. De resultaten van deze rondvraag⁶ worden thans geïmplementeerd.

De sectie legt – binnen de bevoegdheden toegekend door de Raad van Bestuur van de VVBAD vzw – autonoom het algemeen sectiebeleid vast en richt werkgroepen op of ontbindt ze. Ze stelt jaarlijks een actieplan op dat aansluit bij het beleidsplan dat door de VVBAD vzw voor de middellange termijn vastgelegd werd.

Het sectiebestuur bestaat sinds de laatste Algemene Ledenvergadering uit 21 leden, die weliswaar onder persoonlijke naam zitting hebben, maar zo gekozen werden dat de meeste segmenten uit het Vlaamse archievenlandschap vertegenwoordigd zijn : de vier archief- en documentatiecentra volgens filosofisch-maatschappelijke stromingen erkend binnen het decreet privaatrechtelijke culturele archiefwerking ; de vijf culturele thema-archiefdiensten erkend binnen het decreet privaatrechtelijke culturele archiefwerking ; het Soma en de Rijksarchiefdienst (voor de federale wetenschappelijke instellingen) ; de Archiefdienst van de Senaat (voor het federale

6 B. Vermeeren, “Werking en toekomst van de sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer”, in : *Bibliotheek- en archiefgids*, 82 (2006) nr. 1, 40-45.

archiefniveau) ; de Archiefdienst van het Vlaams Parlement (voor het Vlaamse archiefniveau) ; de Provinciale Archiefdienst Oost-Vlaanderen en de Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen (voor het provinciale archiefniveau) ; het Stadsarchief Brugge (voor het gemeentelijke archiefniveau) ; het OCMW-archief Brugge (voor het niet-gemeentelijke lokale archiefniveau) ; de Archiefdienst van de KULeuven (voor de universiteits- en schoolarchieven) ; de Archiefdienst UVC Brugmann (voor de ziekenhuisarchieven) ; het VVBAD-secretariaat ; Culturele Biografie Vlaanderen vzw (als waarnemer).

Het sectiebestuur komt gewoonlijk vier keer per jaar samen in het verenigingshuis te Berchem. De volgende onderwerpen worden er telkens besproken : de sectiebriefwisseling ; het nieuws over het archiefwezen in Vlaanderen ; de evaluatie van voorbije activiteiten waarbij de sectie betrokken was ; de voorbereiding van studiedagen die door het bestuur zelf of in samenwerking met de werkgroepen of derden opgezet worden ; het beleids- en actieplan van de sectie (binnen het kader van de hele VVBAD vzw-organisatie) ; de vertegenwoordiging in adviserende organen (de Begeleidings- en Evaluatiecommissie van het Max-Wildiersfonds, de Stuurgroep Archiefbank Vlaanderen, de Adviesraad van de Gespecialiseerde Master Archivistiek : Erfgoedbeheer en Hedendaags Documentbeheer, de Toetsingscommissie Archiefnoden Vlaanderen, de Commissie ad hoc 'Masterplan Cultureel Erfgoed' en – tot 2004 – de beoordelingscommissie Archieven, Documentatiecentra en Bewaarbibliotheken) ; de vertegenwoordiging in de Raad van Bestuur van de VVBAD vzw en in de Redactieraad van *Bibliotheek- & archiefgids* ; het nieuws uit de sectie AHD in *Info* ; de vorderingen binnen de verschillende werkgroepen (Wetgeving en Beleid, Gemeentearchief, OCMW-archief, Bedrijfsarchief, Automatisering en Internationale Contacten) ; de lopende zaken waaraan de sectie participeert (de archiefopleidingen, de jaarlijkse Erfgoeddag, Cultuurmarkt en intersectorale VVBAD-dag(en), de Ger Schmoockprijs⁷, het tijdschriften-

7 Met de Ger Schmoockprijs wordt door de Raad van Bestuur van VVBAD vzw jaarlijks een jonge Vlaamse collega bekroond voor een studie die een essentiële bijdrage levert tot de ontwikkeling van het documentaire informatiewezen (in de sectoren bibliotheken, archieven of documentatiecentra). De recentste bekroonde archiefbijdragen : 1996 : Gerd De Coster, "Het inventariseren van archieven van verenigingen die verwant zijn aan een politieke partij, casus : het archieffonds van een aantal liberale verenigingen met zetel in het Antwerpse Liberaal Huis".

overzicht in *Bibliotheek- & archiefgids*, de werkgroep culturele thema-archieven - CBV vzw, de contacten met het Rijksarchief, de contacten met de politieke wereld).

Over de werking van het bestuur maakt de secretaris na elke vergadering een verslag, dat verkort in *Info* na te lezen is en dat – op uitdrukkelijk verzoek van de sectieleden – integraal ter beschikking kan worden gesteld. Ook maakt de secretaris jaarlijks een algemeen verslag op, dat in principe naar aanleiding van de Algemene Ledenvergadering eveneens gepubliceerd wordt in *Info*.

Omdat de voorzitter in verschillende adviescommissies zitting heeft, is de sectie van nabij betrokken bij de interuniversitaire opleiding voor archivariissen en documentenbeheerders in Vlaanderen, bij de opleiding ‘Initiatie tot de Bibliotheek-, Documentatie- en Informatiekunde - Groep Archiefkunde’ aan de Bibliotheekschool van Gent en bij de ontwikkeling van de algemene Vlaamse erfgoedpolitiek, meer bepaald voor het segment archieven.

De sectie AHD is lid van de Internationale Archiefraad (International Council on Archives - ICA) en van de sectie voor Beroepsverenigingen (Section of Professional Archives Associations - ICA/SPA) van deze organisatie. De sectievoorzitter wordt uitgenodigd op de jaarlijkse Internationale Ronde Tafelconferenties over Archief (CITRA) en op de vergaderingen van de ICA/SPA.

De sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer richt jaarlijks alleen of in samenwerking met de overige VVBAD-secties, aanverwante verenigingen of instellingen studiedagen in. Het zijn bijscholingsactiviteiten waarop deskundigheid, informatie en ervaringen uitgewisseld worden. Bijlage 1 geeft een overzicht van de studiedagen 1995-2006.

Professionele informatie is verder terug te vinden in het maandelijks mededelingenblad *Info*, waarin de sectie een eigen rubriek ver-

1997 : Bart Hellinck, “Het fonds Suzan Daniel vzw en de homo/lesbienne archiefvormers (met ordeningsplan voor de federatie Werkgroepen Homoseksualiteit)”.

2000 : Sylvie De Smet, “De burgerlijke rechtspraak voor de Gentse schepenbank van de Keure in de 18de eeuw. Rechtspleging, archiefvorming en ontsluitingsmogelijkheden”.

2001 : Edward Vanhoutte, “Zorgen voor later ? Argumenten voor de wetenschappelijke bestudering van de Vlaamse muzikale en literaire archieven, bibliotheken en bewaarplaatsen”.

zorgt (eindredactie van januari 1994 tot december 2002 Gustaaf Janssens ; vanaf januari 2003 Gerd De Coster). Er worden recente publicaties gesignaleerd, archiefcongressen en studiedagen aangekondigd en er is plaats voor allerlei nieuwsberichten uit het vakgebied. Meer inhoudelijk gespecialiseerde en indringender artikels verschijnen in *Bibliotheek- & archiefgids* of – wanneer het heuse monografieën betreft – in de reeks *Archiefkunde. Verhandelingen aansluitend bij 'Bibliotheek- & archiefgids'*.⁸ Met verscheidene Europese zusterverenigingen worden publicaties geruild. De ontvangen buitenlandse tijdschriften worden jaarlijks in de rubriek 'In archieftijdschriften gelezen' van *Bibliotheek- & archiefgids* besproken. Voor een inhoudelijke analyse van het tijdschrift verwijzen we naar bijlage 2.

Tabel 4: absolute cijfers omtrent de archiefitems in 'Bibliotheek- & archiefgids', 1998-2006

Jaargang tijdschrift	Aantal blz. met archiefbijdragen	Totaal aantal blz.	Aandeel archiefbijdragen, in %
74 (1998)	89	260	34,23
75 (1999)	76	269	28,25
76 (2000)	101	251	40,24
77 (2001)	113	248	45,56
78 (2002)	105	231	45,45
79 (2003)	96	297	32,32
80 (2004)	142	283	50,18
81 (2005)	84	261	32,18
82 (2006) ⁹	49	117	41,88
Totaal	855	2.217	38,57

- 8 De meest recente *Verhandelingen* zijn :
 nr. 6 : Leen Charles, Gustaaf Janssens, Godfried Kwanten, Johan Van-nieuwenhuysse en Juul Verhelst (red.), *Archiefsselectie in Vlaanderen : de proef op de som ? Huldeboek Griet Maréchal, aangeboden door de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen*, Antwerpen, 2003, 127 p.
 nr. 7 : Bart De Keyser, *In de zon én in de schaduw. Gemeentearchieven in het Vlaamse erfgoedbeleid*, Antwerpen, 2004, 190 blz. (i.s.m. Culturele Biografie Vlaanderen vzw).
 nr. 8 : *Culturele archiefwerking* (i.s.m. Culturele Biografie Vlaanderen vzw), in voorbereiding.
- 9 Van de jaargang 82 (2006) verschenen tot hertoe nog maar twee afleveringen.

Binnen de sectie bestaan een aantal werkgroepen, die meer inhoudelijke thema's aanpakken.

De *werkgroep Wetgeving en Beleid* bespreekt initiatieven en problemen rond archief- en privacyregelgeving, produceert ondersteunende teksten en acties voor de beleidsmakers en het archiefveld.

Concreet bestudeerde en besprak de werkgroep in de beschouwde periode het voorontwerp voor een federale Archiefwet van Y. Ylieff, de resolutie van C. Vandenbroeke en P. Van Grembergen, het Archiefdecreet van H. Marsoul, de Privacywet, het Gemeentedecreet (in samenwerking met de werkgroep Gemeentearchief) en actualiseerde het standpunt van de sectie 'voor een nieuwe federale Archiefwet'; elementen voor een archiefsamenwerkingsakkoord werden verzameld en gepubliceerd; een reactie naar aanleiding van vaststellingen inzake de toestand van het archiefwezen door de Lumumbacommissie werd gepubliceerd; de archiefbijdragen in de VVBAD-memoranda uitgegeven naar aanleiding van verkiezingen in 2000 en in 2004 werden voorbereid; de hoorzittingen in het Vlaams Parlement betreffende het archiefwezen van 13 maart 2000 en betreffende het cultureel erfgoedbeleid van 11 maart 2004 werden voorbereid; een voorstel voor de opzet van een steunpunt Archieven, Documentatiecentra en Bewaarbibliotheken werd opgesteld en verspreid; in overleg met de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) werden beroepsprofielen uitgeschreven; er werd een studiedag rond het archiefreglement georganiseerd. Voorzitters waren: Hilde Van Ongevalle (januari 1998-mei 2002 en opnieuw van augustus 2004-december 2006), Patrick Van den Nieuwenhof (mei 2002-maart 2003) en Karel Degryse (maart 2003-augustus 2004); secretarissen: Betty Hoornaert (januari 1998-maart 2003), VVBAD-secretariaat (maart 2003-oktober 2005) en Sofie De Winter (sinds oktober 2005).

De *werkgroep Gemeentearchief* bestudeert en bespreekt specifieke problemen rond de stads- of gemeentearchieven en de OCMW-archieven.

Samen met de werkgroep Wetgeving en Beleid werden voorstellen voor het Gemeentedecreet geformuleerd en verspreid, en de archiefbijdrage werd voorbereid voor het VVBAD-memorandum uitgevaardigd naar aanleiding van de Gemeenteraads- en Provincieraadsverkiezingen van oktober 2006. Subwerkgroepen vergaderen

afzonderlijk om selectielijsten samen te stellen : sinds 30 oktober 2000 voor gemeentelijke documenten en sinds 14 januari 2004 voor OCMW-documenten. Deze lijsten worden digitaal ingevoerd in een speciaal ontwikkeld datamodel.¹⁰ Voorzitters waren : André Vandewalle (tot september 2003) en Lieve Arnouts (sinds september 2003) ; secretarissen : Leen Charles (tot februari 2001) en Isabelle Verheire (sinds februari 2001).

De *werkgroep Bedrijfsarchief* werd opgericht in het verlengde van de studiedag 'Nieuwe archivariissen aan het werk' (Sint-Niklaas, 8 december 2000). Bedoeling is om de specifieke problemen rond bedrijfsarchieven in kaart te brengen en gezamenlijk naar oplossingen te zoeken. Voorzitters waren : Marcel Van Campen (juni 2001-april 2006) en Sofie De Winter (sinds april 2006) ; secretaris : Joachim Derwael (sinds april 2006).

De *werkgroep Automatisering* bevordert informaticaontwikkelingen in archieven, bestudeert de problematiek van digitale archivering, digitalisering, automatisering en standaardisering, en ondersteunt de digitale discussiegroep 'Elardo'. Er werd onder meer meegewerkt aan de Nederlandse vertalingen van ISAD(G) en ISAAR(CPF), en aan de verschillende edities van 'Informatie'. Voorzitter : Patrick Temmerman (sinds juli 1998) ; secretaris : Willem Vanneste (sinds juli 1998).

De *werkgroep Internationale Contacten* wil met occasionele medewerkers onder coördinatie van Gustaaf Janssens (sinds 1998) contacten onderhouden met buitenlandse vakgenoten en zusterverenigingen, en de aanwezigheid van Vlaamse archivariissen op wetenschappelijke fora in het buitenland bevorderen. Van 12 tot 19 september 2000 realiseerde de werkgroep een Vlaamse archiefstudiereis naar Madrid en omgeving.

Enkele slotbedenkingen

Op 30 januari 2002 sloot de VVBAD vzw in het kader van het decreet Lokaal Cultuurbeleid een beheersovereenkomst af met de Vlaamse Gemeenschap om het structureel overleg tussen openbare

10 J. Anckaer en W. Vanneste, "Een datamodel voor de opmaak van selectielijsten", in : *Bibliotheek- & archiefijds*, 79 (2003) nr. 3, 20-23.

bibliotheken, wetenschappelijke bibliotheken, documentatiecentra en archieven te organiseren. De Vlaamse Gemeenschap stelt in ruil ruimere financiële middelen ter beschikking. Daardoor kon het personeelskader op het VVBAD-secretariaat toenemen en werd een verdergaande professionalisering en een betere begeleiding van de verschillende secties mogelijk. De werking en impact van de sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer nam in de laatste jaren dan ook sterk toe, mede door een steeds verdergaande externe bevraging naar participatie aan het cultureel erfgoedbeleid. Een mooi voorbeeld van de professionalisering binnen de vereniging en de externe erkenning ervan was de toewijzing aan VVBAD vzw van de studieopdracht om een proeflijst op te stellen van topstukken voor het archivalisch en documentair erfgoed in 2004.¹¹

Een pijnpunt, dat voorlopig onopgelost geraakt, blijft de archiefwetgeving en archiefdecreetgeving.¹² De problemen zijn sinds de uitvaardiging van het organieke Provinciedecreet, Gemeentedecreet en decreet Erkende Erediensten zo mogelijk nog groter geworden : een federale Archiefwet kan voortaan hoogstens de federale archieven *stricto sensu* betreffen en, enkel mits overleg en contractuele overeenkomsten met het Vlaamse niveau, de archieven van door Vlaamse decreten georganiseerde publiekrechtelijke besturen. Archieven van door Vlaanderen georganiseerde instellingen (thans reeds Provincies, Gemeenten, Kerkfabrieken) kunnen ook niet zomaar, zonder contractuele overeenkomsten omtrent de neerlegging overgenomen worden ter bewaring in federale archiefbewaarplaatsen : archieven zijn erfgoed of culturele materie, een bij uitstek Vlaamse materie. Het decreetgevend plaatje blijft ook manifest onvolledig. Er is nood aan een decreet voor de publiekrechtelijke archiefwerking, dat – rekening houdend met de administratieve component en de erfgoedcomponent van publiekrechtelijke archieven – het archief- en documentenbeheer van de Vlaamse administratie zou moeten regelen, evenals het toezicht ter zake op de archieven van de organiek afhankelijke instellingen.

11 B. Coppein, “Terra incognita. Een ontdekkingsreis naar het Vlaams archivalisch en documentair erfgoed van uitzonderlijk belang”, in : *Bibliotheek- & archiefgids*, 80 (2004) nr. 3, 11-19.

12 B. Coppein, “De aanhouder heeft niet gewonnen... Relas van mislukte pogingen ter vervanging van de Belgische Archiefwet”, in : *Bibliotheek- & archiefgids*, 82 (2006) nr. 2, 9-14.

Bij nieuwe (publiekrechtelijke) archiefregelgeving zou een sluitend net van overheidsarchiefdiensten moeten voorzien worden. Elk bestuur zou daarbij zijn volle verantwoordelijkheid moeten opnemen. Dit betekent concreet dat voldoende middelen moeten voorzien worden voor het in goede, geordende en toegankelijke staat bewaren van de eigen archiefbescheiden voor de overdracht naar de archiefbewaarplaats en ook voldoende middelen voor – naar keuze – de inrichting van een eigen archiefdienst of de overdracht en het beheer in een archiefdienst buiten het eigen bestuur. Slechts dan is een redelijke totaaloplossing voor de gehele publiekrechtelijke archiefzorg en archiefbeheer haalbaar. Alle reeds eerder opgestarte initiatieven inzake archiefzorg en archiefbeheer moeten ook maximaal in een nieuwe structuur opgenomen en geïntegreerd worden.

Moet het archiefwezen ook de gevolgen van de steeds verdergaande federalisering (bv. betreffende de organisatie en het toezicht op de lokale besturen, het beheer van cultureel erfgoed) niet consequenter doortrekken in de eigen organisatie? Wanneer taken of bevoegdheidspakketten doorgeschoven worden van het federale naar het Vlaamse niveau gaat dit telkens gepaard met aanpassingen van de federale instellingen. Binnen het archiefwezen lijkt het Rijks- of federale archief dit weinig of niet te doen. De omvorming van een departement tot 'Rijksarchief in Vlaanderen' blijft toch wel een erg minimaal antwoord op deze problematiek.

Een tweede pijnpunt betreft de organisatie van de archiefopleidingen: er komen nu 'master na master'-archivarissen en uitvoerende archiefmedewerkers op de markt. Helaas – en heel wat recente vacatures wijzen in die richting – ontbreekt een gegradueerde archivaris van B-niveau of 'professioneel master'. De opleidingsinstituten zouden dringend een opleiding van dit niveau moeten aanbieden zodat voor elk archieféchelon een correct aanbod van professionelen ter beschikking komt.

Bijlage 1*Studiedagen van de sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer - VVBAD vzw, 1995-2006*

Plaats en datum	Titel	In samenwerking met	Behandelde thema's ¹³
Brussel, 31/3/1995	Postregistratie-workshop	Alleen	4
Brugge, 16/6/1995	Nieuwe archivarissen aan het werk : archiefbeheer in overheids-archieven	Alleen	1, 4, 8
Antwerpen, 26-27/9/1995	Informatie 95	Alle VVBAD-geledingen	4, 7
Dendermonde, 8/12/1995	Hoe met het archief naar buiten komen ?	Alleen	9, 19
Louvain-la-Neuve, 27/4/1996	Archiefselectie en geschiedenis	Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis	11, 16
Gent, 21-23/11/1996	75 jaar VVBAD/200 jaar archief-wetgeving in onze gewesten	Alleen	3, 15
Brussel, 15/3/1997	Het belang van institutioneel onderzoek bij inventarisatie	Opleiding Archivistiek	8
Brussel, 17-18/9/1997	Informatie 97	Alle VVBAD-geledingen	4, 7, 8

13 Toegekende trefwoorden : 1. (archief)arbeid algemeen ; 2. bedrijfsarchief ; 3. beleid ; 4. documentenbeheer ; 5. erfgoedpolitiek ; 6. handel ; 7. informatica ; 8. inventarisering ; 9. leeszaal ; 10. management ; 11. onderzoek ; 12. organisatie ; 13. overdracht ; 14. preservering/conservering ; 15. regelgeving ; 16. selectie ; 17. standaardisering ; 18. subsidiëring ; 19. valorisering ; 20. vrijwilligers.

Brussel, 24/11/1997 en 15/12/1997	Auteursrechten, privacy en royalties in musea, archieven en documentatiecentra	Vlaamse Museumvereniging	15
Leuven, 25/4/1998	Archivaris versus historicus ?	Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis	1, 11, 15, 16
Berchem, 28/11/1998	Algemene Ledenvergadering/ Archiefolders	Alleen	19
Antwerpen, 10/12/1998	Digitale bestanden in het archief	Alleen	4, 7, 8
Brugge, 31/5/1999	Preservering, conservering en restauratie in Vlaamse archieven	Alleen	14
Brussel, 16-17/9/1999	Informatie 99	Alle VVBAD-geledingen	1, 4, 7, 17
Sint-Truiden, 29/10/1999	Algemene Ledenvergadering/ Archief in Limburg	Alleen	12
Leuven, 6/12/1999	Openbaarheid en raadpleegbaar- heid van archief	Kadoc	15
Gent, 15/5/2000	De schaarse middelen efficiënt aangewend : management	Alleen	7, 9, 10, 20
Leuven, 5/10/2000	Algemene Ledenvergadering/ Archief in Vlaams-Brabant	Alleen	12
Sint-Niklaas, 8/12/2000	Nieuwe archivariissen aan het werk : bedrijfsarchivarissen	Alleen	1, 2, 4
Gent, 12/2/2001	Preservering en conservering van boeken en archiefdocumenten	Enbotraineproject	14

Plaats en datum	Titel	In samenwerking met	Behandelde thema's
Brussel, 20-21/9/2001	Informatie 2001	Alle VVBAD-geledingen	1, 4, 7, 17
Brugge, 14/12/2001	Spanning tussen gebruiksvriendelijkheid en documentenbeveiliging	Alleen	6, 9
Brussel, 27/4/2002	Archief en onderzoek	Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis	7, 11, 15
Antwerpen, 22/5/2002	Documentenontsluiting, -beheer en valorisering prewetenschappelijk of wetenschappelijke arbeid ?	sectie WDI	1, 8, 19
Gent, 3/12/2002	Archiefselectie in Vlaanderen : de proef op de som ?	Provincie Oost-Vlaanderen	16
Aalst, 6/6/2003	Fondsenwerving voor het archief	Alleen	5, 18
Antwerpen, 25/6/2003	Digitaal archiefbeheer in de praktijk	Davidproject	4, 7, 8
Brussel, 18-19/9/2003	Informatie 2003	Alle VVBAD-geledingen	1, 4, 7, 8, 17
Mechelen, 16/12/2003	Cultuurbeleidscoördinator : partner of tegenstander ?	sectie OB	3, 5
Antwerpen, 9/3/2004	Algemene Ledenvergadering/ Culturele Thema-archieven	Alle VVBAD-geledingen	5, 12
Antwerpen, 13/3/2004	Archief en historisch onderzoek	Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis	5, 8, 9, 11, 16

Antwerpen, 23-24/9/2004	Focus op collecties en bestanden	Alle VVBAD-geledingen	3, 6, 8, 12, 14
Halle, 13/12/2004	Vrijwilligers in het archief	Culturele Biografie Vlaanderen	20
Brussel, 24/3/2005	Algemene Ledenvergadering/ Nieuwe inventariseringprojecten afgerond	Alleen	8, 11
Brussel, 22-23/9/2005	Informatie 2005	Alle VVBAD-geledingen	7, 8, 17
Gent, 14/12/2005	Het archiefreglement in de praktijk	Provincie Oost-Vlaanderen	2, 9, 12, 13, 15
Antwerpen, 21/3/2006	Algemene Ledenvergadering/ Archiefbank Vlaanderen	Archiefbank Vlaanderen	3, 5, 8
Antwerpen, 28/4/2006	ISAAR(CPF)	Alleen	7, 8, 17

Nog voorzien voor 2006 zijn : 'Focus op gebruikers', 'Archief verhuizen' en 'Digitaliseren van historische krantenverzamelingen'.

*Bijlage 2**Archiefbijdragen in 'Bibliotheek- & archiefgids', 1998-2006.*

Hierna worden alleen de substantiële en vernieuwende artikels aangehaald ; niet de regelmatig terugkerende bibliografische rubriek 'In archieftijdschriften gelezen', kronieknota's (met congresverslagen, enz.), personalia, recensies en lijsten van eindwerken. Een telling leert dat de substantiële artikels in de periode 1998-2006 429 van de 855 bladzijden innamen (50,18% van de archiefbijdragen), 'In archieftijdschriften gelezen' 235 bladzijden (27,49%), de kronieknota's 137 bladzijden (16,02%), personalia 33 bladzijden (3,86%), de recensies 13 bladzijden (1,52%) en de lijsten van eindwerken 8 bladzijden (0,93%).

Auteur	Verkorte titel	Referentie	Thema's ¹⁴
Jan Anckaer	Toezicht op archiefbeheer : Stadsarchief Antwerpen	(2002) nr. 5, 10-14	1, 4, 13, 16
Jan Anckaer en Willem Vanneste	Datamodel selectielijsten	(2003) nr. 3, 20-23	7, 16
Tom Avermaete, Annelies Nevejans en Bregje Provo	Architectuurarchieven	(2004) nr. 4, 15-18	5, 8, 11, 12
Marc Bastijns	Restaureren in Beersel	(2005) nr. 5, 15-19	14
Luc Boeva	De leeszaal	(2001) nr. 2, 18-23	9

14 Toegekende trefwoorden : 1. (archieff)arbeid algemeen ; 2. bedrijfsarchief ; 3. beleid ; 4. documentenbeheer ; 5. erfgoedpolitiek ; 6. handel ; 7. informatica ; 8. inventarisering ; 9. leeszaal ; 10. management ; 11. onderzoek ; 12. organisatie ; 13. overdracht ; 14. preservering/conservering ; 15. regelgeving ; 16. selectie ; 17. standaardisering ; 18. subsidiëring ; 19. valorisering ; 20. vrijwilligers.

Filip Boudrez	Archiveren van e-mail	(2001) nr. 6, 9-14	4, 7
Mariet Calsius	Archief en educatie	(2005) nr. 3, 9-14	19
Leen Charles	Stedelijke administratie (14 ^{de} eeuw)	(2000) nr. 5, 10-13	3, 4, 7, 11
Leen Charles en Gustaaf Janssens	Gesprek met Griet Maréchal (bij pensionering)	(2003) nr. 1, 16-20	1
Bart Coppein	Archivalisch en documentair erfgoed	(2004) nr. 3, 11-19	14
Bart Coppein	Mislukte pogingen Belgische archiefwet	(2006) nr. 2, 9-14	15
Paul De Commer	Antwerpse Aalmoezeniers, rechts- voorgangers van het OCMW	(1999) 108-117	3, 8, 11
Gerd De Coster	Ontsluiting partijarchief : Antwerpse verenigingen	(1998) 6-15	4, 8, 11
Veerle De Houwer	Architectuur- en atelierarchieven	(2002) nr. 2, 3-12	8, 11, 17
Lieve De Mecheleer en Erik Aerts	Gachard, algemeen rijksarchivaris	(2003) nr. 3, 24-35	1, 3, 11, 12
Heidi Deneweth	Publieksvriendelijkheid en documentbeveiliging	(2003) nr. 1, 3-8	9
Els Depuydt	Digitale ontsluiting nalatenschap Gezelle	(2003) nr. 2, 24-29	7, 8
Joachim Derwael	Bedrijfsarchieven in West-Vlaanderen	(2005) nr. 2, 26-30	2

Auteur	Verkorte titel	Referentie	Thema's
Diversen	Collectie Vlaanderen	(2004) nr. 4, 3-4	3
Diversen	Een archiefsamenwerkingsakkoord	(2000) nr. 3, 4-6	15
Diversen	Federale archiefwetgeving	(1999) 61-63	15
Diversen	Gemeentearchief en automatisering	(1999) 59-60	4, 7, 8
Diversen	IAVA-project	(2004) nr. 6, 14-19	4, 8, 13
Diversen	Standaarden elektronische archiefbeschrijving	(2002) nr. 1, 31-40	7, 17
Diversen	Zaak Lumumba	(2001) nr. 3, 3-4	15
Noël Geirnaert en Godfried Kwanten	Interview Betty Hoornaert, Karin Vandermeersch en Johan Vannieuwenhuysse (gebouwen)	(2004) nr. 4, 19-23	1
Bart Hellinck	Archivistiek en kabinetarchieven	(2000) nr. 6, 29	4, 8, 11, 13
Bart Hellinck	Kabinetarchieven	(2000) nr. 3, 7-13	4, 8, 11, 13
Peter Heyrman	Contextuele apparaten : ODIS-project	(2004) nr. 3, 3-10	7, 17
Marijke Hoflack en Peter Van den Broeck	Archieven en bibliotheken onder één dak	(2001) nr. 3, 28-34	12
Marijke Hoflack en Peter Van den Broeck	Gesprek met Guy De Witte (beleid archiefbescheiden)	(2002) nr. 2, 24-29	14

Gustaaf Janssens	Archieven, het hart van de democratische samenleving	(2006) nr. 2, 15-21	3, 19
Gustaaf Janssens	Gesprek met Michel Vermote (Belgische archieven in Rusland)	(2002) nr. 5, 15-19	11, 13
Gustaaf Janssens	Karel V in de Nederlanden : archief	(2000) nr. 4, 18-28	8
Gustaaf Janssens	Publiekrechtelijke archieven in erfgoedland	(2006) nr. 1, 34-38	5
Gustaaf Janssens en Johan Vannieuwenhuysse	Gesprek Hilda Coppejans-Desmedt (archief in internationale context)	(2002) nr. 2, 35-40	3, 12
Hermione l'Amiral	Gemeentearchivaris en e-government	(2004) nr. 1, 26-31	4, 7
Timmy Leyssens	Preservation metadata	(2003) nr. 4, 15-18	7, 14
Jacques Mertens	Archieforganisatie in België en Vlaanderen	(1998) 195-197	3, 12
Jurgen Mestdagh	Archiefreeks hinderwetgeving	(2004) nr. 5, 22-27	1, 2, 7, 8, 11
Dries Moreels	Stafkaart podiumarchief	(2003) nr. 3, 38-41	8, 12
Rik Opsommer	Opbouw Stadsarchief Ieper	(1998) 2-5	1, 8, 11
Eddy Put	Inventarisatie Raad van Brabant	(2000) nr. 5, 6-9	8
Eddy Put en Jürgen Vanhoutte	Collegearchieven uit de vroegmoderne tijd	(2004) nr. 2, 18-22	1, 5, 8, 11
Isabelle Rotthier	Agrippa	(2005) nr. 5, 8-14	7, 8

Auteur	Verkorte titel	Referentie	Thema's
Inge Schoups	Archivistiek en kabinetearchieven	(2000) nr. 5, 18	4, 8, 11, 13
Inge Schoups	Ervaringen Stedelijk reglement openbaarheid Antwerpse Stadsarchief	(2000) nr. 2, 14-23	15
Inge Schoups	Gebruikers in Stadsarchief Antwerpen	(2004) nr. 6, 20-25	11, 19
Frankie Schram	Bestuursdocument, grondslag voor nieuwe archiefregelgeving	(1998) 160-168	15
Yves Segers	Het archief van de Christelijke Centrale CCSCCG	(1999) 70-80	8, 11
Veerle Soens en Chantal Vancoppenolle	Het Vlaams kunstenaarsarchief	(2005) nr. 3, 23-28	8, 11
Patrick Temmerman, Willem Vanneste en Marc Nelissen	Elektronisch archiefbeheer	(2000) nr. 1, 3-10	7
Marc Therry	Belgisch auteursrecht : klank- en beeldarchief	(2004) nr. 5, 28-31	15
Steven Thielemans	Archivaris als cultuurmanager : Gentse bijdrage	(2002) nr. 3, 11-14	19
Marcel Van Campen	Bedrijfsarchieven en hun archivarissen	(2001) nr. 4, 9-16	2
Dries Vandaele, Tom Haeck en Chantal Vancoppenolle	Archieven registratie en domeinen in Rijksarchief Beveren	(2004) nr. 5, 3-9	8, 11

Sofie Van den Eynde	Archiveren van e-mail	(2001) nr. 5, 15-19	4, 7
Sofie Van den Eynde en Jan Dumoulin	Digitale handtekening bij het archiveren	(2001) nr. 1, 9-13	7
Inge Van der Stighelen en Els Flour	Amazone Information System	(2002) nr. 3, 36-43	7, 8
Hilde Van Ongevalle	Archiefwetgeving	(2001) nr. 5, 3-14	15
Hilde Vanoverbeke	Websites blijvend beschikbaar	(2004) nr. 2, 24-29	4, 14
Peter Van Windekens	Thesaurusconstructie archief Nationale Bank	(1999) 13-22	7, 8
Karel Velle	E-government en de archivaris	(2002) nr. 6, 3-11	4, 7, 10
Isabelle Verheire	Archiefreferenten in Westfalen- Lippe (Duitsland)	(2001) nr. 1, 3-8	1, 12
Juul Verhelst	Training programme in archival science and records management	(1998) 111-116	1, 4, 8
Bruno Vermeeren	Werking en toekomst sectie AHD	(2006) nr. 1, 40-45	3
Michel Vermote	Archiefervaringen Moskou	(2000) nr. 6, 3-11	11, 13
Stephanie Waeyenbergh	Standaarden dynamisch archiefbeheer	(2004) nr. 2, 10-17	4, 17

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

www.gvgb.be

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 20. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20% op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegher (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), L. Monbaliu (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, M. Vandermaesen, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuysse.

Met de steun van:

